

Kárpátalja

1919–2009

történelem, politika, kultúra

Argumentum

MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete

Főszerkesztő:
FEDINEC Csilla, VEHES Mikola

Szerkesztőbizottság:
CSERNICKÓ ISTVÁN, OFICINSZKIJ ROMÁN, OSZTAPEC JURIJ, SZARKA LÁSZLÓ, TOKAR MARIAN

Lektorálta:
ABLONCZY BALÁZS, PhD (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)
GYÁNI GÁBOR, az MTA doktora, az MTA levelező tagja
(MTA Történettudományi Intézet, Budapest)
KOROLY IVÁN, a történelemtudomány doktora (Kárpátaljai Állami Egyetem, Ungvár)
MARCSUK VASZIL, a történelemtudomány doktora
(Vaszil Sztefanik Kárpátmelléki Nemzeti Egyetem, Ivano-Frankivszk)
TÓTH MIHÁLY, a jogtudomány kandidátusa (Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia
Volodimir Koreckij Állam- és Jogtudományi Intézete, Kijev)

A kézirat előkészítését és a kiadvány megjelentetését támogatta:
Kárpátaljai Magyar Oktatásért Alapítvány (Ukrajna)
Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete (Magyarország)
Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága
(Magyarország)
MTA II., Filozófiai és Történettudományok Osztálya (Budapest)
Oktatási és Kulturális Minisztérium (Magyarország)
Szülőföld Alap (Magyarország)
Ungvári Nemzeti Egyetem Politikai Regionalizmus Kutatóintézete (Ukrajna)

© Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010
© Ungvári Nemzeti Egyetem Politikai Regionalizmus Kutatóintézete, Ungvár, 2010
© Szerzők, 2010

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

Olvasószerkesztő:
KÓTYUK ISTVÁN

Az egyes részeket ukránból fordította:
CSERNICKÓ ISTVÁN, FEDINEC CSILLA, GULÁCSY JENŐ, MOLNÁR JÓZSEF

ISBN 978-963-446-596-6

Felelős kiadó Láng József, az Argumentum Kiadó
és Tóth Ágnes, a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete igazgatója
Felelős szerkesztő: Bogdanov Edit
Borítóterv: Hodosi Mária
Tördelte: Nagy Erika és Láng András
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

KRONOLÓGIA 1914–1939 (<i>Fedinec Csilla, Tokar Marian</i>)	136
IRODALOM	147

II. fejezet

KÁRPÁTALJA (KÁRPÁTALJAI KORMÁNYZÓSÁG) MAGYARORSZÁG FENNHATÓSÁGA ALATT 1939–1944

1. <i>A kárpátaljai autonómia kérdése – Teleki Pál kísérlete</i>	157
1.1. Érdekek hálójában (<i>Fedinec Csilla</i>)	157
1.2. Magyar Felvidék kontra ruszin Kárpátalja (<i>Fedinec Csilla</i>)	162
2. <i>A magyar kormány Kárpátalja-politikája</i>	164
2.1. Válság és válságkezelés (<i>Oficinszkij Román</i>)	164
2.2. A Kárpátaljai Kormányzóság (<i>Oficinszkij Román</i>)	170
2.3. A véleményező és indítványozó bizottság szerepe (<i>Oficinszkij Román</i>)	174
2.4. Magas rangú állami vezetők kárpátaljai látogatásai (<i>Oficinszkij Román</i>)	175
3. <i>Etnikai-kulturális összefüggések</i>	178
3.1. Ruszinok (ukránok) (<i>Oficinszkij Román</i>)	179
3.2. Német kérdés (<i>Oficinszkij Román</i>)	182
3.3. Egyéb kisebbségek (<i>Oficinszkij Román</i>)	183
4. <i>Holokausz Kárpátalján</i>	184
4.1. A „zsidótörvények” (1938–1942) (<i>Stark Tamás</i>)	184
4.2. Az 1941. évi deportálások (<i>Stark Tamás</i>)	186
4.3. Gettók és haláltáborok (1944) (<i>Stark Tamás</i>)	187
KRONOLÓGIA 1938–1944 (<i>Fedinec Csilla, Oficinszkij Román</i>)	194
IRODALOM	203

III. fejezet

SZOVJET KÁRPÁTALJA (KÁRPÁTONTÚLI TERÜLET) 1944–1991

1. <i>Kárpátalja kérdése a második világháború végén, 1944–1945</i>	209
1.1. A 4. Ukrán Front és az ellenfelek (<i>Oficinszkij Román</i>)	209
1.2. Achilles-sarok: az 1. magyar hadsereg (<i>Oficinszkij Román</i>)	212
1.3. A Keleti-Kárpátok hadművelet (<i>Oficinszkij Román</i>)	213
2. <i>A szovjet időszak sajátosságai Kárpátalja történelmében</i>	216
2.1. A korszak általános jellemzése (<i>Oficinszkij Román</i>)	216
2.2. Közigazgatási változások (<i>Oficinszkij Román</i>)	217

2.3. Látszatválasztások (<i>Oficinszkij Román</i>)	218
2.4. Nómenklatúra (<i>Oficinszkij Román</i>)	219
2.5. Az első számú vezetők (<i>Oficinszkij Román</i>)	221
2.6. Alternatíva. Ellenzéki mozgalom (<i>Oficinszkij Román</i>)	225
2.7. Ideológiai kampányok (<i>Oficinszkij Román</i>)	230
3. Kárpátontúli Ukrajna, 1944–1946	233
3.1. Preventív szovjetizálás (<i>Oficinszkij Román</i>)	233
3.2. A csehszlovák kormány megbízotti hivatal (<i>Oficinszkij Román</i>)	235
3.3. Kárpátontúli Ukrajna népi bizottságainak első kongresszusa (<i>Oficinszkij Román</i>)	236
3.4. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa (<i>Oficinszkij Román</i>)	237
3.5. Ukránok a szomszédos államokban (<i>Oficinszkij Román</i>)	241
3.6. A szovjet–csehszlovák tárgyalások és egyezmény Kárpátalja sorsáról (<i>Oficinszkij Román</i>)	242
3.7. Terület- és lakosságcsere (<i>Oficinszkij Román</i>)	244
4. Társadalom- és nemzeti-nemzetiségi politika	245
4.1. Etnikai tisztogatások (<i>Oficinszkij Román</i>)	246
4.2. „Budapest felé fordultak védelemért...” (<i>Stark Tamás</i>)	247
4.3. Munkaerő-toborzás a Donbászra (<i>Oficinszkij Román</i>)	251
4.4. Telepítéspolitika (<i>Oficinszkij Román</i>)	252
4.5. Oroszosítás (<i>Oficinszkij Román</i>)	254
4.6. Népeségmozgás és identitás (<i>Oficinszkij Román</i>)	257
5. Iparosítás és urbanizáció	260
5.1. Gazdasági fejlődés (<i>Oficinszkij Román</i>)	261
5.2. Mit hozott az iparosodás? (<i>Oficinszkij Román</i>)	263
5.3. A Talabor-Nagyág (Tereblja-Rika) Vízermű (<i>Oficinszkij Román</i>)	267
5.4. A városok gyarapodása (<i>Oficinszkij Román</i>)	269
5.5. Ungvár és Munkács mint ipari központok (<i>Oficinszkij Román</i>)	271
6. Mezőgazdaság	274
6.1. Kárpátontúli Ukrajna agrárpolitikája (<i>Oficinszkij Román</i>)	275
6.2. Kollektivizálás (<i>Oficinszkij Román</i>)	277
6.3. Újítások és újítók (<i>Oficinszkij Román</i>)	280
6.4. Gazdaságföldrajzi régiók és vezető mezőgazdasági ágazatok (<i>Oficinszkij Román</i>)	284
7. Állam és egyház	287
7.1. Szekularizáció szovjet módra (<i>Oficinszkij Román</i>)	288
7.2. Egyházellenes intézkedések (<i>Oficinszkij Román</i>)	289
7.3. Romzsa püspök meggyilkolása (<i>Oficinszkij Román</i>)	291
7.4. A görög katolikus püspökség felszámolása (<i>Oficinszkij Román</i>)	293
7.5. Megtört pravoszlávok és üldözött reformátusok (<i>Oficinszkij Román</i>)	296

8. Oktatás és tudomány	299
8.1. Óvoda és iskola (<i>Oficinszkij Román</i>)	300
8.2. Magyar oktatásügy és internacionalizmus (<i>Fedinec Csilla</i>)	303
8.3. Szakképzés (<i>Oficinszkij Román</i>)	313
8.4. Ungvári Állami Egyetem (<i>Oficinszkij Román</i>)	315
8.5. Tudományos potenciál (<i>Oficinszkij Román</i>)	318
9. Kultúra, közművelődés	320
9.1. „Ezüstös kor” a kárpátaljai irodalomban (<i>Oficinszkij Román</i>)	321
9.2. A kárpátaljai festőiskola (<i>Oficinszkij Román</i>)	325
9.3. A zeneirodalom és a színház remekei (<i>Oficinszkij Román</i>)	329
9.4. Tömegkultúra (<i>Oficinszkij Román</i>)	331
9.5. Sportélet (<i>Oficinszkij Román</i>)	333
10. Magyar irodalom a szovjet korszakban: hagyomány és újratereztetés	334
10.1. Általános tendenciák (<i>Penckófer János</i>)	334
10.2. Kovács Vilmos tevékenysége, hatása az 1950–60-as években (<i>Penckófer János</i>)	337
10.3. Önazonosság-teremtő szándék az 1970-es években (<i>Penckófer János</i>)	338
10.4. Irodalmi, kulturális élet az 1980-as években (<i>Penckófer János</i>)	340
11. Az első nem kommunista társadalmi egyesületek 1989–1991-ben	342
11.1. A civil társadalom kezdetei (<i>Oficinszkij Román</i>)	343
11.2. Ukrajnai Népi Mozgalom (RUH) (<i>Oficinszkij Román</i>)	347
11.3. Ellenzéki tömegmozgalmak és ellenzéki képviselők (<i>Oficinszkij Román</i>)	348
11.4. A megyei tanács blokádja 1991 szeptemberében–októberében (<i>Oficinszkij Román</i>)	349
KRONOLÓGIA 1944–1991 (<i>Oficinszkij Román, Fedinec Csilla</i>)	352
IRODALOM	367

IV. fejezet

KÁRPÁTALJA (KÁRPÁTONTÚLI TERÜLET) A MAI UKRAJNÁBAN
1991–2009

1. Politikai folyamatok Kárpátalján (1991–2009)	377
1.1. Függetlenség, referendum, autonómia (<i>Osztapec Jurij</i>)	377
1.2. Első szakasz: 1991–1996 (<i>Osztapec Jurij</i>)	378
1.3. Második szakasz: 1997–2002 (<i>Osztapec Jurij</i>)	382
1.4. Harmadik szakasz: 2002–2004 (<i>Osztapec Jurij</i>)	386
1.5. Negyedik szakasz: 2005–2009 (<i>Osztapec Jurij</i>)	390
2. Társadalmi-gazdasági helyzet	393
2.1. Geopolitikai és gazdasági környezet (<i>Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja</i>)	393

III. fejezet

SZOVJET KÁRPÁTALJA (KÁRPÁTONTÚLI TERÜLET)

1944–1991

1. Kárpátalja kérdése a második világháború végén, 1944–1945

A náci Németország és szövetségesei, Magyarország és Románia haderejének kiűzése Ukrajna területéről rendkívüli véráldozatokat követelt. Az 1943 januárja és 1944 októberé között lezajlott egy védelmi és tizenegy támadó hadműveletben a szovjet fegyveres erők három és fél millió embert vesztek. A második világháború keleti frontvonalá lassan ugyan, de feltartóztathatatlanul tolódott a nyugat-ukrán területek és a Kárpátok térsége felé. A Keleti-Kárpátok a második világháború időszakában négy önálló államot határoltak: Magyarországot, Szlovákiát, Németországot és Romániát, melyek egymás szövetségesei és stratégiai partnerei voltak.

1941 nyarától Kárpátalján is behívták a sorköteleseket a náci Németország oldalán harcoló magyar hadseregbe. A bevonultatott kárpátaljaiak zöme 1942–1944-ben a keleti fronton esett el, többek között Pinszk (Belorusszia) és Ternopil (Ukrajna) körzetében. Ugyanakkor tudnunk kell azt is, hogy a magyar hadseregben szolgáló kárpátaljaiak számával azonos számú kárpátaljai katona a szovjet hadseregnek volt tagja. Földiek harcoltak egymás ellen, idegen érdekek szolgálatában. Vegyük például a legnagyobb kárpátaljai falut, Alsókalocsa [Kolocsva] települést, amely minden szempontból szimbolizálja a háborús viszonyok természetét. 1941 és 1945 között 39 falubeli esett el a magyar hadsereg, 52 pedig a szovjet hadsereg katonájaként. 2009-ben a falu központjában restaurálták a régi katonai emlékművet, melynek két oldalán elhelyezett táblákra felírták minden el-esett nevét.

1.1. A 4. Ukrán Front és az ellenfelek

1944 nyarán a Lemberg–Sandomierz hadművelet keretében az 1. Ukrán Front két irányban érte el Lengyelországot. A fő erők a Visztula mentén alakítottak ki állást, és a berlini offenzívára készültek. A balszárny a Kárpátok, az egykori Csehszlovákia határai felől közeledett. A 2. Ukrán Front Románia irányába nyomult előre. A két hadseregcsoportot a Kárpátok mintegy 400 km hosszúságú és 100 km mélységű hegygerince választotta el egymástól. A Kárpátokon való átkelés speciális felkészülést, felszerelést, fegyverzetet és katonai stratégiát kívánt meg. Éppen ezért a Szovjetunió vezérkari főnöksége 1944. július 30-i rendeletével az 1. és a 2. Ukrán Front között létrehozta a 4. Ukrán Frontot Iván Petrov vezérezredes (1896–1958) parancsnokságával. Addig a 48 éves Petrov a 2. Belorusz Front parancsnoka volt. Petrovtól 1944 februárjában egy sikertelen krími hadművelet után elvették a „hadseregtábornok” címet, amit az 1944. október 26-i munkácsi bevonulás

után kapott vissza. 1945 márciusában új feladattal bízták meg: az 1. Ukrán Front vezérkari főnöke lett.

A 4. Ukrán Front egyik fő feladata az volt, hogy biztosítsa az elfoglalt kárpáti régió szovjetizálásának végrehajtását. 1944 augusztusának végéig az 1. és a 4. Ukrán Front kiűzte az ellenséget a mai Ukrajna teljes nyugati területéről, Kárpátalja kivételével. A szomszédos Szlovákiában egyre aktívabbá vált a németekkel szembeni ellenállási mozgalom. Josef Tiso kormánya augusztus 12-én rendkívüli állapotot hirdetett, augusztus 23-án pedig Adolf Hitlerhez fordult katonai segítségért. Szlovákiába SS egységek és német katonaság vonult be, többek között az Észak-Ukrajna Hadseregszövetség egyes egységei, összesen mintegy húszezer fő. A német csapatok viszonylag könnyűszerrel semlegesítették a szlovák partizánokat: szeptember 2-án Eperjes [Prešov], Felsővízköz [Svidník] és Mezőlaborc [Medzilaborce] körzetében lefegyverezték a szlovák nemzeti felkeléshez csatlakozott közel huszonnégyezres kelet-szlovákiai csapatokat.

A szovjet politikai vezetés arra törekedett, hogy minél hamarabb semlegesítse a németekkel szövetséges Szlovákiát és Magyarországot. Eperjes irányában felvonult az 1. Ukrán Front 38. hadserege (Kirill Moszkalenko vezérezredes) és a 4. Ukrán Front 1. gárdahadserege (Andrej Grecsko vezérezredes). A tervek szerint Eperjest [Prešov] szeptember közepére kellett volna elfoglalni, azonban ez csak 1945 januárjában sikerült.

A 38. hadsereg kötelékébe tartozott az 1. csehszlovák hadtest. A 17 ezres csehszlovák hadtestben 7,1 ezer katona, azaz a személyi állomány 42 százaléka kárpátaljai származású volt. A parancsnok kezdetben Jan Kratochvíl tábornok, 1944. szeptember 10. és 1945. április 6. között Ludvík Svoboda tábornok, majd Karel Klapálek tábornok volt. A Kárpátok–Dukla hadműveletben közel 800 kárpátaljai esett el.

Magyaráztatra szorul, hogy miért váltotta le Iván Konyev marsall, az 1. Ukrán Front parancsnoka Kratochvíl tábornokot. Mára egyértelműen bebizonyosodott, hogy Kratochvíl ellenszegült annak az utasításnak, hogy a csehszlovák hadtestet „szovjet módra” előretolt élő pajzsként használják fel az ellenség jól felkészült tüzérségével szemben. A szovjet hadvezetés értelmetlenül, a túlélés esélye nélkül megszároltatta le saját katonáit az előrenyomulások biztosítása érdekében. Nem volt szempont a taktikai célszerűség, csakis az erőltetett menetelés. A Kárpátok–Dukla hadművelet után a londoni csehszlovák emigráns kormány is szorgalmazta Ludvík Svoboda leváltását, mert aránytalanul súlyos veszteségek tartotta a hadtest felének pusztulását.

A Kárpátok akció megindítását a szovjet vezetés legkésőbb 1944. szeptember 8-ára tervezte, s öt nap alatt be is kellett volna fejezni, mely alatt Eperjes [Prešov] térségében 90–95 km-t kellett volna előrenyomulnia a 4. Ukrán Front bal szárnyának a 2. Ukrán Front támogatásával. A természeti akadály, a Kárpátok hegyvonulata, valamint az Árpád-vonal néven ismert magyar katonai védelmi rendszer állt a szovjet hadsereg útjában. Az északkeleti Kárpátok hágóit lezáró erődrendszert a magyar honvédség építette ki, alapvetően 1940–1943 között. A számok nyelvén az Árpád-vonal 99 támpontot, 759 tartós vasbeton építményt, 394 fa-föld erődöt, 439 nyílt tüzelőállást, 400 kilométer futóárkot és lövészárkot, 135 kilométer hosszú harcokcs- és gyalogság elleni akadályt (árkot, sánccsát, torlaszt stb.) jelentett.

Az Árpád-vonalat védő német–magyar hadseregszövetség parancsnoka Gotthard Heinrici vezérezredes volt. A hadseregszövetséghez a Heinrici közvetlen irányítása alá tartozó, Kelet-Szlovákiában állomásozó német 1. páncélos hadsereg és a Dálnoki Miklós Béla által

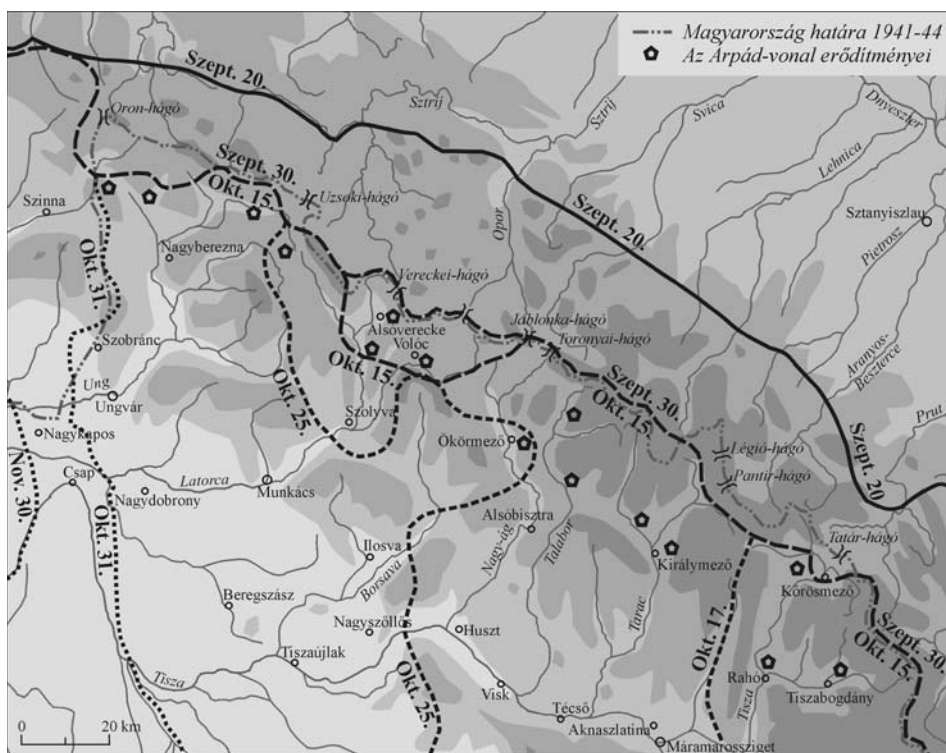
vezetett, az Északkeleti-Kárpátokban állomásozó (nagyjából a mai Kárpátalja területe, vezérkari központ Huszt) 1. magyar hadsereg tartozott. A Heinrici hadseregcsoport egy német páncéloshadtestből, öt német gépesített lövészhadosztályból, hét magyar gyalogos hadosztályból és huszonnégy gyalogos zászlóaljából és tüzérsztyályból állt.

1. táblázat. Erőviszonyok a Keleti-Kárpátok hadműveletben

	<i>Szovjet katonaság</i>	<i>Magyar és német katonaság</i>
Létszám (ezer fő)	246	300
Ágyúk és aknavetők	5140	3250
Tankok	322	100
Repülőgépek	1165	450

Forrás: Дюпюи Э., Дюпюи Т. *Всемирная история войн: В 4 томах.* Т. 4. – Санкт-Петербург–Москва, 1998. – 304.

Gottthard Heinrici (1886–1971) vezérezerdes a második világháború időszakában a Weermachtban a védelmi taktika egyik legsikeresebb alkalmazója volt. Többek között 1942 januárjában a 4. német hadsereg parancsnoka volt, amely a Moszkva alatt ellentámadásba

Árpád-vonal (Készítette: Sebők László)

lendülő, tizenkétszeres számbeli fölényben levő szovjet hadsereggel szemben védekezett. Az egyszerű német katonák szemében Heinrici ekkor vált legendássá, miután minimális embervesztéssel volt képes tartani a frontot. Heinrici ezt követően került a német 1. páncélos hadseregből és az 1. magyar hadseregből álló hadseregcsoport élére. Katonái úgy vélték, hogy Heinrici csak akkor vonul vissza, ha az ég ólommal változik, s akkor is csak alapos megfontolás után. Ennek igazságtartalmát megtapasztalta az elhúzódkar Kárpátok–Dukla hadművelet során a szovjet katonaság is.

1.2. Achilles-sarok: az 1. magyar hadsereg

Az 1. magyar hadsereg alapvetően a mai Kárpátalja területén harcolt. Három hadteste közvetlenül védte az Árpád-vonalat, amely az egykori magyar államhatár mentén épült ki, azaz a mai Kárpátalja, Lemberg és Ivano-Frankivszk megyék határvonalán.

Az 1. magyar hadsereg parancsnoka Dálnoki Miklós Béla vezérezredes volt (1890–1948), aki korábban az I. gyorsadtest, a magyar honvédség legütőképesebb alakulata élén állt. 1941 júliusában–novemberében még mint vezérőrnagy a német Déli hadseregcsoporttal Közép- és Kelet-Ukrajna területén harcolt. 1944. október 16-án Dálnoki Miklós Béla vezérezredes az 1. magyar hadsereg tisztjeinek és katonaságának egy részével (mintegy tízezer fő) átállt a szovjet hadsereg oldalára. Heinrici megakadályozta az 1. magyar hadsereg felbomlását, haladéktalanul kinevezte az új vezérkart. Az Erdélyben harcoló 2. magyar hadsereg parancsnokát, Dálnoki Veress Lajost a németek letartóztatták.

Az átállás és az ahhoz kapcsolódó események nyomán kéthetes nyugalmi állapot következett a keleti frontnak ezen a szakaszán. 1944. szeptember 12-én Románia kapitulált, Magyarországról pedig Horthy Miklós kormányzó 1944. szeptember 28-án útnak indította Moszkvába a magyar fegyverszüneti delegációt Faragho Gábor, a csendőrség és a rendőrség felügyelője vezetésével. A küldöttek október 11-én aláírták az egyezményt. Az ideiglenes fegyverszünet aláírásáról Horthy tájékoztatta a magyar front vezetőit, majd október 15-én proklamációt tett közzé a rádióban „az ellenségeskedés megszüntetéséről”. Azonban október 16-án ezt a proklamációt visszavonta, lemondott államfői posztjáról, és kinevezte miniszterelnökké az ultraradikális Szálasi Ferencet. Mindez gyakorlatilag államcsíny keretében történt: Szálasi kinevezésére zsarolással tudták rávenni a kormányzót, Miklós fiát a németek ugyanis fogva tartották. Szálasi nem támogatta a kiugrást, így a 4. Ukrán Front azonnali támadásba lendült a demoralizált 1. magyar hadsereg ellen. A következő 12 napban Kárpátalja egész területe a szovjet hadsereg ellenőrzése alá került.

1944. december 21-én Debrecenben szovjet ellenőrzés alatt összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés. Másnap, december 22-én megalakult a koalíciós Ideiglenes Nemzeti Kormány, melynek élén miniszterelnökként 1945. november 15-ig Dálnoki Miklós Béla állt.

1941 júniusától kezdődően Magyarország hadi erejét a mai Ukrajna területén vetette be. A német hadsereg oldalán harcolt a Szovjetunió ellen, ugyanakkor közvetlen kapcsolatba került az Ukrán Felkelő Hadsereggel is. 1943 végén, 1944 első felében Volhíniában és Galiciában állt kapcsolatban egymással a két haderő. 1944. június 27-én Farkas Ferenc altábornagy, a VI. hadtest parancsnoka és Bohdan Zubenko tábornok, az Ukrán Felkelő Hadsereg főparancsnokának megbízottja megállapodást írt alá a kölcsönös bizalomról, biztonságról és segítségnyújtásról a közös ellenséggel, a bolsevik Oroszországgal szemben.

1944. áprilisától az 1. magyar hadsereg a mai Ivano-Frankivszk megye területén folytatott harcokat. Az Ukrán Felkelő Hadsereg épp ebben a körzetben rendelkezett a legerősebb pozíciókkal, egyszerre támadta az 1. magyar hadseregtől északnyugatra álló 1. német páncéloshadsereget és a 3. román hadsereget is. A német tisztek biztonsági okokból nem egy ízben magyar zászlóval és magyar rendszámmal ellátott gépkocsin közlekedtek. Vannak részleges információk arra vonatkozóan, hogy az Ukrán Felkelő Hadsereg összetűzésbe került a magyar katonasággal is, azonban kétségtelen bizonyítékok vannak az együttműködésre és titkos tárgyalásokra, amire a németekkel és románokkal kapcsolatban nem volt példa. Az 1944 júliusában kelt 896. számú parancs az Ukrán Felszabadító Hadsereg állományát arról tájékoztatta, hogy a magyar hadsereg kész fegyvereket és gyógyszereket adni. A magyar hadsereg azért volt hajlandó aláírni a megállapodást, mert az Ukrán Felkelő Hadsereg elismerte Kárpátaljának Magyarországhoz tartozását. „Nem szabad esztelen harcot folytatnunk egy maroknyi földért [Kárpátaljáért] és ugyanakkor szép hazánkat – Franciaországnál is nagyobb területet – Moszkvának átengedni” – hangsúlyozta Bohdan Zubenko tábornok.

1944 júliusában megalakult az Ukrán Legfelsőbb Felszabadítási Tanács, amely nem értett egyet az Ukrán Felszabadító Hadsereg parancsnokságával abban a kérdésben, hogy Magyarországgal szemben nincsenek területi követeléseik, álláspontja szerint „minden népnek joga van arra, hogy etnikai szállásterületein saját állama legyen”.

Magyarország embervesztése a második világháborúban megközelítette az 1,3 millió főt. Az 1938–1941 között visszaszerzett területeket ismét elveszítette. Az ország befolysa jelentősen meggyengült a Kárpád-medencei régióban, noha a magyarok egyharmada az ismét jelentős területi veszteségeket elszenvedett ország határain kívül rekedt.

A Szovjetunió mint győztes nagyhatalom a második világháborúban megszerezte a történelmi Galíciát, Bukovinát, Kárpátalját, Besszarábiát, Izmailt, s etnikai elvekre hivatkozva Szovjet-Ukrajnához csatolta. A háború után Magyarország, akárcsak egész Kelet-Európa, a szovjet mintájú „szocialista tábor” tagja lett. Ezt követően Magyarország nemzetközi szinten egyszer sem vetett fel olyan kérdést, amely kérdéssé tette volna álláspontját a határok sérthetetlenségét illetően. Országon belül azonban a politikai elit egy része úgy vélte, hogy az 1920. évi igazságtalan trianoni békét a 12 győztes hatalom (Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyság, Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália, Fehérorosz Szocialista Szovjet Köztársaság, Kanada, Csehszlovákia, India, Új-Zéland, Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság, a Dél-afrikai Unió és a Jugoszláv Szövetséges Népköztársaság) még súlyosabb feltételekkel újította meg Párizsban 1947 februárjában.

1.3. A Keleti-Kárpátok hadművelet

Korábban már szó esett arról, hogy 1944. szeptember 8. előtt a kárpáti hadműveletekben részt vevő szovjet katonai erő létszámában kisebb, fegyverzetében viszont erősebb volt ellenfelénél. Az 1., 2. és 4. Ukrán Front operatív elhelyezkedéséből következően egyértelműnek tűnt, hogy legkézenfekvőbb délről, Románia felől megkerülni a Kárpátokat. A szlovák nemzeti felkelés azonban a Kárpátok bevételeire egyébként felkészületlen szovjet hadsereget a tervek megváltoztatására sarkallta.

A Keleti-Kárpátok hadművelet 1944 szeptemberében–októberében zajlott három szakaszban. Az első szakaszban (szeptember 8–14.) a szovjet hadsereg az Elő-Kárpátokban elérte az első védelmi vonalat. A második szakaszban (szeptember 15–30.) elérték a hegygerincet, a harmadikban (október 1–28.) pedig átkeltek a Kárpátokon, és elérték a síkságot.

A „Keleti-Kárpátok hadművelet” gyűjtőneve két hadműveletnek, melyekben három szovjet hadsereg vett részt, s amelyek a Kárpátoknak legalább hét hágóját érintették. Az 1. Ukrán Front 38. hadserege és a 4. Ukrán Front 1. gárdahadserege a Kárpátok–Dukla hadműveletben vett részt, amely Kelet-Szlovákiát érintette, és az erőltetett menet célja az augusztus 29-én kitört országos felkelés megtámogatása volt. A 38. hadsereg a Duklai-hágón, az 1. gárdahadsereg pedig a Lupkovi- és az Oroszi-hágón kelt át. Ezek ma a határt képezik Lengyelország és Szlovákia között. A 4. Ukrán Front többi egységei a Kárpátok–Ungvár hadműveletben vettek részt. A céljuk az volt, hogy kijussanak a magyar alföldre és bekerítsék az ellenséget Erdélyben. A 18. hadsereg az Uzsoki-, a Vereckei- és a Toronyai-hágón, a 17. különleges hadtest pedig a Tatár-hágón kelt át. A 2. Ukrán Front centruma Debrecen, jobb szárnya pedig Máramarossziget felé haladt, hátba támadva a 4. Ukrán Fronttal szemben álló magyar és német erőket.

A Keleti-Kárpátok hegyvidékes-erdős területén végrehajtott katonai akció közel két hónapot vett igénybe: 1944. szeptember 4. és október 28. között folyt le. A szovjet hadtörténészek azon a véleményen voltak, hogy közben különleges eseményre nem került sor, ezért viszonylag szűkszavúan foglalkoztak az itt lezajlott történésekkel. Moszkvában, a szovjet fővárosban viszont három ízben is díszsortúzzal tisztelegtek az említett két hónap egy-egy jeles eseményénél: 1944. október 18-án megünnepelték, hogy a szovjet hadsereg átkelt a Kárpátokon, majd október 26-án azt, hogy megszállták Munkácsot, október 27-én pedig azt, hogy elfoglalták Ungvárt. A megemlékezés patetikus jellege azonban a későbbiekben elmaradt. Az 1950-es évek végén Moszkvában megjelent egy vastag könyv a Szovjetunió Fegyveres Erőinek 1944. januári–decemberi hadtörténetéről, mely csak nagy vonalakban foglalkozott a Kárpátok–Ungvár hadművelettel. A Keleti-Kárpátok hadműveletet pedig egészen jelentéktelen színben tüntették fel a szerkesztők. Nem azt hangsúlyozták, hogy bármilyen része lett volna a szovjet előrenyomulásban, hanem azt, hogy a szlovák nemzeti felkelés megsegítését célozta.

A Keleti-Kárpátok hadművelet előkészítetlensége miatt ugyan nagy veszteségekkel járt a szovjet hadsereg számára, ugyanakkor a katonai akciókkal párhuzamosan igen rövid idő alatt, már 1944 novembere–decembere folyamán sikerült végrehajtani Moszkva legfőbb utasítását, az elfoglalt régió szovjetizálását.

1944 júliusa–októbere folyamán a szovjetek 8 partizánegységet, összesen 158 főt vettek be Kárpátalján (dobtak le ejtőernyővel), akik azután helybelieket is bevontak az akciókba. Így mintegy 2,7 ezer partizán tevékenykedett a régióban, nem számítva azt a legalább ezer illegálisban tevékenykedő szimpatizánst, akik a segítségükre voltak. Ezek a szovjetek által létrehozott félkatonai csoportok 130 diverzáns akciót hajtottak végre, 3,6 ezer ellenséges katonát öltek meg és közel kétezret ejtettek fogságba. Ennek ellenére a hadi eseményekre semmilyen közvetlen befolyást nem gyakoroltak, viszont a kellő időben gyakorlatilag minden településen jelen voltak, és irányították a szovjetizálást. A kárpátaljai partizánok a kommunista ideológia emblematikus alakjai lettek az elkövetkezendő évtizedekben. Azokat a „keletről jött testvéreket” testesítették meg, akik hősiessen felszabadították Kárpátalja dolgozóit az idegen elnyomás és rabság alól.

A szovjet katonai vezetés tisztában volt a Kárpátokon való átkelés várható nehézségeivel, J. V. Sztálin azonban közvetlenül beavatkozott azzal, hogy a katonai szempontoknál előbbre valónak tartotta a szlovák nemzeti felkelés támogatásával megvetni a lábát Kelet-Közép-Európában. Hadászati szempontból majdhogynem lehetetlen vállalkozás volt áttörni a Kárpátok megerősített vonalát. Különösen súlyosnak bizonyult a rendkívül elhúzódnó Kárpátok–Dukla hadművelet, melyet az 1. Ukrán Fronthoz tartozó 38. hadsereg hajtott végre. A hadsereg parancsnoka, Kirill Moszkalenko vezérezredes (1902–1985) a dnyeperi átkelésért kapta meg az első arany csillagot: a Szovjetunió Hőse címet. A 38. hadsereg 1944. szeptember 8-án lendült támadásba 125 perces légi és tüzérségi előkészítés után. A 68 km szélességű front áttöréséhez azonban a 38. hadsereg nem rendelkezett kellő erővel. A következő napon 50 perces tüzérségi előkészítés után bevetették Andrej Grecsko vezérezres 1. gárdahadseregét is. Grecsko (1903–1976) 1967 és 1976 között vált közismertté mint a Szovjetunió védelmi minisztere. Szeptember 13-ára az 1. gárdahadsereg további 30 km-rel szélesítette ki a frontvonalat, azonban csak alig 10–12 km-es mélységben sikerült előrehaladnia. A két hadsereg, illetve az 1. csehszlovák hadtest hét nap alatt a mai Lengyelország irányából Szlovákia felé különböző frontszakaszokon 12–23 km-t tudott előrehaladni. Beékelődtek az ellenfél védelmi vonalába, áttörni azt azonban nem sikerült. A Duklai-hágón október 28-án a szovjet hadsereg kénytelen volt védekező állást felvenni.

A tulajdonképpen sikertelen Kárpátok–Dukla hadműveletnek szovjet hadászati szempontból az volt a jelentősége, hogy a német hadvezetés jelentős erőket csoportosított át erre a frontszakaszra, ami segítette a szovjet hadsereg előrenyomulását Magyarország területén, illetve Lengyelországban a sandomierzi hídfőállás védelmezését.

Eredményesebb volt a 4. Ukrán Front balszárnya, a 18. hadsereg és a 17. gárdaezred. A 18. hadsereg október 7-én átkelt a Vereckei-hágón, október 16-án pedig az Uzsoki-hágón, és tovább haladt Ungvár, Szolyva és Munkács irányában. A gyors előrenyomulást segítette a 2. Ukrán Front Debrecen elleni támadása. 1944. október 23-án a 17. hadtest bevonult Husztra, és elérte a Beregkisfalud/Szilce–Nagyszőlős vonalat. Következett Nagyberezna, Munkács, majd október 27-én Ungvár. A következő napon a 17. hadtest háromszáz katonájának életébe került Csap elfoglalása. Október 28-án ünneplik Ukrajnában azt a napot, amikor az utolsó ukrajnai településről is kiűzték a náci megszállókat. A Keleti-Kárpátok hadműveletek során 26.843 szovjet katona halt meg és 99.368-an sebesültek meg. Kárpátalja területén, a Kárpátok–Ungvár hadműveletben 10.060 katona vesztette életét, 1.806 eltűnt, 41.387-en pedig megsebesültek. 1945. július 22-én Ungváron a Kálvária-dombon levő temetőben felavatták a Dicsőség Halmot, mely alatt 924 szovjet katona van eltemetve.

A Kelet-Kárpátok hadműveletben az 1. magyar hadsereg gyakorlatilag felmorzsolódott, az 1. német páncélos hadsereg pedig súlyos veszteségeket szenvedett. A két hadseregben az elesettek és a sebesültek száma összesen 66.240 fő volt (több mint húszezren közvetlenül Kárpátalja területén), huszonnyolcezren pedig fogságba estek (a többség, mintegy húszezer fő Kárpátalja területén).

A Keleti-Kárpátok hadművelet után a 4. Ukrán Front 59 egysége a harcok tiszteletére megkapta a Kárpáti, Ungvári, Munkácsi neveket. Az ellenfél is kitüntette a saját hőseit: Gotthard Heinrici 1945 márciusában kapta meg a tölgyfalombokkal és kardokkal ékesített Lovagkeresztet Magyarország védelmében tanúsított hősiességéért. A német Vaske-

resztnek erre a legmagasabb fokozatára az egész háború során mindössze 160 főt érdekesítettek.

2. A szovjet időszak sajátosságai Kárpátalja történelmében

2.1. A korszak általános jellemzése

Totalitárius rendszernek tekintjük az olyan államhatalmat, amelynek uralkodó elitje a társadalom és az egyének minden tevékenységére és megnyilvánulására kiterjeszti ellenőrzését, nemcsak a politikai intézményeket vonják szoros ellenőrzés alá, hanem az emberek életmódját és gondolkodását is. Ide sorolható a fasiszta Olaszország, a náci Németország és a Szovjetunió is. A Szovjetunióban a teljhatalmat a kommunista párt gyakorolta, amelyet jórészt az uralkodó elit, azaz a bürokratikus rendszer nomenklatúrája alkotott.

A tömegterror a totális forradalom és a totális autokrácia időszakait jellemzi. Az elit permanens tisztogatásokkal szilárdítja meg abszolút hatalmát, az ellenzéket és a (többnyire csak vélt) ellenfeleket törvényen kívüli, megsemmisítendő ellenségként kezelik. A szovjet rendszer terrorja szakított a cárizmussal, egy gyökeresen új, totalitárius társadalmi rendet alakított ki. Joszif Sztálin másodvonalbeli vezető volt, nem volt „alapító atya”, ezért a hatalomhoz vezető úton meg kellett semmisítenie az első vonalat (a leninistákat).

Sztálin halála után a totális oligarchia időszaka következett. A nomenklatúra osztályöntudata megakadályozta, hogy új diktátor foglalja el a helyét. A soron következő szovjet vezetők hétköznapi pártfunkcionáriusok voltak, a legfelsőbb hatalom teljesen elszemélytelenedett. A tömegterroret, amely kiterjedt a társadalom egészére, közte a párttagokra is, felváltotta az „egyén terrorja”, melynek célpontjai a disszidenseknek nevezett másként gondolkodók voltak. A totalitárius társadalomszervezés felbomlása időlegesen a lakosság marginalizálódását és addigi értékrendjének elvesztését hozta magával.

A szovjet történelem négy időszakából Kárpátalja hármon ment keresztül: a korai szakasz, a forradalom, elkerülte, ám megélte az autokráciát (1944-től), az oligarchiát (1953-tól) és a szétesést (1985-től). 1944 és 1950 között ment végbe Kárpátalja szovjetizálása: a teljes körű kollektivizálás, „osztályharc” keretében „a nép ellenségeinek” megsemmisítése, a görög katolikus egyház felszámolása, a kommunista párt teljhatalomra juttatása. A következő szakaszokat ellentmondásos gazdasági, társadalmi, ideológiai, kulturális és etnikai változások jellemzik: 1953–1964 az „enyhülés” [оттепель] és a hrucsovi reformok (desztalinizáció és liberalizáció) évtizede; 1965–1985 a „pangás” [застой] két évtizede, melyet viszonylagos stabilitás (változatlanlanság) jellemezett; 1986–1991 pedig az „átalakítás” [перестройка] öt éve át- meg átszöve az önsorsrontó önelemzések („önkritika”) tömkelegével.

Az időszakban a falusi lakosság egyre nagyobb tömegben költözött az iparközpontokká váló városokba. A társadalmi-gazdasági átalakulások elősegítették, hogy a nemzeti identitások alternatívájává váljon a „szovjet identitás”. Hozzájárult ehhez a kényszer- és önkéntes migráció, az ideológiai és a nyelvi-kulturális presszió is.

2.2. Közigazgatási változások

Állami-jogi szempontból az időszakban Kárpátalja története két szakaszra bontható: sajátos átmeneti államalakulat Kárpátontúli Ukrajna [Закарпатська Україна] néven 1944. november 26. és 1946. január 22. között, illetve 1946. január 22-től tipikus szovjet megye Kárpátontúli terület [Закарпатська область] néven.

A Kárpátalja hovatartozásáról döntő szovjet–csehszlovák egyezményt Csehszlovákia ideiglenes nemzetgyűlése ratifikálta 1945. november 22-én, néhány nappal később, november 27-én pedig a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége. Az egyezmény ezzel lépett érvénybe. A következő lépések a régiónak a szovjet jogrendszerbe való beillesztését célozták. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1946. január 22-én kelt rendeletével megalakult a Kárpátontúli terület [Закарпатська область] Ungvár központtal. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1946. január 24-én kelt rendelete értelmében másnaptól (január 25-től) Kárpátalján Szovjet-Ukrajna törvényei léptek életbe. De facto ez azonban már jóval korábban bekövetkezett.

A szovjet időszakban Kárpátalja az Ukrán SZSZK két megyéjével volt határos – északon a Drohobicsival, melyet 1959-ben a Lembergihez csatoltak, keleten a Sztanyiszlavival [Ivano-Frankivszkival]. A nemzetközi határok délen a Román Szocialista Köztársasággal, délnyugaton a Magyar Népköztársasággal, nyugaton a Csehszlovák Szocialista Köztársasággal, északnyugaton pedig a Lengyel Népköztársasággal. Az 1989–1991 közötti időszak „bársonyos forradalmi” nyomán nem változott meg ezeknek az államoknak a geográfiai elhelyezkedése, csak a nevük (illetve Szlovákia önállósult).

A szovjet időszakban a közigazgatásban az első változásokat 1946. március 9-én vezették be. A népi bizottságokat falusi tanácsoknak nevezték el. Öt településnek – Ungvár, Munkács, Huszt, Beregszász, Nagyszőlős – megerősítették a városi rangját. 18 települést nagyközséggé nyilvánítottak, a többi község (falu) volt. Szolyva és Csap 1957-ben, Rahó 1958-ban, Técső 1961-ben, Ilosva 1982-ben kapott városi rangot.

Fontos szerepe volt a megye életében az 1953-as közigazgatási reformnak. Megváltoztatták számos település, utca, vasútállomás státusát és nevét. A megye és a települések közötti közigazgatási egységek nevét „körzetről” [округ] „járásra” [район] változtatták. A korszak sajtójában számos cikket találunk arról, hogyan „magyarosította a gyarmatosító hatalom Kárpátalját”. Ezzel indokolták a változtatások szükségességét. Ekkor lett Szőlősből [Севлюш] – Vinogradovo [Виноградово], Szőlősvégardóból [Севлюшвейгардо] – Pidvinogradov [Підвиноградів], Csongovából [Чингава] – Borzsavszke [Боржавське] stb. Ekkor, 1953-ban változott meg két járás neve is: a Szőlősi járás Vinogradovói, a Volovei pedig Mizshirjai lett.

Az 1965-ös nyári állapot szerint Kárpátaljának 11 járása – Berehovói [Beregszászi], Vinogradovói [Nagyszőlősi], Irsavai [Ilosvai], Mizshirjai [Ökörmezői], Mukacsevói [Munkácsi], Perecsenyi, Rahói, Szvaljavai [Szolyvai], Tyacsevói [Técsői], Uzshorodi [Ungvári], Huszti –, 9 városa, valamint 14 városi típusú nagyközsége és 738 faluja volt, melyek 14 nagyközségi és 256 falusi tanács igazgatása alá tartoztak. A közigazgatási reformmal két új járást hoztak létre: a Nagybereznait és a Volovecit [Volócit], melyek azonban Nyikita Hruscsov által az államigazgatásban megkövetelt takarékosági rendelkezések következtében néhány évig még a Perecsenyi és a Szolyvai járások apparátusai alá tartoztak. Az így kialakult 13 járás a mai napig érvényes közigazgatási beosztás.

2.3. Látszatválasztások

1946 és 1990 között rendszeres időközönként (négy-öt évente) voltak választások a Moszkvában ülésező országos, illetve a Kijevben székelő ukrainai parlamentbe (hivatalos nevén: Legfelsőbb Tanácsba), valamint a helyi (megyei, járási, városi, nagyközségi és községi) tanácsokba. Az utolsó, 1990-es választások kivételével minden szovjet választás a Szovjetunió Kommunista Pártjának szigorú ellenőrzésével zajlott. A választásokon gyakorlatilag 100 százalékos részvétel mellett szavazták meg „a kommunisták és a pártonkívüliek megbonthatatlan tömbje” által javasolt alternatíva nélküli jelölteket.

A kárpátaljaiak első ízben 1946. február 10-én kapcsolódtak be a szovjet választásokba. Ekkor a Szovjetunió két kamarás Legfelsőbb Tanácsába (Szövetségi Tanács és Nemzetiségek Tanácsa) választottak képviselőket. A választások lebonyolításának felügyeletére több mint száz felelőst küldtek Kijevből és Moszkvából, akik helyben további 12 ezer aktivistát toboroztak. A szovjet szokásoknak megfelelően a kárpátaljai választópolgárok 99,95 százaléka járult az urnákhoz és szavazta meg a megye négy parlamenti képviselőjét: Iván Turjanicát, az Ukrainai Kommunista Párt megyei bizottságának első titkárát, a megyei végrehajtó bizottság elnökét (92,1 százalék szavazott rá), Iván Vast, a megyei pártbizottság másodtitkárát (85,8 százalék), Vaszil Ruszint, a megyei bíróság elnökét (92,4 százalék), valamint a volovei [ökörmezői] Hanna Petriscsét, a nőmozgalom aktivistáját.

1947. február 9-én volt az első olyan választás az Ukrán SZSZK egy kamarás Legfelsőbb Tanácsába, amelyben már a kárpátaljaiak is részt vettek. Kárpátaljáról kilenc képviselőt választottak meg, közte Iván Turjanicát, aki korábban a moszkvai parlamentbe is bekerült.

Kárpátalján az első helyhatósági választásokra 1947. december 21-én került sor. A korabeli jelölési szokásokat jól példázza, hogy az Ungvári Állami Egyetem tantestülete és diákjai például a 6. számú ungvári választási körzetben öt jelöltet állítottak a Kárpátaljai Megyei Tanácsba – Joszif Sztálint, Vjacseszlav Molotovot, Lazar Kaganovicsot, Nyikita Hruscsovot, a Szovjetunió és az Ukrán SZSZK vezetőit, valamint Vaszil Kuskát, az orvostudományok doktorát, az egyetem prorektorát. A *Закарпатская Украина* [Kárpáton-túli Ukrajna] című orosz nyelvű lap 1947. november 13-i számának vezércikke a következő címet viselte: *A nagy Sztálin – az első össznépi jelölt*. Nyilvánvaló, hogy a vezér és társai nem akartak bekerülni a 70 tagú Kárpátaljai Megyei Tanácsba, így a jelöltlistára egyetlen név került fel, Vaszil Kuskóé. A 108 tagú Ungvári Városi Tanácsba az egyetem részéről Arkagyij Kurisko rektor került be. A helyi tanácsokba összesen 7.677 képviselőt választottak meg, akik közül 1.700-an (22 százalék) voltak kommunisták.

Bár ezek a választások teljes mértékben formálisak voltak, a karhatalmi szervek mindig különleges készültségben álltak. 1947-ben például a Técsői járási Novoszselica [Sósújfalu] községben az öt szavazófülkét 10 fegyveres őrral őriztették, minden eshetősegre felkészülve, gondoskodtak tartalék világitásról is.

A következő években már nem volt szükség ilyen nagy készültségre, az élet „normális” – szovjet – kerékvágásban folyt, automatikussá váló cselekvésformákkal. Igen keveset tudunk arról, hogy mit is csináltak a képviselők, noha négy kárpátaljait választottak a moszkvai Legfelsőbb Tanácsba, kilenc, később pedig tíz képviselőt a kijevibe. Aktivitásra egyébként sem okuk, sem lehetőségük nem volt, hiszen a Legfelsőbb Tanács nem állandóan ülésezett, hanem kétszer-háromszor évente.

2.4. Nómenklatúra

1923 őszén az Orosz Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának titkársága megküldte a szovjet népbiztosoknak (minisztereknek) és az állami intézmények vezetőinek azt a listát, amely felsorolta azokat a tisztségeket, amelyek csak a párt által jóváhagyott személyekkel tölthetők be. Idővel ez a lista egyre hosszabb lett, s magába foglalta az országos, a köztársasági, a megyei és a járási vezetés teljes palettáját. A „nómenklatúra” terminológia ettől kezdve egyet jelentett a szovjet párt-, állami, gazdasági stb. vezetéssel.

Miután a párt a társadalom egészét ellenőrzése alá vonta, kormánypártból állampárttá avanzált. A kommunista párt és a szovjet állam vezetői egyazon személyek voltak. A nómenklatúra kiválasztásának kritériumává vált a pártkönyv megléte, a munkás vagy paraszti származás, a szovjet hatalomért és a kommunista eszmékért folytatott küzdelemben való részvétel. Az erkölcsi-etikai tulajdonságok, az iskolázottság, a kulturális nivó vagy a szakmai rátermettség igen hosszú ideig nem tartoztak azon tényezők közé, amelyeknek bármiféle jelentősége lett volna a káderek kinevezése során. Minden tisztségviselőt a párt választott ki az adott funkcióra, vagy pedig „választások” útján nyerte el pozícióját. A jelöltté válás is a párt jóváhagyására történt. A választások nem voltak sem közvetlenek, sem egyenlők, sem titkosak. A pártbefolyás a képviselőket „kézi vezérlésű” végrehajtkká fokozta le.

A politikai és ideológiai területet a pártfunkcionáriusok közvetlenül irányították, az egyéb területekre pedig a „vezérhez” hű kádereket állítottak. A nómenklatúra erősen privilegizált társadalmi csoporttá lett. Anyagi jólétükről nem csak a magas fizetéssel gondoskodtak, hanem olyan csatornákon juttatták őket minőségi élelmiszerekhez, iparcikkekhez, szolgáltatásokhoz stb., amelyek a hétköznapi emberek számára elérhetetlenek voltak.

A Szovjetunió vezető rétegét képező nómenklatúra destruktív társadalmi szerepet játszott: tagjai elpusztult, lelkiileg és anyagilag kifosztott emberek millióiért felelősek. Nem volt ez alól Kárpátalja sem kivétel. 1945–1946-ban közel félezer kommunistát irányítottak vidékre, s velük töltötték be gyakorlatilag az összes vezető pozíciót. Valamennyien úgy gondoltak a szovjet időszak előtti Kárpátaljára, mint szegény, korlátolt és elnyomott régióra. 1946–1950-ben a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának Központi Bizottsága négy határozatot fogadott el Kárpátalja fejlesztéséről. Elrendelték, hogy több mint háromezer szovjet szakembert kell a megyébe telepíteni.

1947-ben a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja beleolvadt a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjába, melyet 1952-ben átneveztek Szovjetunió Kommunista Pártjává. A köztársasági pártszervezet is ennek megfelelően kapott új nevet: Ukrajnai Kommunista Párt, azaz elhagyták a fölöslegessé vált „bolsevik” jelzöt, miután „mensevikek” már évtizedek óta nem léteztek az országban. (A bolsevikok és mensevikek az 1898-ban létrehozott Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt két frakciója; az 1917-es oroszországi forradalomban a bolsevikok ragadták magukhoz a hatalmat, és megalapították az Oroszországi Kommunista /bolsevik/ Pártot, melyet 1925-től SZK/b/P-nek, 1952-től pedig SZKP-nek neveztek.)

A káderpolitikában a központi vezetés mellőzte a helybéli kommunistákat. Ezt példázta többek között az 1946 áprilisában–augusztusában a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjában végrehajtott tisztogatás is, amikor a 4.590 párttagból csak 2.634-en (57 százalék) kapták meg az SZK(b)P pártkönyvét. A helyi tanácsai nómenklatúra 1.276 tagját a megyei pártbizottság döntése alapján helyezték hivatalába. Ugyancsak a megyei pártbizottság

döntött a városi és körzeti pártbizottságok összetételéről is. Az Ukrajnai Kommunista Párt kárpátaljai megyei szervezetének taglétszáma egyre nőtt. 1947-ben 5.861, 1950-ben 9.012, 1985-ben pedig több mint 46 ezer párttagot és párttagjelöltet számlált. A pártfunkcionáriusok főállású munkát végeztek. 1948–1953 között mintegy száz helyi kommunista végezte el a két vagy hároméves pártiskolát, 946-an az egyéves és kilenc hónapos tanfolyamot, s közel ötvenen kaptak diplomát a Kijevi Legfelsőbb Pártiskolán.

A megyei komszomolszervezet („a kommunista párt megbízható tartalékcsoportja”) jóval nagyobb létszámú volt: 1985-ben 180 ezer 14 és 28 év közötti fiatal tartozott a soraiba. Negyven évvel korábban, 1945-ben még csak 5,6 ezer komszomol (Kárpátontúli Ukrajna Ifjúsági Szövetségének tagja) volt a megyében.

A kommunistákat a korabeli patetikus szóhasználattal az állam és a társadalom vezető erejének, önfeláldozó éharcosainak, a munkafront és a közélet hangadóinak, a szocialista versenyek előmozdítóinak stb. nevezték. Különösen nagy dicsőség volt a „vörös igazgató” (az iparvállalatok vezetőségének) és a „szocialista munka éharcosainak” (a jó munkáért kitüntetett parasztok és munkások) sorába tartozni.

A megye vezetésének sok gondot okoztak a csehszlovák hadseregből leszerelt egykori katonák. Több kérdésben is különvéleményt fogalmaztak meg, többek között nem szívesen léptek be a kommunista ifjúsági szövetség (a komszomol) soraiba. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1950-ig Kárpátalján a komszomol alapszervezetek meglehetősen kis létszámúak voltak.

1946. július 30-ával a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendeletével a Kárpátontúli területet az 1-es övezetbe sorolták be. Ez gyakorlatilag a tiltott zónát jelentette, ahol mindenki megfigyelés alatt állt. Itt telepítettek le 7,6 ezer repatriánst, volt szovjet állampolgárt, akik bizonyos ideig nyugat-európai országokban éltek. Ezenkívül tömegesen telepítették le Kárpátalján az obsitos katonákat. Ungvárra és Munkácsra költözött három Szovjetunió Hőse cím birtokosa, öt tábornok, hat ezredes és 6.844 alacsonyabb rangú tiszt. Nekik utalták ki a legjobb lakásokat, melyekből szükség esetén minden teketória nélkül kirakták az előző lakókat, illetve a legjobb vezető állásokra számíthattak.

A kárpátaljai kommunisták csak szerényebb állásokat kaphattak meg lokális közösségükben. Ők irányíthatták a fakitermelést, a gabonabeszolgáltatást, az államkölcsonnel kapcsolatos ügyeket, a munkaerő toborzást, az iskolaépületek rendbe hozatalát stb.

A kritika és önkritika demagóg retorikájával a kommunisták egymást sem kímélték. Súlyos szemrehányás volt a következménye a „pártmunka elhanyagolásának”. Ehhez elegendő volt, ha egy párttag nem fizetett elő a pártújságokra, vagy nem látogatta a Lenin és Sztálin életrajzát tanulmányozó klub foglalkozásait. A klubvezetők olyan tanítók voltak, akiknek a zsebében legalább komszomol tagkönyv lapult.

A második világháború utáni első öt évben a kárpátaljai pártalapszervezetek nem voltak túlságosan népesek. A következő évtizedben azonban robbanásszerű növekedés következett be. A falusi (települési) alapszervezetek helyett kolhozi alapszervezeteket hoztak létre, amelyek ily módon akár több települést is összefogtak. Ezenkívül külön pártalapszervezete volt az iskoláknak. A kolhoz, az üzem vagy valamely nagy iparvállalat pártbizottsága titkáranak posztja fizetett főállás volt. Az 1960-as évek végétől ügyeltek arra, hogy lehetőleg csak felső végzettségű személyek legyenek párttitkárok. Ez azért volt fontos, mert a párttitkár a kollektívában „a második számú vezető” volt, a kolhozelnök vagy a vállalatigazgató távollétében automatikusan a helyükbe lépett.

2.5. Az első számú vezetők

A szovjet időszakban Kárpátalja első számú vezetőjének a kommunista párt megyei bizottságának első titkára számított. Ez alól kivétel az 1944 és 1945 közötti időszak, amikor a Néptanács elnöke, illetve 1991 után a megyei tanács végrehajtó bizottságának elnöke volt de jure az első számú vezető. (Bár a Néptanács elnöke és a megyei pártbizottság első elnöke a jelzett időszakban egyazon személy volt.) A szovjet időszak kárpátaljai első számú vezetői: Iván Turjanica (1944–1948), Iván Kompanec (1948–1952), Iván Vas (1952–1959), Pilip Scserbak (1959–1962), Jurij Ilnickij (1962–1980), Henrik Bandrovszkij (1980–1990), Mihajlo Voloscsuk (1990–1991). Négyen közülük „helybeliek”, azaz kárpátaljai származásúak voltak. A káderpolitikában ez ritkaságszámba ment, mivel a többi nyugat-ukrajnai megyében kizárólag „betelepültek” kerültek ebbe a pozícióba. Képletesen szólva, a 48 „szovjet évből” 31 évig, a teljes időszak kétharmadában, „helybeli” irányította a megyét. A leghosszabb ideig, 18 évig Jurij Ilnickij volt első számú megyei vezető, amiben máig rekorder. A „helybeliek” és a „betelepültek” felváltva követték egymást a megye élén.

2. táblázat. Az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának első titkárai

Nº	Név, életévek	Hivatali időszak
1.	Turjanica Iván (1901–1955)	1944. november 19.–1948. január 27.
2.	Kompanec Iván (1904–1969)	1948. január 27.–1952. szeptember 5.
3.	Vas Iván (1904–1966)	1952. szeptember 7.–1959. június
4.	Scserbak Pilip (1907–?)	1959. június–1962. február
5.	Ilnickij Jurij (sz. 1924)	1962. február–1980. december 2.
6.	Bandrovszkij Henrik (1929–2008)	1980. december 2.–1990. február 9.
7.	Voloscsuk Mihajlo (sz. 1934)	1990. február 9.–1991. július 2.
8.	Himinec Vaszil (sz. 1948)	1991. július 2.–augusztus 26.

Forrás: *Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898–1991*. www.knowbysight.info/index.asp.

Vaszil Himinec szerepeltetése a táblázatban magyarázatra szorul – ő volt a megyei pártbizottság utolsó első titkára, de már nem volt a megye első számú vezetője. Az 1990-es alkotmányos reform következtében a hatalom átment a helyi önkormányzatok kezébe. Lezárult egy történelmi ciklus ugyanazzal, amivel a kezdetét vette: a pártállami unitarizmus hiányával.

A szovjet időszak kezdete és vége kivételével a végrehajtó bizottságok vezetői a jelképes rangsorban közvetlenül a pártbizottságok első titkárai után következtek. A szovjet időszak első heteiben Kárpátalján kétféle hatalom próbált érvényt szerezni akaratának – a csehszlovák és a szovjet.

A szovjet Kárpátalja vezetői nem egyszerűen csak feladat-végrehajtásra kiszemelt formális pártemberek voltak. Egyikük-másikuk nem hétköznapi személyiségnek bizonyult.

Iván Turjanicát az „újraegyesítés mérnökének” nevezték, mivel a szovjetizálás első három évében állt a megye élén. A Munkácsi járási Repede [Bisztrica] községben született, a csehszlovák hadseregben teljesített szolgálatot. 1925-ben lépett be a Csehszlovák

Kommunista Pártba, a következő évben pedig feleségül vette Roskovics Annát, egy munkácsi árva lányt. 1930 és 1933 között a Harkovi Kommunista Újságíró Főiskolán szerzett újságíró diplomát. A városban szemtanúja volt az ukrán nép genocídiumának – a szovjetek által mesterségesen előidézett nagy éhínségnek. 1933 és 1939 között Kárpátalján a vörös szakszervezetek elnöke volt. 1939-ben feleségével együtt a Szovjetunióba emigrált, Moszkvában a Kommunista Internacionálé alkalmazottja volt, majd egy luhanszki gyárban dolgozott. 1943-tól a csehszlovák hadtest 3. brigádjának volt kulturális-oktatási tisztje (komisszárja). Feleségét Kárpátaljára küldték az illegális mozgalom szervezésére. Lengyelország fölött dobták le egy szovjet katonai repülőgépről. Innen kellett volna hazajutnia, azonban útközben ismeretlen körülmények között meghalt. A szovjet hadsereg által ellenőrzött Munkácsra Iván Turjanica 1944. október 29-én érkezett. 1944. november 19-től 1948. január 27-ig a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának első titkára, majd az Ukrajnai Kommunista Párt megyei bizottságának első titkára. Ezzel egy időben 1944–1946 között a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának elnöke, majd 1946–1955 között (kivéve 1951–1952) a Kárpátaljai Megyei Tanács végrehajtó bizottságának elnöke. Tudjuk róla, hogy 1947. szeptember 18-i keltezéssel levelet írt Nyikita

Hruscsovnak, az Ukrán SZSZK Minisztertanácsa elnökének, melyben kérte, hogy engedjék szabadon a Szovjetunió belsejébe munkatáborokba hurcolt kárpátaljaiakat. A megözvegyült Iván Turjanica újránősült, egy görög katolikus pap volt feleségét vette nőül. Egy párttag, különösen egy első titkár részéről ez rendkívül kompromittáló lépés volt, és véget is vetett Turjanica pártkarrierjének.

Az öt követő Iván Kompanec csak pártiskolát végzett, Ukrajna északkeleti szegletéből származott. Pártkarrierjét Csernyihiv megyében kezdte. Innen Nyugat-Ukrajnába irányították, melyet „vassal és vérrel” szovjetizáltak. 1939 novemberétől 1948 februárjáig az Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt Ternopil Megyei Bizottságának volt az első titkára. 1948. február 26-tól 1952. szeptember 5-ig Kompanec az Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának volt az első titkára. Utána ugyanezt a tisztséget töltött be Csernyivci megyében.

Iván Vas az Ilosvai járási Loza [Füzesmező] községben született. 1924-ben lépett be a Csehszlovák Kommunista Pártba. 1931–1933-ban a Harkovi Kommunista Egyetemen tanult, ő is éppen abban az időszakban, amikor szemtanúja lehetett a nagy éhínségnek. Hazatérve a Szovjetunióból, a Csehszlovák Kommunista Pártban töltött be különböző funkciókat. 1938-ban dezertált a csehszlovák hadseregből, bujkált, majd 1940-ben a Szovjetunióba szökött. Ő is kulturális-oktatási tiszt lett a csehszlovák hadtestben. 1944 novemberében a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának tagja lett, a következő évben pedig a Kárpátontúli Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának élére került. Ezután az Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának titkára, a Kárpátaljai Megyei Tanács végrehajtó bizottságának elnöke (1951–1952) volt. Hét éven keresztül volt Kárpátalja első embere mint az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának első titkára (1952 szeptembere és 1959 júniusa között). Hivatali időszakának utolsó éveiben súlyos betegséggel küzdött: fertőző („nyílt”) tuberkulózis volt. A napi feladatokat a másodtitkára, Mihajlo Povzik látta el, aki Harkovból került Kárpátaljára.

3. táblázat. Kárpátaljai végrehajtó hatalom első emberei

<i>№</i>	<i>Név, életévek</i>	<i>Hivatali időszak</i>	<i>Beosztás</i>
1.	Němec František (1889–1963)	1944. október 28.– 1945. február 15.	a Csehszlovák Köztársaság kormány megbízottja hivatalának vezetője
2.	Turjanica Iván (1901–1955)	1944. november 26.– 1946. január 22.; 1946. január 22.– 1955. március 27. (kivéve 1951–1952)	Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának elnöke; a Kárpátaljai Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának (VB) elnöke
3.	Vas Iván (1904–1966)	1951–1952	a megyei tanács VB elnöke
4.	Harahovics Iván (1917–1993)	1955–1963	a megyei tanács VB elnöke
5.	Ruszin Vaszil (1919–2005)	1963–1974	a megyei tanács VB elnöke
6.	Voloscsuk Mihajlo (sz. 1934)	1974–1984	a megyei tanács VB elnöke
7.	Malyovanik Mihajlo (sz. 1935)	1984–1990	a megyei tanács VB elnöke
8.	Voloscsuk Mihajlo (sz. 1934)	1990. április 6.– 1991. szeptember 27.	a Kárpátaljai Megyei Tanács, valamint a Kárpátaljai Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke
9.	Krajilo Mihajlo (1933–2006)	1991. október 1.– 1992. március 24.; 1991. március 24.– 1994. július 12.	a Kárpátaljai Megyei Tanács, valamint a Kárpátaljai Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke; Ukrajna elnökének Kárpátaljai megyei megbízottja

Forrás: *Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898–1991*. www.knowbysight.info/index.asp; *Slavic Research Center (Japan)*. <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/data.html>.

Pilip Scserbak a közép-ukrajnai Kamenec-Podolszkij (ma Hmelnickij) megyéből származott. Iskoláiról csak annyit tudni, hogy 1950–1951-ben részt vett a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottsága által szervezett továbbképzésen. 1949–1950 és 1951–1959 között az Ukrajnai Kommunista Párt Sztanyiszlavi (Ivano-Frankivszki) Megyei Bizottságának első titkára. 1959–1962 között volt Kárpátalja első embere. Az ő karrierjének agyvérzés vetett véget. Bár felgyógyult, egészségügyi okokból kénytelen volt kérni az előrehozott nyugdíjaztatását.

Jurij Ilnickij az Ökörmezői [Mizshirjai] járási Rosztoka faluban született. Nem szolgált a hadseregben, bár ez akkoriban alapfeltétele volt annak, hogy valaki pártkarriert fusson be. 1945-ben lépett be a kommunista pártba. Az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának hároméves pártfőiskoláját végezte el. Az Ukrajnai Kommunista Párt

Volóci [Voloveci] körzeti és Ungvári városi bizottságának élén állt. 30 évesen az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátalja Megyei Bizottságának titkára, 35 évesen másodtitkára, 38 évesen pedig első titkára lett. Ő volt a leghosszabb ideig Kárpátalja vezetője: 18 évig (1962–1980) állt a terület élén. Ilnickij három másodtitkára (az első titkár helyettese) is megyei vezető lett: Iván Mozgovij Rivne (1966–1972) Herszon megyében (1972–1980), Volodimir Dikuszarov Csernyivci (1972–1985) és Hmelnickij megyében (1985–1990), Iván Szkiba pedig Ivano-Frankivszk megyében (1978–1983).

Kárpátalja szovjet vezetői közül Henrik Bandrovszkij volt az első, aki klasszikus felsőfokú végzettséggel rendelkezett. Kirovohrad megyében született, 1953-ban lépett be a pártba, ugyanabban az évben, amikor mérnök szakon elvégezte a Kijevi Műszaki Főiskolát. Mester, technológus, majd üzemvezető volt a Lembergi Műszergyárban. Utána hosszú időn keresztül Lemberg város pártbizottságának első titkáráként működött. 1980. december 2. és 1990. február 8. között volt az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának első titkára.

A fenti életrajzi adatokból kiderül, hogy Kárpátaljára nagy figyelmet fordítottak az Ukrán SZSZK keretében. A helyi nómenklatúrának erős pozíciói voltak abból eredően, hogy a megye különleges geopolitikai helyzetével összefüggésben közvetlen kapcsolatban állt a legfelső szovjet vezetéssel. A köztársasági vezetés viszont éppen emiatt szemlélte gyanakodva Kárpátalja vezetőit, és „regionális szeparatizmust”, „helyi egoizmust”, „nacionalista tendenciákat” stb. vélt felfedezni tevékenységükben. Jurij Ilnickij, az Ukrajnai Kommunista Párt megyei bizottságának első titkára többek között közvetlen kapcsolatban állt Leonyid Breznyevvel, az SZKP Központi Bizottságának főtítkárával és a többi szovjet csúcsvezetővel. Megtehetette, hogy regionális, de akár országos jelentőségű kérdésekben is a köztársasági vezetés feje fölött döntsön. Ilnickij érte el Moszkvában, hogy Kárpátalján nem épült atomerőmű, pedig az építési tervek kétszer is jóváhagyták. Pozíciójából 1980 decemberében távolították el azzal a mondva csinált kifogással, hogy vezetése alatt „romlott a megye szociális-gazdasági helyzete”.

Ilnickijt követően Kárpátaljára „erős kezű” tábornokot küldtek. Henrik Bandrovszkij, a Lembergi Városi Pártbizottság első titkára lett Kárpátalja első embere. Kinevezése Volodimir Cserbickij, az Ukrajna Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára közbenjárására történt meg. Henrik Bandrovszkij kemény döntéseket hozott, különösen a személyi kérdéseket illetően nem teketóriázott. Többek között 1984-ben az Ungvári Állami Egyetem gazdasági rektorhelyettesévé nevezette ki legfőbb ellenlábását, Mihajlo Voloscsukot, aki addig a megyei végrehajtó bizottság elnöke volt. Az első titkár megakadályozta, hogy környezetkárosító nehézipari létesítmények épüljenek Kárpátalján. Meghiúsult egy alumíniumgyár és egy nehézhegesztő-berendezéseket gyártó üzem létesítése is.

Henrik Bandrovszkijnak stabil háterszágot jelentett a köztársaság vezetésének támogatása. A helyi nómenklatúra úgy döntött, hogy Kijev ellensúlyozására Moszkvával köt paktumot. Az érdekek közösek voltak. 1988. december 10-én a Szovjetunió Kommunista Pártjának lapja, a moszkvai *Pravda* leleplező cikket közölt Henrik Bandrovszkijról, egyrészt mint Kárpátalja vezetőjéről, másrészt mint emberről. Korábban a megyei vezetőket csak a köztársasági lapok „dorongolták le”, ami után természetesen az következett, hogy leváltották őket. Ezúttal azonban Kijev megvédte Bandrovszkijt.

A Bandrovszkijra mért következő csapás az volt, hogy az első alternatív parlamenti képviselőválasztások alkalmával vereséget szenvedett. A szavazatoknak mindössze 22 szá-

zalékát szerezte meg, míg ellenfele, a közéletben szinte ismeretlen Mikola Bihunec orvos a Técsői járásból 73 százalékot kapott. Ismét csak felvetődött a nyugdíjazás kérdése. Bandrovszkij azonban még közel egy évig maradt a székében. A bukáshoz a Munkácsi járási pisztraházi [pisztrjalovei] lokátorállomás kérdése vezetett el. A radarállomás építését jóváhagyó 1984-es határozaton két aláírás szerepelt: Henrik Bandrovszkij első titkáré és Mihajlo Voloscsuk végrehajtó bizottsági elnöké. Az utóbbi azonban elhárította a felelősséget.

1990. január 26-án, a megyei tanács soron kívüli ülészakán Henrik Bandrovszkijt élesen bírálták amiatt, hogy nem találta meg a közös hangot a helybeli jelöltekkel, nem védte meg Kárpátalja érdekeit, a nép körében a párt veszített tekintélyéből stb. Az ülészakot nem véletlenül hívták össze: ezzel reagáltak a moszkvai *Pravda* újabb cikkére, amely az 1990. január 11-i lapszámában jelent meg. Ez néhány hónappal azután történt, hogy nyugdíjazták Volodimir Scserbickijt, az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkárát. Bandrovszkij bejelentette nyugdíjba vonulását. 1990. február 9-én kérését jóváhagyták. Nem sokkal ezután visszavonta jelölését az ukrán parlamentbe a rahói választási körzetben.

Henrik Bandrovszkij nem az ellenzék nyomására vonult vissza. A szomszédos megyéktől eltérően Kárpátalján az ellenzék erőtlen volt. Bandrovszkijt a Moszkva által támogatott helyi nómenklátúra távolította el. A szovjet időszakban minden egyes megyei pártbizottsági első titkár, mielőtt elfoglalta hivatalát, személyes beszélgetésen vett részt a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkárával. Bandrovszkij nyugdíjazása után üzletember lett, és aktívan részt vett a közéletben. Vérbeli kárpátaljaiként ostorozta a hatalmon lévő elitet. „Nekem ma sincs afelől kétségem, hogy Ukrajnának függetlennek kell lennie, és valóban azzá lesz. Ez az állam, ez a nemzet erre van predesztinálva! Sajnos, a mai vezetők még nem alkalmasak erre” – nyilatkozta Henrik Bandrovszkij két évvel a halála előtt, 2006 szeptemberében egy lapinterjúban.

2.6. Alternatíva. Ellenzéki mozgalom

Kárpátalja betelérése a szovjet totalitárius rendszerbe együtt járt politikai, közéleti és egyházi személyiségek meggyilkolásával. Egyesek már az ellenük kreált politikai per nyomozati szakaszában életüket veszítették, másokat a bíróság ítélte halálra, és végrehajtották az ítéletet, többen pedig „rejtélyes körülmények között” haltak meg. Példaként lássunk három tipikus esetet!

Avugsztin Volosint (1874–1945), Podkarpatszka Rusz autonóm kormányának miniszterelnökét, Kárpáti Ukrajna elnökét a szovjet titkosszolgálat Prágában tartóztatta le 1945 májusában. Butirban, a politikai foglyoknak fenntartott Moszkva melletti börtönben halt meg 1945. július 19-én, miután egy kihallgatáson megverték. Maig nem tudni, hol temették el. 2002 márciusában Volosin posztumusz megkapta az Ukrajna Hőse címet.

Romzsa Tódor (1911–1947) munkácsi görög katolikus püspök ellen Moszkvában készítettek elő merényletet. A püspök túlélte az akciót, ám 1947. november 1-jén a munkácsi kórházban halálos injekciót adtak be neki. Ungváron helyezték örök nyugalomra a görög katolikus székesegyház kriptájában (a görög katolikus egyház felszámolását követően a székesegyházat is a pravoszláv egyház kapta meg). 2001 júniusában II. János Pál pápa ukrainai látogatása alkalmával Romzsa püspököt boldoggá avatták.

1946. május 26-án Ungváron a megyei bíróság a „történelmi bűnök elkövetőinek” sorában halálra ítélte Bródy Andrást, Podkarpatszka Rusz első miniszterelnökét, a magyar parlament képviselőjét. Bródyt 1946. december 7-én végezték ki, s fél évszázad múlva, 1991-ben ugyanaz a szovjethatalom rehabilitálta „bűncselekmény hiányában”. Ugyanakkor „kollaboráns” múltja miatt a kommunizmus bukása után is mellőzött maradt, s nem részesült posztumusz ukrán állami kitüntetésben.

Podkarpatszka Rusz (Kárpáti Ukrajna) 1938–1939-es időszaka két kormányának tagjaival a szovjet rendszer különös kegyetlenséggel számolt le. Az első miniszterelnököt, Bródy Andrást 1946 decemberében lőtték agyon Ungváron. A második miniszterelnök, Volosin Avgusztin 1945 júliusában halt meg Moszkvában, miután a kihallgatások alkalmával megkínózták. Az első kormány tárca nélküli miniszterét, Fenczik Istvánt szintén agyonlőtték.

Bacsinszkij Edmund belügyminisztert donbászi munkatáborba küldték. A Volosin-kormány három miniszterét, Perevuznik Jurij igazságügyi, Dolinay Mikola egészségügyi és Klocsurak Sztepan gazdasági és védelmi minisztert nyolc-nyolc év kényszermunkára ítélték. 1955 és 1957 között, miután nem ismerték el szovjet állampolgárságukat, Csehszlovákiába repatriáltak.

1945 áprilisában, 1946 májusában és júniusában állították Ungváron az ún. népbíróság elé a megelőző rendszerrel való kollaborálás vádjával Demjanovich Pétert, Bródy Andrást és még nyolc társukat, valamint Fenczik Istvánt és kilenc társát. A népbíróság halálra ítélte a magyar parlament öt képviselőjét – Demjanovich Pétert, Bródy Andrást, Demkó Mihályt, Kricsfalussy-Hrabár Endrét, Fenczik Istvánt. Valamennyiüket agyonlőtték. További hét képviselőt – Bence Györgyöt, Zsegora Ödönt, Ilniczky Sándort, Ortutay Jenőt, Riskó Bélát, Földesi Gyulát, Spák Ivánt – öttől húsz évig terjedő börtönbüntetésre ítélték, amit a szibériai GULÁG-okban vagy a Donbáson kellett letölteni. Néhányan közülük, közte Földesi Gyula és Ilniczky Sándor a börtönben meghalt.

Számos tanú, közreműködő megérte az államfordulat (1991) utáni időszakot, azonban soha senkit nem vontak felelősségre az emberiség ellen elkövetett bűncselekményekért. Többen közülük részt vettek a nemzeti-függetlenségi mozgalmak tagjai elleni „titkos háborúban” is. Az Ukrán Felkelő Hadsereg (Українська повстанська армія – УПА) és az Ukrán Nacionalisták Szervezete (Організація українських націоналістів – ОУН) 1947 végéig nyílt partizánharcot folytatott a nyugat-ukrajnai megyékben, így Kárpátalján is, utána azonban teljes illegalitásba vonultak.

Amikor 1946. február 10-ére kiírták a választásokat a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába, a kommunista rendszer igyekezett bizonyítani, hogy nincs politikai ellenzék. A kelet-ukrajnai megyékben a választások előkészítése csupán technikai kérdés volt, Nyugat-Ukrajnában azonban politikai feladatokat is megkívánt. Megszületett a szovjet–csehszlovák egyezmény arról, hogy a két ország határárei szabadon átléphetik a határt, ha az Ukrán Felkelő Hadsereg tagjait üldözik. A kérdéses határszakasz Kárpátalján volt. A helyzet háborús viszonyokra emlékeztetett. A nyugati megyék, közte Kárpátalja településeinek többségét a katonaság ellenőrzése alá vonta. A választásoknak az volt a tétje, hogy felmérje, mekkora erőt képvisel az ellenzék. Az ellenzék arra biztatta az embereket, hogy nemmel szavazzanak. A szovjet hatalomnak ismételtlen szembesülnie kellett azzal, hogy a helybeli lakosság egy része nem lojális. Ez azonban nem jelentett akadályt, hogy bejelentsék: „a kommunisták és a pártönkívüliek szövetségére” a választóknak több mint 99%-a adta voksát, ami aligha fedte az igazságot.

A szovjet hatalom szélsőséges eszközöktől sem riadt vissza. A „feketepiacon” tífusz

elleni orvosságként tifuszbaktériummal fertőzött ampullákat árultak. Különösen a hegyvidéki járásokban ütötte fel a fejét soha nem látott mértékű járvány. A nemzeti erők a Nyugat támogatásában bíztak, ismerték Winston Churchill fultoni beszédét, amellyel kezdetét vette a „hidegháború”. A Szovjetunióban az átalagemberek pánikkal reagáltak az eseményekre, elkezdték felvásárolni az élelmiszert, az élelmiszerárak a többszörösére nőttek. Az ukrán nacionalisták terrorcselekményei demoralizálóan hatottak. Az áldozatok sok esetben az adóbeszedők voltak, akiket a lakosság rablóknak tartott.

A szovjet titkosszolgálat kibővítette az ügynökök hálózatát, illetve lázadóknak álcázott „fedett csoportokat” vetett be, melyeknek célja a provokáció volt. 1946. december 15-én a segítségükkel számolták fel a Perecsenyi járásban a banderista szellemiségű „Kárpátontúli ukrán felkelők” elnevezésű szervezetet. A 75 tagot számláló szervezet vezetője Iván Hopak volt, aki 1947 augusztusában egy összecsapás során veszítette életét. Ugyanekkor számolták fel a Técsői járásban működő „Ukrajna felszabadításáért” elnevezésű szervezetet is, amelynek 66-an voltak a tagjai.

Kárpátalján az Ukrán Felkelő Hadsereg és az Ukrán Nacionalisták Szervezete gyér hálózattal rendelkezett. A hegyvidéki lakosság körében volt a legtöbb aktív támogató. Kárpátalja volt az a terep, ahol a felkészülés történt. A szovjethatalom összesen 1.176 katonából 11 csapatot hozott létre, melyeknek a feladata volt e szervezetek felszámolása. 1945 júliusában a Bohdan Hmelnickij csoport tagjai a rahói járási Gyertyánligeten [Kobilecka Poljana] gyűjtő hangú beszédeket mondtak, amire a helybeliek elégették a falusi klubban kifüggesztett Sztálin-képet és kommunista lózungokat.

Az Ukrán Felkelő Hadsereg akciói ösztönzőleg hatottak a kárpátaljai ellenzéki csoportokra. A legaktívabb Vaszil Pahirjának a Huszti járásban tevékenykedő csoportja volt. Az utolsó csoportot 1956-ban a Mizshirjai járásban számolták fel. A szovjet titkosszolgálatlól ez komoly erőket kívánt meg.

A háború utáni években Kárpátalján legalább tíz alkalommal került sor fegyveres összetűzésre. Így például besúgó bejelentése alapján 1945. augusztus 2-án éjjel Ódávidháza [Sztare Davidkovo] községben a titkosszolgálat emberei bekerítettek egy parasztudvart, ahol az Ukrán Nacionalisták Szervezetének több vezetője rejtőzködött – Dmitro Bاندuszjak, Andrij Cuha és egy máig ismeretlen nevű. A tűzharcban szerzett sebesüléseibe Cuha belehalt, a többieknek sikerült kitörni. Őket 1945 decemberében Pereszlő [Priszlip] határában ismét bekerítették. Miután elmenekülni nem tudtak, betartották az Ukrán Felkelő Hadsereg és az Ukrán Nacionalisták Szervezete íratlan szabályát, miszerint élve nem kerülnek ellenséges kézre, és gránáttal felrobbantották magukat.

A fegyveres ellenszegülésen túl a békés ellenzékiiségre is volt példa. Az 1950-es évek végén a hruscsovi enyhülésnek köszönhetően amnesztiával szabadult a GULÁG-okról 3,5 ezer kárpátaljai, akiket „másként gondolkodás” vádjával ítélték el, mert a gyanú szerint szovjetellenes és nacionalista csoportok tagjai voltak. Így például a técsői iskolából 1946-ban kikerülő harmincegy végzősből nyolcat, a nagybocskói iskola 1947-ben végzett osztályából szintén nyolcat, az Ungvári Állami Egyetemről 1947-ben tíz diákot küldtek a GULÁG-ra. És a sor hosszasan folytatható lenne.

A veszélyérzet a szovjet vezetőkben nyilvánvaló volt. 1950-ben például Kárpátaljára látogatott Mihajlo Grecsuha, az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke. A volóci járási Verebes [Verbjazs] falunál fogadták a magas rangú vendéget (Szovjet-Ukrajna harmadik legmagasabb rangú vezetőjét; az első az Ukrajnai Kommunista Párt Köz-

ponti Bizottságának első titkára, a második pedig a kormányfő, azaz a minisztertanács elnöke volt), akinek személyi védelmét 30 gépfegyverekkel felszerelt autó látta el.

A fegyveres akciók 1956-tal tehát véget értek, helyette megnyílt a „második front”. 1956 őszén számos magánember nyilvánította ki, hogy szimpatizál a magyarországi eseményekkel. A szimpatizánsok egy csoportját börtönbe zárták, másokat „nevelő célzatú” közmunkára rendeltek a falusi vagy a járási milícia (rendőrség), vagy az állambiztonsági hivatal helyi kirendeltségei mellé. A szimpatizánsokkal nem volt nehéz leszámolni, mivel az emberekre erős benyomást gyakorolt a legyőzhetetlen hadsereg látványa. A magyarországi forradalom eltiprására Kárpátalján keresztül özönlött keresztül a szovjet katonaság, ezenkívül megsokszorozták a határvédelmet, és szigorúan ellenőrizték a határ menti településeket.

Gyakorlatilag folyamatosan Ungváron tartózkodott Mikola Pidhornij, az Ukrajnai Kommunista Párt másodtitkára (1969-ben ő lett az első titkár). Az Ungvár melletti Kereknyében [Koritnyani] gyorsított ütemben felállítottak egy rádióállomást, mely Magyarország egész területén sugárzott. Kádár János innen szólította fel honfitársait, hogy szüntessék be a testvérharcot. Ezután röviddel, még 1956 novemberében Kádár János találkozott Nyikita Hruscsovval Ungváron. A Csap és Ungvár közötti úton az emberek virágokkal és lózungokkal köszöntötték a két vezetőt. Ungváron a Lenin téren (ma Népi tér) több ezres tömeg előtt mondtak beszédet a megyei tanács épületének erkélyéről.

A tragikus magyarországi eseményeket a „gulyáskommunizmus” ideológiájával próbálták elfedni, ami liberális álcába bújtatott totalitarizmust és (szocialista mércével mérve) viszonylagosan magas életszínvonal biztosítását jelentette. Bő egy évtized elteltével Kárpátalja ismét geopolitikai földindulás központjába került, amikor Csehszlovákiában megpróbálkoztak az „emberarcú szocializmussal”. 1968. augusztus 20-án Leonyid Brezsnyev, a Szovjetunió vezetője személyesen utasította Jurij Ilnickijt, Kárpátalja akkori első emberét egy kényes feladat végrehajtására. Az Alexander Dubček által vezetett „prágai tavasz” – reformkísérlet az „emberarcú szocializmus meghonosítására” – időszakában az egyik fő ellenlábast, Vasil Bil’akot és családját (feleségét és fiát) biztonsági megfontolásból Ungvárra költöztették. A következő napon a Varsói Szerződés tagállamainak hadseregei, elsősorban persze a szovjet hadsereg, megszállta Csehszlovákiát. Az országot visszaterelték a „szocialista táborba”, végrehajtották a személycserét, melyek nyomán politikai menekülthullám indult meg Nyugatra.

Kárpátalján figyelemmel kísérték a közhangulatot. Az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága 1969 februárjában külön foglalkozott azzal, hogy a „csehszlovákiai események” negatív visszhangot váltottak ki az ukrajnai társadalom egy részében. 1969 áprilisában inkognitóban repülőgéppel Kárpátaljára érkezett Leonyid Brezsnyev, ahol egy „történelmi éjszakát” töltött a reptéren. Gustáv Husákkal tárgyalt, aki Dubček helyére volt kijelölve, s a következő két évtizedre Csehszlovákia vezetője lett.

Az 1956-os és az 1968-as forradalmak a szomszédos országokban emberáldozatokat követeltek, ezekkel azonban nem ért véget a külföldi katonai beavatkozások sora. A Szovjetunió részt vett az afganisztáni katonai akcióban is, ahol 15.051 embert veszített, köztük 53 kárpátaljit. Az afgán hegyekben nyomtalanul eltűnt közel 400 szovjet katona közt is volt négy kárpátaljai. A kárpátaljai fiatalokat a kötelező katonai szolgálatuk idején a világ legkülönbözőbb pontjain vetették be. A szovjet hadseregben töltött szolgálati évek határkövet jelentettek az életükben. A szovjet időszakban a helyi tanácsok szigorúan nyilvántartották a katonaköteleseket, különösen a tartalékos tiszteket, akik már átestek a „tűzkeresztésen”. A helyzet

Ukrajna függetlenedésével változott meg gyökeresen. Ukrajna radikálisan csökkentette a hadsereg létszámát, és célul tűzte ki a szerződéses (hivatásos) hadseregbe való áttérést.

Mihail Gorbacsov reformjai következtében 1989-től fokozatosan csökkentették a Magyarországon, Csehszlovákiában, Lengyelországban és a Német Demokratikus Köztársaságban állomásozó szovjet fegyveres erők létszámát. 1991. április 1-jén megszűnt a Varsói Szerződés, a szocialista országok közös katonai szervezete. Két és fél hónappal később, 1991. június 19-én az utolsó szovjet katona is elhagyta Magyarországot. Nyilvánvalóan Kárpátalján keresztül történt a hadseregkivonás.

Az 1970-es évek elején Kárpátalján újra felerősödött az ellenzéki mozgalom. Érezte a hatását a régióban a Kijevben 1976 novemberében megalakult Ukrán Helsinki Bizottság. A szervezetnek Ukrajna-szerre mindössze harminchat tagja volt, akiket a milícia és a titkosszolgálat „egyéni terrorral” igyekezett befolyásolni.

A mizsirjai [ökörmezői] járási Kelecsin [Kelecsény] szülötte, Joszip Terelja (1943–2009) az ukrán disszidens mozgalom egyik legismertebb tagja volt. Illegálisan jelentette meg az ukrain katolikus egyház krónikáját (*Хроніка Католицької церкви на Україні*), 1982 szeptemberében pedig az ukrain hívők jogvédő csoportját bemutató kötetét. Terelja megélte a tábor, a „diliházat”, a magánzárkát, a száműzetést, a kitiltást az országból. Mindezek a stációk összességében huszonhárom év üldöztetést jelentettek. Terelját 1987-ben megfosztották a szovjet állampolgárságtól, az „átalakítás” (peresztrojka) időszakában emigrált Kanadába. Sokat utazott a világban, s felemelte a szavát a görög katolikus egyház rehabilitálásáért és Ukrajna függetlenségéért. Angol nyelvű visszaemlékezéseit kétmillió példányban adták ki (Josip Terelya: *Witness to apparitions and persecution in the USSR*). A nemzeti és felekezeti szabadságért küzdő aktivista Torontóban halt meg. Mivel szülőfalujában nem maradt családtagja, végakarátának megfelelően az ilosvai járási Nizsnye Bolotne [Alsósárad] faluban temették el. A gyászszertartást két püspök tartotta tizenegy pap segédletével. (A negyven évnyi tiltás időszakában a faluban illegálisan működött a görög katolikus egyházközség, a közeli Dzsublik-forrás görög katolikus zarándokhely, ahol két kolostor is épült.)

Az ilyen személyiségek inkább kivételt jelentettek, az ehhez hasonló magatartás nem volt általános. A kommunista rezsim elleni tiltakozás legfeljebb néma engedetlenségben fejeződött ki.

A „szocialista törvényesség és erkölcs megsértése” általában szociális-gazdasági téren jelentkezett. Faluhelyen a paraszti logika működött akkor, amikor a háztájit engedély nélkül kibővítették a szomszédos műveletlen területekkel. A hatóságok folyamatosan ellenőrzéseket tartottak az efféle kihágások leleplezésére. Az illegálisan művelt föld összességében több száz hektárban volt mérhető. Számos nehézségbe ütközött a „szocialista tulajdon” megőrzése. Az emberek nem tisztelték, és valóban „össznépinek”, azaz szabad prédának tekintették a közös tulajdont. A kolhozban dolgozó birkapásztorok például azzal tudták kiegészíteni keresetüket, hogy a kolhozi tulajdonú birkákkal együtt legeltették a falusiak birkáit, természetesen a közösségi legelőn. Amikor ősszel visszatértek a nyári legelőkről, a kolhozi birkaállománynak mindig híja volt, ami anyagi veszteséget jelentett a kolhoz számára.

A nomenklátúra tagjait úgy is próbára tették, hogy a szovjet titkosszolgálat provokáció céljával névtelen leveleket küldött nekik. Jurij Ilnickij egy ízben nagy kereszttel díszített fekete koporsót kapott, fenyegető levél kíséretében. A nyomozás során kiderült, hogy a titkosszolgálat – közkeletű nevén a KGB – egyik munkácsi rejtett ügynöke volt a túlbuzgó.

2.7. Ideológiai kampányok

Az 1940-es évek második felétől a kárpátaljai kommunisták számára kötelező volt előfizetni egyes időszaki kiadványokra. Olyan körzeti (járási) lapokra fizettek elő, mint a Técsői járási *Червона трибуна (Дружба)* [Vörös fórum (Barátság)] című, vagy az Ungvári járási *Вогні комунізму – Комуністус фєnyeи*, a *Закарпатська правда – Кárpáti Igaz Szó* című megyei lap, illetve a *Радянська Україна* [Szovjet Ukrajna] című közársasági lap. Ezenkívül kötelező olvasmány volt az országos *Правда* [Igazság] című újság, valamint az ugyancsak országos folyóiratok, mint a *Молодий комуніст* [Ifjú kommunista], a *Комуніст* [Kommunista], a *Партійне життя* [Pártélet] és a *Під прапором лєнінізму* [A leninizmus zászlaja alatt] és más ehhez hasonlók.

1946-tól kezdve Kárpátalján 16-féle újság jelent meg összesen 67,5 ezer példányban. Ukrán nyelvű volt a megyei *Закарпатська правда* és a *Молодь Закарпаття* és a 13 körzeti (járási) lap, orosz nyelvű a megyei *Закарпатская Украина* (később: *Советское Закарпатьє*), magyar nyelvű a *Кárpáti Igaz Szó*, a *Кárpátontúli Ifjúság*. Az Ungvári, a Beregszászi és a Nagyszőlősi járási lapoknak magyarra fordított változata is volt (sorrendben *Kommunizmus Fényei*, *Vörös Zászló*, *Kommunizmus Zászlaja*), a Técsői járási lapot pedig román nyelven is kiadták. A totalitárius állam propagandakiadványai az ország legeldugottabb szegleteibe is eljutottak. 1970-től a *Закарпатська правда* már 130 ezer példányban jelent meg, miközben az időszakban a megyének 1 millió lakosa volt.

1968-ban a Técsői járási Novoszelica [Sósújfalu] községben közel 2 ezer újságelőfizető volt, öt évvel később pedig 2,5 ezer. A falu nyolcosztályos iskolájának pedagógusai 295 darab újságot járattak: a *Правда*-nak 27 előfizetője, a *Закарпатська правда*-nak 40 előfizetője, a *Дружба*-nak 34 előfizetője volt stb. Ezenkívül 794 tanuló 854 orosz és ukrán nyelvű gyermek- és ifjúsági lapra fizetett elő.

Kárpátalján a szovjet időszakban jelent meg a vezetékes rádió. Az ungvári stúdió naponta jelentkezett ukrán és magyar nyelvű adásokkal. Tartalmi tekintetben ez lapszemlélt, mezőgazdasági, ipari híreket, szépirodalmi műsorokat, zenét jelentett. Csak 1953 folyamán 450 koncertet, irodalmi rendezvényt, illetve rádiószínházat közvetítettek. A megyei tévéstúdió 1967-ben kezdte meg az adások sugárzását fekete-fehér és színes változatban. 1972-től lehetett fogni Kárpátalján az Ukrán TV adásait. Ehhez 16 átjátszóállomást építettek ki.

A totalitárius rendszernek korlátlanok voltak a lehetőségei a források és a közfigyelem koncentrációja tekintetében azokban az ügyekben, amelyeket a kommunista ideológia megkívánt. 1953-ban ilyen esemény volt Joszif Sztálin halála.

Az országban éppen a finisbe érkezett a „méregkeverő orvosok” pere, ami a zsidóüldözés egyik állomása volt. Kárpátalján ez abban nyilvánult meg, hogy a helyi lapok cikkeket közöltek a cionista fenyegetésről, melynek képviselői „a fehér köpenyes gyilkosok” voltak. Így érkezünk el az akkor tragikusnak mondott „csapás”-hoz. Joszif Sztálin koporsóját 1953. március 9-én helyezték el V. I. Lenin mauzóleumában a moszkvai Vörös téren. A temetés napján Sztálin összes kárpátaljai emlékművénél virágokat helyeztek el az emberek. „A kommunista párt és a szovjet nép vezérének halála mélységes szomorúsággal tölt el nem csak bennünket, hanem a világ összes dolgozóját – ezekkel a szavakkal kezdte gyászbeszédét Joszif Oller, az Ungvári Bútorkombinát pártbizottságának titkára. – Sztálin személyében a számunkra legdrágább embert, elvtársat, apát és barátot vesztítettük el.” Boksay József festőművész így búcsúzott: „Az én fejem már őszbeborult.

„Am eddigi életem során nem ért még olyan súlyos veszteség, olyan nagy szomorúság, amit most érzek, hogy hírért vettem vezérünk és apánk halálának, aki a kárpátaljaiakat felszabadította az évezredes elnyomás alól.” A helyi sajtó garmadával adta közre az ilyen és hasonló szövegeket.

Néhány hónappal később letartóztatták Lavrentyij Beriját, Joszif Sztálin harcostársát. Hivatalosan Nagy-Britannia javára végzett kémtevékenységgel vádolták meg. A kárpátaljai értelmiség ebben az ügyben is kötelességszerűen szólalt meg. „A tudósok, a művészek, a szovjet értelmiség egésze egyöntetűen támogatja a határozott és gyors fellépést az emberhez méltatlan magatartást tanúsító Berija pártellenes és államellenes büntetteivel szemben” – jelentette ki Mikola Regyko, az Ungvári Állami Egyetem rektorhelyettese. A Técsői járási kolhoztagok is hangot adtak ellenszenvüknek „az imperializmus aljas ügynökét” illetően.

Rövidesen a kárpátaljai fiatalokat a szűzföld meghódítására szólították fel. „Milyen nagyszerű lesz 10–20 év múlva virágzó, burjánzó kerteknek látni Kazahsztán mai pusztaságait. És milyen nagyszerű érzés lesz, hogy ez a mi kezünk munkája, akik a lenini komszomol neveltjei vagyunk, hogy mi, szovjet fiúk és lányok húztuk az első barázdát, melyben dús kalászt hozó búzát és árpát vetettünk” – ezt a lelkes felhívást közölte 1955-ben a sajtó Andrij Vovkaninec (Husztai járási Vörös Partizán Kolhoz) aláírásával.

1957 elején a komszomol irányított hétszáz kárpátaljai fiatal Donbászra, a „Kárpátaljai komszomol” [Закарпатська комсомольська] elnevezésű bánya építésére. Még ugyanannak az évnek a végén megérkezett Kárpátaljára a jelképes első szénszállítmány, melyet ebből a bányából hoztak felszínre. A bányát tanulmányi kirándulás keretében többször felkeresték kárpátaljai iskolai csoportok.

1961. július 30-án a moszkvai *Pravda* közétette a Szovjetunió Kommunista Pártja harmadik programjának tervezetét. Nem valósult meg az elképzelt álmom, miszerint „a szovjet emberek mai nemzedéke már a kommunizmusban fog élni”. A pártprogram részleteit az iskolásoknak mindazonáltal kívülről meg kellett tanulniuk.

Paradox helyzet, hogy a szovjet állam ugyanebben az évben kezdett el gabonát vásárolni az USA-tól. Az egyik gabonapálínkát Amerikai Kalásznak [Колос Америки] nevezték el. Nyikita Hruscsov híres kijelentése, miszerint „utolérjük és le hagyjuk” az USA-t, viccek tömkelegét generálta.

Kárpátalja is rendelkezett saját nagy ívű programmal, melynek lényege a vidék „virágzó kertté” való változtatása volt. Ehhez százezer hektár gyümölcsöst és szőlőt kellett volna telepíteni. Fontos ideológiai tartalmat hordozott a V. I. Leninnel elnevezett Barátság Almáskert, melyet 1960-ban alapítottak a szovjet–magyar határon a „világ proletariátusa vezére” születésének 90. évfordulója tiszteletére. A fákat két gazdaság – a Beregszászi járási Baktai Mezőgazdasági Kísérleti Állomás és a Szabolcs-Szatmár megyei vásárosnaményi Barátság Szövetkezet – földjébe ültették. 1967-ben az októberi forradalom 50. évfordulója tiszteletére a magyarországi oldalon újabb 50 hektár gyümölcsössel gyarapították a Barátság Kertet, ami így már összesen 307 hektárt foglalt el, ebből 102 hektár a magyarországi oldalon helyezkedett el. 1969-ben 15 hektáros közös szőlőkertet is telepítettek, a Béke Szőlészetet, melyhez a magyarországi partner a balatonboglári állami gazdaság volt.

A szovjet életmód mindennapi jelszava volt az internacionalista testvériség, barátság és kölcsönös segítségnyújtás. Ennek jegyében a párt utasítására a szovjet városok és ré-

giók testvérkapcsolatokat létesítettek. Ungvár testvérvárosai Vlagyimir (az azonos nevű megye központja) és Ordzsonikidze (Észak-Oszétia), Munkácsé a Moszkva megyei Dmitrov lett. A Beregszászi járás partnerévé az észak-oszét Mozdoki járás és a Csernyivci megyei Kicmanyi járás, a Huszti járásé a Belgorod megyei Valuji járás, az Ungvári járásé a Krasznodari országrész Dinszki járása vált.

A kárpátaljaiak az országon belül az oszétiaiakkal és a bukovinaiakkal, a határon túl a kelet-szlovákiai régióival (Csehszlovákia), Szabolcs-Szatmár megyével (Magyarország), Szatmár megyével (Románia) ápoltak ún. testvérkapcsolatokat. A *Закарпатська правда*, a *Východoslovenské noviny* és a *Kelet-Magyarország* közös lapszámokat is kiadott egy-egy jeles esemény alkalmával, mint a Győzelem Napja, illetve negyedévente tematikus oldalakat cseréltek. Hagyományosak voltak az államhatáron a testvérrégiók által szervezett Barátság Napok.

Alig hihető, hogy a szovjet időszakban több mint ötvenezer kárpátaljai kapott valamilyen kitüntetést. Több százan közülük többször is részesültek kitüntetésben. A Szocialista Munka Hőse címet 45-en kapták meg a megyében, közülük ketten két ízben is. A Szocialista Munka Hőse cím alapításától, 1938-tól 1991-ig a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége a címet tizenkilencezerszer ítélte oda, ebből 160 ízben kétszer, 16 ízben pedig háromszor. A cím kétszeres birtokosának még életében szülőhelyén vagy munkahelyén bronz mellszobor járt. Kárpátalján két kukoricatermesztő, a nagylucskai Ladányi Hanna és a bilkei Jurij Pitra kapott mellszobrot.

1958. február 26-án kelt rendeletével a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége Lenin rendjellel tüntette ki az Ukrán SZSZK tíz megyéjét: Vinnica, Dnyipropetrovszk, Zaporizsja, Kárpátalja, Kijev, Sztálin (Donyeck), Harkov, Hmelnickij, Cserkaszi, Csernyivci megyét. Kárpátalja az elismerést a gabonafélék, a szőlő, a gyümölcsfélék, a tej, a hús, a gyapjú és egyéb mezőgazdasági termékek termelésében és készletezésében elért eredményeivel érdemelte ki. A kitüntetést Katerina Furceva, az SZKP Központi Bizottságának titkára nyújtotta át Ungváron, ahová Moszkvából érkezett kifejezetten ezzel a céllal. Furceva egyidejűleg Jurij Pitrának is átnyújtotta a Szocialista Munka Hősének járó aranycsillagot. Furceva magával hozta Nyikita Hruscsov személyes ajándékát is Kárpátalja számára: a dolgozó nő portréját.

Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a történelmi emlékezet masszív ideológiai preszsióknak volt kitéve. A legnagyobb vállalkozás az *Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область* [Az Ukrán SZSZK városainak és falvainak története. Kárpátontúli terület] című honismereti kiadvány volt, melynek mindkét kötetét 15 ezer példányban adták ki (1969, 1982). A hatalmas terjedelmű munkába több tucat hivatásos történészt és több száz önkéntest, főként pedagógusokat vontak be. Valamivel kisebb példányszámban adták ki az első titkárok, Iván Vas, Jurij Ilnickij, Henrik Bandrovszkij, valamint más megyei vezetők, a „szocialista munka” élenjáróinak, a különböző szintű „pártharcosoknak” stb. könyveit. Ez a bőségesen ontott irodalom erőteljes befolyást gyakorolt a történelmi emlékezetre.

Ukrajna függetlenné válása után gyakorlatilag ugyanazok a szakemberek kaptak megbízást a *Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область*-hoz hasonló megavállalkozásokra, mint a megelőző szovjet időszakban, viszont egy kardinalisan új értékrend mentén kellett gondolataikat megfogalmazni. 1995 és 2008 között jelent meg többek között: *Книга пам'яті України. Закарпатська область* [Az ukrainai emlékezet könyve. Kárpátontúli terület] két kötetben, a *Книга скорботи України. Закарпатська область* [Az uk-

rajnai gyász könyve. Kárpátontúli terület] hat kötetben, valamint a *Реабілітовані історією. Закарпатська область* [A történelem által rehabilitálva. Kárpátontúli terület] két kötetben. Az első két kiadvány a második világháború időszakával, a harmadik pedig a totalitarizmus ambivalens, egészében véve azonban Kárpátalja történetének tragikus fejezetével foglalkozik.

3. Kárpátontúli Ukrajna, 1944–1946

Kárpátalja „Kárpátontúli Ukrajna” néven átmeneti államalakulat volt, mely 15 hónapig, 1944 októberétől 1946 januárjáig állt fenn. Ebben az időszakban az ukrán nyelvet tették hivatalossá a régióban. Jogi értelemben a hatalmat választott képviselői szervek, a Néptanács és helyben a népi bizottságok gyakorolták. A Néptanács mint a legfőbb államhatalmi szerv az igazgatási funkciók mellett jogalkotó szerepet is betöltött, ezért a tárgyalt időszakban Kárpátontúli Ukrajna kormányának tekinthetjük. A kormányt az elnökség és a megbízotti testület alkotta. A Néptanács számos dekrétumot és határozatot fogadott el. 1944. decemberében megszakította a kapcsolatot a Csehszlovák Köztársaság kormányának helyi képviselőjével, valamint a csehszlovák, illetve a magyar állami tulajdont Kárpátalján a saját tulajdonába vette.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnökségének 1946. január 22-én kelt rendelete Kárpátontúli Ukrajnát az Ukrán SZSZK Kárpátontúli területének nyilvánította. 1944 végétől 1946 elejéig a régió életében gyökeres változások következtek be.

3.1. Preventív szovjetizálás

Az Orosz Birodalomnak s később a Szovjetunióknak is fontos stratégiai célja volt, hogy befolyását kiterjessze a Duna-medencére (a Kárpát-medence területére) és a Balkán térségére. Amint láttuk, a második világháború végén adott volt a lehetőség, hogy ezt a célt ne pusztán katonai eszközökkel érje el, hanem azt a népakarat megvalósulásaként tüntesse fel.

1944-ben a londoni csehszlovák emigráns kormány kezdeményezésére a BBC rádió ukrán nyelvű adást kezdett sugározni, melynek célközönsége Kárpátalja lakossága volt. Ugyanakkor Moszkvából is elkezdtek sugározni a „Kárpátontúli Ukrajna hangja” rádióadást, amely kezdetben nem kérdőjelezte meg a háború után újjáalakuló Csehszlovák Köztársaság területi épségét. Ezzel egy időben 1944 végén, 1945 elején Kárpátalján lezajlott a népi bizottságok első kongresszusa (1944. november 26.). Az újrakezdeményezésről szóló kiáltványt háromszázezren írták alá, külön kongresszust, illetve konferenciát tartottak a kommunisták, a pedagógusok, az ifjúság, a nők, a szakszervezetek, tömeggyűlésekre került sor annak az összehangolt agitációs-propaganda akciónak a keretében, amely a szovjetizálás immár megváltoztathatatlan tényének volt alárendelve. Mindezen események megvalósíthatósága érdekében a Szovjetunió képviselői számos katonapolitikai intézkedést helyben foganatosítottak.

Előszőr: A František Němec gazdasági és újjáépítési miniszter vezette csehszlovák kormánybizottságot csak Kárpátalja elmaradottabb, délnyugati hegyvidéki területére engedték be, a Csehszlovák Köztársaság kormány megbízottja hivatalának székhelyéül

Husztot jelölték ki. A régió többi részét, Ungvár, Munkács, Beregszász körzetét hadiövezetnek nyilvánították, amelyre a szovjet hadsereg és Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának illetőségét terjesztették ki. 1944. december 3-án Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa dekretumot adott ki arról, hogy megszakít minden kapcsolatot a csehszlovák kormány helyi képviselőjével. December 8-án Némec és a többi csehszlovák hivatalnok elhagyta Kárpátalját, ahol október 28. óta tartózkodtak, s ideiglenesen Kelet-Szlovákiában várták a további fejleményeket.

Másodszor. Megnyitottak 520 toborzóhelyet, ahol önkéntesek jelentkezését várták a szovjet hadseregbe. Ily módon 1944 végéig 640 településen 15.988 személyt mozgósítottak, akik közül 689-en bizonyultak egészségügyileg alkalmatlannak vagy pedig megbízhatatlannak. Többek között hazaküldtek 166 magyar jelentkezőt, mert az „ellenséges” nemzetet képviselték. A Kárpátalján toborzott 15.299 önkéntest az 1. gárdahadseregbe és a 18. hadseregbe sorozták be. A 18. hadsereg vezérkara Ungváron állomásozott a Bercsényi utca 45. szám alatti épületben, a politikai osztály pedig a szomszédos faluban, Neveickén. Az önkéntesek rövid kiképzésben részesültek. A hadtesteket, melyekbe besorozták őket, Lengyelországban, Szlovákiában és Csehországban vetették be. Az önkéntesek toborzása „alkotó módon” történt. A 4. Ukrán Front vezetése kijelölt ötven katonatisztet, akik a katonaság soraiból nyolc-tíz fős agitációs csoportokat hoztak létre, melyek a népi bizottságok támogatásával végigjárták a településeket, élelmiszercsomagokkal és pénzdományokkal kecsgették az embereket. A kárpátaljai önkéntesek zöme igen szegény családból származott, a nyomorból kerestek kiutat bármi áron. Formailag a kárpátaljai toborzás Antonín Hasala csehszlovák tábornok hatáskörébe tartozott, azonban a 4. Ukrán Front parancsnoksága ezt akadályozni igyekezett. 1944. november 8. és 1945. február 15. között a csehszlovák hadosztályba így is sikerült beszervezni 6.735 kárpátaljait, közülük tizenötöt tiszti rangban. Emlékeztetünk rá, hogy az 1939–1941 között illegálisan a Szovjetunióba szökött és ott a GULÁG lágereibe zárt kárpátaljai közül 1942–1943 között a dél-uráli Buzuluk városban mintegy két és fél ezren már csatlakoztak a csehszlovák hadtesthez. A csehszlovák hadtest kárpátaljai származású önkénteseinek nagy része a háború után Csehszlovákiában maradt, 240-en tiszti rangban szolgáltak tovább a csehszlovák hadseregben, közülük hetvenen ezredesi, nyolcan tábornoki rangban.

Harmadszor. Megtorló intézkedéseket foganatosítottak „a hátországnak az ellenséges elemektől való megtisztítása” érdekében. Az ellenséges nemzeteknek nyilvánított magyarokkal és németekkel szembeni akciók azonnal kezdetüket vették, ahogy a szovjet hadsereg Kárpátalja területére lépett. Már 1944 novemberében–decemberében elszigetelték a katonakorú magyar és német férfiakat a 4. Ukrán Front katonai tanácsának 0036. számú határozata alapján. Ugyanakkor Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1945. január 15-én határozatot hozott „a magyar megszállás időszakában betelepített székely útépítő munkások” kitelepítéséről is.

Negyedszer. Kárpátalján szovjet mintájú államhatalmi jelképeket, igazságszolgáltatást és karhatalmat rendszeresítettek. A Néptanács dekretumban rendelkezett Kárpátontúli Ukrajna himnuszáról és zászlajáról, melyek demonstratívan szovjet eredetűek voltak. 1944. december 9-én önkéntes népi druzsinákat (katonai elven szervezett karhatalmi alakulatokat) hoztak létre, 1944. december 18-án első ízben ült össze a Rendkívüli Bíróság, melynek célja „a nép ellenségeivel” való leszámolás volt.

Ötödször. Államosították vagy az állam szigorú ellenőrzése alá vonták az ipart, a közlekedést, a kereskedelmet, a földet. A lakosságnak munkát, pihenést, anyagi és egészségügyi ellátást, nyugdíjat, anyanyelvű oktatást ígértek. A munkához való jog biztosításának jelszavával államosították a gyárakat és üzemeket, megígérték a munkanélküliség felszámolását, a tervezdálkodás bevezetését. 1945 januárjában került állami tulajdonba a Latorca Rt., lefoglalták a perecsenyi [Perecsin], szolvai [Szvaljava], nagybocksói [Velikij Bicskiv] vegyi üzemeket. A munkásoknak és alkalmazottaknak 8 órás munkanapot és 48 órás munkahetet, egy év munkaviszony után minden évben 14 napos fizetett szabadságot biztosítottak. A Schönborn grófok szentmiklósi [Csinagyijevo] kastélyában szakszervezeti üdülőt, Szinyákon szanatóriumot nyitottak. Minden intézkedés, melyek többsége erősen populista jellegű volt, Kárpátalja szovjetizálásának célját szolgálta. A folyamat, mely már akkor kezdetét vette, amikor a szovjet–csehszlovák megállapodások még a háború előtti csehszlovák határok elismeréséről szóltak, igen gyorsan lezajlott, az előtt, hogy Kárpátalja hivatalosan is a Szovjetunió fennhatósága alá került volna.

Kárpátalja preventív szovjetizálása tehát időben megelőzte – előkészítette – az állami jogi helyzet formális rendezését. A Kárpátalján történtek szimbolikus kezdetét jelentették a szovjet befolyás kiterjesztésének a háború utáni egész közép-európai térségre.

3.2. A csehszlovák kormány megbízotti hivatal

1944 júliusában a Csehszlovák Köztársaság kormány megbízottjává nevezték ki a felszabadított Podkarpatszka Rusz területére a cseh származású František Němecet, az emigráns kormány ipari miniszterét, helyettesévé a szlovák Rudolf Viest tábornokot, politikai tanácsadóvá pedig a kárpátaljai ukrán származású Iván Turjanicát, a csehszlovák hadtest tisztjét. A felszabadított terület katonai parancsnoka a cseh Antonín Hasal-Nižborský tábornok lett.

František Němec, az emigráns csehszlovák kormány minisztere és kárpátaljai megbízottja 1944. október 28-án Huszton proklamációt tett közzé, melyben arról tájékoztattott, hogy a Csehszlovák Köztársaság elnökének alkotmányos dekrétuma értelmében megalakult a felszabadított kárpátaljai terület adminisztrációja, melynek élén kormány megbízott áll.

A csehszlovák államhatalom ideiglenes helyi szervei a katonai parancsnokságok és népi bizottságok voltak. Němec 1944. november 7-én utasításba adta, hogy tartóztassák le mindazokat a személyeket, akik a müncheni konferencia utáni időszakban államellenes cselekményekben vettek részt. Ez alatt értették azokat, akik tagjai voltak valamilyen ukrán, ruszin, magyar és német ultraradikális („fasiszta”) szervezetnek, illetve a karhatalmi szervek munkatársai vagy velük együttműködő ügynökök voltak. A nemkívánatos személyek sorában első helyre kerültek a Kárpáti Szics (Kárpáti Ukrajna időszakának legális félkatonai szervezete) tagjai, valamint Bródy András és Fenczik István csehszlovák időszakbeli pártjainak tagjai. Mind Bródy, mind Fenczik ekkor még a magyar parlament képviselői voltak.

Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa ugyanígy járt el, a nemkívánatos személyek listáját azonban tovább bővítette azokkal a személyekkel, akik szabotálták a Néptanács határozatait, szovjetellenes (értsd a szovjet hadsereg ellen irányuló) propagandát folytattak vagy

etnikai és felekezeti ellenségeskedés szítottak. A Néptanács eszköze ezekben az ügyekben az 1944. december 18-án létrehozott Rendkívüli Bíróság volt.

A csehszlovák kormány megbízotti hivatal igyekezett minden területen megnyilvánulni. Például a Magyar Királyság 27-féle postabélyegzőjét 1944 decemberétől oly módon használták néhány hónapon keresztül a „csehszlovák zónában”, hogy külön bélyegzővel ráütötték a ČSP (csehszlovák posta) feliratot.

Ugyanígy járt el Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa is 1945 februárjában–márciusában: a „Magyar Királyság” feliratú postabélyegzőt három soros felirattal felülbélyegezték: *Почта / Закарпатська / Україна* [Kárpátontúli Ukrajna postája]. Május–augusztus folyamán négyféle saját bélyegzőt is kibocsátottak: a vörös hadsereg katonái sisakban, háttérben zászlóval és hegyekkel; széttépett lánc; láncait tépő kezek; ötagú csillag sarlóval és kalapáccsal. Kárpátontúli Ukrajna saját bélyegein nem tüntették fel, hogy a megjelölt összeget milyen pénznemben kell érteni, valójában fillért és pengőt értettek alatta. A bélyegeket 1945. november 15-ig használták, utána a Szovjetunió bélyegei kerültek forgalomba.

3.3. Kárpátontúli Ukrajna népi bizottságainak első kongresszusa

František Němec, a csehszlovák kormány megbízotti hivatal vezetője 1944. november 21-ére Husztra tanácskozást hívott össze azzal a céllal, hogy megválasszák a tartománygyűlést. Azonban a csehszlovák adminisztráció bármiféle érdemi ténykedését megakadályozta a 4. Ukrán Front parancsnoksága, amelynek egyre több helyi szimpatizánsa akadt.

1944. november 26-án Munkácson tartották meg Kárpátontúli Ukrajna népi bizottságainak első kongresszusát. Ez volt az első és az utolsó ilyen fórum. A kongresszust az egyik legidősebb küldött, Mihajlo Dragula, a munkácsi népi bizottság elnöke, gimnáziumi tanár nyitotta meg, aki a két világháború közötti időszakban a ruszofil irányzat képviselője volt. A két legfontosabb beszédet a szintén ruszofil Szova Péter, az ungvári népi bizottság elnöke és az ukrán irányzatú Iván Turjanica, Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának titkára tartotta. A vitában felszólalt 12 küldött, akik különböző településeket és társadalmi rétegeket képviseltek. A kongresszus végén a küldöttek kiáltványt fogadtak el „Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet Ukrajnával való újraegyesüléséről”. A kiáltvány szövegét Dmitro Tarahonics, az Ökörmezői [Mizshirja] járási népi bizottság elnöke olvasta fel.

A kiáltvány szövegét a jelen levő 663 küldött egyhangúlag fogadta el. A küldötteknek alig több mint egyharmada volt tagja a kommunista pártnak. 263 települést képviseltek. Pontos kvóták nem voltak meghatározva, a kisebb településeket 1–2, a nagyobb településeket 3–4 vagy több küldött képviselte. Nemzetiség szerint 621-en ukránok, 26-an magyarok, 5-en oroszok, 4-en zsidók, 2–2-en románok, németek, szlovákok voltak, 1 pedig cigány. A küldöttek között volt 14 pap is (11 pravoszláv és 3 görög katolikus), valamint 13 nő (közte két magyar). A teremben jelen volt 116 „vendég” is, közte Lev Mehlisz altábornagy, a 4. Ukrán Front parancsnokának politikai helyettese, Leonyid Brezsnyev ezredes, a 18. hadsereg politikai osztályának vezetője (1964 és 1982 között a Szovjetunió vezetője, az SZKP Központi Bizottságának főtitkára), Szergej Tyulpanov ezredes, a 18. hadsereg politikai osztálya 7. csoportjának vezetője (ez a csoport volt felelős a polgári lakosság körében folyta-

tott munkáért). Tyulpanov ugyanakkor Iván Turjanicának, a Néptanács elnökének tanácsadója is volt. Ez a három katonatiszt irányította és felügyelte Kárpátalja szovjetizálását.

Az újraegyesítést kimondó kiáltványt a kongresszus utáni egy hónapban közel 300 ezren írták alá, azaz csaknem a teljes választókorú felnőtt lakosság. A csehszlovák hivatalnokok megpróbálták ellenpropagandát kifejteni, de az hatástalan volt a Néptanáccsal szemben, amely mögött ott állt a szovjet hadsereg, a politikai vezetéssel együtt. A magyarok lakta Gödényháza [Hugya] községben (Nagyszőlősi járás) például a csehszlovák ellenpropaganda következtében a kiáltványt először csak 30-an írták alá, ám miután a Néptanács összehívta a falugyűlést, már 478-an. Noha a körülmények folytán gyakorlatilag értelmetlen volt, az aláírási kampányban mégis előfordultak hamisítások.

A sorsdöntőnek bizonyult 1944. november 26-i munkácsi kiáltvány szövege a történelmi múlttal is foglalkozik, különösen súlyosan ítéli meg a csehszlovák és a magyar időszakokat. A magyarokat és a németeket kollektív bűnösnek bélyegzi. A kiáltvány hangsúlyozza, hogy az újraegyesítés gondolata nem újkeletű. Ilyen értelmű határozatot hozott az 1918. december 18-i máramarosszigeti és az 1919. január 21-i huszti népgyűlés is. Ugyanakkor az 1944-es kiáltvány azt elhallgatja, hogy a máramarosszigeti és a huszti határozatok elfogadói nem a bolsevik Szovjet-Ukrajnához, hanem a független Ukrán Népköztársasághoz akartak csatlakozni, mely államalakulatot a kommunisták később könnyörtelenül felszámoltak.

A munkácsi kiáltvány utolsó része felsorolja Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa első kongresszusának határozatait: a régió kiválik Csehszlovákiából, csatlakozik Szovjet-Ukrajnához, megválasztják a Néptanácsot és többek között az újraegyesítés törvényi rendezéséért felelős különmegbízottat.

A munkácsi kongresszus küldöttei elfogadtak egy felhívást is az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság parlamentjéhez és kormányához – a Legfelsőbb Tanács Elnökségéhez és a Népbiztosok Tanácsához, melyben kérték Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet-Ukrajnához (az USZSZK-hoz), a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének (az SZSZKSZ) egyik tagköztársaságához való csatolását.

3.4. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa

A népi bizottságok 1944. november 26-i munkácsi kongresszusán megválasztották a legfőbb államhatalmi szervet, Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsát, amely 17 tagból állt. Közülük tizenhárom alkották a kormányt: az elnök, két elnökhelyettes, 11 megbízott (osztályvezető) és három tag, akik nem töltöttek be egyéb külön funkciót. Jogi értelemben a Néptanács Kárpátontúli Ukrajna törvényhozó és legfelső végrehajtó-rendelkező szerve volt.

A Néptanács elnökévé pártembert választottak, a kommunista Iván Turjanicát, elnökhelyettesekké pedig két helybeli ruszofílt: Szova Péter városi hivatalnokot és Petro Lintur gimnáziumi tanárt. A Néptanács elnöke az államalakulatot nemzetközi szinten is jogosult volt képviselni.

A Néptanács tizenhét tagja közül csak öten voltak kommunisták, négyen szimpatizánsok, nyolcan pártönkívüliek, akik korábban valamelyik más párt tagjai voltak. Etnikai havatartozás szerint hét–hét ukránnak, illetve „orosznak” (ruszofílt), kettő zsidónak mondta

magát, egy személy pedig nem határozta meg az etnikai identitását, pontosabban nem választotta sem az „ukránt”, sem az „oroszt”.

A Néptanács 1944. december 5-i dekrétumával megszakított minden kapcsolatot a csehszlovák kormány megbízotti hivattal, s erre utasította a helyi hatalmi szerveket is. Néhány nappal később, december 9-én a Néptanács megtiltotta, hogy a csehszlovák hatóságok Kárpátalján a csehszlovák hadtestbe toborozzanak.

Sajátos fejlemény, hogy az 1940-es évek második felében, illetve az 1950-es évek elején szovjetellenesség vádjával elítélték az 1944-es munkácsi kongresszus 25 küldötét, valamint a kárpátukrán kormány két tagját: a Néptanács igazságügyi megbízottját, Sztepan Boreckijt és a szociális ügyi megbízottat, Homa Csekánt. A totalitárius rendszer gyakran nyúlt ahhoz az eszközhöz, hogy saját kádereinek sorait is megritkította azzal a szándékkal, hogy a közigazgatási-hatalmi ágat még elkötelezettebbé és rendíthetlenebbé tegye.

Kárpátontúli Ukrajna mint átmeneti államalakulat népi demokratikus elvűnek nevezett berendezkedése a szovjet mintát követte. A politikai bázist a sajátos helyi hatalmi szervek: a települési és járási népi bizottságok, valamint regionális szinten a Néptanács képezte. A falusi és városi népi bizottságokat a 18. életévüket betöltött polgárok közgyűlés keretében, a járási bizottságokat a települési népi bizottságok képviselői választották meg. A választásra való jogosultságnak és a megválaszthatóságnak csak életkori megkötevése volt, egyéb feltételeket nem támasztottak.

Az 1945. február 9-én kelt 39. számú dekrétum szabályozta a helyi népi bizottságok létszámát. Demográfiai mutatókat, azaz a falu, a város vagy a járás lakosságának lélekszámát vették figyelembe. Falusi népi bizottságokba legkevesebb 9 (az ezer fő alatti településeken) és legtöbb 36 tagot választottak (a több mint ötezer lakosú településeken), a városi népi bizottságokba minimum 36 (a húszezer fő alatti lakosú városok esetében) és maximum 42 tagot választották (a húszezer fő fölötti városok esetében), a járási népi bizottságokban a képviselők száma 18 (negyvenezer fős lakosság szám alatt) és 36 között mozgott (több mint százezres lakosság esetében). A régióban összesen 561 falusi és városi, valamint 13 járási (körzeti) népi bizottság jött létre. A helyi népi bizottság végrehajtó szerve az elnökség volt, amely elszámolással tartozott a bizottság irányában. Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyszőlős, Huszt és Máramarossziget (az utóbbi rövidebb később Romániához került) önálló közigazgatási egységek voltak, melyek közvetlenül Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának voltak alárendelve. A népi bizottságok egyidejűleg töltötték be az államhatalmi és helyi önkormányzati szerv szerepét. Ezenkívül a városi és a járási népi bizottságok megválasztották a bírakat, akiknek a kinevezését a Néptanács elnöke hagyta jóvá.

A normaalkotási tevékenység dekrétumok, határozatok, instrukciók és rendelkezések kibocsátásában realizálódott. Mindezek a dokumentumok a hivatalos közlöny (*Вісник Народної Ради Закарпатської України* [Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye]) publikálásának napján léptek hatályba. Fontos szerepe volt a propagandában a *Закарпатська правда* című kommunista napilapnak. Kezdetben, 1944. november 3-tól két hasábos lapként jelent meg négyezer példányban, 1944. november 24-től pedig nyolcezer példányban. Az első felelős szerkesztő Iván Turjanica, a Néptanács elnöke volt.

1944. decemberében a Néptanács végrehajtotta a termőföldek, erdők, vasutak, villanytelepek, gyárak, üzemek, bányák, bankok, kereskedelmi vállalatok és tanintézetek ügynevezett prevenciós államosítását.

Kárpátontúli Ukrajna Népbankja lett a régió egyetlen bankja. 1945 közepéig a helyi lakosság rendkívül bizalmatlan volt a szovjet rubel iránt, ezért a polgári lakosság otthonaiban elszállásolt szovjet katonaság is csehszlovák koronában kapta meg a pénzbeli járandóságot.

A tárgyalta időszakban az árképzést Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa szabályozta, a tartatását pedig az egyes települések népi bizottságai ellenőrizték. 1944 végén, 1945-ben háromféle pénznem volt forgalomban: a magyar pengő, a csehszlovák korona és a szovjet rubel.

Egy mázsa búzát 26 pengőért, az árpát 24,5 pengőért, egy kilogramm szappant 5,3 pengőért adtak. Egy liter borért 2 pengőt, a pálinkáért 10 pengőt kértek. Egy kilogramm hús 24 pengőbe, a konyhasó pedig fél pengőbe került. Az ellátás akadozott. Novoszselica község 1945 novemberében 170 kilogramm szappant kapott összesen.

Az árucikkeken nem egyszer kétféle pénznemben is feltüntették a fizetendő összeget. Ennek alapján össze tudjuk hasonlítani a korabeli váltási arányt: 1 kilogramm cukor 13 pengőbe vagy 29 koronába került, egy darab háztartási szappan (40 dkg) 6,34 pengőbe vagy 14 koronába, 1 kilogramm hering 15 pengőbe vagy 33 koronába került.

Az ipar és a kereskedelem végleges államosítására 1945 augusztusában került sor. Addig a kiskereskedők, bolttulajdonosok Magyarországról, Romániából, Csehországból és Szlovákiából hozták be az árut. A bizonytalan helyzet, az áruhiány következtében virágzott a feketekereskedelem. 1945 első negyedében Kárpátalján a 243 iparvállalatból 174-ben (72%) vették fel a munkát (tizenhatezer munkás).

1945. február 28-án a Néptanács napirendre vette a földreformot, melynek keretében 54,5 ezer embernek 52,7 ezer hektár földterületet juttattak. A népi bizottságok a földnélkülieket és a kevés földdel rendelkezőket, a munkásokat és az alkalmazottakat ingyenesen földhöz juttatták. A kiutalt földrészlegek nagysága nem haladhatta meg az 1.000 négyzetmétert. A földet a nagybirtokosoktól és „a nép árulóitól” kobozták el. A szétosztott földek között volt szántóföld, kaszáló, legelő, valamint ide tartoztak az 1 hold (körülbelül fél hektár) alatti gyümölcsösök és a 10 hold (körülbelül 6 hektár) alatti szőlőültetvények. Az ennél nagyobb területű gyümölcsösöket és szőlőültetvényeket a népi bizottságok kertészeti és ipari szövetkezeteknek adták át. Az egy gazdaságra jutó földterület az alföldi részen nem haladhatta meg a 40 holdat (24 hektárt), helyvidéken pedig az 50 holdat (30 hektárt). Az erdők teljes egészében állami tulajdonba kerültek.

Ezzel párhuzamosan került sor a közoktatás reformjára. Kötelezővé vált a hétosztályos iskola, szétválasztásra került az oktatás és az egyház. Az 1944/1945-ös tanévben Kárpátalján 560 elemi, 30 polgári iskolában, valamint 6 gimnáziumban folyt oktatás. A következő tanévben, 1945 szeptemberétől újabb 101 tanintézet nyitotta meg kaput, 505 elemi, 165 nem teljes középiskola (általános iskola) és 27 középiskola működött, közte magyar, román és szlovák nemzetiségi iskolák. Minden tanintézetben kötelező tantárgy volt az orosz nyelv. 1945 tavaszán a 140 ezer iskolaköteles gyerekből mintegy 100 ezer (71 százalék) járt ténylegesen iskolába. Szociális helyzetből, felekezeti hovatartozástól függetlenül minden gyermek számára lehetővé vált az iskolába járás, illetve kötelezővé vált a hét osztály elvégzése. A papi szemináriumok kivételével minden tanintézet állami tulajdonba került. 1945 márciusában került megrendezésre az első diákolimpia (tantárgyi verseny), ekkor még egyetlen tárgyból (népművészet).

Ebben az időszakban nyílt meg Kárpátalja első felsőoktatási intézménye. 1945. július 19-én a Néptanács és Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának

titkársága közös határozatot adott ki „a Kárpátukrán Egyetem alapításáról”. Ez az intézmény ma az Ungvári Nemzeti Egyetem.

A végső cél nem az állam életképessé tétele volt, hanem a szovjetizálás, azaz a Szovjet-Ukrajnával való újraegyesülés a Szovjetunió keretei között. Kiderül ez többek között a hivatali eskü szövegéből is, melyet a Néptanács hagyott jóvá. A hivatali eskü szövege így kezdődött: „Én, Kárpátontúli Ukrajna állampolgára, ünnepélyesen esküszöm, hogy hű leszek Hazámhoz, Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsához és Kárpátontúli Ukrajna népi bizottságai első kongresszusának Kiáltványához, mely kimondta az újraegyesülést és a Csehszlovákiából való kiválást.”

A Néptanács 1945. január 12-én kelt 27. számú dekrétuma értelmében a Szovjetunió himnusa lett Kárpátontúli Ukrajna himnuszává is, mindenféle változtatás nélkül. Kárpátontúli Ukrajna állami zászlaja 1:2 arányú vörös lobogó, a zászlórúd felőli felső sarokban arany sarló, kalapács és ötágú vörös csillag arany szélekkel, valamint arany betűs felirat: „Éljen Kárpátontúli Ukrajna és Szovjet-Ukrajna újraegyesülése”.

1945. március 14-én a Néptanács kezdeményezte a települések, az utcák és terek nevének megváltoztatását ideológiai alapon. Minden faluban és városban kötelezővé tették, hogy utcákat nevezzenek el „a mártirokról és a hősokról, akik a nép ügyéért folytatott harcban veszítették életüket”. A kommunista emlékezetpolitika szolgálatában a köztereket javarészt olyan személyiségekről nevezték el, akiknek semmi köze nem volt Kárpátaljához.

1944. decemberében a Néptanács létrehozta a népi milíciát (rendőrséget) és a népi druzsinákat. Az utóbbiak olyan irreguláris fegyveres erők voltak, amelyeket a közrend fenntartására voltak hivatottak. 1945 januárjában a Huszti járásban (körzetben) például a népi druzsinának 120 tagja volt. A druzsinák szakaszokból és századokból álltak. A törzskart egy a Szovjetunió Hőse címmel kitüntetett szovjet tiszt, Olekszandr Tkanko vezette. 1945 decemberében a népi milícia és a népi druzsinák irányítására létrehozták Kárpátontúli Ukrajna belügyi igazgatóságát. Több mint egy évig, már 1945 szeptemberétől 1945 októberéig a főparancsnok Pjotr Szoprunenko vezérőrnagy volt, aki a szovjet GULAG-ok révén vált hírhedtté. 1939–1943-ban Szoprunenko a Szovjetunió belügyi népbizottságának (belügyminisztériumának) alárendelt Hadifogoly- és Internálttáborok Igazgatóságának vezetője volt. Ő dolgozta ki, illetve közvetlenül felügyelte annak a műveletnek a végrehajtását, melynek keretében 1940 tavaszán közel huszonkétezer lengyel hadifoglyot gyilkoltak le, többek között a katyíni erdőben (Szmolenszk megye, Oroszország).

1944 decemberében és 1945 januárjában Kárpátontúli Ukrajnában kialakították az új ügyvédi, ügyészségi és bírósági rendszert. A bírászkodás a népi bíróságok, a Legfelsőbb Népbíróság, valamint az utóbbi külön kollégiuma, a Rendkívüli Bíróság feladatköre volt. A Rendkívüli Bíróság a „nép ellenségeivel” kapcsolatos ügyekre szakosodott. A Legfelsőbb Népbíróság és a Rendkívüli Népbíróság elnöki tisztét egyetlen személy töltötte be, a 26 éves volt partizán, Vaszil Ruszin, aki nem rendelkezett semmiféle jogi végzettséggel.

A Néptanács elnöke a Néptanács határozata alapján legfőbb ügyésznek a ruszofil Iván Andraskót nevezte ki, aki a háború előtt a prágai Károly Egyetemen szerzett jogi diplomát. A legfőbb ügyészség tevékenysége, vezetőjének jogi végzettsége ellenére, nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy Kárpátontúli Ukrajna nem volt jogállam. A totalitárius rendszer felülírta a meglehetősen feltételes „szocialista jogot” is.

3.5. Ukránok a szomszédos államokban

Az etnográfiai határok az ukránság tekintetében nem estek egybe Kárpátontúli Ukrajna határaival. Ugyanakkor az államformáció keretében történetek élénk érdeklődéssel kísérték a határokon túl élők. A Szovjetunió azonban elérte azt a célját, hogy stratégiai támaszpontja legyen a Kárpát-medencében, ahonnan ellenőrizni tudja a „népi demokrácia” (később a „szocialista tábor”) országait, kijátszva az ukrán kártyát.

Máramaroszigeten (ma Sighetu Marmăției, Románia) 1945. február 4-én a helybeli lakosság kezdeményezésére összeült a Máramaroszigeti járás (körzet) népi bizottságainak első kongresszusa. A kongresszuson döntöttek a Kárpáti Ukrajnához való csatlakozásról és Szovjet-Ukrajnával való újraegyesülésről. A kongresszuson 426 küldött és 133 vendég volt jelen. A küldöttek többsége, 339-en, ukránok voltak, valamint 47-en magyarok, 15-en románok, 25-en pedig egyéb nemzetiségek képviselői. Az ukrán falvakból 46 petíció támogatta az újraegyesítést. A petíciókat közel negyvenezen írták alá. A máramarosvidéki ukránok jelentős része önkéntesen belépett a szovjet hadseregbe és harcolt a 4. Ukrán Front katonájaként. Csak Ruszkovo faluból 130 önkéntes származott, akik közül 62-en elesetek a harcok során. Moszkva azonban ignorálta a máramaroszigeti kongresszust, s a területet átadta Romániának.

Kelet-Szlovákiában is maradt közel 250 ukrán település, melyekben az 1950–60-as években a hivatalos adatok szerint hatvanezer ukrán élt, a háború előtt pedig több mint százezer. Ugyanakkor számos olyan település is a régióhoz került, melyek lakossága abszolút többségben magyar vagy román nemzetiségű volt.

1945. március 1-jén Eperjesen [Prešov] az ukrán települések küldötteinek kongresszusán megalakították az Eperjesi Ukrán Néptanácsot, amelyik szintén állást foglalt az ukrán etnikai területek egyesítése és az Ukrán SZSZK-val való „újraegyesítés” mellett. Erről tanúskodik a kongresszusi határozat, valamint azok az üdvözlő táviratok, melyeket a kongresszus küldöttei Nyikita Hruscsovhoz, az Ukrán SZSZK vezetőjéhez és Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsához intéztek. 1945 nyarán aláírásgyűjtő kampány indult az Eperjesi járásban, hogy a terület Kárpátontúli Ukrajnához csatlakozhasson. A Szovjetunió jóváhagyásával a csehszlovák hatóságok azonban leállították a kezdeményezést.

1945. október 10-én összeült az eperjesi helyi és járási népi bizottságok második kongresszusa. A 312 küldött minden olyan kelet-szlovákiai települést képviselt, ahol ukránok éltek. A kongresszus azonban ezúttal mérsékeltebb határozatot hozott, követelte, hogy az ukránokat ne tekintsék nemzeti kisebbségnek, hanem az ukránok és a szlovákok egyenlő jogokkal rendelkezzenek a közelet minden területén.

A görög katolikus egyházközségek nyilvántartása szerint 1949 februárjában Kelet-Szlovákiában mintegy kétszázezer ukrán élt. A csehszlovák belügyminisztérium szerint azonban számuk nem haladta meg a negyvenötezet.

1952 decemberében betiltották az Eperjesi Ukrán Néptanácsot, s helyette 1954-ben megalakult a (csehszlovákiai) Ukrán Dolgozók Kulturális Szövetsége.

A szomszédos országokban az etnikai kisebbségek helyzete számos kívánnivalót hagyott maga után. Az ukránság Csehszlovákiában, de még inkább Romániában elnemzeti-etlenítő praktikák és asszimilációs törekvések elszenvedője volt.

3.6. A szovjet–csehszlovák tárgyalások és egyezmény Kárpátalja sorsáról

A második világháború éveiben a szovjet–csehszlovák kapcsolatok állandó témája volt Podkarpatszka Rusz kérdése, azé a közigazgatási területé, amely két évtizeden keresztül a Csehszlovák Köztársasághoz tartozott.

A kárpátaljai ukrán lakosság nagy része az egységes ukrán államhoz akart tartozni, ami találkozott a Szovjetunió katonapolitikai törekvéseivel közép-európai terveit illetően. Amikor a szovjet hadsereg a de jure Csehszlovákiához tartozónak tekintett Kárpátalja területére lépett, megsértette az 1941. július 18-i és az 1944. május 8-i kétoldalú egyezményeket, valamint az 1943. december 12-i szerződést. Ezek a dokumentumok elismerték Csehszlovákia háború előtti határait, és a szovjetek kötelezték magukat, hogy a régiót azonnal átadják a csehszlovák polgári igazgatás hivatalnokainak.

A Szovjetunió és Csehszlovákia 1945 januárjában tárgyalásokba kezdett Kárpátaljának Ukrajnához csatolása – „újraegyesítése” – érdekében. Határkérdésben kiindulási alapnak az 1939 eleji Kárpátalja–Szlovákia határt tekintették. Emlékeztetünk arra, hogy a Szovjetunió volt az egyetlen ország, amelyik elítélte Cseh- és Morvaország Németország, valamint Kárpáti Ukrajna Magyarország általi megszállását 1939. március közepén. Ugyanakkor a Szovjetunió maga sem cselekedett másként, amikor a Molotov–Ribbentrop paktum alapján 1939. szeptember 17-én bevonult Lengyelországba. Kelet-Galíciát és Nyugat-Vohlíniát is az újraegyesítés doktrínájára hivatkozva csatolták el. A második világháború Németország és a Szovjetunió közös fellépésével vette tehát kezdetét azzal az egyértelmű céllal, hogy újrarajzolják Európa térképét.

Edvard Beneš, Csehszlovákia emigrációban élő volt köztársasági elnöke azon kevés európai politikus közé tartozott, aki üdvözölte a nyugat-ukrán területek szovjet megszállását. Ezt 1939. szeptember 22-én Londonban közölte Iván Majszkij (Lyahoveckij) szovjet követtel. Ezen a találkozón első ízben esett szó Podkarpatszka Rusz háború utáni lehetséges sorsáról. Benešnek kétféle elképzelése volt: a régió kerüljön vissza Csehszlovákiához, vagy kapja meg a Szovjetunió, de semmiképp sem kerülhet Magyarország vagy Lengyelország fennhatósága alá. Ezek a felvetések nyilvánvalóan taktikai megfontolásból eredtek: a Szovjetuniót szövetségesnek kellett megnyerni a München előtti Csehszlovákia visszaállítása érdekében.

A Szovjetunió elsőként ismerte el az emigráns csehszlovák kormányt, s több egyezményt is kötött vele. Az 1941. július 18-i megállapodás lényege az volt, hogy együttműködnek a náciizmus elleni harcban, és a Szovjetunióban létrehoznak egy csehszlovák katonai alakulatot. Ebbe az alakulatba azoknak a kárpátaljaiaknak is megengedték a belépést, akik elégedetlenek voltak a magyar uralommal, és 1939–1941 között átszöktek a határon a Szovjetunióba, ahol azonban kivétel nélkül minden menekültet (illegális bevándorlót) GULÁG-okba száműzték. Az 1943. december 12-i barátsági, segélynyújtási és a háború utánra szóló együttműködési szerződésben a Szovjetunió elismerte Csehszlovákia határait az 1938. január 1-jei állapot szerint. Az 1944. május 8-i egyezmény kimondta, hogy az ellenség kiűzése után a szovjet hadsereg azonnal átadja a terepet a csehszlovák közigazgatásnak. Am ahogy a front elérte Kárpátalját, azonnal nyilvánvalóvá váltak a szovjet vezetés valódi céljai. A csehszlovák emigráns kormány tiltakozására Joszif Sztálin Edvard Benešhez címzett 1945. január 23-i levelében úgy fogalmazott, hogy a szovjet kormány

„nem tilthatta meg Kárpátontúli Ukrajna népének, hogy kifejezze nemzeti akaratát”, de kész a tárgyalásokra egy mindkét fél számára megfelelő időpontban.

A győztes nagyhatalom katonapolitikai szempontból stratégiai szerepet tulajdonított Kárpátaljának, ezért a front nem keresztülvonult annak területén, hanem egyúttal kijelölte az új szovjet határokat is.

Az 1945. április 5-én elfogadott kassai kormányprogram VII. fejezete kimondta: az új csehszlovák kormány gondoskodik arról, hogy mielőbb megoldódjék Kárpátontúli Ukrajna kérdése, amelyet ezen országrész lakossága maga vetett fel. A kormány óhaja, hogy ez a kérdés a kárpátukrán nép demokratikusan kinyilvánított akaratára szerint, valamint a Csehszlovákia és a Szovjetunió közötti teljes barátság jegyében oldódjék meg, s meggyőződése, hogy ez valóban így is lesz. A kormány ebben az értelemben megtesz minden szükséges előkészületet. Edvard Beneš köztársasági elnök Kassára látogatott, Kárpátaljával pedig Nyikita Hruscsov, Szovjet-Ukrajna vezetője ismerkedett személyesen.

Kárpátalja kérdése nem vált széles körű nemzetközi vita tárgyává, hanem két ország kötött szerződést hovatartozásáról. San-Franciscóban, az ENSZ alapító konferenciáján részt vevő Dmitrij Manuilszkij ukrán külügyi népbiztos (külügyminiszter) az 1945. május 22-én tartott sajtókonferencián bejelentette, hogy Kárpátalja békés megegyezéssel válik a Szovjetunió részévé. A bejelentést a közvélemény tartózkodással fogadta.

1945. június 29-én Moszkvában Joszif Sztálin generalisszimusz jelenlétében írták alá a Szovjetunió és Csehszlovákia szerződését Kárpát-Ukrajnáról. Az aláíráson nem vett részt egyetlen ukrán diplomata sem, illetve Kárpátalja sem képviseltette magát. A szerződés három nyelven – ukránul, oroszul és szlovákul – készült. A szerződéshez csatolt jegyzőkönyv a határmegállapító és a felszámolási bizottságról, valamint az optálásról (lakosságcseréről) rendelkezett. Meghatalmazottakká Vjacseszlav Molotovot, a szovjet Népbiztosok Tanácsának elnökhelyettesét és külügyi népbiztost, illetve Zdeněk Fierlinger miniszterelnököt és Vladimír Clementis külügyminisztert nevezték ki.

Másnap, 1945. június 30-án az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának hetedik ülésszaka törvénybe foglalta Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet-Ukrajnával való újraegyesülését. A szerződést néhány hónappal később, 1945. november 22-én Csehszlovákia ideiglenes nemzetgyűlése, november 27-én pedig a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöksége ratifikálta, amivel az formálisan is jogerőre emelkedett.

A két cikkből álló szerződés 1. része kimondta, hogy Kárpát-Ukrajna (a csehszlovák alkotmány megnevezése szerint: Podkarpatská Rus) a lakosság részéről kinyilvánított óhajnak megfelelően és a két Magas Szerződő Fél közötti baráti megegyezés alapján egyesül ősi hazájával, Ukrajnával és ennél fogva az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság részévé válik.

A Szlovákia és Kárpát-Ukrajna között 1938. szeptember 29. napján fennállt határok, az eszközölt módosításokkal, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Csehszlovák Köztársaság közötti határokká lesznek.

A Kárpátalja és Magyarország közötti határok az 1938. január 1-jei állapot szerint lettek megállapítva. Magyarország az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt magyar fegyverszüneti egyezmény, valamint az 1947. február 10-i párizsi békeszerződés alapján lemondott az első bécsi döntés után megszállt és visszacsatolt területekről.

A magyar és német megszállók kiűzése, valamint 1945. június 29-én a szovjet–csehszlovák szerződés aláírása Kárpátalját a totalitárius szocializmus útjára állította, ami

egyidejűleg jelentett modernizációt, illetve olyan politikai és gazdasági körülményeket, melyek a lakosság etnikai és társadalmi szerkezetét gyökeresen megváltoztatták.

3.7. Terület- és lakosságcsere

A Kárpátontúli Ukrajnának nevezett államalakulat időszakában számos kárpátaljai menekült Csehszlovákiába és Magyarországra. Az 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák szerződéshez csatolt jegyzőkönyv lehetővé tette az optálást (az állampolgárság szabad megválasztását) a Kárpátontúli Ukrajnában élő cseh és szlovák, valamint a Csehszlovákia területén (Szlovákia kerületeiben) élő ukrán és orosz személyek számára. A szerződés 1945 novemberében lépett életbe, miután mindkét ország ratifikálta. Az optálásokra a következő évben, 1946-ban került sor. Ennek eredményeképpen közel tizenkétezer eperjesvidéki lakos lett szovjet állampolgár (az Ukrán SZSZK-hoz tartozó Voliny és Rivne megyékben telepítették le őket), és mintegy tízezer kárpátaljai pedig csehszlovák állampolgárságot kapott.

Munkácson 1.402 fő jelentkezett, hogy szeretne áttelepülni, az engedélyt azonban csak 194-en kapták meg. Többek között nem vállalkozott az új rezsimmel való szembenézésre, hanem helyett a kitelepülést választotta Mihajlo Dragula, a munkácsi városi népi bizottság első elnöke, aki egyébként 1944. november 26-án megnyitotta Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak első kongresszusát.

Az optálással foglalkozó csehszlovák bizottság képviselői 1946 októberében–novemberében többször találkoztak Iván Turjanicával, a kárpátontúli területi végrehajtó bizottság elnökével, a kommunista párt területi bizottságának titkárával. A bizottság tagjai vizsgálták az optálások megtagadásának és akadályozásának okait. Azt próbálták elérni, engedjék meg az optánsoknak, hogy magukkal vigyék vagyontárgyaikat, hivatkozással az 1945. június 29-i szerződés jegyzőkönyvére. Azonban a közbenjárás nem vezetett eredményre.

A kárpátaljai optánsokat ráadásul a hatóságok minden módon akadályozni igyekeztek. Mindenkit, akiről kiderült, hogy ki akar telepedni, kirúgtak az állásából, és elvették tőlük az élelmiszerjegyeket, megfosztva ezzel őket a minimális létfeltételektől is. Elretentés céljából a kárpátaljai bíróságok 150 ítéletet hoztak olyan személyekkel szemben, akik illegálisan próbáltak átkelni a szovjet–csehszlovák határon. Az ítéletek háromtól hat évig terjedő szabadságvesztést jelentettek.

Pontos számot nem tudunk mondani azzal kapcsolatban, hogy ténylegesen hány kárpátaljai települt át Csehszlovákiába. A prágai szovjet követség *Ukránok, akik Csehszlovákiában élnek* című tájékoztatója az optánsok számát pár százra tette, noha bizonyosan több ezren voltak. A szovjet diplomáciai jelentés szerint valamennyien „reakciós elemek”, akik ellenségesen viszonyulnak a Szovjetunióhoz.

Az 1945. június 29-i szerződés ratifikálása után Csehszlovákia még közel 250 km²-nyi területet engedett át a Szovjetuniónak. Tizenegy olyan, zömében magyarok lakta településről van szó – Bátfa, Gállocs, Kisszelmenc, Palágykomoróc, Palló, Rát, Tizasalamon, Szürte, Tiszaásvány, Téglás, Csap –, melyek nem tartoztak Podkarpatszka Rusz területéhez, hanem a Nagykaposi és a Királyhelmei járások részét képezték. 1946. április 4-én

a Szovjetunió is átadott egy települést Csehszlovákiának: Lakárdot (Lekárovce). Ezzel befejeződött a két ország közötti területcsere.

A Szovjetunió és Csehszlovákia 1958. január 8-án egyezményt írt alá Kárpátaljának a Szovjetunióhoz való csatolásából eredő vagyoni kérdések rendezéséről, azonban a kényes kérdések tényleges tisztázása ezúttal is elmaradt. Több mint fél évszázad késéssel azok a cseh állampolgárok, akik a második világháború időszakában a vagyonukat Kárpátalján elveszítették, jogosulttá váltak maximum kétmillió korona (7,5 ezer euro) kártérítésre. A törvényt a cseh parlament 2009 márciusában fogadta el.

A hivatásos történészek és a lelkes helytörténészek nem csillapodó vitákat folytatnak Kárpátalja történetéről, többek között azzal kapcsolatban, hogy vajon mennyire volt általános és tömeges az a mozgalom, amely az Ukrán SZSZK-val való „újraegyesülést” szorgalmazta. Egyesek szerint inkorporáció (bekebelezés) történt, amelyet a szovjetek által behozott buzgó hívek és a helybeli kommunisták szavaztak meg. Azonban tények igazolják, hogy sokan valóban hittek az „újraegyesítés” eszméjében.

4. Társadalom- és nemzeti-nemzetiségi politika

A mai Kárpátalja területe mindig is sokszínű volt mind társadalmi, mind nemzeti-nemzetiségi értelemben. A 20. század második felében a lakosság zömét alkotó etnikumok – ukránok, magyarok, románok – etnikai térszerkezete állandó változásban volt. Az oroszok, németek, szlovákok, zsidók, cigányok településszerkezete ennél jóval heterogénebb. Az utóbbiak, az oroszok kivételével, javarészt a 18. századtól jelentek meg a mai Kárpátalja területén. A legnagyobb lélekszámú etnikum, az ukránok néprajzi értelemben igen sokfélék: a hegyvidéken élnek a verhovinaiak (huculok, bojkók, lemók), illetve a síkvidéken a dolisnyánok.

A szovjet időszak alatt Kárpátalja lakossága 65%-kal gyarapodott. A második világháború időszakában bekövetkezett demográfiai katasztrófa után viszonylag békés évek következtek. Kárpátalján a szovjet időszakban „példamutatóan” magasak voltak a születési arányok. A lélekszám növekedése az 1950–1960-as években volt a legnagyobb arányú, akkor, amikor a világban is nagyarányú népességszám-növekedés volt tapasztalható. Egy átlagos családban 5 gyermek nevelkedett. Az 1980-as évek végére már csak 2–3 gyermek volt egy-egy családban. A lélekszám-növekedés lelassult, bár még mindig pozitív volt a szaldó, szemben számos ukrain régióval, ahol egyre csökkent a lakosság.

1946-ban 776 ezer fő volt Kárpátalja lakossága, az 1960-as évek végén lépte át az egymillió határt. 1990-ben már egymillió 254 ezren éltek itt, azaz az akkori Ukrajna teljes lakosságának közel 2,5 százaléka.

1959 és 1989 között Ukrajna teljes lakossága 23%-kal nőtt, Kárpátaljáé viszont 36%-kal, ami országosan a legmagasabb arány volt. Kárpátalja Európa egyik legsűrűbben lakott területévé vált (98 fő/km²). Ekkora embertömeget azonban helyben nem tudtak foglalkoztatni, ezért minden ötödik kárpátaljai lakos a megye határain kívül vállalt munkát.

A két legnagyobb város, Ungvár és Munkács lakossága az időszakban megkétszereződött. A megyeközpontban, Ungváron például 1959-ben 48 ezren laktak, két évtizeddel később pedig már valamivel több mint 117 ezren.

4.1. Etnikai tisztogatások

1944 novemberétől a magyar és a német kisebbség igen súlyos politikai, ideológiai és etnikai terrort szenvedett el. A kárpátaljai magyarok és németek etnikai alapon váltak megretorló intézkedések áldozatává, mely folyamat egy évtizeden keresztül, 1955-ig tartott.

Mintegy huszonötezer 18 és 50 év közötti kárpátaljai magyar férfit zártak szovjet hadifogolytáborokba, s tették ezt annak ellenére, hogy alig voltak közöttük olyanok, akik valóban szolgáltak a Szovjetunió ellen hadat viselő magyar hadseregben.

A magyarokkal és németekkel szemben alkalmazott diszkriminációs politika oda vezetett, hogy a magyar lakosság lélekszáma erősen megcsappant, illetve alig növekedett, a németek pedig szinte eltűntek a vidékről. A szovjet hatalom első éveiben a német családokat szibériai és kazahsztáni zárt településekre deportálták örök időkre.

A kárpátaljai németek közül 1944 őszén többen az anyaországba tudtak menekülni: 1920 fő a későbbi Nyugat-, 373 fő a későbbi Kelet-Németországba, 53-an Ausztriába távoztak. A legtöbben Királymező [Uszty-Csorna] (400 fő), Németmokra [Nyimecka Mokra] (330 fő), Felsőkerepec [Verhnyij Koropec] (183 fő), Szofijivka [Zsófiafalva] (181 fő), Újtövisfalva [Dracsino] (128 fő), Oroszmokra [Ruszka Mokra] (104 fő), Lalofo (90 fő) és Németkucsava [Nyimecka Kucsava] (88 fő) településekről távoztak. Azonban sokan közülük elpusztultak az út során. A hátramaradt német férfiakat 17-től 45 éves korig, a nőket pedig 18-tól 30 éves korig mozgósították. A 4. Ukrán Front katonai tanácsának rendelkezésére Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944. december 22-én köriratot adott ki „A német nemzetiségű lakosság mozgósításáról és kétkezi munkások toborzásáról faki-termeléshez”. A mozgósított személyek tizenöt napra elegendő élelemmel voltak kötelesek jelentkezni a gyűjtőhelyeken. Többségük a nova horlivkai (Donbász) szénkombinátban lett munkaszolgálatos.

1946. január 15-én a Szovjetunió belügyminisztériuma elrendelte a kárpátaljai német nemzetiségű lakosság tömeges deportálását. Kényszer-kitelepítés várt azokra, akik „leginkább kompromittálták magukat a német–magyar megszállás idején, többek között: a német nacionalista szervezet, a Volksbund tagjai és támogatói, az SS-tagok családtagjai, akik a visszavonuló német csapatokkal együtt Németországba menekültek, majd visszatértek otthonaikba.” A rendelet értelmében 1946 folyamán kétezer kárpátaljai németet vittek el Szibériába. Egyes személyek és teljes családok is voltak közöttük. A többség a szibériai Tyumeny megyébe került, ahol erdőki-termelésre fogták őket. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1949. november 28-án kelt rendelete megtiltotta, hogy a kényszer-kitelepítettek visszatérjenek szülőföldjükre. A rendelkezés megsértőit húsz év kényszerszolgálatával sújtották.

Joszif Sztálin halála után, 1955. december 13-án a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletet hozott „a kényszer-kitelepített németek és családjaik jogi helyzetének rendezéséről, a korlátozások feloldásáról”. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy engedélyt kaptak arra, hogy visszatérjenek szülőföldjükre. Ugyanennek a rendeletnek a második pontja értelmében azonban nem kaphatták vissza elkobzott vagyontárgyaikat.

Kárpátalján a milícia (rendőrség) megtagadta az amnesztiában részesült németek lakcímbejelentését. Aki bejelentett lakcím nélkül tartózkodott Kárpátalján, azt megbüntették. Körülbelül kétszáz németet érintett ez, akik szerettek volna visszatérni szülőföldjükre. A lehetetlen helyzet miatt az érintettek panasszal fordultak a Szovjetunió Legfelsőbb Ta-

nácsához. Némelyek közülük megpróbáltak kapcsolatba lépni a Német Szövetségi Köztársaság moszkvai követségével, illetve az ENSZ főtitkárával, hogy segítséget kérjenek a Szovjetunió elhagyásához.

1959 szeptemberében „titkos” felirattal érkezett belső rendelkezés a kárpátaljai milíciához, hogy tegyék lehetővé a lakcímbjelentést azok számára, akik igazolni tudják a lakhatási feltételeket és a hatóságoktól pozitív jellemrajzot tudnak beszerezni. Miután ennek híre elterjedt, újabb német családok próbáltak meg visszatérni szülőföldjükre.

A Szovjetunióban csak 1974-ben vált lehetővé, hogy a németek szabadon megválasszák lakhelyüket. Három évtized telt el az etnikai alapú repressziók óta, s közben felnőtt egy új nemzedéke az egykori kitelepítetteknek. A rendelet évében, 1974-ben Kárpátalján 4.230 németet (a megye lakosságának 0,4%-a) tartottak nyilván, ami a harmada volt a szovjet időköt megelőző számuknak. Folytatódott a kivándorlás az NSZK-ba és a Német Demokratikus Köztársaságba, valamint Ausztriába, így számuk 1979-re, néhány békésnek mondható év alatt, 3.746 főre (0,34%) apadt.

A szovjet időszakban a németek végig kitaszítottnak érezték magukat, a „bűnös nemzet” tagjaiként tartották őket számon. Ezért bizonyos részük a személyi igazolványban ukránnak, szlováknak vagy magyarnak jegyeztette be magát. A „német kérdés” megkésett rendezése már nem tudta megállítani a kitelepedési hullámot. 1979 és 1992 között 887 német emigrált Kárpátaljáról. A velük szemben alkalmazott kíméletlen bánásmód arra készítette őket, hogy visszatérjenek őseik évszázadokkal korábban elhagyott földjére.

4.2. „Budapest felé fordultak védelemért...”

A második világháború és a háborút követő kényszerű migrációk hatására elszürkült Közép-Európa nemzetiségi térképe. A németek, magyarok és más „idegen” etnikumok elleni bosszúhadjáratokról a világ közvéleménye alig vett tudomást. Azóta is általános a vélekedés, hogy az elűzés és kitelepítés érthető, sőt jogos válasz volt a németek és a magyarok megszálló politikájára. Valóban, a náci bűnök mindenhol hozzájárultak a németellenes indulatok elszabadulásához. A győztes nagyhatalmak (Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és a Szovjetunió), illetve Ausztria kivételével a szomszéd országok Magyarországot is agresszív, megszálló hatalomnak tekintették. A második világháború utáni részleges és teljes körű elűzés hátterében azonban nemcsak a megszállás alatt elkövetett bűnök és hibák megtorlásának szándéka állt. Ezek inkább ürügyül szolgáltak az etnikailag homogén nemzetállam kialakítását célul kitűző, régóta dédelgett elképzelések megvalósításához.

Csehszlovák, román és szerb részről már a háború kezdete óta készültek tervek a román, illetve a szláv nemzetállamok létrehozására. Lakosságcserek és deportálások révén Románia már a háború alatt a nemzetállammá válás útjára lépett. A Ion Antonescu marsall által kezdeményezett etnikai átrendezés 1944 végén a romániai németek és a magyarok részleges elűzésével, valamint a Szovjetunióba történő elhurcolásával érte el tetőpontját. Jugoszláviában és Csehszlovákiában is akkor jött el az idő a németek és magyarok eltávolítására, amikor a térség a Vörös Hadsereg, illetve a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg ellenőrzése alá került. 1944. október 17-én maga a főparancsnok, Josip Broz Tito rendelte el a katonai közigazgatás bevezetését a térségben. A katonai közigazgatás élére kinevezett

Iván Rukovina tábornok október 22-i felhívásából világosan kiderült, hogy az intézkedés célja „a nemzeti jövő és e területek délszláv jellegének megőrzése” volt. Az 1945 tavaszáig tartó vérengzések során tizenöt–húszezer magyart gyilkoltak meg. A harcok elűlte után Csehszlovákiában a szláv nemzetállam létrehozása kormányprogramban vállalt céllá lépett elő. Jogfosztás, internálás, kitoloncolás és lakosságcsere voltak a magyarság felszámolására kijelölt mérföldkövek. A „lakosságcsere” azonban a valós folyamatokat megszipító, eufemisztikus kifejezés, mivel a magyarországi szlovákság önként dönthetett áttelepüléséről, míg a szlovákiai magyar családokat akarattal ellenére kényszerítették szülőföldjük elhagyására. A mintegy százezer magyar elűzésével és kitelepítésével párhuzamosan belső telepítések is folytak, melyeknek célja a felvidéki magyarság gyengítése volt. A lakóhelyén hagyott magyarságot egy „reszlovakizációs” kampány keretében igyekeztek „eltüntetni” a csehszlovák hatóságok.

Bár az 1940-es évek végéig a nyíltan magyarelles jogszabályokat minden szomszédos országban visszavonták, az etnikai homogenizáció politikáját burkolt formában a kommunista rezsim is folytatták.

A szomszédos országokban élő magyarság kálváriájának rövid ismertetésekor nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a környező országok birodalom-, illetve nemzetépítő koncepciói Magyarországon sem maradtak hatás nélkül. A világháború utolsó hónapjaiban, a szovjet csapatok által megszállt területen formálódó új politikai elitben konszenzus alakult ki a magyarországi németység kitelepítésével kapcsolatban. A németység részleges vagy teljes eltávolításának igénye azonban elsősorban nem elvi, hanem gazdasági okokból merült fel.

A háború végi bosszúhadjáratok következtében mintegy háromszázezer magyar hagyta el szülőhelyét és települt át Magyarországra. Nagyjából ugyanannyian, mint az első világháború után. A határon túli magyarság azonban jobban meggyengült, mint azt a kényszerű elvándorlás adatai mutatják. Az áttelepülőkkel és a Magyarországra menekülőkkel közel azonos számú kárpátaljai, erdélyi, felvidéki és délvidéki zsidó 1944-ben végrehajtott deportálásával a határon túli magyarság a legpolgárosodottabb rétegét veszítette el. Ezek a migrációs adatok nem tükrözik a holokauszt után a második legtöbb áldozatot követelő háborús veszteségforrás, a szovjet fogság következményeit.

1944 végén, mintegy fél évvel a vidéki zsidóság elhurcolását követően Magyarország ismét tömeges deportálások színhelye lett. A deportálást végrehajtó hatalom elsődleges célja ezúttal nem a megsemmisítés, hanem a munkaerőszerzés volt. A szovjet vezetés a háború kezdetétől fogva törekedett arra, hogy a fogságba esett katonákból és az elfoglalt területek civil lakosságából nagyszámú kényszermunkás-seregre tegyen szert.

A Kárpátalján élők sorsát a háború utolsó hónapjaiban az a körülmény határozta meg, hogy – történelmi jogokra hivatkozva – erre a területre két ország, a Szovjetunió és az akkor még csak de jure létező Csehszlovákia is igényt tartott. A városokban, valamint az Ung és Bereg vármegyékben koncentrálódó magyarság mind a szovjet, mind a cseh törekvéseknek útjában volt. Ebben a térségben a magyarok tömeges elhurcolásának két fő oka volt. Más elfoglalt területekhez hasonlóan a civilek deportálása itt is egyrészt a kényszermunkások iránti általános igényből következett. Az általános mellett volt azonban egy közvetlen, helyi szempont is: nevezetesen a magyar etnikum gyengítése, megfélemlítése.

A kárpátaljai magyarság nem foglalt állást a csehszlovák–szovjet vitában. Nem is volt módja véleményét nyilvánítani. A magyarság érdekeit senki sem képviselte a népi bizott-

ságok „újraegyesülést” kimondó november 26-i kongresszusán. A magyarságot kollektív büntetés sújtotta.

Kiszolgáltatottságukban a magyarok még 1945 tavaszán is Budapest felé fordultak védelemért. Erről számos dokumentumot őriz a budapesti Hadtörténeti Levéltár. A magyarlakta települések képviselői a magyar kormányzerveknek küldték el beszámolóikat az elhurcolásokról, és kérték közbenjárásukat a férfiak hazahozatala ügyében. Az egyedül maradt feleségek, anyák aláírásával is hitelesített korabeli jelentésekből és a visszaemlékezésekből kiderül, hogy a nemzetiséget sokszor önbevallás alapján állapították meg. 1944. november végén az elhurcoltak első nagy állomáshelyén, a szolvai gyűjtőtáborban volt még egy választási lehetőség. Elengedték azokat a foglyokat, akik vállalták, hogy belépnek a csehszlovák légióba. A jelentkezőktől azonban megkövetelték a cseh/szlovák nyelv minimális ismeretét. A cseh himnusz vagy cseh imádságok elmondása is elégséges feltétele volt a felvételnek.

Számos településen az emberek összegyűjtése már jóval a deportálási parancs kiadása előtt megkezdődött. Parancsra, fenyegetésre kezdetben nem is volt szükség. Közvetlenül a front elvonulása után, kihasználva az emberek vágyát a háború utáni békés élet megindítására és az újjáépítésre, sok faluban önkéntes munkásokat toboroztak három napos közmunkára. Szernye, Bályu, Bótrágy, Bakos, Újbályu, Szalóka, Lónya községekből mintegy kétezeren jelentkeztek berobbantott alagutak újjáépítésére. „Az emberek azt gondolták, hogy három nap semmi, még három hetet is kibírnak. A már induló csoportban öt kommunista ember is volt. Példát akartak mutatni és még a párttagsági könyvet is vitték magukkal. Amikor ezek észrevették, hogy becsapták őket és baj van, megpróbálták felmutatni azt, de senki sem hallgatta meg őket” – emlékszik vissza az eseményekre egy szemtanú.

Munkácson, november elsején repülőtéren építésére toboroztak munkásokat. Sokan jelentkeztek, és az önkéntes munkásokat valóban a repülőtérré vitték dolgozni. November 18-án azonban a magyarokat különválasztották, és a Rákóczi várba kísérték. Aznap sok férfi kapott névre szóló idézést, másokat éjszaka vittek el. Azokat, akik szlováknak vagy ruszinnak vallották magukat, hazaengedték a gyűjtőhelyként használt várból. A magyarokat a szolvai gyűjtőtáborba, majd onnan Szamborba meneteltették.

Közvetlenül a szovjet csapatok bevonulása után a nagyszőlősieket kirendelték a lerombolt Tisza-híd újjáépítésére. November közepén, amikor megjelent a parancs a hadköteles férfiak összegyűjtéséről, a hídépítés abbamaradt, és az embereket a nagyszőlősi vármegyeházán gyűjtötték össze. Innen indították őket útba százas csoportokban Tiszaújlakra, majd Szolvára.

A magyarok által lakott települések többségében november közepén kezdődtek meg az elhurcolások. Már november 13-án falragaszok szólították fel a hadköteleseket jelentkezésre, illetve november 15-én és az azt követő két napon a járási katonai parancsnokságok dobszó útján tétették közhírré, hogy a községekben minden 18 és 50 éves kor közötti férfinak jelentkeznie kell. Az összegyűlteket először hazaengedték azzal, hogy november 18-án ismét jelenjenek meg, immár háromnapos ételmiszerrel és ruhával ellátva. A második jelentkezés után, november 19-én az embereket Szolvára meneteltették, ahol mintegy 2 hónapot töltöttek a gyűjtőtáborban. A még munkaképesek egy részét 1945. január 21-én vagonírozták be és szállították Szamborba. Másik részüket a Kárpátokon túli Turka és Sztrij táboraiába, majd onnan a Szovjetunió belsejébe vitték.

Az otthon maradt hozzátartozók kérvényeiből kiderül, hogy például Nagymuzsalyból 234, Badalóból 143, Izsnyétéről 71 férfit vittek el. A magyar külügyminiszterhez írott

levelekből úgy tűnik: a hozzátartozók meg voltak győződve arról, hogy férjeiket és fiaikat a szovjetek partizángyanús személyeknek tekintették, és ezért hurcolták el őket. Az elhurcoltak közül egy se „még gondolatban se volt partizán és minden ellenséges cselekedettől tartózkodott...” – írták az izсныéteiek. A nagymuzsalyi asszonyok is azt hangsúlyozták, hogy „Népünk nem a háború, hanem a tisztességes munka s a béke népe. [...] S egyetlen községünkbeli lakosnak, még gondolatban sem fordult meg az a lehetőség, hogy fegyverrel szálljon szembe a községen átvonuló Vörös Hadsereg egységeivel. A Vörös Hadsereg katonáit megértő figyelemmel és barátsággal fogadtuk és tekintjük ma is.” A badalói lakosok levelében a következők sorokat olvassuk: „Nevezetteknek politikai bűneik annál inkább sem lehetnek, mivel soha se politizáltak, csak családjuknak éltek. Közülük egy sem volt, nem is lesz partizán.”

Beregardóban is falragaszon és dobszó útján rendelték összeírásra a 18–50 éves férfiakat. Az összegyűlteket Beregszászra meneteltették, és onnan egy nappal később, más környékbeli községekből elvittekkel együtt Szolyvára hajtották. A meghatározott korösszetétel ellenére az elhurcoltak között volt gyermek és 70 éves idős ember is.

November 22-én Dercenben is kidobolták, hogy azonnali hatállyal, három napra való élelemmel minden 18 és 50 év közötti férfinak, egészségre való tekintet nélkül, jelentkeznie kell a munkácsi katonai parancsnokságon. Tíz napi közmunkáról volt szó, de az összegyűjtött 206 férfi gyűjtőtáborba került Kisszolyvára, illetve Szolyvára. Onnan vitték Szamborba, illetve a Szovjetunió belsejébe őket. Dercenből további 19 embert politikai fogolyként vittek el, nyomozás és tárgyalás nélkül, köztük egy 67 éves férfit, egy 50 éven felüli nőt és hat 16 éves fiút.

A Felső-Tisza-vidék szórványtelepüléseiről november végén vitték el a férfiakat. „Visket 1944. nov. 27-én érte az a nagyon szomorú sors, hogy csaknem minden 18–50 éves magyar férfit orosz táborokba hajtottak. A kötelességteljesítés alól sohasem húzódott a viski magyarság, háborús kötelességének most is eleget tett. Az elhurcolt férfiakat az itthoni sok-sok megpróbáltatás között is – csendes reménységgel helyettesítették a közeli vizsontlátás reményében a gyenge nők és gyermekek. Amióta azonban a táborlistákról [a gyűjtőtáborban lévőkről] a néhány hazaengedett, szinte élőhalott ember hírt hozott, azóta a csendes reménység a legsürgetőbb aggodalommal és kétségbeeséssé változott. Ugyanis a néhány 45–50 éves hazatért ember a legelhagyatottabb külsővel, a legszánalmasabb ruházattal és oly egészségi állapotban jött, hogy most mind fekvő beteg s talán soha többé nem lesznek egészségesek. – Ha ezeket hét hét Oroszországban ennyire tönkretette, mi lehet a többiek sorsa három hónap után megfelelő ruházat, emberies élelem, fűtés, gyógyszer és orvos hiányában?” – írták az elkeseredett viski „édesanyák, édesapák, feleségek, testvérek, menyasszonyok, özvegyek és árvák” 1945. február 28-én kelt, Dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek küldött levelükben.

November végén Ungvár térségében is deportáltak. A végül Csehszlovákiához került Veskóc [Veškovec] és az Ukrajnához csatolt Palló községek tanácselnökei a budapesti Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottsághoz írták az elhurcoltak kiszabadítása érdekében. A két faluból 44 főt vittek el. 1944 decemberében folytatódó akció keretében hurcolták el az Ungvártól délnyugatra fekvő Kistéglás, Kistrát, Nagyrát, Szürte, Palágy, Kisszelmenc és a Csehszlovákiának adott Nagyszelmenc [Velké Slemence] és Dobóruszka [Ruská] munkaképes férfilakosságát. A budapesti „Nagyméltóságú Fegyverszünetet Ellenőrző Bizottság”-nak címzett levelükben e falvak képviselői leírták, hogy „Gondolkodás nélkül tettek

eleget 1944 év decemberben a vörös hadsereg ama felhívásának, amely szerint 18–50 éves férfiaknak, tehát a nem katonáknak is, azonnal jelentkezniük kell. Jelentkeztek, mivel azt a felvilágosítást kapták, hogy csak 2–3 heti hadi munkára kell menniük. Senki sem gondolt arra, hogy elszállíttatnak”.

A munkaképes férfiak elhurcolására nem csak a kényszermunka iránti szovjet igény miatt került sor. Etnikai tisztogatás zajlott, melyet a terület magyar jellegének megváltoztatására irányuló további intézkedések követték. „A lakosság hangulata nyomott, lelkiállapota feldúlt és nagy az elkeseredés [...] Az orosz megszállás, illetve a felszabadulás óta a magyar nép nagy elnyomásban részesült [...] a magyar felírású üzlet, stb. táblákat eltüntették. Iskolákban a magyar tanítás megszűnt. Beregszászon a Hősök emlékművét lebontották. [...] Megkezdtek az ukrán és ruszin betelepítéseket. Nagyborzsova községbe 20 ruszin család érkezett. Telepéseket várnak Beregszászba és Vári községbe is” – írta 1945. április 25-én a fehérgyarmati 23. honvéd határparttyázó-század parancsnoka Szabolcs vármegye alispánjának.

Becslések szerint harmincezer és ötvenezer közé tehető a Kárpátaljáról elhurcolt magyarok és németek száma. A táborvilágban elhunytak számáról pontos adat nem áll rendelkezésre. A mintegy hatszázezer, Magyarország háború alatti területéről származó fogoly egyharmada nem tért vissza szülőföldjére. Ha ugyanilyen arányú a Kárpátaljáról elhurcoltak vesztesége, akkor a szovjet lágerekben tíz–tizenhatezer kárpátaljai magyar veszett oda.

4.3. Munkaerő-toborzás a Donbászra

Oroszországban rögtön a bolsevikok hatalomra kerülése után széles körű munkaerő-toborzást hajtottak végre – létrehozták Lev Trockij hírhedt „munkahadseregeit”. Ez a gyakorlat a totalitárius szovjet állam állandó gazdaságpolitikai eszközévé vált. Az agitációs propagandagépezet azt hirdette, hogy önkéntes tömegmozgalomról van szó, azonban a kényszerítés tényét nehéz volt leplezni.

Ugyanezt az eljárást bevetették Kárpátalja szovjetizálásának eszközeként is. Legkevesebb tizenkétezer kárpátaljai fiatalt kényszerítettek a donbászi (Donyec-medencei) iparvidékre, kegyetlen munka- és életkörülmények közé. Az „önkéntes munkát” nem is élte túl mindenki.

A háború utáni újjáépítés során különösen a Donbász igényelt nagy számú munkaerőt. A Szovjetunió szénipari fellegvárainak számító Sztálin és Vorosilov (ma Donyeck és Luhanszk) megyékbe toborozták tanoncnak a kárpátaljai fiatalokat. 1940 és 1958 között álltak fenn a Szovjetunióban azok a szakipari iskolák, melyekben a tömegszakmákra képezték ki a fiatalokat. Ezek a tanintézetek a szénipari, bányászati, kohászati, kőolajipari, építő és egyéb vállalatok keretében működtek. Ezeket 16–18 év közötti fiatalokkal töltötték meg, függetlenül attól, hogy addig milyen iskolát végeztek. Az oktatás fél éves volt, teljes állami ellátással.

A kárpátaljai fiatalok toborzása 1947 első felében kezdődött meg. Az USZSZK minisztertanácsa és az Ukrajna Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottságának határozata nyolcezer fős kvótát állapított meg a megye számára. Már az első toborzások alkalmával kiderült, hogy a behívásra nem mindenki jelentkezik, némelyek nyíltan megtagadták, hogy átvegyék a behívót. 1947. március 10-én például 171 személyt hívtak be

Rahóra, ebből azonban csak 66-an jelentek meg, közülük 53 főt találtak alkalmasnak, de csak 23-at tudtak elküldeni, mert a többiek megszöktek.

A legnagyobb problémák a zömében románok által lakott településeken, Középpapsán [Szerednye Vogyane], Tiszafejéregyházán [Bila Cerkva], Aknaszlatinán [Szolotvino] keletkeztek. Közel száz ember kapott behívót, de egyikük sem jelent meg a gyűjtőhelyen. A munkabizottságok tagjai felkeresték az érintettek otthonait, de a behívottak közül senkit nem találtak meg.

1948. március 14-éről 15-ére virradó éjjel a milícia rajtaütésszerű ellenőrzést végzett Középpapsán [Szerednye Vogyane]. A huszonöt elfogott személyt a községi tanács épületébe zárták be. Öten azonnal megszöktek a betört ablakon keresztül. Reggel megérkezett egy teherautó két milicistával. Percek alatt összegyűlt a falu lakossága, és körbevették a teherautót. Kihasználva a helyzetet, a fiatalok feltörték a községi tanács ajtaját, és elmenekültek.

Azok közül, akiket sikerült a Donbászra irányítani, több százan szöktek meg útközben. A munkácsi gyűjtőközpont a Duchnovics utcában, a vasútállomás közelében volt. A behívottaknak meleg öltözetet, cipőt, tartalék fehérneműt, kanalat, törölközőt, három napi ételmezt kellett magukkal vinniük. Szükség volt a következő iratokra is: személyi igazolvány bejegyzéssel, hogy kijelentkeztek állandó lakhelyükről, érvényes lakcímkijelentő lap, beutaló a munkaiskolába, egészségügyi igazolás, lakhelyi igazolás.

Kárpátalja a Sztálini (Donyecki) Munkaközpontoz tartozott, ahonnan Horlivka, Jenakijev, Krasznoarmijszk és Dzerzsinszk munkaiskoláiba irányították a fiatalokat. Az 1949-es tervet (5,5 ezres behívás) Kárpátalja kétharmad részben tudta teljesíteni. A legjobban a hegyvidéki járásokban ment a toborzás. A Rahói és a Perecsenyi járásokban azonban gyakorlatilag szabotálták az akciót (a tervezett behívások 15%-át sikerült megvalósítani). A munkabizottságok a milícia bevonásával igyekeztek javítani a helyzeten.

Mivel magyarázható a munkabehívásokkal szembeni tömeges ellenszegülés? Mindekelőtt azzal, hogy a donbászi munkaiskolákban túrhetetlen (gyakorlatilag börtön jellegű) életkörülmények uralkodtak. Sokan megszöktek, s inkább vállalták a bujdosást. Akiket elfogtak, büntetőjogi felelősségre vonás elé néztek: elítélték többek között nyolc felsőszlatinai (Ungvári járás) és négy kovászói (Beregszászi járás) fiatal. Megtörtént, hogy rendszerellenes tevékenységgel vádolták a szökevényeket, ami igen súlyos büntetési tételekkel járt. A turjasebesi [Turja bisztrai] (Perecsenyi járás) templomban Egresi György görög katolikus lelkész „vétke” mindössze annyi volt, hogy felolvasott egy a Donbászról küldött levelet, melynek tartalmát a hatóságok „provokatívnak és szovjetellenesnek” minősítették, ezért a lelkészt elítélték.

1947–1949-ben, három év alatt tizenkétezer kárpátaljai fiatalat kényszerítettek a Donbászra. Iván Turjanica, a megyei tanács végrehajtó bizottságának elnöke minden adandó alkalommal kérte, hogy Kárpátalja számára állapítsanak meg alacsonyabb kvótákat, mivel azok teljes mértékű végrehajtása lehetetlen. Azonban változás nem történt, a kényszerintézkedéseket még évekig végrehajtották.

4.4. Telepítéspolitika

A szovjet rendszer azonnal kiterjesztette Kárpátaljára is az ország egészében érvényes migrációs politikát. Az Ukrán SZSZK minisztertanácsa és az UK(b)P KB 1949. au-

gusztus 12-én kelt határozata értelmében Kárpátaljáról az Ukrán SZSZK déli megyéibe (Mikolajiv és Sztálin [Donyeck]) 3.600 kolhozistát és gazdálkodót kellett áttelepíteni. 1950 februárja–augusztusa folyamán 100–200 fős kontingensekben indították útjukra az embereket. Az önkéntes alapon beszervezett áttelepülőknek különböző kedvezményeket biztosítottak: két évre felmentették őket mindenféle adófizetési kötelezettség alól, elengedték az adósságaikat, ingyenes volt az odautazás és pénzbeli segílyt is adtak: 700 rubelt a családfőre és 250–250 rubelt minden egyes családtagra számítva. Ezen kívül tíz évre ötezer rubel kölcsönt adtak, melynek törlesztését csak az első három év letelte után kellett megkezdeni.

Ezek a rendkívül kecsesítő feltételek azonban nem győztek meg minden áttelepülőt. 1950-ben 57 család (147 fő) tért vissza Kárpátaljára. A visszatérést családi problémákkal és a kijelölt lakhely kedvezőtlen ökológiai viszonyaival, rossz életkörülményekkel indokolták. A kárpátaljai hatóságok azonban nem voltak felkészülve ezekre a visszatérésekre. Ilosván a milícia nyolc „dezertőrrel” közölte félreérthetetlenül, hogy amennyiben nem térnek vissza Izmail megyébe (ma Odessza megye része), bíróság elé kerülnek. Hasonlóképpen az Ökörmezői [Volove] járásban öt „fegyelmezetlen és lelkiismeretlen” visszatelepülni szándékozó a rendőrségen írásbeli kötelezettséget vállalt, hogy visszatér Izmailba.

1950 áprilisában az Ukrainai Kommunista (bolsevik) Párt megyei bizottságának ülésén, melyen részt vettek az állambiztonsági szervek és az ügyészség munkatársai is, arról döntöttek, hogy minden szökevényt visszairányítanak. Iván Andrasko megyei főügyész Roman Rudenko, az Ukrán SZSZK főügyészének levele alapján a következő tájékoztatást adta Iván Turjanicának, a megyei pártbizottság első titkárának, Iván Kompanecnek, a megyei végrehajtó bizottság elnökének: „1. Nincs törvényes alapja a büntetőjogi felelősségre vonásnak. 2. Nem büntetőjogi eszközökkel kell elérni, hogy a szökevények visszatérjenek Izmail megyébe. 3. A milícia minden egyes konkrét esetben a személyi igazolványokra vonatkozó rendelkezések betartásával dönt arról, hogy a visszaszökött személyek bejelentkezhetnek-e régi lakhelyükre vagy sem. 4. Az áttelepülőknek nyújtott vissza nem térítendő juttatások visszaköveteléséről polgári perrendtartásban a bíróságoknak kell döntenüik.”

1951-ben Kijev újabb 500 kárpátaljai áttelepítését rendelte el: 100 személyt Poltava és 400 személyt Zaporizsja megyébe. Ungvár, az előző évek tapasztalatai alapján, kérte a kvóta csökkentését. Azonban a központ ezúttal sem engedett.

Végrehajtva az Ukrán SZSZK minisztertanácsának és az Ukrainai Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának „a kolhoztagok és más lakosok Kárpátalja határain kívülre telepítéséről” 1951. február 5-én kelt határozatát, Sztálin [Donyeck] megyébe 178 családot (312 főt), Harkov megyébe 15 családot (72 főt) telepítettek át. Össességében abban az évben 215 kárpátaljai családot (856 főt) telepítettek át Kárpátaljáról más ukrainai területekre. Ezzel Kárpátalja 107%-ra teljesítette az 1951. évi áttelepítési tervet, aminek az lett a következménye, hogy a következő évre jelentősen megemelték a kvótát. Ám 1952-ben a tervezett 2.875 fő helyett csak 2.226 főt sikerült áttelepíteni, azaz a tervet ezúttal 77,4%-ra „teljesítették”.

Az 1955. esztendő különösen súlyosnak bizonyult. A tervek szerint 7.600 kárpátaljait kellett volna áttelepíteni, azonban csak több mint ezerrel kevesebb fővel, 6.446 emberrel tudták ezt megtenni. Ráadásul ebben az évben pótlólagos kitelepítési kvótákat is róttak

a megyére: az erdőgazdálkodási minisztérium még 1.300 fő áttelepítését (végül 1.409 embert tudtak meggyőzni), a szénipari minisztérium pedig 4.450 főt kért (és 2.246-ot küldtek).

Az 1950-es évek közepére tehát a szovjetizált Kárpátalján kényszeremigrációs folyamatok egész hálózata alakult ki, melyek kapcsán a munkaképes lakosság lélekszáma súlyos veszteségeket szenvedett el. Az 1940-es évek második felében a módszer az internálás, a deportálás volt, majd ezután az önkéntességet próbálták elérni mindenféle anyagi juttatások fejében. A háború utáni első évtizedben ezek a népmozgások Kárpátalján minden tizedik embert érintettek. Kárpátalja hagyományos társadalmi rétegződése gyorsan átalakult. A létra tetején ugyanolyan módon megmozgatott migránsok álltak, mint akiket Kárpátaljáról áttelepítettek más területekre. Ezek a migránsok a szovjet rezsim által már tökéletesen maga alá gyűrt ukrán és orosz területekről érkeztek. Mintegy hetvenezer különböző anyanyelvű és különböző társadalmi réteghez tartozó embert kényszerítettek vagy vettek rá arra, hogy elhagyja Kárpátalját, s ugyanennyi orosz nyelvű lakost (a katonasággal együtt) telepítettek be Kárpátaljára, akik a kommunista hatalom támaszai lettek minden szinten.

4.5. Oroszosítás

A gyorsított szovjetizálás célja az volt, hogy Kárpátalját visszafordíthatatlanul integrálják a totalitárius társadalmi-politikai rendszerbe. A ruszin kérdés megszűnt létezni, mindenki ukrán lett. Ugyanakkor az orosz állameszmén és az orosz kultúrán alapuló, asszimilációs célokat követő „egységes szovjet nép” doktrínája mélyreható társadalmi és etnikai változásokat idézett elő.

A különböző gyökerű népmozgások következtében átalakuló kárpátaljai etnikai térben az orosz nyelvű betelepülők foglalták el szinte az összes jelentős posztot a gazdaság-irányításban, az államigazgatásban és a pártvezetésben. Nem véletlen, hogy az 1980-as évek közepén a Szovjetunió Kommunista Pártjának megyei szervezetében a tagok 13%-a volt orosz, noha a megye lakosságának csak 4%-a tartozott ehhez az etnikumhoz. A szisztematikus betelepítéssel nem csak egy addig idegen kultúra került be a megyébe, hanem hozzájárult az etnikai térszerkezet jelentős átalakulásához is. Mesterségesen létrehoztak egy új kisebbséget, az orosz, amely számarányánál nagyobb mértékben vett részt a társadalmi és politikai élet irányításában. S azt a stratégiai szerepet is be kellett töltenie, hogy ellensúlyozzon egy esetleges központellenes nemzetiségi mozgalmat.

A Szovjetunió legnyugatibb szegletében haladéktalanul megkezdődött az oroszosítás, igénybe véve mind adminisztratív, mind politikai eszközöket. Az őslakoságnak azonosulnia kellett a kivételes, történelmi elhivatottságú „egységes szovjet néppel”.

A demográfiai, etnikai, társadalmi-kulturális tényezőkre csak következtetni tudunk a szovjet népszámlálások alapján, melyek közül az elsöre Kárpátaljára is kiterjedően 1959-ben került sor. Ezek a népszámlálások arról tanúskodnak, hogy a kárpátaljai szláv lakosság az ukrán nép részévé vált, a kárpátaljai románok, cigányok és magyarok viszont etnikai-nemzeti értelemben izolálódtak.

Az oroszosítás határozott befolyása egyértelműen érezhető volt. A kárpátaljaiak közül is egyre többen kezdték orosz nemzetiségűnek vallani magukat. Először az oroszországi forradalom elől elmenekült „fehér emigránsok”, majd a kárpátaljai értelmiségnek

az a része, amelyik korábban a ruszofil irányzat képviselőjének tartotta magát. Összesen ez mintegy kétezer főt jelent. Ez a szám nem egész ötven év alatt nőtt ötvenezerre a szovjet rendszerben betelepítettek révén.

Ugyanakkor Moszkva kiemelt geopolitikai jelentőséget tulajdonított Kárpátaljának, ez volt a Szovjetunió egyik jelentős katonai támaszpontja, ahonnan könnyűszerrel ellenőrizni tudta Közép-Európát, azaz a „szocialista tábor” nem mindig beletörődő, sőt időnként lázadó országait. Az 1956-os magyarországi és az 1968-as csehszlovákiai események ezt meggyőzően bizonyították.

Már 1945 augusztusának közepétől jelentős számban telepítettek le és állítottak munkába leszerelt szovjet katonákat Kárpátalján. Mégis az 1945 és 1950 közötti időszakot tekinthetjük Kárpátalján a szovjet típusú „ukránosítás” időszakának is. Az oktatás és a kultúra átalakításában ez volt a lózung, s rövid időre valóban teret engedett az ukrán irodalmi nyelv elterjedésének, az ukrán népi hagyományok erősödésének.

1945. december 15-én megalakult az Ukrán Kommunista (bolsevik) Párt megyei szervezete, amelynek legelső teendője a pártkönyvek felülvizsgálásával álcázott tisztogatás volt. Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja tagjainak csak 38%-a kapott bebozsátást a bolsevik pártba. Megtagadták a párttagság megújítását azoktól, akik a második világháború idején a magyar hadseregben szolgáltak (811 fő), illetve akik korábban valamilyen „ellenséges” párt tagjai voltak (10 fő). De nem léphettek be a bolsevik pártba a csehszlovák (287 fő), a magyar (4 fő), a francia (4 fő) és a kanadai (2 fő) kommunista pártok tagjai sem. Ezenkívül többeket kizártak „a felszabadulás után tanúsított szovjetellenességért”, vagy mert a „nem munkás” társadalmi csoportba tartoztak. A kizártak vagy fel nem vettek helyébe a Szovjetunió belső területeiről félezer kommunistát küldtek Kárpátaljára, akik a totalitárius rezsim „kipróbált” tagjai voltak. Nem ez volt az egyetlen ilyen típusú „deszant akció”.

Az 1940-es évek második felében alakult ki Kárpátalján a hatalom részéről a lakosság hallgatólagos besorolása a „helybeliek” és a „betelepültek” kategóriáiba. 1946-ban Munkácson a vezető káderek közül 94 orosz, 88 ukrán, 11 zsidó, 2 magyar és 2 cseh nemzetiségű volt. Tudjuk, hogy a város irányításában részt vevők 83%-a betelepült volt, s orosz nyelven beszélt.

Fontos elv volt, hogy a betelepített szakemberek Kárpátalja minden pontján megjelenjenek. Több mint ezer agronómus, gépész, állatfelcser került a falvakba. Főleg városban kaptak munkát a mérnökök, egészségügyi dolgozók, pedagógusok. Számos pártfunkcionárius is érkezett Kárpátaljára, illetve a karhatalmat is erősítették a betelepítettekkel.

1945 és 1947 között 2.383 pedagógust vezényeltek ide kelet-ukrajnai területekről. 1947. július 1-jéig 1.139 orvos és 3.998 egyéb egészségügyi dolgozó érkezett Kárpátaljára. Ezeknek a hiányszakmákat ellátó szakembereknek a megjelenése nem okozott társadalmi feszültségeket, azt sem lehetett mondani, hogy kiszorították az igen kis létszámú helybeli értelmiséget, hiszen valóban betöltetlen állásokat foglaltak el.

Az 1953–1954 folyamán Kárpátaljára települők 74,3%-a az Ukrán SZSZK más vidékeiről származott, 18,4%-a pedig az Orosz Föderációból érkezett. Hasonló arányban oszlott meg a Kárpátalját elhagyók célterülete: 72,8% Ukrajna más területeire és 17,6% az Orosz Föderatív Köztársaságba költözött.

4. táblázat. Migráció Kárpátalja lakossága körében, 1948–1954

Év	1948	1949	1950	1951	1953	1954
Betelepült (fő)	19.891	18.390	21.096	28.236	33.287	30.307
Kitelepült (fő)	15.818	20.495	21.076	26.477	31.528	27.780
Migrációs szaldó	+ 4.073	- 2.105	+ 20	+ 1.759	+ 1.759	+ 2.527

Forrás: *Державний архів Закарпатської області*. – Фонд Р-195. – Опис 23. – Справа 151. – Аркуші 4, 5; Справа 170. – Аркуш 17.

A jelzett időszakban egyértelműen több volt a betelepülő, mint a kitelepülő. A mesterseges lélekszámnövelés célja az asszimiláció felgyorsítása volt „az orosz nyelvű elem” révén.

Ennek figyelembevételével kell értékelnünk a kárpátaljai lakosság etnikai összetételében végbement változásokat. Három évtized alatt (1959–1989) az ukránok részaránya nem egész 4%-kal nőtt: 74,6%-ról 78,4%-ra (685 ezer főről 977 ezer főre), a „moldovánoké” (románoké) pedig kevesebb mint fél %-kal: 2%-ról 2,4%-ra (18 ezer főről, 30 ezer főre). A magyarok aránya viszont csökkent, majdnem 3,5%-kal: 15,9%-ról 12,5%-ra, noha az abszolút számokat tekintve megnőtt a lélekszámuk: 146 ezerről 156 ezerre. A kivándorlási törvény viszonylagos liberalizálásával az 1980-as évektől a kárpátaljai magyarok egy része Magyarországra költözött, ahol jobb életkörülmények várták őket.

Ezzel szemben az addig alig számba vehető orosz lakosság részaránya, pontosabban azoknak a részaránya, akik ehhez az etnikumhoz tartozónak vallották magukat, ez idő alatt elérte a 4%-ot (közel ötvenezer fő). 1946-ban, a szovjet hatalom harmadik évében még csak tizenkétezeren voltak.

Az etnikai és társadalmi szerkezet gyökeres átalakulása, a kultúra és a hétköznapi ideológiai egyneműsítése (pontosabban szovjetizálása), a nyelvi és kulturális asszimiláció (oroszosítás) hivatalosan a „szovjet internacionalizmus” jegyében zajlott. A megye vezetése büszkén hirdette, hogy a szovjet Kárpátalján békében és barátságban élnek több mint harminc nemzetiség képviselői. Arról azonban nem esett szó, hogy ez a békés együttélés több évszázados hagyomány volt a vidéken. Kárpátalja történelmében egyetlen etnikai alapú tényleges konfliktus sem ismeretes. Az ukránok, a magyarok, a románok, a cigányok, a zsidók, a németek, a szlovákok évszázadokig békében éltek egymással. Csak az 1920-as években jelentek meg itt az oroszok: az oroszországi bolsevizmus elől menekült emigránsok, illetve a második világháború után tervszerűen telepítették le az orosz nyelvű kultúra szláv és nem szláv származású képviselőit.

A kiépülő párt és állami vezetés, közigazgatás és gazdaságirányítás kialakította a maga nomenklatúráját. Ez a nomenklatúra volt a totalitárius rendszer és az oroszosítás politikájának fő támasza. A betelepített lakosság erősen különbözött egymástól végzettség, társadalmi státusz, kulturális tradíciók, felekezeti hovatartozás, antropológiai jegyek tekintetében.

A szovjet időszakban folytatódott a zsidó és a szlovák lakosság fogyása, ugyanakkor rendkívül kis mértékben nőtt a magyarok és a németek száma, az oroszoké viszont huszonöt-szörösére, a cigányoké háromszorosára, a románoké két és félszeresére, az ukránoké pedig közel kétszeresére emelkedett. Az okok: a születésszám változása, az élettartam növekedése, a megtorló intézkedések, a kényszerű és az önkéntes migráció.

A szovjet gyakorlathoz tartozott az is, hogy a friss diplomásoknak, így a kárpátaljaiaknak is az első néhány évben kötelezően szülőföldjüktől távol kellett dolgozniuk. Ugyanakkor Kárpátaljára nagy számú orosz katonaságot, belügyi, párt- és tanácsi dolgozót irányítottak, valamint nyugalmazott katonákat telepítettek le.

Az oroszosítás a tanintézetekben azonban kevésbé volt sikeres, mint Ukrajna többi részén. Az 1980-as évek végén a 693 iskolából 568 ukrán, 50 magyar, 14 orosz, 13 moldován (román), 49 pedig vegyes tannyelvű volt. Az Ungvári Állami Egyetemen az ukrán is oktatási nyelv volt. Ugyanakkor 1989-ben az ukránok csak 149 középiskolával rendelkeztek, azaz 6.384 ukrán gyerekre jutott egy középiskola. A 49.458 orosz lakos azonban 14 iskolába járathatta a gyerekeit, melyek között 12 középiskola volt, azaz 4.121 orosz gyerekre jutott egy középiskola. Ne feledkezzünk meg arról, hogy formai szempontból az oroszok etnikai kisebbséget alkottak az Ukrajnán belüli Kárpátalján.

Az oroszosítást különösen Ungvár és Munkács szenvedte meg, ahol az oroszországi betelepülők többsége talált otthonra. Itt kaptak lakáskiutalást a szovjet hadsereg és haditengerészeti flotta nyugalmazott katonái. Ezenkívül Ungváron lakónegyedek épültek a szi-bériai és a sarkkőrön túli bányák volt dolgozói számára.

Az oroszosítást szolgálta az a gyakorlat is, hogy a nemzeti kisebbségek (magyarok és románok) iskoláiban nem tanították az ukrán nyelvet. Az orosz nyelv viszont emelt óraszámban szerepelt a tantervben. Így az a paradox helyzet állt elő, hogy a kisebbségekhez tartozók idősebb nemzedéke részben még beszélt az ukrán/ruszin nyelvet, a gyerekeik azonban már csak oroszul tanulhattak meg. Az a tény, hogy az orosz nyelv vált „a nemzetek közötti érintkezés nyelvévé”, orosz nemzetállami érdekeket szolgált, s nyilvánvalóvá tette, hogy az Ukrán SZSZK létezésének nincs köze a névadó etnikum identitás-megőrzéséhez.

4.6. Népeségmozgás és identitás

Az etnikai térszerkezet változásán az adott régióban élő etnikai csoportok számaránybeli és abszolút változását értjük. Nyilvánvaló, hogy az etnikai viszonyok erőteljes átalakulása is bekövetkezhet.

Kárpátalján monoetnikus településszerkezet jellemzi a Mizshirjai [Ökörmezői], a Volóci és az Ilosvai járást, monoetnikus falusi és vegyes városi lakosságú a Nagybereznai, a Perecsenyi, a Szolyvai, a Huszti járás, vegyes lakosságú a Rahói járás, vegyes lakosságú falvak és multietnikus városok jellemzik a Munkácsi és a Técsői járást, illetve multi-etnikus a Beregszászi, a Nagyszőlősi és az Ungvári járás.

Kárpátalja a szovjet időszakban az ukrán tagköztársaság azon régiói közé tartozott, ahol folyamatos volt a lakosságszám növekedése a természetes népszaporulat következtében. A bekövetkezett társadalmi és etnikai változások a mesterségesen gerjesztett népmozgásokkal vannak szoros összefüggésben. A különböző etnikumok között eltérések mutatkoznak a népességszám változását illetően, összefüggésben a kulturális hagyományokkal és a lakókörnyezettel (város vagy falu, hegyvidék vagy alföld).

A társadalmi rétegződés változására mindenekelőtt a migráció hatott. Kárpátaljára elsősorban az ipar fejlesztésével kapcsolatban telepítettek be lakosságot a Szovjetunió minden vidékéről. A zöm a városokban telepedett le és az orosz volt a beszélt nyelvük.

Az 1959 és 2001 közötti adatok tanulsága szerint Kárpátalján az etnikai-nyelvi identifikáció tekintetében a magyarokra és a románokra jellemző elsősorban, hogy a nemzeti-ségük szerinti nyelvet tartják anyanyelvüknek. A többségében ukránok lakta falvakban az orosz, német, zsidó és belorusz lakosság erőteljesen asszimilálódott.

Kárpátalján 1946-ban népesség-összeírást végeztek, hivatalos népszámlálásra 1959-ben, 1970-ben, 1979-ben és 1989-ben került sor. A régió lakossága folyamatosan növekedett, annak ellenére, hogy igen jelentős volt a veszteség a kényszermigráció következtében.

1947 és 1970 között Kárpátalján a természetes népszaporodás 367,8 ezer fő (46,4%) volt. A tényleges lakosságnövekedés 278,3 ezer fő (35,1%), mivel mintegy kilencven-ezerre tehető a kitelepítettek és az önként távozók száma.

Az elvándorlás-kitelepedés 1970 után is folytatódott. A szovjet időszak egészében Kárpátalját mintegy kétszázezer ember hagyta el. Ezen felül közel húszezer kárpátaljai emigrált különböző európai országokba.

A szovjet időszakban, pontosabban 1946-tól kezdődően Kárpátalján az ukránok lélekszáma négyyszázötvenezer fővel, a magyaroké huszonegyezer fővel, az oroszoké harminchétezer fővel, a románoké tizenhétezer fővel, a cigányoké pedig tizenkétezer fővel nőtt. Csökkent viszont a zsidók, a németek, a csehek és a szlovákok lélekszáma. A zsidók több mint négyezer fővel, a csehek és a szlovákok hatezer fővel lettek kevesebben. A németek lélekszáma 1959 és 1989 között gyakorlatilag azonos szinten maradt, három és fél ezer fő körül.

Az egyes etnikumok egymáshoz viszonyított számaránya is megváltozott az időszakban. 1946-ban a lakosság 68%-a tartozott az ukrán etnikumhoz, 1989-ben pedig 78,4%-a. A szakemberek a több mint 10%-os növekedést főként a természetes népszaporodással magyarázzák. Az ukrán etnikai jelleg tehát egyértelműen erősödött.

Az iparosítási politika munkaerő-szükségletet teremtett, a kollektivizálás pedig marginalizálta a falusi lakosságot. A falusi lakosság nagy hányada a városokban keresett munkát, ami megváltoztatta Ungvár, Munkács, Huszt, Nagyszőlős, Beregszász, Csap és a többi város etnikai összetételét. 1950-ben, a magyar többségű Beregszász kivételével, már valamennyi kárpátaljai városban az ukrán lakosság volt többségben.

1946 és 1989 között az asszimiláció és a mesterséges betelepítés következtében jelentős mértékben megnőtt az oroszok részaránya: 1,5%-ról 4%-ra. Ugyanígy nagyobb arányú lett az össznépességben belül a románok és a cigányok jelenléte: 1,6%-ról 2,4%-ra, illetve 0,6%-ról 1%-ra nőtt. A magyaroké viszont csökkent 17,4%-ról 12,5%-ra, ugyanígy a cseheké és a szlovákoké 1,7%-ról 0,6%-ra, a németeké pedig 0,3%-on maradt.

A magyarok és a németek lélekszámának jelentős csökkenése, illetve stagnálása közvetlen összefüggésben van a háború utáni megtorlásokkal, a szerény természetes szaporodással, a csehek és a szlovákok esetében pedig a Szovjetunió és Csehszlovákia közötti lakosságcserevel, valamint az asszimilációval.

Az 1945. június 29-én aláírt szovjet–csehszlovák szerződés többek között kimondta: „Azok a szlovák és cseh nemzetiségű személyek, akik Kárpát-Ukrajna területén laktak (állandó lakhellyel bírnak), jogosultak 1946. január 1-jéig a Csehszlovák Köztársaság állampolgárságáért optálni.” Ennek nyomán mintegy tízezer csehszlovákiai (főleg Eperjesi járási) ukrán lett szovjet állampolgár, akik Volinyban és Ukrajna déli részén telepedtek le. Ugyanennyi kárpátaljai lakos pedig csehszlovák állampolgárságot kapott.

A háború után megkezdődött a szovjet frontkatonák leszerelése. 1945 augusztusának

végéig a Kárpátmelléki Katonai Körzetben, ahová Kárpátalja is tartozott, harminckilenc-ezer katonát szereltek le, akik zömmel Kárpátalján kaptak állást.

Az államhatárok hermetikus őrzése sokáig megoldatlan volt, a kárpátaljaiak folyamatosan szöktek át a határon, főleg Csehszlovákiába. 1945 szeptemberében–októberében több mint 600 embert fogtak el a zöldhatáron. A menekülők között mindenféle társadalmi réteg képviseltette magát, menekült a helybeli kommunisták egy része is. Csak Ungvárról 21 kommunista hagyta el az országot.

Az 1960–80-as években a kárpátaljaiak identitását sajátos kettősség jellemezte: egyrészt próbálták őrizni a néphagyományokat, az azokból eredő értékrendet, ugyanakkor ezeket a tradíciókat és ezt a normarendszert folyamatosan igyekezett felhígítani a párt- és állami apparátus által oktroyált „szocialista” kultúra. A hagyományok megőrzésére a közösségi tér így javarészt alkalmatlanná vált, az visszaszorult a személyes, egyéni térbe. Azonban ebbe is beleszólt a politika a család és a rokonság társadalmi-kulturális státusának megváltoztatásával. Az urbanizáció és az oroszosítás ellene hatott az etnikai kódok továbbörökítése természetes folyamatának.

Ugyanakkor az értelmiség egy része számára a nemzeti kultúra a kommunista ideológia alternatíváját jelentette. A szovjet társadalmi-politikai valóság sokakban megérlelte a belső ellenállást, a nemzeti önérzet lázadását.

Az „átalakítás” lözöngyével meghirdetett demokratizálási folyamat érezhetően enyhítette a társadalomra nehezedő ideológiai nyomást. Az 1980-as évek második felében nyíltan megkérdőjeleződött a szovjet korszak ideológiai és társadalmi-politikai alapjainak helyessége. Kárpátalján a közfigyelem az erőszakos oroszosítás és a gyarmatosítás következményeire irányult, a politikai üldözöttek és a görög katolikus egyház rehabilitálására, a nemzeti-kulturális örökség valós értékeire.

Mind a falusi, mind a városi lakosság tekintetében a magyarság asszimilálódott a legkevésbé. 1989-ben a magyaroknak csak 0,6%-a mondta anyanyelvének az orosz és 2%-a az ukránt. Az orosz nyelvet a városiak, az ukrán nyelvet pedig a vegyes lakosságú falvakban élő magyarok vették át anyanyelvként.

Az erőszakos kollektivizálás Kárpátalja minden falusi lakosát sújtotta, függetlenül etnikai hovatartozásától. Mivel a román lakosság szinte kizárólag csak faluhelyen lakott, 82%-ukat kolhozistaként tartották nyilván, 18%-ukat pedig az erdőgazdaságokban foglalkoztatták. A román lakosság körében volt a legnagyobb arányú az idényjellegű, megélhetési munkaerő-vándorlás a Szovjetunió belső területeire.

A kárpátaljai románok által lakott települések gyakorlatilag mind monoetnikusak, ami hozzájárult etnikai identitásuk megőrzéséhez. Elhanyagolható százalékban mondták azt, hogy nem a román az anyanyelvük, hanem az orosz vagy az ukrán. Körükben a legerősebb a lokálpatriotizmus. Nem jellemző rájuk az asszimiláció, illetve a románok közül telepedtek át a legkevesebben a Szovjetunió más részeibe, illetve külföldre. Ez elsősorban azzal van összefüggésben, hogy az idénymunkának köszönhetően Kárpátalján a románok éltek a legjobb módban, ami meglátszik az általuk lakott településeken, ugyanakkor azzal is járt, hogy az oroszokhoz, ukránokhoz, magyarokhoz és a szlovákokhoz képest körükben a legalacsonyabbak az iskolázottsági mutatók.

A szovjet időszakban a kárpátaljai németeket nem csak a megtorló politika sújtotta, hanem a rádióból, sajtóból, filmekből, irodalomból, az iskolai tananyagból áradó náciellenes, valójában németellenes propaganda légköre is. Ezért egy részük ukránnak, szlo-

váknak, magyarnak vallotta magát. és magas volt körükben a vegyes házasságok aránya. Az 1970-es évektől enyhült a németekre nehezedő nyomás a Szovjetunióban, ezt a népcsoportot is igyekeztek továbbtanulásra, társadalmi aktivitásra ösztönözni.

A 20. század folyamán a kárpátaljai szlovákok helyzetében sokféle változás következett be. A két világháború közötti évtizedekben az állammemzethez tartoztak, bár a „csehszlovakizmus” ideológiája mögött nehéz volt felfedezni a sajátos szlovák érdekeket. Kárpátalja szovjetizálása, valamint az 1968-as csehszlovákiai intervenció együtt járt azzal, hogy a totalitárius rezsim igyekezett körükben elfojtani mindenfajta nacionalistának tekintett megnyilvánulást, kiszorítva őket a közéletből.

1989-ben Kárpátalján a hivatalos népszámlálás alkalmával valamivel több mint tizenkétezeren vallották magukat cigánynak. Egy 1989 áprilisában végzett szociológiai felmérés több mint húszezerre becsülte létszámukat. A szocialista internacionalizmus világában épp olyan nehéz volt boldogulniuk, mint a megelőző rendszerekben. 1956. október 5-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa rendeletet hozott a vándorcigányok munkára fogásáról. A milíciát kötelezték, hogy a munkanélküli cigányokat vonják büntetőjogi felelősségre. A kárpátaljai cigányok egy része úgy keresett kibúvót, hogy más nemzetiségűnek vallotta magát.

Az orosz kisebbség Kárpátalján gyakorlatilag a szovjet időszakban alakult ki. A felülről vezérelt betelepítés célja a totalitárius rezsim társadalmi támogatottságának megerősítése volt. A kommunista doktrína az orosz nyelvű betelepítetteknek „kulturahordozó” szerepet szánt.

A kommunista doktrínán alapuló szovjet etnopolitika és társadalompolitika hármas célkitűzése a szocialista iparosítás, a teljes körű kollektivizálás és a kulturális forradalom volt. Ezeknek a céloknak a követése befolyással volt Kárpátalja minden etnikai csoportjára. Különösen szembeűnő az ukrán és a zsidó lakosság asszimilálódása – eloroszosodása. Köszönhető ez többek között annak, hogy szinte az összes fontos pozíciót orosz nyelvű migránsokkal töltötték be.

Az etnikai áttrendeződésnek hosszú távú következményei voltak. 2001-ben például mintegy másfél ezer zsidó élt Kárpátalján, a népszámlálás alkalmával azonban csak 565-en vallották magukat ehhez az etnikumhoz tartozónak. 1989-ben még 2.639 fő volt a lélekszámuk. Ugyanakkor a magyarok különösen erősen őrizték etnikai identitásukat. A románok, a cigányok és a németek is igyekeztek megőrizni kulturális és életmódbeli sajátosságait.

5. Iparosítás és urbanizáció

A 20. század közepéig a kárpátaljai ukránok mindennapi életüket az egyszerűség, a természetbeni árucserre jellemezte, ami az idővel alig változott. Szélcserzett bőrű, vászonruhás emberek voltak, akik javarészt puliszkán nőttek fel. A szovjet iparosító-urbanizáló korszak ezt az idillt a múzeumi falak közé száműzte.

Kárpátalján a fűtési idény legalább fél éves, így a háztartásokban nagy mennyiségű fát kellett készletezni. Az 1980-as évekre az Ural, a Druzsba, a ZID márkájú benzinfűrészek mindennapos kéziszerszámokká váltak. A hegyvidéken gyakorlatilag minden család rendelkezett ilyen eszközzel. A Szovjetunió fennállásának utolsó éveiben, amikor egyre

súlyosabb lett az áruhiány, a falusi tanácsok benzinjegyet adtak ki, melyre negyedévente 5 liter üzemanyagot lehetett vásárolni.

Az 1960–80-as években Kárpátalján nagyon népszerű közlekedési eszköz volt a motorkerékpár, többek között a Voszhod, az Izs, az MT, a Java, a Minszk, a K-650 márkák. A motorkerékpárok fokozatosan szorultak vissza, ahogy a szovjet gyártmányú gépkocsik kezdték valósággal elárasztani a piacot, elsősorban a Zsiguli, illetve a Moszkvics, a Zaporozsec, a Volga, a Nyiva. A szűkös utolsó szovjet években faluhelyen az üzemanyagra bevezették a jegyrendszert; a motorkerékpárosok negyedévente 15–20 liter, az autósok 100 liter benzint kaptak.

Hrihir Tyutyunnik *Син нрїѡѡѡѡѡ* [Megjött a fiam] című elbeszélésének hősnője nagyon szemléletesen jellemzi azoknak az időknek (az 1970–80-as éveknek) hétköznapi valóságát a „nekünk mindenünk van” szlogennel: Zsitomir (kárpátaljai változatban Uzshorod, Csinagyijevo stb.) szekrényosor, Donbász hűtőszekrény, Ogonyok televízió, Nyisztru mosógép, Rakéta, vagy ha ez épp hiánycikk volt, akkor Buran porszívó, napi költőpénz és némi megtakarítás takarékbetétben.

A „szocialista átalakulások” időszakának pozitív hozadéka volt, hogy Kárpátalján szer-teágazó ipar fejlődött ki, amely szoros száakkal kapcsolódott az ország gazdaságához. 1990-ben a régió ipara egy nap alatt többet termelt, mint 1946-ban egész évben. A szovjet időszak végére az iparban kilencvenkétezer szakképzett munkást és huszonötezer mérnöki-műszaki dolgozót, az agrárszférában pedig hatezer felsőfokú végzettségű szakembert fog-lalkoztattak. Ezek a mennyiségi mutatók meggyőzőek, azonban a minőség oldaláról nézve árnyaltabb képet kapunk. Ez a megállapítás elsősorban arra vonatkozik, hogy a hétköznapi emberek életszínvonala messze elmaradt a fejlett nyugati társadalmakétól.

Hatalmas a különbség az emberek által saját maguknak épített családi házak és az állam által építtetett „hruscsovák” (az 1960-as évek szovjet lakótelepi építészetének népies gyűjtőneve) és a későbbi „panelházak” között. Ugyanakkor a szovjet panelek mellett Ungváron, Beregszászban, Munkácson, Huszton megjelentek olyan lakótelepek is, melyek panelházait a szocialista táboron belüli együttműködés keretében csehszlovákiai és magyarországi építőbrigádok emeltek, a szovjet paneleknél összehasonlíthatatlanul jobb minőségben. Az építkezések volumene hatalmas volt, azonban a korabeli lakások méretei lehangolóan szűkösek.

Az időszakban nem volt jellemző, hogy különösebben ügyeltek volna a természetvédelmi szempontokra. Messze ható következményekkel járt a levegő- és talajszennyezés, a megfelelő szeméttelések, csatornahálózat és a hulladékmegsemmisítő üzemek hiánya. Kétszer is kísérlet történt rá az 1960–70-es években, de végül nem épült atomerőmű Huszt és Beregszász környékén.

5.1. Gazdasági fejlődés

Szovjet-Ukrajna fennállásának utolsó időszakában az alacsony ipari fejlettségű régiók voltak többségben. Tizenkét megye tartozik ide a központi és a nyugati régiókból: Cserkaszi, Kirovohrad, Vinnycia, Hmelnickij, Herszon, Zsitomir, Rivne, Voliny, Ternopil, Ivano-Frankivszk, Csernyivci megyék, valamint Kárpátalja. Minden felsorolt régió preindusztriális állapotból mozdult el, azonban a fejlődés megrekedt egy meglehetősen alacsony

szinten. Az iparosodás Kárpátalján a szovjet időszakban fontos gazdálkodásszerkezeti, társadalmi átalakulásokat hozott magával, elősegítette az életszínvonal javulását. A korábban erőteljesen agrárjellegű régióban az iparnak a mezőgazdasággal azonos szerepe lett.

A Szovjetunió több tucat gazdasági régióra tagolódott, melyekben különbözőek voltak az ipari fejlődés feltételei és lehetőségei. A Kárpátok gazdasági régióban megtalálható volt minden olyan táji jellegzetesség, ami egyáltalán előfordult Szovjet-Ukrajna területén. A régióhoz négy sűrűn lakott megye tartozott: Lemberg, Ivano-Frankivszk, Csenyivci és Kárpátalja. Ukrajnában az átlagos népsűrűség négyzetkilométerenként 78 főt tett ki, ebben a régióban viszont 107-et. Ennek a tényezőnek azért van jelentősége, mert a lakosság volt az ipari termékek megrendelője, fogyasztója és előállítója.

Az ipar a nemzetgazdaság húzóágazata, ezért a szociális és kulturális háló is nagymértékben ennek volt a függvénye. Az ipar olyan gyűjtőfogalom, amely sokféle területet foglal magában. A termékcsoportok: kevésbé technológia-igényes (kitermelés és elsődleges feldolgozás), közepesen technológia-igényes (könnyűipar, élelmiszeripar, fafeldolgozás, vegyészet, villamosenergia-előállítás), magas technológiai szintű (bútorgyártás, papírgyártás és nyomdaipar, gépgyártás, gumi- és műanyaggyártás), csúcstechnológiai (elektronika és számítástechnika). A szovjet időszakban Kárpátalján ezek mindegyike megtalálható volt, de az ipari termelés zöme a kevésbé és a közepesen technológia-igényes ágazatokat fedte le. Ugyanakkor a szovjet időszakban felfuttatott ipari termelés végre munkát tudott biztosítani minden itt élőknek, ami a régió egész addigi története folyamán állandó megoldhatatlan problémát jelentett. Az iparosításnak ily módon pozitív szociális funkciója is volt.

Kárpátalja szovjet iparosítását két nagy, s azokon belül több kisebb szakaszra tagolhatjuk. Az 1965. év mint korszakhatár nem kimondottan kárpátaljai jelenség, hanem a Szovjetunió egészében ez a kronológiai keret volt a jellemző. A „szocialista átalakulások” kiemelten kezelt területe volt az ipari fejlődés.

Az 1945 és 1950 közötti időszakban Kárpátalján is megtörtént az államosítás, a munkaerő-átrendezés. Az iparosítás számos problémát megoldott, ugyanakkor a gyarmatosító szemlélet a kárpátaljai átalakulásokban is megmutatkozott, ami új típusú problémahalmazt eredményezett.

Az 1950-es évek és az 1960-as évek első fele a gépesítés javításának és korszerűsítésnek időszaka volt azzal a céllal, hogy javuljon a munka termelékenysége. Az 1960-as évek közepére az élelmiszeripar, a könnyűipar, a faipar, a fagegmunkálás és a bútorgyártás, a bányaipar már fejlett ágazatoknak számítottak Kárpátalján. Szerteágazóvá vált az élelmiszeripar (konzervgyártás, borászat, húsipar, tejipar, malomipar, édesipar), a könnyűipar (ruhaiipar, kötöttáru, lábbeli), a bányászat (sóbányászat, barnaszénbányászat és bentonitbányászat).

Az 1965-ben végrehajtott országos ipari reform lazított az adminisztratív-parancsuralmi gazdaságirányítás szorításán, a vállalatok pénzügyi és gazdasági téren nagyobb önállósághoz jutottak. Az árképzés, a bevételek, a hitelek és a jutalmazások rendszerében megjelentek bizonyos piaci elemek, noha továbbra is érvényesült a kommunista párt kemény stratégiai irányítása az állam anyagi-pénzügyi, termelési és egyéb forrásainak elosztása tekintetében.

Az 1960-as évek második felében Kárpátalján az ipar nagy lendületet vett. Ekkoriban épült fel többek között az ungvári és a beregszászi gépjármű üzem, a rokoszovói [ra-

kaszi] és a selesztovói [szélestói] kőfejtő, a muzsalyi perlitgyár, a beregszászi majolika-gyár, a szolyvai üvegyár, Nagyszőlősön a háztartási műanyagárukat előállító üzem, az aknaszlatinai sóbánya új tárnája, a szolyvai és a tereszvai [taracközi] erdőkombinátók új bútorüzemei és a munkácsi kötöttárugyár. Ugyanebben az időszakban átalakult az ipari és a technológiai struktúra. A közepesen technológia-igényes gépgyártás, a szerves kémia és az elektrotechnikai ágazatok fejlesztése került előtérbe.

Az 1970–80-as években újabb negyven üzemet és gyárat, több mint 20 műhelyet nyitottak meg Kárpátalján, melyekben huszonkétezer embert foglalkoztattak. Ezzel megoldódtak a hegyvidéki járások munkaképes lakosságának foglalkoztatási gondjai is. Az 1940-es években a munkaképes korú lakosság 12%-ának volt munkahelye, az 1970-es évek közepére pedig közel 96%-ának. Csak a Mizshirjai járásban nyolc iparvállalat nyílt, melyekben hatezer embert foglalkoztattak. A lemergi Elektron Gyár mizshirjai [ökörmezői], voloveci [volóci], zsdenyijevói [szarvasházi], szvaljavai [szolyvai] üzemeiben televízió-alkatrészeket készítettek. Ökörmezőn készítették a színes televíziókba való tápegységeket és modulokat.

Történtek bizonyos intézkedések, melyek az iparövezetek természeti környezetének megőrzését célozták. Azonban az ökológiai problémák megoldatlanságára Kárpátalján is hatványozottan ráirányította a figyelmet egy világméretű katasztrófa: a Csernobili Atomerőműben bekövetkezett robbanás.

5.2. Mit hozott az iparosodás?

Mintegy két évtized alatt, 1946 és 1964 között Kárpátalja ipari termelése a tizenegyszeresére növekedett. Első helyen állt az élelmiszeripar (37%), utána az erdőgazdaság, a bútorgyártás és a fafeldolgozás (29%), végül a könnyűipar (20%).

Az élelmiszeripari vállalatok zömét Ungváron, Munkácson, Nagyszőlősön, Beregszászban, Técsőn, Plosván és Szerednyén találjuk. Elsősorban vajgyárakat, húskombinátokat, konzervgyárakat, borgyárakat, konyaküzemeket kell az iparvállalatok alatt értenünk.

Az 1970-es években már évente több mint 80 millió üveg ásványvizet palackoztak. A legismertebb márkák a Поляна квасова, Лужанська, Плосківська, Неліпинська, Драгівська. A kiváló gyógyhatásukról ismert kárpátaljai ásványvizeknek Szovjetuniószerte több mint tízezer megrendelője volt, többek között valamennyi gyógyszerár-igazgatóság. Kárpátaljáról került ki az Ukrajnában palackozott ásványvizek 25%-a. 1990-ben már 56 millió liter ásványvíz került a fogyasztókhoz, két és félszer több, mint 1965-ben.

Ennél is nagyobb volumenű volt a bortermelés. Ebben az iparágban az 1970-es években 60 vállalatnál 1,3 ezer embert foglalkoztattak. 1980-ban 35 millió liter szőlőbort és 50 millió liter gyümölcsbort termeltek. Ez megfelelően 3,5-ször és 8-szor volt több, mint 1960-ban. A kárpátaljai bortermelést igen súlyosan érintette „az alkoholizmusellenes harc”, amit Mihail Gorbacsov, a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának főtitkára kezdeményezett 1985-ben. Az állampolitikai feladat végrehajtása katasztrófális csapást mért a bortermelésre, amely 60%-kal esett vissza. Barbár módon kiirtottak 125 ezer hektár kárpátaljai szőlőt.

A kiváló ízű kárpátaljai borok és konyakok nemzetközi versenyeken félszáz arany, ezüst és bronz érmet nyertek, így többek között tíz érmet kapott a Променисте asztali

bor, hetet pedig a Kárpátalja rózsája [Троянда Закарпаття] desszertbor. A terület kiváló tájborai a Kárpátaljai rizling [Рислинг закарпатський] és a Szerednyei [Середнянське], elismert konyak a Tisza [Тиса] és a Kárpáti [Карпати].

A szovjet időszakban Kárpátalján összességében több mint 300 iparvállalat létesült, ezeknek közel 40%-a a hegyvidéki járásokban. Az iparvállalatok 40%-a fafeldolgozó, bútorgyártó és favegyi üzem volt, melyek a munkaképes lakosság kétharmadát foglalkoztatták.

A háború utáni időszakban Kárpátalján háromszor annyi fát termeltek ki, mint ami megengedhető lett volna. A mértéktelen erdőirtás a kárpáti régió egészének ökológiai helyzetére negatívan hatott, pl. súlyosan károsította a vízháztartást is. A szomszédos szocialista országok, Magyarország és Csehszlovákia nyomására 1964-től korlátozták a ki-termelést. Ezzel szemben a fafeldolgozás területén pozitív változások következtek be. A háború utáni első években a fafeldolgozás 40%-ban még a fa fűrészárut jelentette, 1960-ban azonban ez az arány már csak 18% volt, a bútorgyártásé viszont 27%-ra nőtt. Újabb két évtized alatt a fa fűrészáru részaránya tovább csökkent, 12%-ra, a bútorgyártásé viszont elérte az 50%-ot. Ungvár, Munkács és Szolyva lettek a kárpátaljai bútorgyártás fellegetvái. Ezekben a gyárakban állították elő Kárpátalján a legjobb minőségű bútorokat, illetve a megyei össztermelés több mint felét. Fafeldolgozó kombinát, bútorgyár vagy asztalosműhely működött ezen kívül még Huszton, Taracközön [Терезва], Beregszászban, Ilosván, Rahón, Volócon, Bustinán [Бустьяхазян], Csinagyijevón [Сентмиклосон], Kosztrinón [Сзонтосон].

1959-ben a kisebb faipari vállalatokat összevonták, majd bő évtized múlva megalakult a Zakarpatlisz Fakitermelő és Fafeldolgozó Tröszt, amelyhez 23 kombinát (14 erdészeti, 6 fafeldolgozó és bútorgyártó, 3 favegyi) tartozott. A terméklistán egy év alatt tizenhátezer hálósobabútor, nyolcezer konyhabútor, negyvennyolcezer nappali és másfélezer gyermekszobabútor garnitúra szerepelt. 1974-ben külön elismerésben részesült a Beregszászi Bútorgyár hálósoba garnitúrája és a Munkácsi Bútorgyár nappali szoba garnitúrája.

Az erdészeti, fafeldolgozó és bútorgyártó iparban több mint félszáz szakma képviselőit foglalkoztatták. Kárpátalján hatan kapták meg a Szocialista Munka Hőse címet, közte Iván Csusza, az Uszty-Csornai [Киралымеzőи] Erdőkombinát és Vaszil Sorban, a Rahói Erdőkombinát favágó brigádvezetői. 1967-ben a kanadai Montrealban ők ketten favágó versenyt nyertek.

A szocialista munkamorált jellemző eset volt az 1970-es években, hogy a Munkácsi Bútorgyárban Vaszil Janco brigádja vállalta, hogy minden negyedévben az egyik napon megtakarított nyersanyagok felhasználásával fognak dolgozni. Vaszil Janco 1977-ben megkapta a Szovjetunió Állami Díját. A szovjet időszakban ő volt az egyetlen munkácsi, aki ebben az elismerésben részesült.

A Munkácsi Silécegyár a Szovjetunió egyik legnagyobb ilyen típusú vállalata volt. Jégkorongozáshoz ütőket és korongokat gyártottak, illetve természetesen különféle szakágaknak megfelelő siléceket: Tisza [Тиса], Sprint [Спринт], Futó [Крос], Gyémánt [Алмаз]. 1979-ben a Dmitrij Sparo vezette szovjet expedíció az Алмаз silécekkel jutott el az Északi-sarkra.

A favegyikombinátok ecetsav, formalin, metilalkohol, faszén előállítására szakosodtak. Falepárló működött Szolyván, Perecsenyben és Nagybockón. A Rahói Kartonpapírgyár pedig Ukrajna papíriparának egyik meghatározó vállalata volt.

A könnyűiparban a Huszti Kalapgyár, valamint Ungváron, Munkácson, Beregszászban, Nagyszőlösön és Tiszaújlakon cipőgyár, varroda, illetve kötöttáru üzem működött. Jaszinyán [Körösmezőn] műszörme gyártó üzem létesült, ahol az 1970-es évek végén közel ezer embert foglalkoztattak.

Az 1947-ben létesített Huszti Kalapgyárat a szovjet időszakban a kárpátaljai ipar büszkeségének tekintették. A mintegy másfélezer dolgozó női és férfi kalapokat, kucsmát [usankát], simléderes sapkát, panama kalapot varrt. Itt rendelték meg a fejfedőket többek között a Szovjetunió Kommunista Pártja kongresszusi küldöttei, a Legfelsőbb Tanács, azaz a szovjet parlament képviselői számára. Az 1980-as évek végére évente mintegy másfélmillió fejfedőt állítottak elő. A huszti gyár termékeit sikerrel mutatták be zágrábi, montreali, lipcsei [Leipzig], párizsi kiállításokon.

Kárpátalján a nehézipar főképpen a gépgyártás és műszergyártás terén volt jelen. Például, a Munkácsi Szerszámgyépgyár fémmegmunkáló gépeket, a Mukacsivprilad és az Uzshorodprilad Műszergyárak automatizálási berendezéseket állított elő. Az Ungvári Kísérleti Gázközlőműgyár (később – Turbohaz) 1980-ban, a világon elsőként kezdte el az ötmillió m³/nap teljesítményű gázközlő expanziós hűtőturbina-blokkok sorozatgyártását.

Az 1980-as évek elején adták át a Técsői Zenit Gyárat, amely a szovjet hadiipari komplexum egyik vállalata volt. Mintegy tíz éven keresztül televízió- és rádióalkatrészeket, elektronikai eszközöket gyártottak itt. A vállalat ezer embernek adott biztos kenyeret az anyavállalatnál, illetve a kihelyezett műhelyekben. Így többek között kétszázan dolgoztak a Técsői járási Novoszselica [Újkemence] község négy műhelyében.

A Szovjetunió felbomlása után a Zenit is a többi hadiipari vállalat sorsára jutott, melyek alkatrészeket, tartozékokat állítottak elő. A megváltozó gazdasági viszonyok közepette a megtermelt árura nem volt kereslet. Az elektronikai termékek előállítására szakosodott vállalatok abban bízhattak, hogy külföldi befektetőket találnak, amelyek egyre nagyobb érdeklődéssel fordultak az olcsó és képzett munkaerő miatt az itteni piacok felé.

A kárpátaljai építőipar elsősorban vasbeton termékeket gyártó üzemekből, téglagyárakból és bányákból állt. A Munkácsi Építőkerámia Gyár volt az egyetlen Ukrajnában, ahol a hagyományos téglá mellett út- és járdaburkoló téglákat is előállítottak.

A szovjet időszakot megelőzően a radvánci kőbányában a kézi erejű munkavégzés dominált. Az 1940-es évek végén végrehajtott technikai-technológiai fejlesztések eredményeképpen a kitermelés megnégyszereződött.

A vasbeton elemek gyártásában a Munkácsi Építőipari Vállalat állt az első helyen. 1981-től állítottak itt elő vasbeton panel elemeket. Ezek felhasználásával Ungváron és Munkácson nyolcemeletes lakóházak épültek, Beregszászban, Szolyván, Huszton pedig négyemeletesek.

A bányászatban a régió hagyományos ágazatait fejlesztették tovább. Az Aknaszlatinai Sóbányában az 1970-es években például évente félmillió tonna sót termeltek ki. A kitermelt mennyiség 40%-át Magyarországra és Csehszlovákiába exportálták. 1968-ban Országos Allergológiai Kórházat nyitottak itt.

A szovjet időszakban Kárpátalján hat iloncai [iloncai] (Ilosvai járás) és két berezinkai [nyírhalmi] (Munkácsi járás) bányában lignitet (barnaszenet) bányásztak. A kitermelt szén zömét a kárpátaljai villamos erőművekben használták fel. Az 1950-es években Kárpátalja kistélepléseiben 58 kisebb villamos erőművet építettek, melyeket szénnel, fával, gázzal vagy például Uszty-Csorna [Királymező], Sztavne [Fenyvesvölgy] és Turjaremete településeken

vízerő felhasználásával működtettek. Az 1960-as évek végére kiderült, hogy ezek a kis erőművek drágábban termelik az áramot, mint amennyibe a Kárpátokon túlról vezetéken érkező kerül. Ezek megszüntetése a barnaszénbányászat visszaszorulását is eredményezte.

Kárpátalján haladt keresztül az a páneurópai energiafolyosó, mely Csehszlovákiába és Magyarországra juttatta el a szovjet energiát a Barátság Kőolajvezetéken és a Béke Villamos Távvezetéken keresztül. 1984-ben pedig átadták az Urengo–Pomari–Ungvár gázvezetékét.

Az 1960-as évek közepére a kárpátaljai vasúthálózat teljes hossza 641 km-t tett ki. Az ungvári vasúti depóban éppen ekkor helyezték üzembe a Szovjetunióban a legelső gépkezelő nélküli kompresszorállomást. A Csap–Munkács–Sztrij–Lemberg, a Csap–Ungvár–Lemberg, Csap–Rahó–Ivano-Frankivszk vonalak jelentős vasúti forgalmat bonyolítottak le. Csap, Munkács, Bályu és Ungvár-2 voltak a legnagyobb vasúti csomópontok. Ungvár-2 a Szovjetunió első olyan vasúti csomópontja volt, ahol két ország határai és vámossai együttesen végezték az ellenőrzést (és nem a határ két oldalán külön-külön).

A csapi vasúti csomópontnak stratégiai jelentősége volt a Szovjetunióban. A szovjet oldalon Csap, a magyar oldalon Záhony és a csehszlovák oldalon Tiszacsernyő [Čierna nad Tisou] vasutasai szorosan együttműködtek. Negyed évszázad alatt (1975-ig) a teherforgalom Csap és Záhony között 130%-kal nőtt meg, Csap és Tiszacsernyő között pedig megkétszereződött. 1980-ban Csapon új várótermet építettek a moszkvai olimpiára való felkészülés keretében. 1962-ben adták át a Moszkva–Prága vasúti fővonalat. Az 1960-as években villamosították a Csap és Sziarki közötti vasúti pályaszakaszt. Kárpátaljáról naponta négy komfortos gyorsvonat közlekedett Moszkvába. Közvetlen vonatjáratral lehetett eljutni Kijevbe és Harkovba, Szovjet-Ukrajna két fővárosába. Harkov 1934-ig volt a köztársaság fővárosa, utána pedig Kijev lett a központ. Kárpátalján keresztül haladtak át a Moszkvát Budapesttel, Prágával és Belgráddal összekötő nemzetközi gyorsvonatok.

Az 1960-as évek közepére háromezer kilométeresre bővült az aszfaltozott autópálya-hálózat. A három főútvonalból kettő: az Ungvár–Munkács–Husz–Aknaszlatina–Rahó–Kőrösmező, valamint az Ungvár–Perecseny–Nagyberezna–Uzsok–Lemberg a nyugati határszakasz mentén haladt végig, a harmadik – Munkács–Szolyva–Alsóverecke–Sztrij – pedig a páneurópai közlekedési folyosó részét képezte.

Ungváron volt az ország legnyugatibb elhelyezkedésű repülőtere, melyet 1975-ben újjítottak fel, illetve korszerűsítettek. Évente mintegy kilencvenezer utas vette igénybe a repülőteret. Ungvár légi úton közvetlen kapcsolatban állt Moszkvával, Kijevvel, Lemberggel, Harkovval, Donyeckkel, Odesszával, Szimferopollal s még néhány szovjet várossal.

Az országos szinthez képest Kárpátalja jól kiépített közlekedési infrastruktúrával rendelkezett, ami hozzájárult ahhoz, hogy a régió országos jelentőségű turista és üdülő övezetté vált. 1964-re már tizenöt szanatórium (2,2 ezer férőhellyel) és három üdülő (500 férőhellyel) várta a vendégeket. Különösen népszerűek voltak a polenai és a szinyáki balneológiai központ természetes gyógyvizei. Az időszakban Kárpátalján 7,2 ezer egészségügyi dolgozó volt, ebből 1.500 orvos. A régióban mintegy 400 forrásról állapították meg szakemberek, hogy vizük gyógyhatású. Az 1970-es évek közepére évente 12–14 ezer ember kapott ilyen kezelést. Az ágazat fejlesztésére az állam komoly összegeket költött. Az 1980-as években már tizenhét szanatórium, panzió és üdülő évente ötvenhatezer gyógyulni vágyó látogatót fogadott. Nevezetes gyógyüdülők és szanatóriumok voltak a Szonyacsne Zakarpattya, a Kvitka Polonini, a Poljana a Szolyvai járásban, a Verhovina az

Ökörmezői járásban, a Saján a Huszti járásban, a Kooperator az Ungvári járásban, a Kárpáti és a Szinyak a Munkácsi járásban, a Hirszka Tisza a Rahói járásban. 1985-re ezenkívül huszonöt turistatelep, szálló és kemping biztosított több mint négyezer helyet a pihenni vágyóknak. Több mint 100 ezer kárpátaljai hódolt az amatőr turizmusnak. Csak 1984-ben másfélmillió ember járt Kárpátalján szervezett turistaút vagy kirándulás keretében.

5.3. A Talabor-Nagyág (Tereblja-Rika) Vízerőmű

Érdekes külön foglalkoznunk azzal az objektummal, amely Kárpátalja szocialista iparosításának jelképévé vált. Geopolitikai helyzeténél fogva Kárpátalja a szovjet időszakban kiépülő páneurópai energetikai folyosók kereszteződésének színtere lett. Itt haladt keresztül a Béke Villamos Távvezeték, amely összekötötte a „szocialista tábor” – a Szovjetunió, Csehszlovákia, Magyarország, Románia és a Német Demokratikus Köztársaság – országait. Továbbá Kárpátalján épült meg a Barátság Kőolajvezeték, a Testvériség, a Szozuz, az Urengoj–Pomari–Ungvár gázvezetékek gázátadó és kompresszor állomása. Kárpátalján is folyt gázkitermelés Aknaszlatinán és Oroszkomorócon. Hozzá kell tenni azonban, hogy ezek a sűrű energiahálózatok visszafordíthatatlanul károsították a természeti környezetet. Minden száz hektár termőföldből két-három hektárt elfoglaltak a villamosvezetékek vagy a csövezetékek és a hozzájuk kapcsolódó kiegészítő létesítmények. Az erdőkivágások a hegyvidéken felerősítették a talaj erózióját.

Kárpátalja a villamos energiát az időszakban a Lvivenergo Vállalattól kapta, melyhez az ungvári, az onokóci, a tereblja-rikai vízerőművek, valamint a Rahói Kartonpapírgyár hőenergia központja is tartozott. A több mint fél évszázada épült vízerőművek ma a Zakarpattyaoblenergo (Kárpátaljai Villamosenergia-szolgáltató) Vállalathoz tartoznak.

Akárcsak a 21. század elején, a szovjet időszakban is három vízerőmű biztosította Kárpátalján a saját villamosenergia-termelést. Az erőművek összteljesítménye 31,5 MW, s a vízhozamtól függően évente 100–180 millió KW-óra áramot termeltek. Ez a megye villamosenergia-szükségletének mindössze 6–10%-a volt.

Kárpátalja vízerőtartalékai a 20. század elejétől foglalkoztatták a szakembereket, azt igen nagyra értékelték. Megfogalmazódott olyan vélemény is, hogy a vidéken több mint ötven vízerőmű megépítésére van lehetőség. Ám csak 1942-ben épült fel az első kettő az Ung folyón Ungvár közelében. A 2,6 MW teljesítményű onokóci és az 1,9 MW teljesítményű ungvári vízerőmű berendezéseit 1941-ben készítette el a prágai német–cseh Kaplan cég. Viktor Kaplan cseh mérnök szabadalmaztatta a róla elnevezett Kaplan-turbinát, amellyel lehetővé vált kisesésű, de bővizű folyók energiájának hasznosítása. Bár ezek a berendezések mára elavultak, de a folyamatos karbantartásnak köszönhetően ma is működőképeseek.

A nevezetes Talabor-Nagyág Vízerőműben három, egyenként 9 MW teljesítményű turbina működik. Ennek a vízerőműnek a története igencsak tanulságos.

A Szovjetunió Minisztertanácsa 1945. november 15-i határozata megbízta Szovjet-Ukrajna villamosenergia-ügyi minisztériumát, hogy vegye számba a nyugat-ukrajnai megyék vízenergia-tartalékait. A szovjet szakemberek elővették a korábbi esettanulmányokat, a „külföldi szakemberek” korábban e tárgyban készült felméréseinek dokumentumait. Kárpátalja 1939-es Magyarországhoz csatolásával szinte egy időben már megjelent

az első víztározó- és vízerőmű-építési tervezet. 1939 és 1944 között az akkori Országos Öntözésügyi Hivatal részletesen feltárta az öntözésre és vízerő-hasznosításra alkalmas tározási lehetőségeket. Mosonyi Emil irányításával folytak a kárpátaljai vízgyűjtőterületeken a hegyvidéki tározók felmérési és tervezési munkái. A kárpáti duzzasztógáták műszaki geológusa Scherf Emil volt. Az 1940-es években tervezte Salamin Pál a Talabor–Nagyág tározót és vízerőművet. A magyar tervekből azonban akkor szinte semmi nem valósult meg. A szovjethatalom a magyar tervek alapján építette ki a Talabor és Nagyág folyókat összekötő Talabor-Nagyág vízerőművet és hozzá az Égermezői tározót.

1948-ban kezdtek el komolyan foglalkozni a kérdéssel. Határ menti, tehát biztonsági kockázatot jelentő objektumról lévén szó, az alapvető létesítményt először harminc méterrel a földfelszín alatt akarták megépíteni, később azonban megváltozott a terv, s a költségkímélőbb földfelszíni építkezés mellett döntöttek. Az erőmű és a tározó építése miatt a környező települések – Vilsani falu (161 udvar és két tanya), Kriszovo (15 udvar) és Bócár (10 udvar) – teljes lakosságát előbb ki akarták telepíteni Kárpátaljáról az „állami áttelepítés” program keretében. Végül a lakosok többsége az alföldi részeken telepedett le, illetve a többiek 12 km-re az eredeti településtől új falut alapítottak a felszámolt helyett, az eredetivel megegyező Vilsani néven.

1953-ban Kárpátalján a legnagyobb esemény a Talabor-Nagyág Vízerőmű – korabeli nevén: Kárpátaljai Vízerőmű – építésének megkezdése volt. Az erőmű három év alatt készült el. Mind a sajtó munkásai, mind a szépírók megörökítették a heroikus építkezés minden mozzanatát. Az egész Szovjetunióból érkeztek mérnökök és szakemberek, többek között az ukrainai Mikolajivból, az oroszországi Moszkvából, Leningrádból, Kujbisevből, valamint Belorussziából és Türkmenisztánból. Az akkoriban elérhető legkorszerűbb gépeket és berendezéseket használták fel, melyek uráli, novoszibirszki, dnyipropetrovszki, minszki és zaporizsjei gyárakban készültek.

A szakásoknak megfelelően némi kritikával is vegyítették a dicshimnuszokat. A „kritika és önkritika” szellemében figyelmeztették például a Huszti járás vezetését, hogy „az építkezésen kevés a munkáskéz, pedig a falvakban annyi a kolhozi teendőkkel el nem foglalt munkaerő, amennyi csak szükséges”. Elsősorban az alacsony bérezésű kétkézi munkásokról volt szó természetesen. Az ötödik szovjet ötéves terv legfontosabb kárpátaljai építkezése volt ez, melyet 1956-ra fejeztek be. Az 1956-ban átadott vízerőmű különlegessége az volt, hogy a világon egyedülálló módon két folyót kötött össze. A ma is működő erőmű a nyugat-ukrainai Burstin-sziget része, amely Kárpátalja, Lemberg és Ivano-Frankivszk megyék energiahálózatát egyesíti, s amely évtizedek óta becsatlakozik a Magyarországot, Szlovákiát, Lengyelországot és Romániát ellátó rendszerhez is.

A mesterségesen létrehozott Talabor-Nagyág (Tereblya-Rikai) vízerőmű víztározójának hossza kilenc-, szélessége pedig közel egy km a víztározó legmagasabb vízállásánál. Átlagos mélysége megközelíti a tíz métert. A kárásztól a harcásig számos folyami halfaj élőhelye. A víztározó az Égermező [Vilsáni] községtől jó tíz km távolságra, a Talabor [Tereblya] folyón található. A Talabor medrét és völgyét negyven méter magas betongáttal zárták el. Az erőmű üzemegységeit a hegy túloldalán lévő állomáson helyezték el, Alsóbisztrán [Nizsnyij Bisztrij], amely Ökörmező [Mizshirja] és Huszt között félúton terül el. Emiatt, valamint egyéb tényezők hatására a kárpátaljai folyókon megszűnt a térségben évszázadokon át hagyományos fausztatás. A víz a hegyen keresztül, a Talabor víztározóból érkezik egy nagy átmérőjű csövön a turbinákra, onnan pedig a Nagyág [Rika] folyóba

kerül. Ezért nevezték el a vízerőművet Talabor-Nagyáginak (Tereblya-Rikszka). Ezzel a leleményes műszaki megoldással sikerült létrehozni a nagy szintkülönbséget a vízforrás és a turbinára jutási szint között. Ennek köszönhetően az erőmű méretéhez képest tekintélyes teljesítményű. Vastag biztonsági üvegen keresztül megfigyelhető, hogyan örvénylik a víz a turbinalapátokon. Hosszadalmas esőzések után, amikor a víztározó megtelik, a víz a gátról száz méter széles folyamként, negyven méteres magasságból zúdul alá.

5.4. A városok gyarapodása

1946-ban Kárpátalján a városi lakosság részaránya 20,7% volt, 1989-ben azonban már 41 százalékot tett ki. A gyors urbanizáció szembeűnő folyamat volt. A városi népesség növekedésének ütemével azonban nem tartott lépést az életmód városiasodása. Ráadásul a városiasodás nem is mindig a lakosság városra költözése, vagy a lakosság természetes szaporodása révén ment végbe, hanem az agglomeráció településeinek közigazgatási értelemben a városhoz csatolásával.

Az 1960-as évek közepén a megye öt legnagyobb városa Ungvár (ötvennyolcezer lakossal), Munkács (ötvenhatezer lakossal), Beregszász (huszonhétézer lakossal), Huszt (huszonháromezer lakossal) és Nagyszőlös (tizennyolcezer lakossal). A következő negyed évszázad alatt a leggyorsabb ütemben Ungvár és Munkács lakossága növekedett: Ungvárré kétszeresére (száztizenhét-ezer főre), Munkácsé másfélszeresére (nyolcvanötezer főre). Lassabban növekedett Huszt (21%-kal huszonkilencezer főre), Nagyszőlös (31%-kal huszonhatezer főre) és a leglassúbb ütemben Beregszász (10%-kal harmincezer főre).

Kárpátalján a városok szubregionális jellegűek, kivéve a központot, Ungvárt, melytől a legtávolabb eső település 200 km-re van. Az infrastruktúra fejlettsége alapján a városokat három kategóriába sorolták: az elsőbe tartozott Ungvár, Munkács, a másodikba Huszt, Rahó, Nagyszőlös, Técső, Beregszász, a harmadikba Ilosva, Csap, Szolyva.

A városok és a falvak között helyezkednek el a „városias típusú nagyközségek”. A járási központok közül Nagyberezna, Volovec [Volóc], Mizshirja [Ökörmező], Perecseny, valamint Tiszaújlak, Bátyu [ekkor: Uzlovoje], Dubove [Dombó], Királyháza, Szerednye, Aknaszlatina, Tereszva [Taracköz] stb.

Ungvár fejlődésével párhuzamosan a főútvonalak (Ungvár–Munkács, Ungvár–Csap, Ungvár–Perecseny) menti települések városiasodtak elsősorban. Ungvár után a második legnagyobb és legjelentősebb város Munkács maradt.

A városi lakosság lélekszámának változását politikai tényezők is befolyásolták. A 20. század közepétől a településépítészetben lényeges változások következtek be. Ekkoriban indultak meg ugyanis a nagyarányú építkezések, beleértve a lakóépületeket és az ipari létesítményeket. A városközpontokban a főteret körülvevő történelmi épületek mellett megjelentek a szovjet mintájú közigazgatási épületek, párházak, kereskedelmi egységek, oktatási-kulturális létesítmények, sok esetben átalakult az egyházi és volt egyházi épületek arculata. A tereken megjelentek „a proletariátus vezéreinek” (leggyakrabban V. I. Lenin), valamint a szovjet katonahősök szobrai és emlékművei. Megjelentek a köztereken a köztéri virágtartó vázák, világítótestek, ülőpadok, reklámtáblák, propagandaeszközök. Az útszéleken megjelentek a buszmegállók, az ipari komplexumokat pedig a város szélére telepítették, amivel sajátos, önálló életet élő ipari negyedek alakultak ki.

A lakhatási körülmények javulása két nagy kampányhoz köthető. Az elsőt 1957-ben kezdeményezte Nyikita Hruscsov, a második pedig 1967-ben vette kezdetét a „koszigin reformok” nyomán elinduló gazdasági fellendülés keretében. A „hruscsovkanak”, majd „brezsnyevkanak” nevezett többemeletes lakótömbökben utaltak ki lakást, illetve engedélyezték az embereknek, hogy átépítsék régi családi házukat. Építkezés céljára 5–6 szotek földet is kaphattak, akik ezt igényelték. Az állam a helyi tanácsok hatáskörébe utalta az építőanyagok és a cement kiutalását, noha az utóbbihoz ily módon igen kis mennyiségben, csupán 3–6 mázsához lehetett hozzájutni.

Egészeiben véve a lakás- és otthonprogram így is pozitív szerepet játszott a szociális szférában. Az otthonhoz jutás és az építkezés lehetősége sokkal többet adott az embereknek, mint az addigi juttatások, melyek legfeljebb árkedvezményekben mutatkoztak meg. 1953-ban például Sztálin halála után csökkentették az élelmiszerek és az iparcikkek, köztük a ruha és a cipő árát. A legnagyobb mértékben, 50%-ban a zöldségek és a gyümölcsök árát csökkentették. Az efféle akciókat mindig nagy ünnepek keretében méltatták. Az Ungvári Cípőgyárban például az árcsökkentést úgy értékelték, hogy az fényes példája a szovjet kormány és a kommunista párt gondoskodásának „a nép javáról”, s az a lakosság anyagi és kulturális szükségleteinek lehető legteljesebb kielégítését célozza.

Az új lakáspolitikát következében emelkedett az életszínvonal. A magánszektorban a tipikus lakóház két- vagy három szobás, négyzet alapú téglavagy vályog épület, palavagy cseréptetővel. Az alapot eleinte nyolcszor tíz méteresre, majd tízszor tíz méteresre engedélyezték. Emelet ráépítése sokáig nem volt lehetőség. Külön foglalkoztak a területrendezéssel. Elő volt írva, hogy a telket – a kertet és az udvart – kerítéssel kell körülvenni, gyümölcsfákat kell ültetni, rendben kell tartani a porta előtti járdát, biztosítani kellett az udvarra való szabad felhajtást. Az utak 8–12 méter szélesek voltak, amelyből 6 méter széles volt a kemény útburkolat. Járdának mindkét oldalon 1–3 métert hagytak meg. A lakóházak között minimum 6–7 méter távolságot kellett hagyni, és szigorúan be kellett tartani az útpadkától számított 2,5–14 méteres távolságot is. A lakóház mögött sorakozott az ásott kút, valamint az udvari/kerti WC. Később megengedték nyári konyha és gazdasági épületek felhúzását is.

A városok lakótelepeinek mindegyikét központi vízzel, gázzal és csatornával látták el. A magánházakban a központi csatornát nélkülözni voltak kénytelenek.

A konyhákban többnyire gáztűzhelyet használtak, mely sűrített gázzal működött. A palackokat speciális autóval hordták szét a lakosságnak. Az 1980-as évek végéig a lakóházakat és a közösségi létesítményeket is fa- vagy széntüzelésű kályhával fűtötték, utána kezdték fokozatosan kiépíteni a központi gázvezetéseket.

A villamos energiát a transzformátor állomásokról oszlopokon vezetett vezetéseken keresztül jutatták el az épületekbe. Fa és vasbeton oszlopokon alumínium vezetéseket húztak ki, melyeken közvetlenül jutott el az áram a fogyasztókhoz. A lumineszkáló utcai világítást a villanyoszlopokra hat méteres magasságban felerősített lámpákkal oldották meg.

Kiépült a vezetékes telefonhálózat is. Ám meglehetősen hosszú ideig kellett várni (sorban állni), amíg bekötötték az áhított vonalat. (Tipikus jelenség volt ez a Szovjetunióban – mindenre várni kellett.) A telefon viszont a kiváltságos, magas beosztású személyeknek járt, az egyszerű emberek számára luxuscikk maradt.

A vezetékes rádió viszont minden házban ott volt, mert hatékony propagandaeszközként használták.

5.5. Ungvár és Munkács mint ipari központok

A szovjet időszakban több évtizeden keresztül regionális szinten Munkács járt az élen az ipari termelésben. Az 1950–70-es években itt összpontosult a megye ipari össztermelésének 15 százaléka, Ungváron pedig kevesebb mint 13%-a. Az 1970-es években, amikor a megyeközpontban számos új ipari objektumot létesítettek, gyökeresen megváltozott a helyzet.

1946 februárjában Munkácshoz csatoltak öt környező települést: Oroszvéget (Roszvigovo), Óshegyalját (Pidhorjani), Klastromalját (Pidmonasztir), Várpalánkát (Palanok) és Munkácsváralját (Pidhorod). Ezáltal a városnak „agrár” jellege lett, mivelhogy 6.300 hektár szántóföld, 1.250 hektár gyümölcsös és szőlő tartozott hozzá. Nem véletlen, hogy Munkácsra alakult meg a megye egyik első kolhoza, amely a Georgi Dimitrov nevet vette fel.

Ekkoriban Munkács legnagyobb iparvállalatai a dohánygyár (477 dolgozó) és a sörfőzde (170 dolgozó) volt. A város egyik alapvető terméke volt az olcsó, füstszűrő nélküli cigaretta; a legnépszerűbb a korban a Verhovina volt. 1960 nyarán a dohánygyár helyén műszergyárat nyitottak. A cigarettagyártó berendezéseket átszállították Lembergbe, ahol folytatták a nevezetes Verhovina cigaretta előállítását.

A Munkácsi Műszergyár hamarosan a város legnagyobb iparvállalata lett, ahol több mint négyezer ember dolgozott. Az itt előállított elektronikai és számítástechnikai eszközöket 35 ország kétezzer vállalata vásárolta meg. A legnagyobb megrendelő persze a Szovjetunió Védelmi Minisztériuma volt.

1963-ban hozták létre Munkácsra azt az üzemet, amely komplett laboratóriumi berendezéseket állított elő a népgazdaság számos ágazata számára. A Szovjetunióban ez volt az egyetlen olyan vállalat, amely nem alkatrészeket, tartozékokat, hanem a teljes laboratóriumi felszerelést előállította, így például a víz, a levegő, az ásványok, az élelmiszerek teljes körű ellenőrzésére alkalmas laboratóriumi berendezéseket, valamint iskolák és tanműhelyek laborfelszerelését. A legkisebb laboratórium befért egy kisebb bőröndbe, a legnagyobbak azonban több vasúti vagonot megtöltöttek.

Ungváron már 1946-ban megnyílt a zenés-drámai színház, a filharmónia, az ifjúsági palota, az iparművészeti iskola, illetve a cipőgyár. A következő évben korszerűsítették a kőbányát, 1948-ban megnyílt a honismereti és a szépművészeti múzeum. A városban számos parkot, zöld területet alakítottak ki, hoztak rendbe.

Az 1950-es évek végére Ungváron félszáz üzlet, több tucat étterem, étkezdé, kávézó és két nagy piac működött. A szovjet időszak legeredetibb vendéglátóhelye volt a földalatti Szikla (Szkala) Étterem, amely 1968-ban nyílt meg közel Ungvár központjához, a Szobránci utcában. A régi pincéket az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában építették, s itt tárolták a szőlőbirtokosok által adó fejében beszolgáltatott bort. A megtermelt mennyiség után minden tizedik hordót be kellett szolgáltatni. 1945 után a borospincéket zöldségtárolásra használták. Fénykorában, az 1970–80-as években a Szikla Étterem a következőképpen nézett ki. A húsz méteres mélységben elhelyezkedő öt terem fél kilométer hosszan nyúlt el. A kisteremben a falakat durván megmunkált kövekkel burkolták, a vörös fából készült bútorokat kárpátaljai mesterek készítették népművészeti motívumok felhasználásával. A régies hangulatot mécseslámpákkal fokozták. A kis és a nagyterem közötti átjárót bükk és tölgy faragott oszlopokkal díszítették. A nagytermet hucul stílusú tölgy asztalokkal, lócákkal és székekkel rendezték be. A terem végében egy fehér kőből

faragott háziasszony – Manajlo Fedor alkotása – üdvözölte a vendégeket. A négyszáz vendég fogadására alkalmas étteremben kárpátaljai ételeket szolgáltak fel. A kárpátaljai márkás borokat – Троянда Закарпаття, Променисте, Берегівське, Середнянське, Квіти полонини –, a kárpátaljai konyakot, a feketekávét a bárban szervírozták, ahol élő zene szólt. A következő termet vadászteremnek rendezték be, fáburokatú falakkal, tróféákkal. A szarvasagancsok és medvebőrök alatt durván megmunkált asztalok sorakoztak, ülőalkalmatosságként pedig tuskók szolgáltak. A kandalló elé vaddisznóbőrt terítettek. Ebben a teremben a kárpáti erdőkben lőtt vadakból készült ételeket szolgáltak fel. A borkóstoló teremben hatalmas boroshordókat állítottak fel, melyekbe tölgy asztalt és lócákat, valamint kovácsoltvas méceslámpákat állítottak be. Egy-egy ilyen „hordóban” kettő–négy ember tudott helyet foglalni.

A közel ezer négyzetméteres Szikla Étterem azonban csak rövid ideig működött. Az 1980-as évek közepén bezárták, mert nem tudtak megbirkózni a feltörő talajvízzel.

A szovjet időszak ungvári érdekességei között kell megemlíteni a gyermekvasutat, amely 1947-ben nyílt meg, s némi hanyattatás után mind a mai napig működik. A kisvasút két állomása közti távolság 1,1 km. Eleinte gőzmozdony húzott két fából készült vasúti kocsit. Az évtizedek alatt több mint félszáz iskolás volt itt gyermekvasutas, s utaztatott évente több ezer gyereket az Ung folyó mentén a filharmónia és a régi városi park (egykori Bercsényi park) között.

1946-ban az ungvári Kozár Vasgyárat államosították új néven: Győzelem Vasgyár. A termékpalettán konyhai tűzhely, szeg, ágyrugó előállítására szerepelt. 1955-ben átalakították, s a fő termék a moszkvai licenz alapján készülő gáztűzhely lett. A vállalat a mai Ungvári Gázközlőmű-gyár (Turboház) elődje.

Ungvárból Kárpátalja legnagyobb ipari központja vált. Az 1960-as években a bútorgyár és a cipőgyár mellett megnyílt az autójavító üzem, a műszergyár, valamint átadták a televíziós állomást és átjátszót is. Az 1970-es években jelent meg a villanymotorgyártó, a mosószergyártó, a mechanikai, a gépgyártó üzem, a Patent és a Zakarpattya nyomdaipari vállalat. Az ungvári gyárak és üzemek többsége köztársasági besorolású volt.

Másfél évtized alatt, 1969 és 1983 között épültek fel a korszak emblemikus kereskedelmi egységei: az Ukrajna Áruház, a Tallin Áruház és a Bútoráruház, a többszintes szolgáltatóház, a Zakarpattya Szálló, egyetemi épületek, a városi kórház stb. 1973-ban Medveczky Antal építész tervei alapján elkészült a városi tanács új épülete.

Az 1970-es országos népszámlálás szerint a városban hatvanötezen éltek, 772 személygépkocsi volt magántulajdonban. 1985-re már majdnem tízszer ennyi embernek volt autója. Az 1979-es népszámlálás szerint a lakosok száma elérte a kilencvenegyezet. Annak érdekében, hogy minél hamarabb elérjék a százezres határt, 1981-ben Ungvárhoz csatolták még Gerényt [Horjani], Darócot [Dravci] és Domonyát [Domaninci]. 1982-ben így már megszülethetett a százezredik ungvári lakos. 1989-ben száztizenhét-ezer ungvárit regisztráltak, ebből 69,2% vallotta magát ukránnak, 14,2% orosznek és 7,8% pedig magyarnak. Egy évszázad alatt a város lakossága megtízszereződött, illetve ha az 1945 és 1989 közötti adatokat vesszük, meghatszorzódott. 1945-ben Ungváron mindössze tizenkilencezen éltek.

Ungvár lélekszámának gyors növekedésében mesterséges tényezők is közrejátszottak. Ilyen a környező településeknek a városhoz csatolása, illetve a betelepedés. A Radvanc [Radvanka] néven ismert városrész és a városhoz csatolt egykori falvak őrizték meg első-

sorban öslakos-jellegüket. A csehszlovák építőmunkások által emelt lakónegyed, valamint a Laborc tér körüli lakónegyedeket a kárpátaljai politikai és gazdasági elit előszeretettel választotta lakóhelyéül. Az 1980-as évekre a város lakosságának kétharmada (66%-a) az aktív munkaképes lakossághoz tartozott, s hét százalék volt nyugdíjas. Ez is közrejátszott a munkahelyteremtés gyors ütemű fejlesztésében. Ez gyökeres fordulatot jelentett, hiszen a háború utáni időszakban éppen hogy munkaerőhiány volt Ungváron. 1945-ben a város tizenhét vállalatánál mindössze 538-an dolgoztak, 1985-ben már huszonegyezer embert foglalkoztattak a város iparvállalatai. Ugyanakkor igen nagy számú munkaerő ingázott. 1985-ben 19 ezren jártak be más településekről – ebből 16,5 ezren (87%) a szomszédos falvakból – Ungvárra dolgozni. Az ingázók 74%-a az Ungvári járásban, 14%-a a Perecsenyi járásban, 7%-a a Nagybereznai járásban, 3%-a a Munkácsi járásban lakott.

5. táblázat. Ungvár ipara 1945-ben

Nő	A vállalat neve	A dolgozók száma
1.	Villanytelep	81
2.	Fafeldolgozó Üzem	42
3.	Szövetkezeti Asztalos Üzem	22
4.	Mundus Fafeldolgozó Üzem	150
5.	Asztalos Üzem	6
6.	Asztalos Műhely	3
7.	Gépjavító Műhely	16
8.	Téglagyár	6
9.	Kőbánya	22
10.	Cipésműhely	18
11.	1. sz. Malom	40
12.	2. sz. Malom	31
13.	3. sz. Malom	21
14.	Püspöki Szeszgyár	17
15.	Pálinka Üzem	40
16.	Vágóhid	11
17.	Nyomda	12

Forrás: Зілгалов В. Ужгород у повоєнний час (1945–1992). // *Історія Ужгорода*. Кер. автор. кол. Г. Павленко. – Ужгород: Карпати, 1993. – 172.

A táblázatból kitűnik, hogy a háború utáni időszakban a fafeldolgozás, az építőipar és az élelmiszeripar dominált, bár ezek még inkább műhelyeknek, mint iparvállalatoknak voltak tekinthetők. A régió gazdaságában az agrárjelleg dominált. Ekkoriban a város lakosságának jelentős része mezőgazdasági termeléssel foglalkozott, közel 500 hektárnyi termőföldön gazdálkodott. Ebből 364 hektár volt a termőföld, 56 hektár a szőlő, 15 hektár a gyümölcsös, 8 hektár a kaszáló, 6 hektár a legelő.

A kollektivizálás utáni időszakban az Ungvári Szőlőszovhoz 300 hektár szőlővel és gépésített borüzemmel rendelkezett. A legismertebb termékük az Ungvári [Ужгородське] márkás bor volt. A szovhoz nyitotta meg 1967-ben Ungváron – a Szuvorov utcában, ma: Korzó – az első bor márkaboltot Promeniszte néven.

A szovjet időszakban Ungvár ipari jellege erősödött meg. Az 1980-as években már itt összpontosult a megye ipari termelésének közel egyötöde, miközben a város lakossága a megye összlakosságának 10%-át tette csak ki. Az ungvári gyárak és üzemek termékeit 26 országba exportálták. Különösen keresettek voltak a műszergyár, a gázközlőműgyár (Turboház), a gépgyár (Tisza) termékei, a háztartási vegyi áru üzem pedig a csehszlovák Spolana céggel gyakorlatilag vegyesvállalatként működött együtt.

1946 és 1965 között az iparban foglalkoztatottak száma háromezerről tizenkétezerre nőtt, 1965 és 1985 között pedig tizenkétezerrel huszonegyezerre. Az 1980-as évek közepén közel tizenegyezeren közlekedési és szállítványozási, 9,3 ezren kereskedelmi és közétkeztetési, másfélezen pedig a szolgáltató ágazatban dolgoztak.

Az 1960-as években alapozták meg a városban a gépgyártást és a műszergyártást. Az 1980-as évek közepén az ungvári ipari dolgozók 55%-át a gépgyártás és a fémgyártás területén foglalkoztatták, s ezek az ágazatok adták a város ipari termelésének 40%-át. A városnak összesen 26 iparvállalata volt. Az ipari negyedek Déli [Pivdenna], Radvánc [Radvanka], Bozdos és a Központi [Centralna] voltak.

Az 1970-es években Ungváron új lakónegyedeket emeltek. Felépültek az első nyolcemeletes lakóházak, az Uzshorod Szálló szomszédságában pedig a város egyetlen tizenötemeletes lakóépülete. Azonban a magasházak építése nem volt kifizetődő, mivel túlzottan sokba került az alapozás, ezért ezzel felhagytak. Az 1980-as években évente mintegy 1,2 ezer lakást adtak át.

A város gyenge pontja a tömegközlekedés volt. Kevés volt az autóbusz, és szinte soha nem tartották be a menetrendet. Mind a mai napig érezteti hatását a rossz városstervezés. „Ipari negyedeket” és „alvókerületeket” (a lakónegyedek népi neve: munka után aludni jártak haza az emberek) hoztak létre, melyek infrastruktúrája máig kiépítetlen maradt.

6. Mezőgazdaság

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban külön fondokban vannak elhelyezve a szovjet időkkel, a kommunista párt területi bizottságának tevékenységével kapcsolatos anyagok, így megvan a termelőszövetkezetekre és a pártalapszervezetekre vonatkozó dokumentáció, mely alapján rekonstruálhatók a regionális történelem ezen fejezetei.

A szovjet időszakot megelőzően Kárpátalja tipikusan agrárjellegű és nyersanyagellátó vidék volt. 1937-ben az ipari termelés mindössze 2,2%-ot tett ki. A munkaképes lakosság több mint 80%-a a mezőgazdaságban dolgozott, az iparban nem egész 10%-ukat foglalkoztatták.

A kárpátaljai falu a 20. század második felében alapvető átalakuláson ment keresztül. A totalitárius állam előbb korlátozta, majd teljes egészében felszámolta a magántulajdont. A kommunisták az agrárszférában a haladás egyetlen és kizárólagos eszközének a kollektivizálást tartották, amely értelmezésükben kulturális és anyagi értelemben is felemelni hivatott a falusi lakosságot.

A második világháború után a kárpátaljai falvak két gyökeres fordulatot értek meg. Az első az 1944–1945-ös agrárreform volt. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944 novemberében és 1945 januárjában alakította át a földbirtokviszonyokat. 1946 és 1950 között,

immár a Szovjetunió és azon belül Szovjet-Ukrajna közigazgatási területén végrehajtották a totális kollektivizálást.

Az 1944–1945-ös földreform még inkább hasonlított a kelet-európai „népi demokratikus” országok mérsékelt gyakorlatára, mint a szovjet mintára. A mezőgazdasági tulajdon nem volt kizárólagosan állami. A következő években azonban a szovjet kolhoz–szovhoz modell alapján kíméletlenül végrehajtották a mezőgazdasági termelés uniformizálását.

Az 1946 és 1950 közötti szakaszt két további időszakra tagolhatjuk: 1946–1948-ban kezdetét vette a kollektivizálás, 1949–1950-ben pedig a mezőgazdasági termelés teljes mértékben szovjet mintára alakult át.

6.1. Kárpátontúli Ukrajna agrárpolitikája

A második világháborúnak gazdasági értelemben is súlyos következményei voltak, melyeket Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa úgy próbált enyhíteni, hogy az Ukrán SZSZK népbiztosainak tanácsához (azaz kormányához) fordult azzal a kéréssel, hogy segítsen a vetőanyag- és az élelmiszer-ellátásban. Kárpátalja így kapott az 1945. évi tavaszi vetéshez ingyenesen 37,6 ezer mázsa gabonát. A humanitárius segítségként érkezett vetőanyagot 59,7 ezer parasztgazdának osztották szét. Az élelemhiány pótlására érkezett ezen kívül 96 ezer mázsa búza, ebből 32 ezer mázsa ingyenesen. A szovjet hadsereg is segítséget nyújtott, aknamentesítette a mezőgazdasági földterületeket, lovakat és szállítóeszközöket bocsátott a lakosság rendelkezésére. A katonaság egészségügyi személyzete 150 egészségügyi rendelőben látta el a polgári lakosságot, és kiosztott 750 kilogramm gyógyszert.

Az agrárreform szükségességével már Kárpátontúli Ukrajna népi bizottságainak 1944. november 26-i munkácsi kongresszusa foglalkozott. Az újraegyesülést kimondó kiáltvány mellett megvitatta és határozatot hozott a földkérdés rendezéséről is. A Kárpátontúli Ukrajna falusi lakosainak, munkásainak és alkalmazottainak föld- és erdőterülettel való ellátásáról szóló határozat értelmében 52,7 ezer hektár földterületet osztottak szét az emberek között. A kiosztott földekből 35 ezer hektár elkobzott nagybirtok, 17,7 ezer hektár kisebb gazdálkodók földhasználatának korlátozása (földtulajdonának részbeni kisajátítása) révén állt rendelkezésre.

1945. február 28-án a Néptanács határozatot hozott az elkobzott földterületek szétosztásának rendjéről. Eszerint elsőbbséget élveztek a szovjet hadsereg önkéntesei és a partizánok, valamint azok, akik a hegyi falvakból az alföldi részekre telepedtek. A 145,2 ezer háztájival rendelkező falusi gazdálkodóból 54,4 ezren (37,5%) kaptak földet. A Néptanács 1945. december 15-i dekrétuma kimondta, hogy a föld „korlátlan időre a falusi dolgozók ingyenes használatába kerül”.

Az agrárreformmal felszámolták a nagybirtokokat. A minimális földterülettel rendelkezők kategóriába soroltak részaránya 2,9%-ra csökkent. Ugyanakkor a falusi gazdálkodók reményei nem teljesültek, nem egészen három évig volt módjuk arra, hogy belátásuk szerint gazdálkodjanak, utána mindannyian az erőszakkal végrehajtott kollektivizálás elszenvetőivé váltak.

A tárgyalt időszakban minden falusi népi bizottság több oldalas jelentéseket írt a falu és a gazdálkodók helyzetéről. Ezek a jelentések ma is fellelhetők az állami levéltárban, és így szinte minden településről érdekes információk állnak rendelkezésre.

1945 márciusában a falusi bizottságok a földet a földnélkülieknek, a kevés földdel rendelkezőknek és a „dolgozó értelmiség” számára utalták ki. Kiosztották a náci koncentrációs táborokban elpusztult zsidók földjeit is. Mintegy ezer zsidó család otthonát a frontkatonák családjai kapták meg, vagy pedig iskolává, közintézménnyé alakították át azokat.

A földosztás felügyeletére külön bizottságokat hoztak létre. 1945. március 19-én Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa dekrétumot adott ki, melyben maximalta az egyes földbirtokok nagyságát: az Ungvári, a Beregszászi, a Nagyszőlősi, az Ilosvai és a Técsői körzetekben (járásokban) 40 holdban (22 hektár), a Percsenyi, a Nagybereznai, a Szolyvai, a Volóci, az Ökörmezői [Volovei] és a Rahói körzetekben pedig 50 holdban (28 hektár) gazdaságonként. 1946 decemberében ezeket a normákat jelentős mértékben korrigálták. Az alföldi részeken 6 hektárban, a hegyvidéken 8 hektárban határozták meg a maximálisan birtokolható szántóföldterület nagyságát.

Az agrárreform egyik deklarált célja a hegyvidéki járásokban a földnélküliség és a kevés földdel rendelkezők helyzetének megváltoztatása volt. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa határozatot hozott a hegyvidéki járások lakosságának az alföldi részekre telepítéséről. Ennek a kampánynak a keretében 1945 júliusáig 1.804 szegény család, illetve a szovjet hadsereg önkénteseinek családjai, valamint a partizánok családjai költöztek az alföldre. Az új lakhelyen minden család földet kapott.

A Kárpátontúli Ukrajna időszakában megvalósított földreform záróaktusa a magántulajdon megszüntetése volt. Az 1945. december 15-én kelt dekrétummal bevezették „a föld államosítására vonatkozó szovjet törvényeket”. A termőtalaj, a vizek, az erdők állami tulajdonba kerültek, korabeli kifejezéssel „össznépi vagyonná” lettek. Ezzel a lépéssel megnyílt az út a mezőgazdaság kollektivizálása előtt.

1946 tavaszán a mezei munkálatok elvégzésére már megalakultak az első földműves társulások. A földműves társulás a kollektív gazdálkodás legegyszerűbb formája, s ilyenkor már 1944 őszén próbálkoztak Kárpátalján. A közösségi földművelésnek ez a formája valósult meg a Szovjetunióban is az 1920-as években.

1946 végén már 620 ilyen földműves társulás volt Kárpátalján, melyek 87 ezer falusi gazdaságot (az összes 62%-át) egyesítettek. A társulások működése a farmergazdálkodáshoz volt hasonlítható. Kezdetben a föld a parasztek tulajdonában volt, amit közös erővel műveltek meg. Így lehetőség nyílt vetésforgó alkalmazására, az agrártechnológia korszerűsítésére stb.

Fontos szerepet játszottak a traktorállomások (gépparkok). 1946-ban kilenc traktorállomást hoztak létre, melyekben száz traktor, harminc gépkocsi, több száz eke, vetőgép, cséplőgép stb. állt rendelkezésre. Ezeket az eszközöket kezdetben félezer egyéni parasztgazdaság használhatta. 1948-ban már 6,7 ezer gazdaságot láttak el ily módon gépekkel és eszközökkel. Olcsóbban és hatékonyabban tudták megművelni a földet, begyűjteni a termést.

Ukrajna belső területeiről kezdettől fogva számos agrárszakembert irányítottak Kárpátaljára, akik mezőgazdasági tanfolyamokat szerveztek. Munkácson mezőgazdasági technikum, a Beregszászi járási Bene községben kertészeti-szőlészeti iskola, a Nagyszőlősi járási Újlakon gépkezelői és állatfelcseri iskola nyílt.

A két első kolhoz – szovjet típusú mezőgazdasági szövetkezet – Nyikita Hruscsov és Georgi Dimitrov nevét viselte. A Hruscsov Kolhoz 1946 márciusában hozták létre

az Ungvári járási Eszenyben. A Dimitrov Kolhoz tulajdonképpen bolgárkertészet volt, melyet a Munkácshoz csatolt Oroszvégen élő bolgárok alapítottak. Zöldségtermesztéssel foglalkoztak, kiváló hozamokat értek el, melyből szép jövedelemre tettek szert.

6.2. Kollektivizálás

A kollektivizálás menetében az 1949-es év áttörést hozott. 1946-ban még csak két kolhoz volt Kárpátalján, 1950 elejére már 532, melyek magukba olvasztották a falusi gazdaságok 82%-át, illetve a szántóföldek 84%-át. Rövidesen ezek a számok elérték az olyannyira áhított „100 százalékot”. A kolhozosítást nem kevés párosszal és csinnadrattával körítették. Már 1949-ben a kárpátaljai mezőgazdasági dolgozók között tizenkilenc szocialista munka hőse volt, százkilencvenhárman pedig egyéb szovjet kitüntetésekben részesültek. Az ezt követő évtizedekben szűkmarkúbban osztogatták a Szocialista Munka Hőse címet, táboruk mindössze huszonhat fővel gyarapodott, akik azonban már nem csak a mezőgazdasági dolgozók közül kerültek ki, hanem a népgazdaság minden ágazatát képviselték. A kollektivizálás elősegítésére számos eszközt bevetettek: kádereket telepítettek be Kárpátaljára, erőteljes agitáció folyt a kollektív gazdálkodás előnyeiről, könyörtelenül megadóztatták azokat a parasztokat, akik önállóan akartak gazdálkodni.

A káderpolitika tekintetében a központ nem volt nagy bizalommal a helybeli kommunisták iránt. Erről tanúskodik többek között a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjában 1946 áprilisában–augusztusában végrehajtott tisztogatás, amikor a 4.590 pártkönyv tulajdonosból csak 2.634 személy (57%) párttagságát újítták meg. 1947 végén már közel nyolcezer kommunista szerepelt a nyilvántartásban. Ez a hatalmas létszámnövekedés elsősorban a betelepített kádereknek volt köszönhető.

A kollektivizálás felgyorsításának hathatós eszköze volt a párt és állami agitáció és propaganda is, melyet elsősorban a rádió és a sajtó közvetített. Nem takarékoskodtak a pénzzel annak érdekében, hogy a legeludogottabb faluba is eljusson „a kolhoz és a szovhoz szakirodalom”, valamint a filmhíradók a szocializmus előnyeiről.

Rendszeres gyakorlattá vált, hogy a kárpátaljai parasztokat „tapasztalatszerzés” céljából kelet-ukrajnai élenjáró kolhozokba küldték ki, az élenjáró kolhozistákat oklevelekkel és kitüntetésekkel halmozták el, fényképük felkerült az ún. „dicsőségtáblára”. A parasztokat állandó erkölcsi-pszichológiai nyomás alá helyezték, mondván „az emberhez méltó élethez” a kolhozon keresztül vezet az út. Kárpátalján is megismerték az emberek, mi az, hogy „szocialista verseny”.

A kollektivizálás menete leginkább az adópolitika következtében gyorsult föl. Ezzel főként a tehetős parasztokat igyekeztek megnyomorítani. A kárpátaljai vezetés javaslatára az Ukrán SZSZK minisztertanácsa 1948 júliusában „a hatályos törvények értelmében” a „kulákgazdaságok” kötelező beszolgáltatásait gabonából, burgonyából és szénából 30%-ra emelte.

Kárpátaljára is kiterjesztették az Ukrán SZSZK minisztertanácsa 1947. június 21-i „a lemergi, a sztanyiszlavi, a drohobicsi, a ternopili, a rivnei, a volinyi és csernyivci megyei kulákgazdaságok megadóztatásáról” szóló határozatát. Minden faluban összeírták a „kulákgazdaságokat”, leltárba vették az ingóságokat, hogy semmi ne maradjon ki az adóterhelés alól.

Ezek a nyíltan rabló intézkedések természetesen tiltakozásokat váltottak ki. Az emberek a leggyakrabban az ellenszolgáltatás nélküli terménybeszolgáltatást próbálták megkezdni. Őket, a tehetősebb és a magukat jól bíró gazdákat sorolták be „kuláknak”, de „kiskulákoknak” tekintették azokat a szegényparasztokat is, akik nem igen akarták elfogadni az új világot. A kulákság mint társadalmi osztály felszámolását célzó hivatalos politika jegyében az ellenszegülést megtorlás követte.

A kollektivizálás legerőteljesebb szakaszában a falusiak felláztak Nagylucskán (Munkácsi járás), Nagybocksón (Rahói járás), Alsóapsán [Gyibrove] és Uglyán (Técsői járás). A hegyvidéki falvakban a lázadó parasztokat többször az Ukrán Felkelő Hadsereg felderítő egységei is támogatták.

A Técsői járási Uglya községben 1948. október 9–15. között kolhozellenes lázadás tört ki. Megtorlásul tizenhárom falusit (többségében nőket) 2-től 25-ig évig terjedő börtönbüntetésekre ítélték. Az 1949. április 1-jei nagylucskai lázongásban 800 falusi vett részt, akik szabotálták a vetést. Az Ungvári járási Nagydobronyban történtek a legsúlyosabb atrocitások. Mintegy félezren lázadoztak és rongáltak, végül határőregységek fékeztek meg az elégedetleneket.

Kárpátalja vezetése egyidejűleg igyekezett megoldani a földkérdést és megszabadulni a kollektivizálás ellenzőitől. Ezt a törekvést segítették a mesterséges migrációs folyamatok is: a lakosság egy részének kitelepítése Ukrajna keleti területeire, a fiatalok Donyec-medencei (donbászi) munkaiskolákba kényszerítése stb.

A kollektivizálást adminisztratív, kényszerítő eszközökkel igyekeztek végrehajtani. Ennek következtében azonban igen alacsony volt a munka termelékenysége, a kollektív gazdaságok veszteségesek voltak, olyannyira, hogy bár alig hihető, de az 1950-es években a megye párt- és állami vezető szervei igyekeztek meggyőzni a fővárost arról, hogy célszerűtlen és gazdaságilag nem igazolható hegyvidéki környezetben a kollektivizálás. Ungvárról Kijevbe, az Ukrajna Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságához 1950. február 4-én tájékoztató jelentést küldtek „a kárpátaljai hegyvidéki települések mezőgazdaságának állapotáról és további fejlesztésének lehetőségeiről”. A dokumentumot Iván Turjanica, a kárpátaljai területi végrehajtó bizottság elnöke és Iván Kompanec, a megyei pártbizottság első titkára írta alá. A jelentésben egyértelműen megfogalmazták, hogy hegyvidéki területen célszerűtlen mezőgazdasági szövetkezeteket létrehozni. Azonban Kárpátalján esélytelen volt a közép-európai népi demokráciák mérsékelt megoldásaiban gondolkodni.

Az 1940-es évek végén Kárpátalja-szerte falugyűléseken hirdették ki, hogy mindenkinek be kell lépni a kolhozokba. Az időközben kolhoztagokká lett falusiak és a magánzók hetente összegyűltek a falusi klubokban. Ezeket a gyűléseket kezdetben igen kevesen látogatták, néhány főtől néhány tucat főig. Idővel azonban két-háromszáz embert összehívtak egy-egy alkalommal.

A gyűlések azonos forgatókönyv szerint zajlottak. Beszédet mondott a kolhozelnök, melyben vázolta a teendőket és a legapróbb részletekig beszámolt az elvégzettekről. Például arról, hogyan nyitott számlát a bankban, hogy kölcsönt vehessen fel mezőgazdasági felszerelés, vetőanyag, műtrágya, állatgyógyászati eszközök vásárlása céljából. Ilyen alkalmakkor leltárt készítettek a kolhozi jószágállományról is. A falugyűléseken választották meg az adott időnyre a pásztorokat és a szekereseket. Érdekességként: 1948-ban a kárpátaljai kolhozok a gyapjú kilóját 35 rubelért, a szilva kilóját 55 kopekért, a juhtej literjét 2 rubel 50 kopekért adták el az államnak.

1949 tavaszán ismételten jelentősen megnyirbálták a földtulajdonlást. 26 szotek (szotek: [orosz] сотая часть, a hektár század része; 1 szotek = 1 ár, azaz 100 m²) háztájival rendelkezhetett az a család, amelynek legalább egy tagja kolhozista volt, 40 szotek járt annak a családnak, amelyiknek két vagy három tagja volt kolhozista, és 50 szotekkel rendelkezhetett az a család, amelyből háromnál többen dolgoztak a kolhozban. A kolhoztagok háztájijában a kolhoz ekéjével 1 rubelért szántottak fel egy szoteket.

1949 márciusában a falugyűléseken hivatalosan bejelentették, hogy hamarosan megvalósul a teljes körű kollektivizálás. A megátalkodott magángazdálkodókat diszkriminatív intézkedésekkel igyekeztek sarokba szorítani. Így többek között tehenenként 25 rubelt kellett fizetniük, hogy a jószág a falu legelőjén legelhessen. A kolhoztagoknak tehenenként 15 rubelt, azaz 40%-kal kevesebbet kellett fizetniük.

A következő évben a hegyvidéki járásokban az emberek különböző árakon vehették meg a tejtermékeket, a kolhoztagoknak mintegy harmadával kevesebbet kellett fizetniük érte, mint a magánzók: egy kilogramm sajtért 8, illetve 12 rubelt, az ordáért (juhtej savójának forralásakor keletkező édes, túróhoz hasonló tejtermék) 6, illetve 8 rubelt, a brinzáért (túróhoz hasonló állagú kecske- és juhtejből előállított sajt) 10, illetve 14 rubelt. Minden egyéb termékért vagy szolgáltatásért a magánzók 30–40%-kal többet kellett fizetniük, mint a kolhoztagoknak. Felfoghatjuk ezt közvetett szociális adónak is. A totalitárius rendszerben a diszkrimináció – és a megtorlás – napi gyakorlat volt.

A kárpátaljai kolhozokban hagyományos mezőgazdasági kultúrák termesztésével foglalkoztak. Ennek ellenére a terméshozam rendkívül csekély volt. Kevés volt a szerves és a műtrágya. A háztájikra emiatt újabb beszolgáltatási kötelezettséget róttak trágya-beszolgáltatás formájában, 1950-ben például háztájinként 6 kilogramm hamut és 6 kilogramm szárnyas ürületeket.

Az újabb változások 1950. május 30. után következtek, amikor Moszkvában a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának Központi Bizottsága határozatot hozott „a kis-kolhozok összevonásáról és a pártszervezetek ezzel kapcsolatos feladatairól”. Ez volt a kollektivizálást illető első olyan országos akció, amelyet Kárpátalján is ugyanakkor hajtottak végre, mint az ország többi részében. Kárpátalján az 557 kolhozból 294 lett, majd ez a szám is a felére csökkent.

A kolhozban a fizetést a nyilvántartott munkanapok alapján kapták az emberek. A kolhoziroda takarítónőinek például havonta 15 munkanapot számoltak el. A körzeti traktor- és gépállomással kötött szerződés alapján a kolhoz használatba kapott benzinhajtású cséplőgépet. A cséplőgép üzemeltetőjének egy óra munkával töltött időért 0,1 munkanapot számoltak el, azaz egy teljes munkanapért 10 órát kellett a cséplőgép mellett tölteni. Ez nem volt könnyű munka, különösen a tűző napon. Az irodai takarítónak nyilvánvalóan könnyebb volt a dolga. A kolhozelnöknek számolták el a legtöbb munkanapot, évi 300 és 360 között. Ugyanakkor a kolhoztagok egyharmada, a legnehezebb fizikai munkát végzők, a minimális munkanap (180) után kapták a bérüket. A kolhozisták többsége azonban nem tudta elérni ezt a 180 napot sem. Ezek a körülmények nem kevés konfliktushoz vezettek. A falugyűléseken heves viták alakultak ki a munkanapok igazságtalan kiszámítása miatt, amely nem volt tekintettel sem a fizikai megterhelés mértékére, sem a munkafeltételekre, sem a munka intenzitására. Gyakran hangzottak el a következő érvek. Valaki azért kapott munkanapokat, mert végigsétált a falun és kidobolta a híreket. Egyetlen dobolás 0,2 munkanapot ért. A falusi könyvtár vezetője a kolhoziroda előtti virágágyás gondozásáért

1,5 munkanapot, és azért, hogy megfestette a kommunizmus vívmányait éltető plakátokat, valamint a május 1-jei (a dolgozók nemzetközi szolidaritásának napját) éltető lózungot, 7,2 munkanapot számolhatott el. Azok, akik nehéz fizikai munkát végeztek (szántottak, kaszáltak, arattak, jószágot gondoztak) mindezeket igazságtalannak tartották.

1949 decemberében a Técsői járási Novoszselica [Újkemence] kolhozában minden munkanap után 3,92 rubelt, 3,59 kg gabonát, 15 kg burgonyát, 74 dkg zöldséget, 10 kg szénát és 50 dkg szalmát adtak ki fizetségként. 1950-ben azonban ennél egyharmadnyival kevesebbre futotta csak.

A munkanap hosszúságát az idényjellegű munkák befolyásolták. A szénakaszálás és a szénabegyűjtés idején hajnali 4 órától este 10-ig, azaz 18 órát dolgoztak az emberek, nem számítva a rövid ebédszünetet. 1950 márciusától az átlagos munkanap moszkvai idő szerint 7 órakor kezdődött és 21 órakor ért véget. Az ebédszünetre két órát adtak. Így a munkanap 12 órás volt. A nyugati világ 8 órás munkanapjától ez igen messze volt.

Ugyanakkor minden faluban találtak olyan embereket, akikre ráfogták, hogy a nép és a kolhozrendszer ellenségei. Az ügyészség, a milícia és az állambiztonság állandóan zaklatta őket. Azokat, akiket kuláknak nyilvánítottak, szabotázs vádjával kizárták a kolhozból. Innen egyenes út vezetett ahhoz, hogy a rendszer bedarálja áldozatát.

Gyakran vonták felelősségre vélt bűnökért a csoportvezetőket, brigádvezetőket, telepvezetőket stb. Egyiküket például azért, hogy falusi tanácsi képviselőt „csinált magából”, s nem tett meg mindent, hogy „lenyúzza a szegényekről a bőrt”. A vétkest leváltották a „főnökségből”, és halmazati büntetesként öt munkanapot levontak a teljesítményéből. Volt, akinek azt vetették a szemére, hogy bár több munkaképes családtagja is van, egyikük sem vett részt a tavaszi munkálatokban. Egy kolhozi alsó vezető legnagyobb bűne az lehetett, ha házépítésbe kezdett. Ez megengedhetetlen nagyzolásnak számított.

Az egyre növekvő mennyiségi mutatók nem jártak együtt minőségi javulással. Éppen ezért a kolhozelnökök éves jelentésükben nagy teret szenteltek a munkafegyelem szigorításának. Vég nélkül sorolták az elementáris gondatlanság és a kiáltó nemtörődömség példáit. Előfordult például, hogy „megdöglött egy növendékibika, mert nem gondozták megfelelően, egy másikat pedig le kellett vágni, azonban a húsát a kolhoziroda folyosóján felejtették és megromlott”. A kenderveteményt pedig „idegen tyúk” szétkapirgálták.

A kolhozon belül sem uralkodtak tehát idillikus állapotok, de azon kívül is mindenféle gondok és problémák merültek fel. Fegyir Bencsák, a már említett Técsői járási novoszselicai [újkemencei] kolhoz elnökhelyettese 1951 januárjában például arra panaszkodott, hogy „valamennyien a kommunizmus győzelméért küzdünk”, ugyanakkor „ha le kell szállítani az állatoknak a takarmányt, akkor hosszasan kell könyörögni a vasúti főnököknek, hogy az áru egyik állomásról eljusson a másikra”. Ebből az következett, hogy „a kommunizmus csak Neresznicéig jut el [Novoszselice községhez legközelebb eső vasútállomás], onnan tovább egy tapodtat se”.

6.3. Újítások és újítók

A kolhozosítás időszakában az embereket igyekeztek meggyőzni arról is, hogy próbálkozzanak meg néhány új kultúra termesztésével, mint például a pázsitfűfélékhez tartozó takarmánynövény, a csomiz, vagy új módszerek bevezetésével, mint például a négyzetes-fészes

kuroracvetés. Ennek kicsivel több értelme és haszna volt, mint az amerikai imperialistáknak a szovjet nép és a haladó emberiség ellenségeiként való folyamatos beállításának.

Az 1950 és 1955 közötti időszakban Kárpátalján lelkesen kísérleteztek nem csak a csusziz, hanem a tea, citrusfélék és egyéb szubtrópusi növények meghonosításával. És ezzel a kollektív gazdaságok hatalmas veszteségeket szenvedtek el. Moszkvában úgy döntöttek, hogy felülemelkednek a természeti-éghajlati adottságokon és Kárpátalját tea, citrom, narancs, füge, gránátalma, datolya, valamint babér, eukaliptusz ültetvények lepik majd el. Az alapanyag beszerzésére, a kényes növények gondozására értelmetlenül hatalmas pénzeket pazaroltak el. A behozott növények folyamatosan kipusztultak. Az 1950-ben a Nagyszőlősi és az Ungvári járásban elültetett 800 tő eukaliptusz például kifagyott. 23 alföldi kolhozban 80 hektár teaültetvényt telepítettek. A növények egyharmada az első télen kifagyott, de a maradék nagyobbik része is elsatnyult. Az effajta kísérletezésekkel 1956-ban hagytak fel.

A szovjet időszakban különböző méretű és terjedelmű könyvek tömegével árasztották el a megyét, melyek a mezőgazdasági termelés kultivált területeiről szóltak. Kárpátalján a mezőgazdaság alapvető ágazatai ekkoriban a gabonafélék és takarmánynövények termesztése, az állattenyésztés, a szőlészet és a gyümölcskertészet, a tea és citrusfélék termesztése volt. A könyvek szerzőiként kolhozelnökök és szovhozigazgatók, a szocialista munka hősei voltak feltüntetve.

A kárpátaljaiak egyharmada csak névleg volt kolhoztag, s ez a körülmény változatlan maradt az egész szovjet időszakban. A munkanapok utáni járandóság fokozatosan emelkedett. 1966-ban például 1,54 rubel, 1969-ben pedig 2,2 rubel fizetés járt egy munkanap után. Egyértelműen jobban megérte idénymunkára utazni az ország belső területeire. A Vologda megyei (Oroszország) erdőkitermelésen például havi 300 rubel körül lehetett keresni, ötször többet, mint egy átlagos kárpátaljai kolhozban.

A kolhozok összevonása folyamatosan napirenden volt. 1953 végére Kárpátalján 263 kolhoz volt, ebből 200 összevonással jött létre. A kolhozokhoz százházezer paraszudvar tartozott kétszázegyezer munkaképes korú népességgel. Ezenkívül volt 15 erdőgazdaság, 7 szőlészet és egy gyümölcskertészet.

Minden évben a kolhoz vagy a szovhoz pártbizottságának ülésén hagyták jóvá a káderek nómenklatúráját. Ide tartoztak a növénytermesztési csoportvezetők, a telepvezetők, a brigádvezetők, a kisipari műhelyek, a gépparkok vezetői, valamint a könyvelőség munkatársai. Egy átlagos gazdaságban mintegy 50 ember dolgozott. Kihagyták ebből a listából a lakatosműhely vezetőjét, az agronómust, a fizetés számfejtéséért felelős közgazdászt, a kisipari műhelyek külön könyvelőit vagy az öröket, többek között az idénymunkát végző mezőöröket. A falusi nómenklatúra a végzettség és szakmai tapasztalat terén egyre magasabb szintre került. A mezőgazdasági szakmákat főként a lemergi és az umanyi főiskolákon, valamint a sztrijai és a munkácsi technikumokban sajátították el. A többség levelező tagozaton, azaz munka mellett tanult tovább.

1946-tól kezdve Kárpátalján is egyre másra megjelentek „a szocialista munka” élenjárói. Számos kolhoztag kapott szovjet munkarendjeleket és munkaérdemrendekeket, mely kitüntetések olyan sokfélék voltak, hogy ma már szinte lehetetlen valamennyit felsorolni. A kitüntetett értelmiségi körökben „Gertrud”-nak nevezték (a Gertrud a Герой труда [Munka hőse] orosz nyelvű kifejezés összevonása, s az így keletkezett szó azonos egy német eredetű női névvel). A kétszeres Szocialista Munka Hőisének bronz mellszo-

bor járt, melyet szülőhelyén, vagy a munkahelyéül szolgáló településen állítottak fel. A Szocialista Munka Hőse címet az első kárpátaljaiak 1948-ban kapták meg. Köztük két 19 éves viski lány: az ukrán Hanna Lehman és a magyar Szépi Ilona. Mindketten a Huszti járási Határőr Kolhoz csoportvezetői voltak. Ugyanebben a névsorban még négy csoportvezető szerepelt – a magyar Baráth János (Beregszászi Szőlészeti Szovhoz), a bolgár Pencso Pencsev, Denyo Plejev és Pencso Osztrjev (munkácsi-oroszvégi Georgi Dimitrov Kolhoz).

Elismerésben mindenki fölé nőtt a Szocialista Munka Hőse címmel kétszeresen elismert Ladányi Hanna, a munkácsi járási nagylucskai Lenin Kolhoz csoportvezetője (1949, 1958) és Pitra Jurij, az ilosvai járási bilkei Új Élet Kolhoz brigádvezetője (1958, 1977). Az utóbbi ezenkívül négyszer kapta meg a Lenin-rendjelet, kitüntették az Októberi Forradalom és a Munka Vörös Zászlaja Érdemrendekkel, 1976-ban pedig a Szovjetunió Állami Díjasa lett. A brigádja három évtizeden keresztül hektáronként átlagban 112 mázsa kukoricát termelt (nem a szemes terményt mérték, hanem a csutkával együtt). A legjobb év 1974 volt, amikor hektáronként 124,7 mázsa termett.

Eleinte Pitra brigádjába ellenőröket küldtek, mert nem akarták elhinni, hogy valóban ilyen magas terméshozamot képesek elérni. Igaz, Dnyipropetrovszk megyében a háború utáni években Marko Ozernij hektáronkénti 150 mázsa kukoricatermésével büszkélkedhetett, ám ezt a hozamot kis alapterületű kísérleti részlegben, mesterséges klimatikus körülmények között érték el. Ily módon több volt a ráfordítás, mint a haszon.

Jurij Pitra 27 éven keresztül, 1962 és 1989 között hat ciklusban volt a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának képviselője, személyesen ismerte a legmagasabb posztokon lévő állami vezetőket. A Legfelsőbb Tanács, azaz a parlament akkoriban nem állandó jelleggel ülésezett. A képviselőknek megtérítették az útiköltségét és 15 rubel napidíjat fizettek számukra. A népképviselőket Moszkva központjában, a Roszszija Szállóban szállásolták el, mindenkit külön szobában. A hotelben speciális boltot működtettek, ahol import holmit és nehezen beszerezhető árucikkeket lehetett vásárolni. Jurij Pitra úgy emlékezett vissza, hogy ruhákat, ajándékokat vásárolt itt szívesen, és természetesen narancsot, banánt, amit Kárpátalján legfeljebb a tévében lehetett látni. A kétszeres Szocialista Munka Hőse Jurij Pitra Moszkvába szilvóriumot (szilvapálinkát) vitt magával, amit legalább 50 fokosra főztek. Kolhozában a szilvóriumot két és fél decis üvegekbe (csetvertuska – a negyed liter orosz megfelelőjének kicsinyítő képzős változata) palackozták. A „kárpátaljai orvosság” igen népszerű volt a szovjet parlamentben.

Jurij Pitra alapfizetése a kolhozban 150 rubel volt, erre jött rá a 80–120 rubeles brigádvezetői pótlék. Ezenkívül képviselőként eleinte havi 100 rubel, később havi 200 rubel fizetést kapott. A munkasikerekért is premizálták 3 rubelig terjedő összegekkel. Azaz az ún. „kolhozi arisztokrácia” nem panaszkodhatott a keresetére.

A Szocialista Munka Hőse címet Kárpátalján összesen 45-en kapták meg. Például a magyar Bíró Andor, akit számos egyéb kitüntetéssel is elismertek. Megkapta többek között a Lenin rendjelet, a Népek Barátsága Érdemrendet, az Októberi Forradalom Érdemrendet és a Munka Vörös Zászlaja Érdemrendet. Hat ízben választották meg az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa képviselőjének. A Szocialista Munka Hőse címre 1971-ben érdemesítették.

Bíró Andor falusi tanítóként kezdte a pályáját szülőfalujában, a nagyszőlősi járási Péterfalván. Később az iskola igazgatója lett, végül 1961-ben a Határőr Kolhoz élére

került. A gazdaság a gabonafélék, valamint az ipari növények termesztésében járt élen. Az új agrártechnológiák meghonosításával az őszi terméshozamát sikerült a háromszorosára, hektáronként 72 mázsára növelniük. Péterfalván téglagyár és konzervgyár is épült. A kolhozoknak jelentős bevételei voltak, amelyből az 1970–80-as években öt iskola, négy óvoda, négy kultúrház és zeneiskola is épült. A Tisza Népi Együttes számos belföldi és külföldi elismerésben részesült. 1986-ban Biró Andor kezdeményezésére az addig elhanyagolt grófi kastélyban képtárat nyitottak, mely ismert 20. századi kárpátaljai és magyarországi festők alkotásainak adott otthont.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1948 és 1950 között hozott, a kitüntetésekkel kapcsolatos rendeletei jól tükrözik, miért részesülhettek az emberek a magas elismerésben.

6. táblázat.

A Szocialista Munka Hőse címmel kitüntetett kárpátaljai mezőgazdászok, 1948–1950

<i>№</i>	<i>Név</i>	<i>Beosztás</i>	<i>Terméshozam</i>	<i>A rendelet kelte</i>
1.	Pencsev Pencso	Munkácsi Dimitrov Kolhoz csoportvezetője	Hektáronkénti 77,5 mázsa kukoricatermés 3 hektár területen	1948. február 16.
2.	Ladányi Hanna	Nagylucskai Lenin Kolhoz csoportvezetője	Hektáronkénti 26,2 mázsa napraforgótermés 10 hektár területen	1949. február 28.
3.	Rubis Jurij	Nagylucskai Lenin Kolhoz csoportvezetője	Hektáronkénti 75,7 mázsa kukoricatermés 10 hektár területen	1949. február 28.
4.	Szemenyak Ilja	Munkácsi Dimitrov Kolhoz brigádvezetője	Hektáronkénti 510,2 mázsa burgonyatermés 6 hektár területen	1949. február 28.
5.	Bocskay Pál	Beregszászi Kalinyin Kolhoz csoportvezetője	Hektáronkénti 91,4 mázsa szőlőtermés 3 hektár területen	1949. június 21.
6.	Dolinszkij Vaszil	Munkácsi Dimitrov Kolhoz csoportvezetője	Hektáronkénti 92 mázsa szőlőtermés 3 hektár területen	1949. június 21.
7.	Ruszinko Mária	Munkácsi Szőlészeti Szovhoz csoportvezetője	Hektáronkénti 94,7 mázsa szőlőtermés 3,5 hektár területen	1949. október 5.
8.	Misko Júlia	Eszenyi Hruscsov Kolhoz csoportvezetője	Hektáronkénti 75,2 mázsa kukoricatermés 10 hektár területen	1950. augusztus 4.

Forrás: *Золоте сусір'я: Нариси про Героїв Соціалістичної Праці.* – Ужгород: Книжково-журнальне видавництво, 1951. 180 с.

6.4. Gazdaságföldrajzi régiók és vezető mezőgazdasági ágazatok

Az 1960-as évek közepén Kárpátalja területének 15,1%-át szántóföldek, 10%-át legelők, 8,6%-át kaszálók, 3,4%-át gyümölcsösök és 1,2%-át szőlőültetvények foglalták el. A teljes vetésterület 192,4 ezer hektár volt, ebből 78,6 ezer hektáron gabonaféléket, 64 ezer hektáron takarmánynövényeket, 35,7 ezer hektáron burgonyát, 8,9 ezer hektáron ipari kultúrákat, 5,1 ezer hektáron pedig zöldségféléket és dinnyét termesztettek. Az alapvető gabonafélék az őszi búza (28,1 ezer hektár), a kukorica (21,2 ezer hektár), a babfélék (11,6 ezer hektár, ebből a borsó 7,2 ezer hektár). Az ipari növények közül dohányt (4,9 ezer hektáron), napraforgót (3,6 ezer hektáron), rostlent (0,2 ezer hektáron) termesztettek. A vetésterületek az alföldi és az előhegyvidéki járásokban összpontosultak. A kukorica átlaghozama hektáronként 33,8 mázsa, az őszi búza 17 mázsa, a burgonya 109 mázsa volt. Ezek igencsak szerény eredmények a Szovjetunió meglehetősen alacsony normáihoz képest is.

A gyümölcskertészetek és a szőlészetek 1964-ben 72 ezer hektárt foglaltak el, ebből 17,1 ezer hektár volt a szőlőültetvény. Az átlagos gyümölcs hozam 850 ezer mázsa volt, a szőlőtermés pedig 330,5 ezer mázsa. Különösen elterjedt volt a gyümölcskertészet a Técsői és a Huszti járásban, a szőlészet pedig a Beregszászi, a Nagyszőlősi, a Munkácsi és az Ungvári járásban. Az 1950–60-as évek népszerű lózungja volt, hogy „Kárpátalját változtassuk a gyümölcsösök és a szőlőkertek hazájává!” 1949 és 1959 között a szőlőültetvények területe 3,3-szorosára, a gyümölcsösöké 4,4-szeresére növekedett.

Az állattenyésztésben az alapvető állatfajták: a szarvasmarha (kárpáti borzderes), a sertés (nagy fehér és középnagy fehér), juh (az alföldi részeken a húsmerinó, a hegyvidéken pedig a racka).

Az alföld 3,4 ezer km² területre terjedt ki (a megye összterületének 26,6%-a volt). Ide tartozik a Beregszászi, a Nagyszőlősi, a Munkácsi és az Ungvári járás. Az 1980-as évek végén 596 ezer ember élt itt (a megye teljes lakosságának 46,3%-a). Minden munkaképes korú lakosra 2,31 hektár mezőgazdasági termőterület jutott, ebből 1,41 hektár volt a szántó (a legmagasabb arány a megyében). Az alföldi régióban főleg szőlőt, gabonaneműeket (közte kukoricát), valamint ipari növényeket (dohányt és napraforgót) termesztettek. Fontos szerepük volt a gyümölcskertészeteknek. Az állattenyésztésben a tej- és hústermelésre szarvasmarhát, félzsíros sertést, baromfit és halat tartottak. Széles körben foglalkoztak méhészettel is. Az alapvető ágazat a növénytermesztés volt. 73 ezer hektáron (a szántóföldterület 40%-án) gabonát, 15 ezer hektáron (8,5%) burgonyát termesztettek. A dohány, a zöldség és a napraforgó részaránya 1–3% között volt. A talaj- és éghajlati viszonyok rendkívül kedvezőek voltak a kukoricatermesztéshez. 1955-ben 25 ezer hektárt vetettek be kukoricával. 1962 és 1964 között az éves átlag hozam 65,5 ezer tonna volt (a gabonaneműek hozamának 48,6%-a). Ehhez a régióhoz tartozott a legnagyobb kárpátaljai kollektív gazdaság, a nagylucskai Lenin Kolhoz, amelynek 5,8 ezer hektár földje volt, ebből 4 ezer hektár szántóföld. A kolhozban 2,4 ezren dolgoztak, ezenkívül volt 400 ló, 1,5 ezer szarvasmarha, 1,3 ezer juh, 1,2 ezer sertés és 6,3 ezer baromfi.

A hegyaljai (előhegyi) régió 3,7 ezer km² területet (a megye teljes területének 28,9%-át) foglalta el, ide tartozott az Ilosvai, a Técsői, a Huszti járás 401 ezer lakossal (a teljes lakosság 31,1%-a). A gyümölcskertészetre, a szőlőtermesztésre, a hússertésre, a gyapjú-tej juhászatra, a tej-hús szarvasmarha-tenyésztésre fordították a legnagyobb figyelmet. Az

össztermelésben 65%-ot tettek ki az állati termékek, 15,8%-ot a gyümölcs és a szőlő, 9,5%-ot a burgonya és a zöldségfélék.

A háború után Kárpátalján fokozatosan gépesítették a mezőgazdasági termelést. A kolhozokat tizenegy traktorállomás és két állattenyésztési gépállomás látta el. Ezekben az állomásokon 1958-ban közel háromszáz szakember – mérnök, technikus, agrónomus, zootechnikus, könyvelő stb. – dolgozott.

A soros kolhozösszevonásokat követően 1964-ben Kárpátalján 146 kolhoz és 13 szovhoz volt. A teljes géppark 3,6 ezer traktorból, 2 ezer tehergépkocsiból és 172 gabonakombájnból állt, melyek fölött immár a gazdaságok közvetlenül rendelkeztek, a korábbi gépállomásokat felszámolták.

A kolhoztagok bérét többnyire természetben adták ki, főként gabonában. 1961 februárjától bevezették, hogy a terméshezam után osztalékot kell fizetni, azonban helyben ezt többnyire nem tartották be. Az Ukrjnai Kommunista Párt kárpátaljai megyei bizottsága vezetőségének és a megyei tanács végrehajtó bizottságának 1963. október 22-én kelt közös határozata „a kolhoztagokkal való elszámolás terén tapasztalható súlyos szabálysértésekről” többek között azzal foglalkozott, hogy a kolhoztagok nem csak az osztalékot nem kapják meg, hanem a ledolgozott munkanapok után járó alapfizetést sem.

Az „arany ötéves terv” (1966–1970) időszakában a kárpátaljai mezőgazdaság fejlesztésébe az állam közel 200 millió rubelt fektetett be; kétszer többet, mint 1961 és 1965 között. A felhasználható műtrágya mennyisége 37%-kal, a traktorok és gépek száma 34%-kal nőtt, a kombájnoké pedig 3,5-szörösére nőtt. Befejeződött a mezőgazdaság teljes körű villamosítása. Az időszakban a mezőgazdasági össztermelés a megyében 14,4%-kal, a termelési alapok másfélszeresére nőttek. Az átlagos gabonahozam az előző ötéves terv időszakához képest 28,8%-kal növekedett: hektáronkénti 17,7 mázsáról 22,8 mázsára. A hústermelés 56,2%-kal, a tejtermelés 33,5%-kal, a gyapjútermelés pedig 18,9%-kal nőtt meg. A termelésnek komoly ösztönzést adott, hogy a terven felüli hozamokat az állam emelt áron vette át a gazdaságoktól.

Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal, hogy az időszak fejlett (korabeli kifejezéssel „kapitalista”) országainak termésátlagaihoz és hozamaihoz képest ezek nagyon szerény eredmények voltak. Nyikita Hruscsov híres jelszava, hogy „Utolérjük, sőt leghagyjuk Amerikát”, képtelenség volt, s ez különösen helyi szinteken látszott jól. A Szovjetunió fennállása alatt legsikeresebb „arany ötéves terv” csak némileg tudta csökkenteni a lemaradást.

Az elkövetkező években a mezőgazdaságban nem következett be lényeges növekedés. A kolhozoktól a megtermelt árut az állam továbbra is nyomott áron vette át, így a kolhoztagok fizetése is szerény maradt, a megélhetéshez szükségük volt a háztáji gazdálkodásra. A háztáji kiskerteket, a megtermelt húst, tejet, tojást azonban az állam súlyos adókkal sújtotta. A háztáji megadóztatásának célja az volt, hogy ezáltal azok fokozatosan „elhaljanak”. Azonban a Szovjetunióban élelmiszerválság tört ki, ami újabb lélegzethez juttatta ezt a gazdálkodási formát. Kárpátalja lakosai a 233 ezer háztáji kiskertben és udvaron a kárpátaljai mezőgazdasági össztermék 30–60%-át termelték meg. Főként zöldséget, burgonyát, húst, tejet, tojást, szőlőt, gyümölcsféléket, mézet stb.

A soros agrárreform az *Élelmiszerprogram* nevet viselte (1982). Kárpátalján 13 agrár-
ipari egyesülés jött létre, melyeknek 357 különböző, egymással technológiai vagy gazdasági kapcsolatban álló ágazati szubjektumot rendeltek alá. Ezek között volt 168 mezőgaz-

dasági, 40 ipari és 70 kiszolgáló vállalat. A 40 iparvállalatból 21 mezőgazdasági termékek feldolgozására szakosodott. Ez 6 húskombinátot, 5 tejfeldolgozót, 8 konzervgyárat, egy borgyárat és egy takarmányüzemet jelentett. Az ungvári tejüzemben egy műszak alatt 50 tonna tejet dolgoztak fel.

Vegyünk példát egy másik területről is. 1972-ben az Ungvári járási Koncházán a magyarországi Bábolnai Állami Gazdaság segítségével felépült a Kárpátaljai Kísérleti Baromfitelep, amelynek kapacitása lehetővé tette évente egymillió bojlercsirke nevelését és ötvenmillió tojás megtermelését. Más részről az állandó összevonások következtében több szarvasmarhatelepet bezártak a Perecsenyi, az Ungvári és a Munkácsi járásban.

A szovjet időszakban a falusi ember nemcsak kolhozi fizetést kapott, de az állam gondoskodott a bolthálózatról, egészségügyi ellátásról, kulturális és oktatási intézményekről, az építőanyagról, az utak aszfaltozásáról, a gáz- és áramellátásról. Faluhelyen, ahol a szociális szférát maradékelven finanszírozták, az életkörülmények rosszabbak voltak, mint a városban. 1985-ben a kolhoztagok átlagfizetése 109 rubel volt, a szovhozban dolgozóké pedig 104 rubel. Az ipari munkás 184,2 rubelt keresett átlagban, ami 60%-kal volt magasabb az agrárszférában foglalkoztatottakénál.

Faluhelyen a falusi emberek saját pénzükből építkeztek. 1946 és 1971 között a Kárpátalján felépített 7.254 m² lakóterületből 3.248 m²-t a falusiak építettek, a többit állami vállalatok és szövetkezetek. A falusi építkezések legfőbb fedezete az ország belső területein végzett idénymunka volt. Többek között csak a Técsői járásból 1966 tavaszán több mint tízezer ember utazott el építkezésekre, a nyári-őszi idényben pedig tizenháromezren betakarítási munkálatokra. Óriási hajtóerőt jelentett számukra, hogy ezzel háromszor annyit kerestek, mintha otthon maradtak volna.

A kárpátaljai kolhozi-szovhozi rendszer örökös problémája volt, akárcsak a Szovjetunió egészében, az adatszépítés és a vég nélkül elhúzódó építkezések. 1977-ben például az Ungvári járás szovhozai arról számoltak be, hogy 14,4 ezer tonna zöldséget értékesítettek, holott a valóság ennek a mennyiségnek csupán az egyharmada volt. Az ungvári járási hudlyovói [horlyói] Frunze Kolhoz 1977-ben 106 mázsa hektáronkénti kukoricatermésről számolt be, holott a tényleges hozam csak 60 mázsa volt.

Az építkezések soha nem fejeződtek be határidőre. A Nagybereznai járásban a Beszkid Kolhoz 400 jószággra méretezett állattelepét az előzetes tervek szerint 36 hónap alatt kellett volna felépíteni, ehelyett az építkezés 9 évig tartott. A szolyvai járási Sevcsenko Kolhozban a hathektáros melegházi kombináttal másfél év alatt kellett volna elkészülni, ehelyett az építkezés tíz évig tartott.

A példák nem egyediek, a hasonló „csúszások” általánosak voltak. Ezt igazolja a szocializmus utolsó éveiben széles körben terjedő alábbi vicc. Az egyik kis kolhozban egyik éjjel hármat fialt a koca. A gondozó reggel jelenti a brigádvezetőnek a hírt. A brigádvezető a kolhozelnök felé már négy malacról számolt be, hogy szépítse a statisztikát. A kolhozelnök a járási központnak küldött beszámolóban öt kismalac születéséről küldött jelentést, remélve, hogy kap egy kis prémiumot a kedvező mutatóért. A járási statisztikai osztály a megyei központnak már hat malacról adott információt, hogy ezzel is szépítsék a járás mezőgazdasági termelésének statisztikáit. A megyei központból a köztársasági hivatal felé azt jelentették, hogy hét, onnan Moszkvába pedig már azt, hogy nyolc malacot fialt a koca. A moszkvai illetékes hivatalból aztán dicséretes oklevél és egy levél érkezett:

a nagyszerű eredményekhez gratulálunk, és a 8 kismalac közül 3 malacot azonnal adjanak át a szomszéd gazdaságban létesítendő sertéstelep kialakításának céljaira.

A Szovjetunióban az adatok kozmetikázása általános jelenség volt. A parancsuralmi rendszerben a gazdaságban is a tényleges hatalmat a tanácsi és a pártfunkcionáriusok gyakorolták. A gyakorlatban ők rendelkeztek a kolhozok, a szovhozok és a közvagyon felett. A párttitkár ellenőrizte a kolhozelnököt és a tanácselnököt. Minden döntést pártbizottsági üléseken kellett egyeztetni, melyeken megvitatták a folyó gazdasági ügyeket és akár aprócseprő ügyekben is politikai döntéseket hoztak.

A pártbizottsági ülések jegyzőkönyvei a mai olvasó számára groteszkek: „a traktorállomás kommunistáinak vezető szerepe az almos trágya és a hígtrágya készletezésében” (1976. augusztus 22.), „szigorúan meg kell tiltani, hogy a teheneket és az üszöket satnya tenyészállatokkal termékenyítsék meg” (azt kellett megindokolni, miért van szükség mesterséges megtermékenyítésre, 1980. december 27.), „a kommunisták teendői a jószág poloninai [magashegyi legelőn való] nyári táboroztatásra való felkészítésében” (1989. május 30.) stb.

A kollektív gazdaságok és a szocialista gazdálkodás helyzetét jól illusztrálja az alábbi korabeli vicc. A kolhozgyűlésen a gazdaság elnöke bejelentette, hogy az ülésnek két napirendi pontja van: az istálló beázó tetejének megjavítása és a kommunizmus építése. Ezután a kolhozelnök így folytatta: „Mivel az istálló megjavításához nincs se cserép, se gerenda, se pénz, térjünk át a második napirendi pont megvitására!”

Az 1990-es évek elején, a Szovjetunió szétbomlásának időszakában Ukrajna-szerte megkezdődött a kolhoz-szovhozi rendszer keserves széthullása. A kolhozi-szovhozi vagyont széthurcolták, s ennek során gyakoriak voltak a tagadhatatlan visszaélések. Történelmi paradoxon, hogy a kolhozosítás a parasztok kifosztásával vette kezdetét, s egy ugyanilyen kifosztási folyamat vetett véget a szocialista kollektív gazdaságok világának is.

7. Állam és egyház

Az ideális társadalmi formációként hirdetett kommunizmus velejárója volt a vallásossággal szembeni kíméletlen harc. A kommunista párt és a szovjet kormány céltudatosan szorította ki az egyházakat a társadalmi élet minden területéről. Tömegesen zárták be a templomokat, üldözték a papságot, erőteljes ateista propagandát folytattak. A totalitárius rezsim egyetlen felekezetet sem kímélt. Az 1940-es évek második felében a szovjetizált Kárpátalján különösen súlyos üldöztetésnek volt kitéve a görög katolikus egyház. Az 1960-as évek elején pedig az ukrainai pravoszláv templomok közel felét bezárták: lerombolták, vagy raktárrá, klubházzá, tornateremmé, ateista múzeumná stb. alakították át. Ez az elnyomó politika a későbbiekben is folytatódott. 1965 és 1974 között Ukrajnában évente átlagosan félszáz pravoszláv templomot zártak be, 1974 és 1987 között pedig évente több mint húszat. Negyven év alatt, 1945 és 1985 között Kárpátalján a különböző felekezetektől 58 templomot, több tucat kápolnát és harangtornyot koboztak el, több száz út menti keresztet semmisítették meg. Az Ungvár központjában álló evangélikus templomban például évekig az ungvári egyetem egyik tornacsarnoka működött.

Az ateizmus a Szovjetunióban hivatalos állami doktrína volt. 1954-ben sajátos terminológiát is bevezettek: „tudományos ateizmus”. A kifejezés először a Szovjetunió Kom-

munista Pártja Központi Bizottságának „a tudományos-ateista propagandában tapasztalható súlyos hiányosságokról és a helyzet javítását célzó intézkedésekről”, valamint „a lakosság körében folytatott tudományos-ateista propaganda területén tapasztalható hiányosságokról” szóló határozataiban szerepelt. 1959-től *A tudományos ateizmus alapismereitei* című tantárgy kötelezővé vált a Szovjetunió összes felsőoktatási intézményében.

Az ateista nevelés egyik sajátos formája volt az egyéni foglalkozás azokkal az iskolás gyerekekkel, akik vélelmезetten erősen vallásos családból származtak. A pedagógusoknak a tanórákon is folyamatos kötelessége volt úgymond leleplezni, haladás- és tudományellenes színben feltüntetni az egyházakat.

7.1. Szekularizáció szovjet módra

A második világháború végén a kárpátaljai lakosság zöme görög katolikus vallású volt; 460 ezer hívő tartozott ehhez a felekezethez. A pravoszlávok számát 109–121 ezer közé tették, 81 ezren római katolikusok, 78 ezren pedig reformátusok voltak.

Már Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa megtett minden tőle telhetőt, hogy a felekezeti viszonyokat a „megfelelő” irányba terelje. 1945 márciusában elvették az egyházaktól és az állami szervek feladatává tették a születés, a házasság és az elhalálozás bejegyzését, egyszóval az anyakönyvezést. A kolostoroktól részben elkobozták a földbirtokokat, szerzetesenként félhektárnyit hagytak meg. A Néptanács törvényerejű rendeleteinek sorában fontos szerepe volt a családról és a házasságról szóló dekrétumnak. Ez lehetővé tette az egyházi szertartás nélküli esküvőt. Egyházi esküvőre csak a polgári házasságkötés után volt lehetőség.

Mélyreható változásokat hozott a Néptanács 1945. április 20-án kelt, az egyházi vagyonról szóló dekrétuma. Minden ingó és ingatlan vagyontárgy, ami addig az egyházak mint jogi személyiségek tulajdonában volt, átment a hívek tulajdonába. Ez azt jelentette, hogy a hívek dönthettek az egyházi vagyon sorsáról oly módon, hogy amennyiben az adott egyházközséghez tartozóknak legalább kétharmada egy másik egyházközséghez csatlakozott, akkor a vagyon is az új egyházközséghez került. Hasonlóképpen rendelkezett Kárpátontúli Ukrajna vallásügyi bizottsága is.

1945. április 29-én kelt a „Kárpátontúli Ukrajna közoktatásának reformjáról” szóló dekrétum. Addig az állami iskolák mellett községi és egyházi tulajdonú iskolák is működtek. A dekrétum minden tanintézetet – a papi szemináriumok kivételével – államivá, ennek megfelelően a pedagógusokat is állami alkalmazottakká nyilvánította.

Már 1944. december 5-én sor került a tömeges szekularizálásra, az egyház és az állam, az egyház és az iskola szétválasztásának deklarálására. Az 1944/1945-ös tanévben az addigi két hittanóra helyett csak heti egyet engedélyeztek. A következő tanévtől a hittanoktatást végleg betiltották.

A Néptanács 1945. március 24-én kelt „a vallás szabad megválasztásáról” szóló dekrétumával a sajtóban kezdetét vette a görög katolikus egyház elleni propaganda. A görög katolikus egyház hamarosan az első számú közellenségévé vált.

A szovjet politika a görög katolikus egyház egészének megsemmisítésére törekedett, mely a nyugat-ukrajnai megyékben, így Kárpátalján is a legnagyobb tekintélyű és létszámú egyházszervezet volt, s így meghatározó befolyást gyakorolt a társadalom egészére. Az optimális forgatókönyv szerint a görög katolikus egyházat igyekeztek beolvasz-

tani az orosz pravoszláv egyházba. Megtorló intézkedések egész sorát léptették életbe, a végrehajtásban a főszerepet a karhatalom játszotta. Beépített emberek, árulásra bírt egyházi személyek és hívek, provokátorok bomlasztották az egyházat. Titkos információkat gyűjtöttek az egyházközségekről, kompromittálták a papokat. A nyílt és titkos akciók hatékonyságát letartóztatásokkal, erőteljes agitációs propagandatevékenységgel igyekeztek növelni.

1945. április 8-án a *Вільна Україна* [Szabad Ukrajna] című lemergi lapban megjelent egy politikai pamflet az ukrán görög katolikus egyházzal. A *Kereszttel vagy tőrrel?* címet viselő írás az 1596. évi breszti uniótól kezdve számba vette az egyház történetét, és kifigurázta a karizmatikus egyházvezetőt, Andrij Septickij metropolitát, aki 1944. november 1-jén hunyt el 80 éves korában. A Volodimir Roszovics álnevet használó szerző Jaroszlav Halan, ismert kommunista újságíró és író volt. A szándékosan elferdített tények illeszkedtek a görög katolikus egyház ellen indított lejárató kampányba.

Az időszakban számos tudományosnak álcázott egyházellenes kiadvány jelent meg azzal a céllal, hogy megalapozzák a görög katolikus felekezet megszüntetésének szükségességét, aláássák az egyház tekintélyét, a papokat, az egyházi elöljárókat „a nép árulásával”, „az elnyomókkal való együttműködéssel”, a megszálló hatalmakkal, többek között a nácikkal való kollaborálással vádolták meg.

Az egyházellenesség totális volt. Minden felekezet papjait és lelkészeit „a nép ellenségeiként”, „ellenforradalmárokként”, „a társadalmi haladás elszabotálóiaként” tüntették fel. Az állambiztonsági szolgálat ugyanakkor elsősorban a görög katolikus papok tevékenységét kísérte figyelemmel, betolakodtak a magánszférájukba is. A püspökség vezetőiről külön ügynök dossziét nyitottak „keresztthordozók” megjelöléssel.

7.2. Egyházellenes intézkedések

Az önálló munkácsi görög katolikus püspökséget 1771-ben, XIV. Kelemen pápa idejében állították fel. A 18. század végén a püspökség Munkácsról Ungvárra tette át a székhelyét, a megnevezésében azonban megmaradt a „munkácsi” jelző.

A munkácsi püspökség joghatósága a történeti Kárpátaljánál szélesebb területre terjedt ki. Horvátországban, Szlovákiában és Magyarországon találjuk az elszakított egyházmegyéket: körösi [križevci] (1777), eperjesi (1818) és hajdúdorogi (1912). A 19. század folyamán és a 20. század első felében a vidék görög katolikusainak legkedveltebb zarándoklata volt a máriapócsi (Magyarország).

Az 1949 és 1989 közötti fél évszázad az egyház történetének tragikus fejezete. A betiltástól az újbóli legalizálásig, 1989 novemberéig magánlakásokon, titokban jöttek össze a hívek. A „katakombákba” visszavonult virtuális egyházat 1979-ig Murányi Miklós vikárius, majd halála után, 1978 augusztusától Szemedi János vezette. Szemedi lett a püspök az egyház legalizálása után is.

A szovjet időszakot megelőzően a Munkácsi Görög Katolikus Püspökséghez öt főesperesség (Beregi, Zempléni, Máramarosi, Ugocsai, Ungi), 32 esperesség és közel háromszáz egyházközség tartozott. Ungváron találjuk a székesegyházat, a püspöki palotát és a papi szemináriumot. Összesen 433 papot (közte 25 nyugdíjas korút) és tíz bazilita szerzetest tartottak nyilván.

A püspökséghez számos oktatási és szociális intézmény tartozott, többek között az ungvári görög katolikus kántor-tanítóképző, az ungvári tanítónképző, Ungváron négy (konviktus, alumneum), Huszton egy (alumneum), Munkácson egy internátus és a Szent Család Árvaház.

Sztojka Sándor püspök 1943. május 31-én meghalt. Ezután a püspökséget Illiczky Sándor nagyprépost, káptalani helynök kormányozta, majd pedig Dudás Miklós püspök mint apostoli kormányzó. 1944. szeptember 24-én, néhány nappal azelőtt, hogy a 4. Ukrán Front elérte Kárpátalját, az ungvári székesegyházban Dudás püspök Madarász István kassai római katolikus püspök és Scheffler János szatmári püspök segédletével a 33 éves, a Római Szent Teréz Kollégiumban végzett Romzsa Tódort szentelte új főpásztorrá.

A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség, a szovjet hadsereg és a szovjetpárti helyi hatalmi szervek vezetőinek egyik legelső hivatalos találkozójára az ungvári Rákóczi Mozi épületében került sor. 1944. november 7-én Kárpátalján itt méltatták először az 1917 őszi oroszországi bolsevik államfordulat – a Szovjetunió fennállásának időszakában nagy októberi szocialista forradalomnak nevezték – évfordulóját. Romzsa püspököt felkérték, hogy mondjon beszédet. Ezután a helyi, majd a kijevei sajtóban megjelent egy meghamisított tudósítás arról, hogy a főpásztor Kárpátaljának Szovjet-Ukrajnával való újraegyesítését kérte. Amikor Romzsa cáfolni igyekezett a tudósítást, akkor azt mondták neki, hogy éppen erről kellett volna beszélnie.

A görög katolikusok üldözésének első dokumentuma az a J. V. Sztálinhoz címzett levél volt, amit 1944. november 18-án Munkácson fogalmaztak meg a Munkácsi-Eperjesi Pravoszláv Püspökség elöljárói: Feofan Szabo püspökhelyettes, apát, Olekszij Kabaljuk főapát, Iván Kopolovics, a püspöki iroda titkára, Dmitrij Beljakov esperes, valamint Petro Lintur huszti gimnáziumi tanár. A levélben arra kérték a Szovjetunió vezetőjét, hogy Kárpátontúli Ukrajnát csatolják a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségéhez mint „Kárpátorosz Szovjet Köztársaságot”, melynek határai Kőrösmezőtől a Poprádig, az Ungtól Debrecenig terjednek. A levél írói azt is kérelmezték, hogy a Munkácsi-Eperjesi Pravoszláv Püspökséget helyezték a Moszkvai Patriarchátus fennhatósága alá, illetve, hogy Kárpátontúli Ukrajna görög katolikus templomait, egyéb egyházi ingóságait, földbirtokait adják a pravoszlávoknak. A levelet az 1944. november 18-i munkácsi pravoszláv kongresszuson 23 pap is aláírta. A 4. Ukrán Front politikai osztályának kezdeményezésére és támogatásával 1944. december 7-én Kárpátaljáról pravoszláv delegáció indult Moszkvába, mely magával vitte a fenti levelet.

Amint a küldöttség visszatért Moszkvából, azonnal megkezdődött a Munkácsi Görög Katolikus Püspökség erőszakos felszámolása. A végrehajtás irányításával 1945. április 20-án Petro Linturt bízták meg, aki időközben a Néptanács egyházügyi megbízottja lett. A pravoszláv püspökség részéről segítségére volt Iván Kopolovics. A püspöki iroda titkára egyházi hivatala ellenére nagy ügybuzgalmat tanúsított állami funkciói betöltésében is: a huszti városi népi bizottság elnökségének tagja és első elnökhelyettese, Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának tagja, valamint annak a rendkívüli bizottságnak az elnöke volt, amelyiket a „német–magyar megszállók” által elkövetett gaztettek felderítésével, az okozott károk számbavételével bízták meg. Ezután Kopolovics felvette az Ionafan szerzetesnevet és nagy külföldi egyházi karriert futott be. Miután „belföldön” ellátta a feladatát, „külföldön” vetették be. Kopolovics a magyarországi pravoszláv egyház helynöke és adminisztrátora (1949), majd a szlovákiai Eperjesen segédpüspök (1955) volt. 1966-tól

berlini és közép-európai püspök, Észak- és Dél-Amerika, valamint az Aleut-szigetek exarchája, tambovi és micsurini püspök, végül moldovai és kisinyovi érsek lett.

Kopolovics Kárpátalján együttműködött az állambiztonsági szervekkel. 1944. december 14-én hozták létre Kárpátontúli Ukrajna Rendkívüli Bíróságát, amelynek az volt a feladata, hogy leszámoljon „a nép ellenségeivel”. A felállított vizsgálóbizottság tagjai között két pravoszláv pap is volt: Iván Kopolovics és Volodimir Pronyin.

1945 februárjában letartóztatták Demjanovics Péter atyát, Rahó görög katolikus paróchusát, a magyar parlament képviselőjét. Kémkedéssel és a „szovjet nép” elárulásával vádolták meg. A Rendkívüli Bíróság kimondta a halálos ítéletet. Az idős, beteg embert az ungvári kórházban, a betegágyán lötték agyon nagypénteken, 1945. április 23-án.

Hasonló sors várt a görög katolikus papok sorából kikerült többi volt magyar parlamenti képviselőre is. 1945 márciusában került börtönbe Ilniczky Sándor, a Munkácsi Görög Katolikus Püspökség kanonokja, ahol máig felderítetlen körülmények között halt meg.

Letartóztatták Fenczik István atyát is, akit megpróbáltak beszervezni, hogy a görög katolikusokat a pravoszláv egyház kebelébe terelje. Fenczik azonban nemet mondott. 1946. június 14-én ítélték halálra, s az ítéletet az ungvári börtönben hajtották végre.

A görög katolikus egyházat morális-pszichológiai és anyagi értelemben is présbe fogták. Kiszajátították a templomokat, bezárták a papneveldéket, az egyházi jövedelmekre hatalmas adókat róttak ki, majd államosították az egyházi vagyont, üldözték „fasiszta, szovjetellenes, bomlasztó tevékenysége” miatt.

Az engedetlen papokról folyamatosan gyűjtötték a kompromittáló információkat. Már 1946 elején különböző időtartamú börtönbüntetésre ítélték nyolc görög katolikus papot. Valamennyiük ellen a „magyar fasiszta rendszerrel” való együttműködés volt a vád.

Egyre több görög katolikus templom került a pravoszlávok kezére. A görög katolikus papok híveik nélkül maradtak. 1945-ben többen közülük elhagyták az országot: tizenkilencen Csehszlovákiába, hatan Magyarországra, hárman Romániába, nyolcan az USA-ba emigráltak. 1945 elején még 425 görög katolikus pap volt Kárpátalján, az év végére már csak 297-en maradtak (70%).

7.3. Romzsa püspök meggyilkolása

Romzsa Tódor (1911–1947), a Munkácsi Görög Katolikus Püspökség főpásztora a kommunista rezsim számtalan áldozatának egyike. Míg Galíciában Havriil Kosztelnik atyát rá tudták kényszeríteni, hogy elnöke legyen „az ukrán görög katolikus egyház és az orosz pravoszláv egyház újraegyesítését kezdeményező csoportnak”, addig Romzsa püspök a kárpátaljai görög katolikusok hősie ellenállásának jelképes alakjává vált.

A kommunista vezetés és az állambiztonság kitartóan igyekezett rávenni a püspököt, hogy írja alá az 1944. november 26-i kiáltványt az „újraegyesülésről”, és arról is megpróbálták meggyőzni, hogy egyháza „önként egyesüljön” a pravoszlávokkal. Romzsa helyzetét az egész egyház elleni fellépéshez vezetett.

Megkezdődött az az akció, melynek keretében a pravoszlávok Máramarosban közel húsz templomot erőszakkal elvettek a görög katolikusoktól. Ez történt Vajnág [Vonyihovo], Alsókálinfalva [Kalini], Kricsfalva [Kricsovo], Uglya [Uhlja] (Técsői járás), Herincse [Horincsevo], Husztsófalva [Danilovo], Lipcse [Lipcsa], Husztköz [Nankovo],

Alsószeliscse [Niznye Szeliscse], Szeklence [Szokirnica], Száldobos [Szteblivka], Ósándorfalva [Sandorovo] (Husztói járás), Vucskómező [Vucskove], Toronya [Toruny] (Ökörmezői járás) és Rókamező [Liszicsevo] (Ilosvai járás) községekben.

A népképviselők kárpátaljai megyei tanácsának 1946. augusztus 21-én kelt határozata értelmében megkezdődött az egyházi és kolostori földbirtokok államosítása. Romzsa püspök írásbeli kérelmekkel fordult a legkülönbözőbb hivatalokhoz, hogy orvosolják a görög katolikusokat ért sérelmeket. Folyamatosan járta az egyházközségeket és tartotta a lelket a papokban, hogy álljanak ellent a pravoszláv egyházba terelésnek.

Ezek után megtiltották, hogy a püspök külön engedély nélkül elhagyja Ungvár területét. Éppen ezért a környezete rendkívüli módon furcsállta, amikor Szergej Ljaminszki Agafonov vallásügyi megbízott azonnal megadta az engedélyt, hogy felszentalja a Munkácsi járásban a lókai [Lavki] templomot.

1947. október 25-én Mihajlo Buhir és Mihajlo Maszlej szeminaristák kíséretében Romzsa püspök gyalog kiment az ungvári autóbusszállomásra. A püspökségnek akkor már egyetlen jármű sem volt a birtokában. Az utasokkal teli Ungvár–Munkács autóbusszal Iványiig utaztak, ahol már várt rájuk a bricska, amely Beregszőlőre [Lohovo] vitte őket. A faluban töltötték az éjszakát Vaszkó Péter paróchusnál.

Következő nap, október 26-án vasárnap a püspök misét tartott a két szomszédos faluban, Lókán és Beregszőlősen. Ebéd után tervezték a visszaindulást Ungvárra, ám a vendéglátók figyelmeztették a püspököt, hogy a falu határában gyanús gépjárművek várakoznak. Ezért Romzsa még egy éjszakát töltött Beregszőlősen.

1947. október 27-én a bricskára hatan szálltak fel: a püspök, Bacsinszky Dániel és Bereznay András atya, a két szeminarista és a kocsis. Lókáig megtettek közel két kilométert, amikor észrevették, hogy egy hatalmas teherautó közeledik feléjük. Iványi határában a kocsis ki akart térni a teherautó útjából, ám a katonai Studebaker menetgyorsasággal nekicsapódott a bricskának és szilánkokra törte azt. A teherautó orrára hatalmas fémrács is fel volt szerelve. Az ütközéskor a bricska hátsó kerekéből kiszakadt egy 30 centiméteres fémszilánk, amelyik kilyukasztotta a Studebaker hűtővíztartályát. Nem sokkal ezután megjelent egy postaautó, a gyilkosok pedig gyorsan elmenekültek a Studebakert távolabbról kísérő terepjáróval. A postaautó a sérülteket a munkácsi kórházba szállította.

Több véletlenszerű eleme is volt az eseményeknek. Az egyik, hogy a tizenkét keréken guruló hatalmas Studebaker, amelyet a nép körében tanknak is neveztek, könnyedén széttaposhatta volna a könnyű bricskát, a rajta ülőkkel együtt, ehelyett az az ütközés pillanatában megállt, mivel egy fémdarab megrongálta. A másik, hogy Romzsa Tódor és Bacsinszky Dániel a bricska törmeléke alá került, ezért a merénylők azt hitték, elvégezték a dolgukat és a kezükben levő vasdorongokkal a többi utast kezdték ütlegelni. És a harmadik, hogy időközben odaért a postakocsi, amelyik így minden áldozat életét megmentette, akik a továbbiakban szakszerű orvosi ellátásban részesültek.

1947. november 1-jén már úgy állt a helyzet, hogy a püspök felgyógyul. Ezért egy ápolónővérnek álcázott belügyi operatív tiszt mérgeinjekciót adott be neki. Romzsa Tódor az igen ritka kúrára méregtől halt meg, melyet laboratóriumi vizsgálat nélkül nem lehet kimutatni. 1947. november 4-én temették el Ungváron a székesegyház kriptájában. A temetésen húszezres tömeg vett tőle végső búcsút.

A hivatalos verzió szerint Romzsa Tódor véletlen közúti balesetben szerzett sérüléseibe halt bele, a falusi úton a püspök bricskájának egy ismeretlen teherautó ütközött neki.

A Szovjetunió felbomlása után napvilágra kerültek a rejtélyes haláleset körülményei. Részletesen beszámolt a történekről Pavlo Szudoplatov ezredes, a szovjet állambiztonsági szolgálat veteránja, akinek a szakterülete a sztálini rezsim ellenzéki vezetőinek fizikai megsemmisítése volt.

Romza Tódor merénylet áldozata lett, melyet Nyikita Hruscsovnak, az Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottsága első titkárának utasítására, Joszif Sztálin, a Szovjetunió vezetője tudtával hajtottak végre. A gyilkosságot Viktor Abakumov, a Szovjetunió és Szerhij Szavcsenko, az Ukrán SZSZK állambiztonsági minisztere közvetlen felügyeletével szervezték meg.

2001 júniusában II. János Pál pápa ukrajnai látogatása alkalmával boldoggá avatta a híthű püspököt. 2003-ban Lembergben kiadták Romza Tódor terjedelmes életrajzát.

7.4. A görög katolikus püspökség felszámolása

Az orosz birodalomban a görög katolikus egyházzal szembeni erőszakos akciók a 18. század második felében, II. Katalin uralkodása idején vették kezdetüket. I. Pál és I. Sándor cár liberálisabb uralkodása alatt a görög katolikusok viszonylagos békében éltek. Majd a konzervatív I. Miklós (1825–1855) törvényen kívül helyezte a felekezetet, az engedetlen papokat pedig Szibériába száműzte. A történeti Chełm és Podlasie régiókban (ma Lengyelország) száz év alatt, 1815 és 1914 között az ukrán lakosság hatalmas veszteségeket szenvedett, elsősorban a görög katolikus vallás betiltása miatt. Több mint félmillióan a pravoszláv hitre térés helyett inkább a római katolikus vallást választották. A latin szertartású katolikus egyházban az identitásváltás gyorsan lezajló folyamat volt.

I. Miklós despota egyházpolitikáját folytatta Joszif Sztálin is. 1945 áprilisában Szovjet-Ukrajnában letartóztatták az összes görög katolikus püspököt, Romza Tódor kivételével. Börtönbe került többek között Joszif Szlipij metropolita, öt püspök és több száz pap. Ugyanakkor Lembergben felállították „az ukrán görög katolikus egyház és az orosz pravoszláv egyház újraegyesítését kezdeményező csoportot” Havriil Kosztelnik elnökletével. Az egyháznak álcázott szervezet számos propagandisztikus röplapot, felhívást, brosúrát bocsátott ki. Többek között 1945 júliusában jelent meg ötezer példányban Kosztelnik atya 60 oldalas kiskönyve *Péter apostol és a római pápák, avagy a pápaság dogmái* címmel, melyben „az egész ukrán néppel és a pravoszláv egyházzal való újraegyesülés” szükségességét igyekezett megalapozni.

A nagyiszteletű nyugat-ukrajnai görög katolikus papsághoz című, Lembergben, 1945. május 28-án kelt 4 oldalas felhívást Havriil Kosztelnik, Mihajlo Melnik, Anton Pelveckij atyák írták alá a lembergi, a peremisli és a sztanyiszlavi görög katolikus püspökségek nevében. A felhívásban a görög katolikus egyházat a lengyelek és a magyarok eszközeként állították be, melyet az ukránok elnemzetietlenítésére használtak fel, és arra a következtetésre jutottak, hogy az ukránság jövője csak a pravoszláv egyház kebelében biztosított. A felhívás külön tisztelettel adózik „az első marsall, a felülmúlhatatlan Sztálin” titáni harcának, amivel meghozta a felszabadulást. A szöveg szerzői sajnálatukat fejezik ki, hogy püspökeik nem értették meg az idők szavát, ezért szükségesnek látják „az ukrán görög katolikus egyház és az orosz pravoszláv egyház újraegyesítését kezdeményező csoport” létrehozását Lemberg központtal. A legsürgősebb teendők a felvilágosítás, a papok és

a diakónusok meggyőzése, tagdíj beszedése az irodai és a nyomdai munkák fedezésére (a papoktól 50 rubel, a diakónusoktól 10 rubel).

Az egyházi nagygyűlésre 1946 márciusában, Lembergben került sor az állambiztonsági szolgálat által kidolgozott forgatókönyv szerint. Havriil Kosztelnik atya maradéktalanul eleget tett megbízatásának. Beszédet mondott „a görög katolikus egyháznak az orosz pravoszláv egyházzal való újraegyesülésének szükségességéről”, a nyugati kereszténység álságos természetéről, illetve felszólított a keleti pravoszlávokkal való egyesülésre. Az eseményen egyetlen görög katolikus püspök sem volt jelen, mert ellenszegülésük miatt valamennyiüket bebörtönözték, de hogy ne essék csorba az egyházi szokásokon, az „újraegyesülést” a jelenlevő négy pravoszláv püspök szentelte meg. Sürgőséggel megjelentették a „Lembergben 1946. március 8–10-én tartott görög katolikus egyházi nagygyűlés” határozatait, szűk körű terjesztésre.

A szovjet vezetés egyáltalán nem törődött azzal a hatalmas felzúdulással, amellyel a külföld fogadta az egyházi autonómiába való durva beavatkozást. A görög katolikus papság ellen tovább folytatódott a hajtóvadászat. A leMBERGI nagygyűlés még nem jelentette a görög katolikus egyház teljes felszámolását.

A következő lépés a kárpátaljai görög katolikusoknak a moszkvai pravoszlávia kebelébe terelése volt. Ugyanazt a módszert követték, mint Lembergben. Az Ukránjai Kommunista (bolsevik) Párt kárpátaljai megyei bizottságának 1947 márciusában hozott határozata értelmében a „galíciai forgatókönyvnek” megfelelően létrehozták „a görög katolikus egyház és az orosz pravoszláv egyház újraegyesítését kezdeményező csoportot”.

Az 1646. évi ungvári unió semmissé nyilvánításával kezdetben világi személyek foglalkoztak. Szova Péter, a „kezdeményező csoport” tagja tett jelentést Szergej Lyamin-Agafonovnak, a megyei tanács végrehajtó bizottsága újonnan kinevezett egyházügyi megbízottjának. Lyamin-Agafonovot Moszkvából küldték Kárpátaljára, hogy kézbe vegye a felekezeti ügyeket. A megbízott úgy látta, hogy a helybeliek teljesen tanácstalanok, hogyan kellene végrehajtani a nyilvánvaló feladatot. Ezért az *Intézkedési terv az Ukrán SZSZK Kárpátontúli területe görög katolikus egyházának az orosz pravoszláv egyházzal való újjáegyesítésére* című dokumentumot Moszkvában dolgozták ki 1947-ben.

Az „intézkedési terv” megvalósításának legfőbb akadálya a fiatal, határozott és hajlíthatatlan püspök, Romzsa Tódor volt, aki kategorikusan megtagadta a pravoszláv vallásra való áttérést. Moszkva – ahogy ezt főntebb már tárgyaltuk – válaszul erre, meggyilkoltatta 1947. november 1-jén. Romzsa püspök halála után a káptalani vikárius (helyettes püspöki) teendőket Murányi Miklós, a püspöki hivatal vezetője látta el. Az egyház papjainak nagy része azon a véleményen volt, hogy a legvégső esetben hajlandók a Szovjetunióban legális római katolikus egyház keretei között ellátni feladataikat. A hatalom ezt fenyegetésnek fogta fel, ezért azonnal reagált. Az állambiztonsági hivatal felgyorsította az eseményeket. A közvéleményt a sajtón keresztül igyekeztek befolyásolni, kisajátították a székesegyházat, a püspöki rezidenciát, letartóztatták az egyházi hivatalban dolgozókat.

Az Ukrán SZSZK állambiztonsági minisztériuma 1949. február 12-én leiratot intézett a hatóságokhoz, hogy Kárpátalján azonnal fel kell számolni a görög katolikus egyházat. Letartóztatták Hira Sándor kanonokot, február 17-én pedig a pravoszláv püspök felügyelete alá helyezték a görög katolikus székesegyházat és a püspöki palotát annak minden berendezésével együtt.

1949. február 18-án minden kárpátaljai görög katolikus egyházközséget értesítettek a munkácsi püspökség felszámolásáról. Az értesítést püspöki levélpapíron Murányi Miklós aláírásával küldték szét, aki azt is a hívek tudomására hozta, hogy lemond helyettes püspöki hivataláról. Ezzel sikerült azt a látszatot kelteni, hogy formailag a görög katolikus egyház saját magát szüntette meg. A levél olvastán a görög katolikus papok egy része önként áttért a pravoszláv hitre. A többség azonban ezt a lépést a megtorlások elkerülése érdekében tette meg, lelkükben mindvégig őrizték hitüket, s várták a jobb idöket.

Az ungvári nyomdából került ki az a 8 oldalas, 1949. április 5-én kelt orosz nyelvű dokumentum, amelynek címe: *Kárpátalja Görög Katolikus Egyházának nagytiszteletű papságához és minden igaz hívőhöz*. Az iratot az a tizennégy görög katolikus pap írta alá, akik áttértek a pravoszláv hitre: Kontratovics Iréneusz (az ungvári székesegyház plébánosa), Mihajlo Penzely (az ungvár-ceholnyai templom plébános), Danielovics István (Munkács), Petro Mosak (Huszt), Beca Mihály (Beregszász), Lengyel János (Nagyszőlös), Szopkó János (Ökörmező/Mizshirja), Kádár György (Nagyberezna/Velikij Bereznij), Bendász Mihály (Volóc/Volovec), Kopik István (Alsóverecke/Nizsnyi Vorota), Papp Sándor (Újlak/Vilok), Varfolomij Boltovics (Alsókaraszló/Zaricszja), Anton Popovics (Újdávidháza/Nove Davidkovo), Havriil Markovics (Gerény/Horjani).

Az irat a római pápákat és a magyar királyokat teszi felelőssé, hogy „ellehetetlenítették és kiirtották pravoszláv őseinket”. Az ungvári unió kitépte a nép szívét és idegen szívét rakott a helyére. Az újraegyesülés a testvérnéppel „az egységes szovjet államban” levette a hályogot az emberek szeméről, mert a katolikus Róma mindig mostoha volt, a pravoszláv Kijev pedig édesanya. Az irat többi része olyannyira hasonlít a lembergi irathoz, mintha csak indigóval készült volna. Megállapítja, hogy az egyház vezetői nem értették meg az idök szavát, ami az 1946. március 8–10-i lembergi görög katolikus nagygyűlés határozatainak követésére kötelez, s példaként kell szolgáljon a romániai és a magyarországi aposztázia is. Végül az irat arra szólította fel a görög katolikus papokat, hogy haladéktalanul rendeljék alá magukat Makarij (Okszijuk) érseknek.

Makarij ez időben Lembergben tartózkodott, miután egyidejűleg vezette a lembergi és a ternopili, valamint a munkácsi-ungvári püspökséget. Antonyij (sztanyiszlavi és kolomijai) és Mihajlo (drohobicsi és szabori) püspökökkel együtt 1950. január 28-án ugyancsak orosz nyelvű felhívást tett közre. A 8 oldalas dokumentum címzettje Nyugat-Ukrajna és Kárpátalja nagytiszteletű papsága volt. Egy lembergi nyomdában mindössze 500 példány készült belőle. Antonyij és Mihajlo püspökök azonosak Antonyij Pelveckij és Mihajlo Melynik volt görög katolikus püspökökkel. Az irat mérhetetlen örömmel és megelégedésnek ad hangot, hogy a szlávok egy országban és egy egyházban egyesültek, és érvényét veszítette a breszti és az ungvári unió 1946-ban, illetve 1949-ben. Az utilitarizmus tagadhatatlan volt, bevezettek tizenhat változást az egyházi dogmákat és a szertartásokat illetően, többek között megtiltották, hogy „idegen” névre kereszteljék a gyermekeket.

A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség papjainak 40%-a (132 fő) tért át a pravoszláv vallásra. A többiek (175 fő) kitartottak, annak ellenére, hogy közülük 128-an a GULAG-ra kerültek, ahol 27-en elpusztultak. 1956 közepére 92 görög katolikus, 15 református és 14 római katolikus pap tért vissza Kárpátaljára a száműzetésből és a börtönből.

A betiltás utáni nehéz idökben különösen fontos szerepe volt Hira Sándor helytállásának (1897–1983). Hirát 1945. december 30-án XII. Pius pápa áldásával Romzsa Tódor püspökké szentelte. 1949 februárjában Hirát letartóztatták, 25 év szibériai fogságra ítél-

ték. Több évnyi raboskodás után visszatért Kárpátaljára, és 1956 novemberében felszentelt négy papot. Az egyik titkos mise alkalmával Hirát letartóztatták, öt év kényszermunkára ítélték, és kitiltották az Ukrán SZSZK területéről. Hira püspök Karagandában élt, de ott sem feledkezett meg a görög katolikusság ügyéről. Amikor a helyzet megkívánta, titokban tette meg az ötezer kilométeres utat Ungvárig. 1956 és 1983 között mintegy harminc papot és három püspököt szentelt fel titokban.

Az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején a görög katolikusok fellélegezhetnek. 1990. január 26-án ismét legálissá vált az Ukrán Görög Katolikus Egyház. Kárpátalján 132 egyházközséget, 60 templomot és 90 papot jegyeztek be. Ekkoriban jelentek meg az első olyan publikációk, amelyek leplezetlenül mutatták be az egyház történetét.

Foglalkoznunk kell a Szent Bazil rend kárpátaljai történetével is. A szovjet idők megelőzően nyolc monostoruk volt a vidéken: öt férfi (Ungváron, Munkácson, Kisbereznán [Malij Bereznij], Miszticén [Imszticsevo], Husztbaranyán [Boronyava]) és három női (Ungváron, Munkácson, Huszton). Bazilita monostor működött még Máriapócon (Magyarország), Laborcréven [Krásny Brod], Bukócon [Bukovce] (Szlovákia) és Bikszádon [Bixad] (Románia). Kárpátalján 1947 márciusában a munkácsi monostort átadták a pravoszlávoknak, 1949-ben pedig bezárták az összes bazilita monostort, a miszticei kivételével, amely azonban ettől kezdve gyakorlatilag a szerzetesek börtöneként működött 1950 áprilisáig, amikor ezt is felszámolták. A szerzeteseket üldözték, bebörtönözték, többek között Pavol Gojdič eperjesi püspököt is. 2001-ben Romzsa Tódorral együtt boldoggá avatták. Egyetlen szerzetes volt, aki megtagadta hitét, Bohdan Mereszij, aki ateistává lett, s erről értekezést is megjelentetett, amit nyilvánvalóan megrendelésre írt meg.

Ukrajna függetlenedése óta a bazilita rend újjáéledésének vagyunk tanúi. 2006-ban már három férfi (Misztice/Imszticsevo, Husztbaranya/Boronyava, Kisberezna/Malij Bereznij) és egy női (Huszt) monostoruk volt Kárpátalján.

7.5. Megtúrt pravoszlávok és üldözött reformátusok

1939-ig a Munkácsi-Eperjesi Görögkeleti Püspökség a Szerb Patriarchátus fennhatósága alá tartozott. A magyar kormány a második világháború időszakában autokefál görögkeleti egyház megteremtésére törekedett. Ennek érdekében a Munkácsi-Eperjesi Görögkeleti Püspökség („a görög keleti magyar és görög keleti rutén (magyar–orosz) egyházzrészek”) adminisztrátorává Popoff Mihály atyát, a doni kozák származású fehér emigránst tették meg. A pravoszláv egyház ezt követően állami támogatásban részesült. Az 1941. évi nyilvántartás szerint a püspökséghez valamivel több mint 125 ezer hívő tartozott, 1945 végén pedig 142 ezer (ez 173 egyházközséget jelentett). A görögkeleti papok közül csak nagyon kevesen végeztek felsőbb iskolát, mintegy félszáznak volt középfokú végzettsége, a többiek csupán alapfokú képzésben részesültek, hittantanfolyamot végeztek.

1945. március 24-én Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa a „görögkeleti” elnevezést „pravoszlávra” változtatta. Április 20-án a püspökséget a Moszkvai Patriarchátushoz csatolták. A szovjet időszakban a pravoszláv egyház egyre gyarapodott, rövidesen ehhez az egyházhhoz tartozott a legtöbb hívő, templom, pap, akiket már a szovjet papi szemináriumokban képeztek ki. A munkácsi és a csumánfalvi [Csumalevo] női kolostorok való-

sággal vonzották az új belépőket. Az egyház hivatalos megnevezése a „Русская”, azaz Orosz Pravoszláv Egyház volt, az ukrán nyelvben azonban a „Руська” – a Kijevi Rusz [Київська Русь] idejére emlékeztető „oukrán” – kifejezést használták, ami a hívek megtévesztésére szolgált.

A Moszkvai Patriarchátussal való egyesítést a 4. Ukrán Front politikai tisztjeinek és a helyi ruszofilok közreműködésével hajtották végre. A pravoszláv papság meglepéssel fogadta a Szovjetunióhoz való csatlakozást. Az új hatalomtól előnyöket reméltek és lehetőséget arra, hogy elégtételt vegyenek a görög katolikusokon. Ugyanakkor a szovjet-hatalom arra törekedett, hogy az államnak rendelje alá az összes felekezetet. A Néptanács megszüntette a pravoszláv papoknak járó kongrua kifizetését, ami érzékenyen érintette anyagi helyzetüket.

A szovjet időszakban a pravoszlávok is az állam teljes körű ellenőrzése alá kerültek. Kárpátalján az első szovjet években pozitív elbánásban részesültek, amivel azt akarták elérni, hogy közreműködjenek a görög katolikusok elleni fellépésben. Amikor ez megtörtént, az ateista ország keményebb eszközökhöz nyúlt a pravoszlávokkal szemben is: a kommunista hatalom szövetségeséből a pravoszláv egyház is leszámolásos elszenvendőjévé vált.

Ugyanakkor Kárpátalján a görög katolikusok után a reformátusok, valamint a kis-egyházak (evangélisták, hetedik napi adventisták, baptisták, Jehova Tanúi stb.) váltak a totalitárius rezsim legfőbb célpontjaivá. A „felekezeti viszonyok rendezése” érdekében az állam egyesíteni akarta a különböző protestáns egyházakat: az evangéliumi keresztényeket (baptistákat), a szabad keresztényeket, a reformátusokat és az ötvenedik napi keresztényeket. A másik egyesítendő csoport: a hetedik napi adventisták és a református adventisták.

1946 februárjában a hatalom kísérletet tett arra, hogy az állami ellenőrzést az újonnan alakult Baptista Szövetségen keresztül kiterjessze a protestáns felekezetek mindegyikére. Ez a törekvés azonban határozott ellenállásba ütközött. Az 1940-es évek második felében az ötvenedik napi keresztények és az evangéliumi keresztények (baptisták) egyesítését tudták véghezvinni.

A szovjetizált Kárpátalján a reformátusokra azonnal kivetette a hálóját a karhatalom. Koncepciós perben bíróság elé állították az egyház vezetőit (ez volt az ún. Keleti Testvérek-ügy). A református egyház ügyeivel foglalkozó megbízottat neveztek ki, az evangélikus felekezetet pedig feloszlatták arra való hivatkozással, hogy elnéptelenedett.

Az 1950-es években a kárpátaljai református egyháznak mintegy 95 gyülekezete volt. A három egyházkerülethez tartozó 90 egyházközségben 67 lelkész szolgált. 30 éven keresztül Gencsy Béla volt a Kárpátaljai Református Egyházkerület elöljárója, püspöke. 1978 januárjában egyházi szolgálatának 50. évfordulóját töltötte be és elment nyugdíjba. Őt követte Forgon Pál püspök, aki 1994-ig állt az egyházkerület élén. Forgon püspököt két magyarországi püspök, Bartha Tibor és Tóth Károly szentelte fel a beregszászi templomban 1978. május 21-én. A református püspök rezidenciája a tárgyalt időszakban Ungváron volt.

A háború utáni évtized állami egyházpolitikájának három legfontosabb törekvése volt az egyházközségek bejegyzésének lehetetlenné tétele, az egyházi személyek szigorú ellenőrzés alatt tartása, valamint a kivételesen szigorú pénzügyi ellenőrzés.

Elsősorban a protestáns felekezetek bejegyzését igyekeztek megakadályozni, különösen a jehovisták, pünkösdisták és adventisták esetében. E „szekták” felszámolására felszámoló bizottságok egész hálózatát építették ki. A protestáns kiségyházak többsége (Jehova Tanúi, „ellenzéki” baptisták, pünkösdisták, adventisták) nem adta fel hitvallását, ezért betiltották őket. Azok a protestáns felekezetek, amelyek rugalmasabban viszonyultak a totalitárius rendszerhez, bejegyzésre kerültek. A hatalom szemében a törvényesen működő felekezetek a reformátusok, lutheránusok, baptisták és adventisták voltak. Gencsy püspök és a hatalom viszonya lehetővé tette, hogy a reformátusok részt vehessenek akár nemzetközi egyházi rendezvényeken is.

Az úgynevezett „anketizálás” keretében minden egyes egyházi személyről pontos nyilvántartást vezettek. A pénzügyi nyilvántartások tanúsága szerint a pravoszláv papokkal jóval kisebb adót fizettettek, mint például a református lelkészekkel.

Nyikita Hruscov időszakában erőteljes ateista propaganda keretében jelentős mértékben megváltozott a vallásgyakorlással kapcsolatos törvénykezés. 1961 júniusában módosították az Ukrán SZSZK Büntető Törvénykönyvét, belekerült a hírhedt 209. cikkely, melyben „a vallási szertartások ürügyén személy ellen, illetve a polgárok jogai ellen elkövetett merényletről” rendelkeztek. Ezzel törvényileg is lehetővé vált, hogy bármilyen indokkal eljárjanak felekezeti ügyekben. Kárpátalján az önkény áldozatai lettek a jehovisták, a nagydobronyi református hitközség, a nagyrákóci [Velikij Rakovec] és az alsókaraszlói [Zariccsja] baptisták, valamint az iloncai [Ilnica] adventisták.

1963-ban a járási és városi tanácsok végrehajtó bizottságai mellett bizottságokat hoztak létre azzal a céllal, hogy felügyeljék a vallásgyakorlással kapcsolatos törvények betartását és a szovjet szokások meghonosítását. E bizottságok feladata volt a vallási közössegek és az egyházi személyiségek tevékenységének felügyelete is.

A feszült viszonyok ellenére a baptisták például folyamatosan kérelmezték, hogy engedjék meg az anyanyelvű, Magyarországon és Romániában nyomtatott magyar és román egyházi könyvek használatát. Az 1970-es évek végén 21 kárpátaljai család azzal hagyta el az országot, hogy a betiltott adventista kiségyház hívei, s a vallási elnyomás miatt emigrálnak. Az esetnek mind a Szovjetunióban, mind külföldön nagy visszhangja volt.

A legtöbb gondot a rendszernek a jehovisták jelentették, mivel ők teljesen elzárkóztak a közélettől: a gyerekek nem viselték a pionírnyakkendőt, a komszomoljelvényt, nem vettek részt az iskolai és a közösségi ünnepeken. A kiségyház férfi tagjai vallási meggyőződésből gyakran megtagadták a kötelező katonai szolgálatot, aminek börtönbüntetése volt a következménye.

Azonban hiába erőltette az állam minden eszközzel az ateizmust, teljes áttörést nem sikerült elérnie. 1976-ban például a taracújfalui [Novoszelicai] községi tanács nyilvántartása szerint a faluban 965 család élt, közülük 430-an pravoszlávok voltak, 200-an időnként eljártak a pravoszláv templomba, 31-en voltak jehovisták, 6-an pedig hetedik napi adventisták. Csupán 298 család – azaz a lakosság 31 százaléka – volt ateista.

Ugyanebben a faluban és a szomszédos Tiszalón [Tiszolov] 1980-ban 87 gyermek született és mindet megkeresztelték. 28 pár házasodott, s mindegyiknek volt templomi esküvője is. 1982-ben a 107 újszülöttből 80-at kereszteltek meg, a 45 házasságból 35 párt eskettek meg templomban is, és a 22 temetésből 19 volt egyházi.

A kommunista rezsím minden erőfeszítése ellenére sem volt képes kiirtani „a nép ópiumát”, azaz a vallásosságot. Az 1980-as évek végétől változott a helyzet. Ekkor meg-

semmisítették az 1961. március 16-án hozott rendelkezést a felekezetekkel kapcsolatos törvények végrehajtásáról. 1991. április 23-án elfogadták Ukrajna törvényét a lelkiismereti szabadságról és az egyházakról. Az állam és az egyház viszonya a demokratikus államok mintájára alakult át.

8. Oktatás és tudomány

A 20. század folyamán a politika többnyire negatívan befolyásolta az ukrán kultúra fejlődését. A második világháború utáni időszakban Szovjet-Ukrajna az „ukrán burzsoá nacionalizmus” ellen hirdetett harcot. Ukrajna Kommunista (bolsevik) Pártjának számos dokumentuma foglalkozott a kérdéssel, mint például *Elferdítések és hibák az ukrán irodalom történetének bemutatásában a Fejezetek az ukrán irodalom történetéből* című könyvben. Az értelmiséget gyakran vádolták „gyökértelen burzsoá kozmopolitizmussal”. De nem csak a társadalomtudományokkal volt ez így, hanem például a kibernetikát és a genetikát is „burzsoá áltudományként” aposztrofálták.

Nyikita Hruscsov hatalomra kerülésével enyhülés következett be. A társadalom egészére kiható desztalinizáció vette kezdetét, rehabilitálták a politikusok és az értelmiség egy részét, s bizonyos fokig teret engedtek az alkotó szabadságnak is. Hruscsov azonban viszonylag rövid ideig maradt hatalmon, puccsszerűen távolították el az ország éléről, s kezdetét vette a brezsnyevi pangás időszaka. A hruscsovi kor hatásai azonban mély gyökereket eresztettek a társadalomban. Megjelent a tudósoknak és a művészeknek az a nemzedéke – a „hatvanasok” [шестидесятники] –, akik a nemzeti értékeket és a humanista eszméket helyezték előtérbe.

Az 1950-es évek végén a Szovjetunió immár elég nyilvánvalóan lemaradt a vezető hatalmaktól, ahol viharos tudományos-technikai fejlődés indult meg. A birodalomban is kiemelten kezdték támogatni a természettudományi, társadalomtudományi és műszaki kutatásokat. Tudományos kutatóintézetek egész sora nyílt meg, megnőtt a tudományos, a tudományos-népszerű és az oktatási irányvonalú szaklapok száma.

Ezzel egyidejűleg dinamikusan fejlődött az oktatás is. A Szovjetunióban 1959-től vált kötelezővé a nyolcosztályos általános iskola elvégzése, 1977-ben pedig kötelezővé tették az érettségit. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt is, hogy az oktatás terén a mennyiségi mutatók előrelendülése nem jelentette a tartalmi és színvonalbeli javulást. A bölcsődei-óvodai, az iskolai, sőt, az iskolán kívüli oktatás-nevelés is a kommunista elveknek volt alárendelve, ignorálva minden egyéb szempontot.

Az oktatásban két nagy iskola állt szemben egymással: az Anton Makarenko nevével fémjelzett totális kollektívizmus és Vaszil Szuhomlinszkij rendszere, aki azt hirdette, hogy minden gyermeket önálló személyiségnek kell tekinteni, előtérbe helyezve az erkölcsi-etikai és az esztétikai elveket.

A politechnikai iskola erőltetése és a szigorú unifikálás következtében csökkent a tanulók tudásszintje, s ennek következményeként a társadalmi mobilitás és a kommunikációs készség is visszaesett. A kommunista „vasfüggöny” a felnövekvő nemzedékek és a szovjet értelmiség konkurenciaképességére mért csapást.

8.1. Óvoda és iskola

1946-ban a szovjet Kárpátalján megszüntették a korábbi iskolatípusokat: a népiskolát és polgári iskolát, gimnáziumot, tanítói és papi szemináriumokat. Az egész Európában elterjedt és elfogadott modellt a szovjet elemi, nem teljes középiskolák (hétosztályos iskolák) és a középiskolák rendszere váltotta fel.

7. táblázat. Kárpátalja közoktatási intézményei, 1943–1948

Tanítási nyelv	1943/1944. tanév		1947/1948. tanév	
	Iskola	Tanuló	Iskola	Tanuló
<i>Népiskola → elemi iskola</i>				
Ruszin/ukrán	305	64.203	520	43.872
Orosz	–	–	9	339
Magyar	215	31.840	77	6.656
Moldován	–	–	12	2.121
Német	23	2.103	–	–
Összesen	543	98.106	618	52.988
<i>Polgári iskola → hétosztályos iskola</i>				
Ruszin/ukrán	4	1.280	159	48.250
Orosz	–	–	2	506
Magyar	14	2.752	25	7.999
Moldován	–	–	1	423
Összesen	18	4.032	187	56.178
<i>Gimnázium → középiskola</i>				
Ruszin/ukrán	3	2.120	30	14.340
Orosz	–	–	66	3.350
Magyar	4	1.298	–	–
Összesen	7	3.418	36	1.760
<i>Együtt</i>	568	105.596	841	126.856

Forrás: Fedinec Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. (Officina Hungarica VIII.) Budapest, 1999, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 49. p.

A terület szovjetizálásának egyik hatékony eszköze volt a káderpolitika. Ennek lényege a gyarmatosítást elősegítő betelepítés, ami nem szovjet találmány volt, hiszen a történelemből számos példa ismeretes az alkalmazására. A második világháború után Szovjet-Ukrajna központi és keleti régióiból 2,7 ezer ukrán és orosz nyelvű pedagógust irányítottak Kárpátaljára. Egy ideig ez a kontingens alkotta a kárpátaljai pedagógustársadalom zömét. Például az Ilosvai járási Priborzsavszki Hétosztályos Iskola tizennégy pedagógusa közül tízen érkeztek a hágón túlról. Csak az 1970-es évekre haladta meg a helybeli származású pedagógusok létszáma a betelepítettekét. A kárpátaljai pedagógusok zöme az Ungvári Állami Egyetemen, valamint nyugat-ukrajnai egyetemeken és főiskolákon szerzett diplomát.

A háború utáni időszakban az egyik legfontosabb feladat az írástudatlanság felszámolása volt, ami mintegy hatvanötezer személyt, a felnőtt lakosság 15 százalékát érintette.

Közülük legalább huszonötezer cigány származásúak voltak, akiknek a beiskolázása folyamatos problémát jelentett. Az 1947/1948-as tanévben mintegy ötezer pedagógust, diákot és hivatalnokot vontak be az írástudatlanokkal való foglalkozásba. 380 iskola falai között 785 csoportban tanítottak harmincezer felnőttet, akik több mint harmincötezer tankönyvet kaptak ingyenesen. A cél az első és a második osztályos tananyag, azaz az írás, az olvasás és a számolás alapjainak elsajátíttatása volt. Ez a nagy felhajtással körülvett kampány mintegy tíz évet vett igénybe, az 1950-es évek közepéig mintegy hatvanezer felnőttet értek el vele.

Az oktatásban és a kultúrában tapasztalható változások Kárpátalja szovjetizálásának emblemikus jelenségeivé váltak. Míg minden egyéb területen a változásokat repressziók kísérték, ellenállást és elégedetlenséget váltottak ki, az emlékezetbe szomorú és fájdalmas eseményekként vésődtek be, a szocialista állam széles körű iskoláztatási törekvései, az általa létrehozott új intézmények valamelyest tompították a totalitárius valóság éleit.

Ugyanakkor a kárpátaljai „iskolaterv”, akárcsak a Szovjetunió összes többi szegletében, az asszimiláció és az ideológiai manipuláció eszközeivé vált. A tanterv kulcseleme a *Szovjetunió története* című tantárgy volt, amit a harmadiktól a tizedik osztályig heti három-négy órában tanítottak. Ugyancsak emelt óraszámokban tanították az orosz nyelvet és irodalmat: heti három-öt órában. Ennél jóval kevesebb óraszámokban oktatták az idegen nyelvet. A nemzetiségi iskolákban az ukrán nyelv egyáltalán nem szerepelt a tantárgyak között, ami a mai napig ható következményekkel járt.

Az 1946/1947-es tanévben Kárpátalján 558 elemi iskola működött, melyek közül 182 ekkor nyitotta meg kapuit. Mintegy ötvanezer gyermeket iskoláztak be, akiknek nagy része, főleg a hegyvidéki járásokban, iskolák és pedagógusok hiányában, korábban nem járhatott iskolába. Ugyanekkor a 179 hétosztályos iskolába, melyek többsége ebben a tanévben nyílt meg, ötvenhatezer tanuló járt. A 17 középiskolának több mint nyolcezer tanulója volt. Már ekkor volt 98 magyar tannyelvű iskola is, köztük 16 hétosztályos, tizenkétezer tanulólétszámmal. Az egyre növekvő orosz nyelvű lakosság gyermekei számára 17 iskolában folyt az oktatás. Ezenkívül volt még hét román és egy szlovák elemi iskola. A németek számára egyetlen iskolát sem nyitottak, noha korábban 14 anyanyelvi iskolájuk volt Kárpátalján. Az első számú ellenségnek tekintett németeket teljesen háttérbe szorították. Ettől az időszaktól kezdve folyamatosan nőtt a nem teljes középiskolák (hét-, majd nyolcosztályos általános iskolák), valamint a középiskolák száma. 1945 és 1960 között másfélszáz új iskola nyílt meg.

Az 1960-as évek elején a 331 általános és középiskolából 169-ben, azaz az intézmények felében folyt az oktatás egy váltásban. Ezzel országosan is előkelő helyen állt a vidék. Mintegy három évtized kellett még ahhoz, hogy az 1980-as évek végére a kárpátaljai iskolák 97 százalékában egy váltásban tudják oktatni a gyermekeket. Közel 50 középiskolának volt diákszállója, ahol a távoli településekről érkezett felsőosztályosokat helyezték el. A diákszállókban a lakhatást és az étkezést ingyenesen vagy kedvezményes áron biztosították. Ezenkívül az időszak sajátos intézményei voltak az ún. bentlakásos iskolák.

Minden évben az állami költségvetés jelentős összeget, több mint négymillió rubelt fordított iskolaépítésre. Az 1970–1980-as években épült iskolák jól megkülönböztethetők a korábbiaktól. Ezek már ésszerűbb tervek alapján készültek, ami annak is köszönhető,

hogy megemelték az állami normatívát az egy tanulóra jutó iskolaterület (négyzetméter) tekintetében. Ez a pozitív változás lehetővé tette az áttérést a szaktantermi rendszerre.

A korszak mintaiskolájának számított a Nagyszőlősi 8. Sz. Általános Iskola. Már a megújított kritériumok szerint emelték az épületet 1972-ben. A 29 szaktantermet felszerelték a legkorszerűbb technikai eszközökkel, csak filmvetítőtől hat darab volt az iskolában. A munkaórákat három műhelyben (varró, fafaragó és fémmegmunkáló) tartották meg.

A pedagógusok egyre felkészültebbek lettek. Kárpátalján az Ungvári Állami Egyetem és 1950–1954 között az Ungvári Tanítóképző Főiskola biztosította felsőfokú képzésüket. 1946-ban kevesebb mint négyezer pedagógus dolgozott a vidéken, 1961-ben pedig már 10,5 ezer, akiknek 17 százaléka rendelkezett felsőfokú végzettséggel.

Az 1980-as évek végére a tantestületek összlétszáma 14,7 ezerre nőtt. Minden iskolai igazgató és helyettese felsőfokú végzettséggel és legalább tízéves pedagógusi munkavisztonnyal rendelkezett. A bérezés szigorú rendben, a végzettségnek és a munkaviszony időtartamának megfelelő bértábla szerint történt. Az időszakban 47 kárpátaljai kapta meg az érdemes pedagógus címet.

Nagy ismertségre és népszerűsége tett szert Zsoffcsák Zoltán, az Ungvári 2. Sz. Iskola igazgatója, aki végzettsége szerint fizikus volt, életét mégis a zeneoktatásnak szentelte. Több könyvet is publikált újító pedagógiai módszereiről Olha Kanyevszka, a huszti bentlakásos iskola ukrán nyelv és irodalom tanára.

A pedagógusok között több neves író is találunk. A teljesség igénye nélkül néhány név: Olekszandr Markus (1891–1978), Joszip Zsupan (1904–1987), Julij Borsos-Kumjatszki (1905–1978), Jurij Kerekes (1921–2006) és Jurij Mejhes (1925–1999).

Az 1964/1965-es tanévben már 768 iskolában tanult 188.879 gyerek. Ebből 281 volt elemi iskola (13.359 tanulóval), 349 nyolcosztályos (92.948 tanulóval) és 125 középiskola (81.260 tanulóval).

Ezenkívül 208 esti és 7 levelező iskolát tartottak fenn azok számára, akik már munkaviszonyban álltak. Ezekben az intézményekben ukrán, orosz, magyar és moldován (román) nyelven folyt az oktatás. 1950 és 1985 között hetvenezren végeztek Kárpátalján esti iskolát, s 40 százalékuk ezután továbbtanult magasabb szintű oktatási intézményben.

A területen 372 bölcsőde és óvoda volt, melyekbe 15.646 gyerek járt. Ezenkívül 19 idény jellegű bölcsődébe-óvodában fogadtak még 891 gyermeket.

A szovjet időszakban Kárpátalja-szerte tizenöt úttörőpalota, öt sportiskola, két ifjú technikusok háza, két ifjú természetvédő állomás, továbbá gyermek turistatelepek és gyermekvasút létesült, valamint sorra nyíltak meg az ún. „internacionalista barátság klubjai”.

1989-re 55 művészeti iskola volt már Kárpátalján. 1945 és 1990 között az ungvári 1. sz. Pjotr Csajkovszkijról elnevezett zeneiskolában 2,5 ezren végeztek. Vaszil Cibere népművész kezdeményezésére nyílt meg 1979-ben a munkácsi művészeti iskola.

A képzőművészet mint nevelési eszköz páratlan eredményekre vezetett az ungvári úttörőpalotában, melynek módszertanát Bakonyi Zoltán érdemes pedagógus dolgozta ki. Bakonyi 1946 és 1989 között vezette az úttörőpalota képzőművészeti stúdióját. Több mint nyolcezer neveltje volt a stúdióban, akik közül bő háromszázan hivatásos művészek lettek. Bakonyi Zoltán nem arra törekedett, hogy művészt neveljen minden gyerekből, aki a stúdióba járt. Célja az volt, hogy a szépség, a művészi ízlés, az elvont gondolkodás megérintse tanítványait, s ezáltal gazdagabb egyéniségekké váljanak. Bakonyi plein air festésre vitte tanítványait Kárpátalja különböző szegleteibe, melyeken minden alka-

lommal két-három hivatásos művész is jelen volt. A kiváló pedagógus erőfeszítéseinek köszönhetően mintegy nyolcszáz gyerek több mint hétezer alkotása eljutott köztársasági, országos és nemzetközi kiállításokra a világ 53 országába, többek között az USA-ba, Olaszországba, Japánba, Indiába és Kínába.

8. táblázat. Tanulólétszám a különböző tannyelvű osztályokban
(az 1966/1967. és az 1988/1989. tanév összehasonlítása)

Város/járás	1966/1967					1988/1989				
	Ukrán	Orosz	Magyar	Moldován	Összesen	Ukrán	Orosz	Magyar	Moldován	Összesen
Ungvár	4.706	3.864	1.081	–	9.651	111.64	5.363	607	–	17.134
Munkács	5.819	3.252	806	–	9.877	7.509	4.524	708	–	12.741
Beregszászi	3.169	1.575	9.156	–	13.900	4.116	2.302	6.878	–	13.296
Nagybereznai	11.972	88	–	–	12.060	4.549	–	–	–	4549
Perecsenyi						4.825	117	–	–	4942
Nagyszőlősi	14.633	677	3.811	–	19.121	15.560	923	2.869	–	19.352
Volóci	9.155	–	–	–	–	4.861	–	–	–	4861
Ökörmezői					9.155	9.166	–	–	9.166	
Ilosvai	16.755	–	–	–	16.755	16.912	–	–	–	16.912
Munkácsi	16.390	–	1.759	–	18.149	14.090	92	1.733	–	15.915
Rahói	13.559	139	–	1.244	14.942	13.847	367	–	1.490	15.704
Szolyvai	13.511	271	–	–	13.782	8.828	340	–	–	9.168
Técsői	20.615	538	727	2.853	24.733	24.684	743	456	3.530	29.413
Ungvári	6.275	718	3.944	–	10.937	5.039	1.300	3.496	–	9.835
Husztí	18.435	787	558	–	19.780	20.544	914	392	–	21.850
Összesen	154.994	11.909	21.842	4.097	192.842	165.694	16.985	17.139	5.020	204.838

Fedinec Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. (Officina Hungarica VIII.) Budapest, 1999, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 112. p.

8.2. Magyar oktatásügy és internacionalizmus

Az 1944/1945-ös tanévet Kárpátalján – a szovjet katonai jelenlét következtében – átmeneti időszaknak csak feltételesen tekinthetjük. A tanügy a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa közoktatási megbízotti hivatalának hatáskörébe tartozott. Az első rendelkezések ennek a hivatalnak rendelték alá a sajtótermékeket és a könyvkiadást ellenőrző cenzori bizottságot, zárolták az „idegen” nyelven íródott tankönyveket, utasítást adtak a pedagógusoknak a munka azonnali megkezdésére, a helyi hatalmi szerveknek az iskolaépületek rendbehozatalára. Nemcsak a magyar, német stb. nyelvű kiadványok kerültek tiltólistára, hanem a Proszvita Társaság, a Duchnovics Társaság népkönyvtárainak állománya, valamint a Kárpátaljai Tudományos Társaság kiadványai is.

Az 1944. december 23–24-én tartott első pedagógusértekezleten felhívást fogadtak el, mely kimondta, hogy a tanulókat a „szovjet haza” iránti szeretetre kell nevelni. Ennek értelmében valamennyi településen iskolákat kell nyitni, különösen azokon a helyeken, melyeket a leginkább hátrányos helyzetbe hozott az „idegen hódítók” iskolapolitikája. Félre kell állítani mindazokat a pedagógusokat, akik elárulták a népet és a „megszállókat” szolgálták.

A tanítás a rendeletektől függetlenül a front elvonulása után szinte azonnal megkezdődött a megmaradt pedagógusokkal és tanulókkal. Decembertől viszont, amikor az első hivatalos statisztika szerint már 350 tanintézetben – 5 gimnáziumban, 18 polgári iskolában és 327 népiskolában – folyt az oktatás, a központi irányítás egyértelműnek tekinthető. Ezt támasztja alá Kanyó Sándor beregszászi tanító beszámolója az 1947. augusztusi megyei pedagógusértekezleten: „Az első év nagyon kezdetleges irányú volt. Nem volt rendes beiskolázás, az járt, aki akart. Nem volt semmilyen tankönyv. Mindenki úgy készítette tantervét és tananyagát, ahogy tudta és ahogy a legjobbnak látta, különféle nyelveken: kisorosz, nagyorosz, ukrán, magyar. Ki melyiket értette legjobban, vagy amilyen mintakönyvhöz jutott. A beregszászi magyar iskolában orosz újságból olvastak a gyerekek, amelyet időnként lehetett kapni, hogy a tanulók egyforma szövegeket olvashassanak és ezzel gyakorolják az új nyelvet, amit addig nem tanultak és nem gyakoroltak [...] A második éven már mint magyar tannyelvű iskola szerepelt iskolánk, az orosz mint nyelvet tanítottuk már.”

Az első éven az 1944/1945-es tanévet, a második éven pedig az 1945/1946-os tanévet kell értenünk. A fenti idézetből az derül ki, hogy az első tanévben nem volt határozottan eldönthető az iskolák tanyelve, volt ugyan egységes utasítás, amihez tartani kellett magukat, a tanítás nyelve azonban elsősorban a pedagógus nyelvtudásától függött.

Az 1944/1945-ös tanévben „a beregszászi magyar iskola” egy népiskola és egy polgári iskola volt. Ez volt az egyetlen magyar tannyelvű polgári iskola ebben a tanévben, ahol nem szűnt meg a tanítás. A magyar tannyelvű gimnáziumi oktatást decemberre mindenütt beszüntették. Ezeket a tanintézeteket a megye pedagógusaiból álló bizottságok keresték fel azzal, hogy a magyar nyelvű oktatás megszűnik, de aki úgy érzi, hogy vállalni tudja az ukrán nyelvű iskolát, az maradhat. Beregszászban a diákok közül összesen négyen maradtak. A többiek egy része, átlépve az akkor még nyitott határokat, Magyarországon folytatta középiskolai tanulmányait. A fiú osztályból többeket, valamint két tanárt „málenkij robotra” hurcoltak, ahonnan nem tértek vissza. Az immár ukrán tannyelvű gimnáziumban az osztály gerincét a kárpátaljai ruszin gimnáziumok környező falvaiból származó diákok képezték. Az érettségi után, még mielőtt a terület hovatartozása hivatalosan eldőlt volna, a tanulók és a tanárok nagyobb része Csehszlovákiába távozott.

Az 1945. április 20-án Ungváron kiadott 58. számú dekrétum mondta ki a tanintézetek államosítását. A három tanítóképzőről az 1945. július 3-án kelt néptanácsi határozat döntött. E szerint a tanítóképzés négyéves, koedukációs. Ungvárról az egyik tanítóképzőt áthelyezték Husztra, a munkácsi tanítóképzőben pedig óvodai nevelők számára is indítottak csoportot.

Az 1945/1946-os tanévben magyar tannyelvvél 82 elemi iskola és 17 hétéosztályos iskola kezdte meg működését. Emellett a moldován (román) és az egyetlen szlovák tannyelvű iskola számított nemzetiségi iskolának. A pontosság kedvéért meg kell jegyez-

nünk, hogy a kijevi oktatási minisztérium hivatalos rendeleteiben mintegy két évtizeden keresztül nem használta a „nemzetiségi” kifejezést, hanem helyette a „nem ukrán és nem orosz tannyelvű iskolák” körülírással találkozunk.

Az egyetlen szlovák tannyelvű oktatási intézmény a frigyessalvi [Klenovec] általános iskola volt 1944 és 1946 között. Az iskola igazgatójának korabeli beszámolója szerint „az iskola nagy nehézségekkel küzd amiatt, hogy a falu lakosainak több mint 90 százaléka Csehszlovákiába távozott és ez rendkívül rossz hatással van az oktatásra. Azok is készülődnek, akik eddig még maradtak...”. A tanintézet később megszűnt.

Az 1950/1951-es tanévben először a magyar tannyelvű iskolák között már több a hétosztályos, mint az elemi: 55, illetve 46. A minisztérium a következő tanévben a köztársaság néhány más nemzetiségi iskolájával együtt kárpátaljai moldován és magyar tannyelvű iskolákat is beszámoltatott az azokban folyó oktató-nevelő munkáról, és előszörette azt a megállapítást, hogy „a fennálló iskolahálózat teljes egészében biztosítja a nem ukrán és nem orosz nemzetiségű gyerekek általános hétosztályos anyanyelvi iskoláztatását”. Az első nemzetiségi középiskolák – négy magyar (Kaszony, Vári, Nagyberég, Nagydobrony) és egy moldován tannyelvű – az 1953/1954-es tanévben indultak Kárpátalján. Ettől kezdődően fokozatosan növekedett a magyar tannyelvű középiskolák száma, de a tanintézetek – elemi, általános és középiskolák – összlétszáma (90 és 100 között) igen kis eltéréssel állandó szinten maradt. Az a tény, hogy már 1945 szeptemberében annyi magyar tannyelvű iskola kezdte meg működését, melynek számbeli változása a szovjet időszakban alig szembevetendő, alapot szolgáltatott a nemzetiségi oktatás kedvező színben való feltüntetésére. Ám az iskolahálózatról alkotott kép teljesebbé tétele érdekében számba kell venni a tisztán magyar és vegyes tannyelvű tanintézetek arányának alakulását.

A magyar tannyelvű iskolákban 1945-től mind az orosz, mind az ukrán nyelvet és irodalmat tanították, nem sok eredménnyel, de ugyanígy gondok voltak e tantárgyakkal az ukrán és orosz tannyelvű iskolákban „a magyar, cseh és német szavakkal való keveredés miatt”. Ezért „az anyanyelv, valamint az orosz nyelv és irodalom eredményesebb elsajátíttatása érdekében” a minisztérium úgy rendelkezett, hogy 1947. december 1-jétől a „nem ukrán és nem orosz tannyelvű iskolákban” szüntessék meg az ukrán nyelv és irodalom oktatását. Az ukrán nyelv eltörlése a nemzetiségi iskolákban a helyzetben lényegesen nem változtatott. Az orosz nyelv oktatásának eredményesebbé tétele érdekében 1953-tól – a magyar tannyelvű középiskolák megnyitásával egyidejűleg – a magyar iskolákban a magyar gyerekek számára orosz vagy ukrán tannyelvű osztályokat indítottak. Az 1966/1967-es tanévben már a magyar tannyelvű iskolák egynegyedében voltak párhuzamos orosz vagy ukrán osztályok. Ezeknek több mint a fele a Beregszászi járásban, a terület egyetlen magyar többségű járásában működtek.

Az 1960/1961-es tanévtől az 1958-as iskolatörvény alapján a hétosztályos iskola helyébe a nyolcosztályos iskola lépett. A középiskolai osztályok 1966-ig továbbra is három osztályt, utána két osztályt jelentettek. 1974-től a nemzetiségi iskolák tanulóit 6 éves kortól iskolázták be az úgynevezett előkészítő (a köznyelvben: nullás) osztályba: ekkor tanultak meg anyanyelvükön írni, olvasni, az első osztály első félévében pedig az orosz ábécét sajátították el. 1989-től mindenki 6 éves kortól jár iskolába, megszűnt a nemzetiségi iskolákban az előkészítő osztály, az elemi négy, az általános öt, a középiskola két osztály (tizenegy osztályos iskola).

9. táblázat. Iskolai tanévek száma a közoktatás különböző szintjein

Tanév	1945/1946	1962/1963	1966/1967	1974/1975	1989/1990
Elemi/általános/ középiskola	4+3+3	4+4+3	0+3+5+2	0+3+5+2	4+5+2

Forrás: Fedinec Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. (Officina Hungarica VIII.) Budapest, 1999, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 68. p.

A magyar iskolába járók számának alakulásáról megállapítható, hogy 1945-ben közel tizenkétezeren kezdtek meg tanulmányaikat magyar nyelven. Ehhez viszonyítva szembe-tűnő a tanulók számának jelentős növekedése 1948-ban, majd csökkenés tapasztalható 1953-ban, amikor az első magyar középiskolák nyíltak.

10. táblázat. A magyar tannyelvű iskolák száma és tanulólétszáma, 1945–1954

	1945/1946	1949/1950	1953/1954
Elemi	82	53	35
Általános	16	48	59
Középiskola	–	–	4
Iskola összesen	98	100	98
Tanuló összesen	11.808	17.336	16.437

Forrás: Fedinec Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. (Officina Hungarica VIII.) Budapest, 1999, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 70–71. p.

11. táblázat. Magyar tannyelvű iskolák, 1987–1991

	1987/1988	1988/1989	1989/1990	1990/1991
<i>Magyar tannyelvű</i>				
Elemi	13	13	11	11
Általános	26	26	29	34
Középiskola	11	11	13	14
Összesen	50	50	53	59
<i>Két- és három tannyelvű (magyar – egyéb)</i>				
Elemi	–	–	–	2
Általános	17	16	14	11
Középiskola	18	19	17	16
Összesen	35	35	31	29

Forrás: Fedinec Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. (Officina Hungarica VIII.) Budapest, 1999, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 109. p.

Ettől kezdve egyre növekedett a vegyes tannyelvű iskolák száma, a szülők körében pedig egyre általánosabbá vált az a nézet, hogy a gyermek jövőjének biztosítása érdekében kívánatosabb orosz vagy ukrán tannyelvű iskolába járatni a következő nemzedéket.

A magyar tannyelvű iskolák tanulólétszáma az 1966/1967-es tanévi 21,8 ezerrel az 1988/1989-es tanévre 17,1 ezerre csökkent. Járásokra bontva a Beregszászi járásban 28,6%-kal, a Nagyszőlősi járásban 20,9%-kal, az Ungvári járásban 8,4%-kal, a Huszti járásban 29,7%-kal, Técsón 45%-kal, Ungváron pedig 43,8%-kal csökkent a magyar iskolák tanulólétszáma. Ugyanakkor a Beregszászi járásban – amely az egyetlen járás a megyében, ahol a magyar nemzetiségűek többségben élnek – az orosz iskolák tanulóinak 60,8%-a, az ukrán iskolák tanulóinak 35%-a, Beregszászban az orosz iskolák tanulóinak 38%-a és az ukrán iskolák tanulóinak 25%-a magyar nemzetiségű volt.

12. táblázat. A tanulók megoszlása a különböző tannyelvű osztályok között,%

Tanév	Ukrán	Magyar	Orosz
	<i>tannyelvű osztályba jár</i>		
1981/1982	81,2	8,6	7,6
1984/1985	80,6	9,2	7,2
1985/1986	80,8	9,0	7,4
1986/1987	80,0	7,6	9,0
1988/1989	80,9	8,4	8,3
1989/1990	81,0	8,5	8,1
1990/1991	81,4	8,6	7,7
Magyar nemzetiségű első osztályos tanulók az 1988/1989. tanévben	8,7	67,5	23,8
<i>Az egyes etnikumok aránya a megye lakosságán belül az 1989. évi népszámlálás adatai szerint</i>	78,4	12,5	4,0

Forrás: Fedinec Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. (Officina Hungarica VIII.) Budapest, 1999, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 110. p.

A pedagógusképzésben teljesen új generációt kellett felnevelni, hiszen a régi oktatók vagy külföldre távoztak, vagy félreállították őket. A területi közoktatási osztály az első szovjet tanév legnagyobb eredményének könyvelte el, miszerint „sikerült szinte teljes egészében megszabadulni azoktól a tanítóktól, akik alkalmatlanok az ifjúság szovjet szellemű nevelésére”, illetve leszögezte, hogy „sok felsőbb képesítésű magyar tanerő megtagadta hivatását”. A pedagógushiány pótlására az egész területre a Szovjetunió belső területeiről irányítottak pedagógusokat. A magyar tanárok részére folyamatosan tartottak átképző tanfolyamokat. A tárgyalt időszakban a magyar tanítóképzés első intézménye 1947-től a huszti középfokú tanítóképző volt. Az első csoport 1950-ben végzett. Huszton ez egyben az utolsó évfolyam is volt, mert a magyar csoportot áthelyezték a munkácsi tanítóképzőbe. Egyidejűleg megszüntették az ungvári középfokú tanítóképzőt, melynek helyébe tanítóképző főis-

kola lépett. A főiskolán az 1953/54-es tanévben Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Kar nyílt, a következő tanévtől azonban a főiskolát felszámolták. A magyar szakosokat átvette az egyetem orosz nyelv és irodalom szakra, de fakultatív órakeretben hallgathattak magyar nyelvet és irodalmat is. Két évfolyam végzett ily módon. Hivatalosan úgy szerepeltek, mint az első orosz tanárok, akik kifejezetten a magyar tannyelvű iskolákban való munkára lettek kiképezve. Az 1956/1957-es tanévben a magyar tannyelvű iskolákban 1.060 pedagógus dolgozott, közülük 115-nek volt felsőfokú, 721-nek középfokú végzettsége. Ugyanekkor az ungvári egyetemnek 92, a munkácsi tanítóképzőnek 250 magyar nemzetiségű diákja volt. A munkácsi tanítóképző mellé immár mint felsőfokú tanintézményben az ungvári egyetemen 1963-ban magyar nyelv és irodalom szak indult, 1965-től önálló (magyar filológiai) tanszékkal. Mindkét tanintézetben csak a speciális tantárgyakat oktatták magyar nyelven. Más oktatási intézményekben, illetve az adott intézmények más karain nem volt lehetőség a magyar nyelven való tanulásra. A magyar oktatási rendszer az érettségiig terjedt tehát.

13. táblázat. A magyar tannyelvű iskolák pedagógusainak képzés szerinti megoszlása, 1947–1976

Képzés	1947/1948	1949/1950	1959/1960	1970/1971	1975/1976
Felsőfokú	4	5	196	634	862
Felsőfokú tanulmányokat folytat	103	160	273	223	233
Középfokú	329	349	626	617	469
Képzés nélkül	17	91	15	596	468
Érettségi nélkül	69	76	–	43	17
Összesen	552	610	1.100	1.517	1.581

Forrás: Fedinec Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. (Officina Hungarica VIII.) Budapest, 1999, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 80., 108. p.

A tananyag tekintetében 1947-ig Ukrajna iskoláiban a tanítás a háború előtti szovjet tantervek szerint folyt, az aktuális párthatározatok alapján történő kisebb módosításokkal. 1947–1951 között is csak a középiskolai osztályok tantervében történtek változások, így azok a magyar iskolákat nem érintették. Sokkal inkább változtak ebben az időszakban az ukrán irodalmi tankönyvek, melyek „túlzottan idealizálták Ukrajna régmúltját” és „aránytalanul nagy hangsúlyt fektettek az ukrán írók és költők nemzeti érzületére”. Amikor 1944 végén zárolták az „idegen nyelven” íródott tankönyveket, ez nem csak a magyar könyvekre vonatkozott, hanem többek között a helybeli szláv lakosság különböző irányvonalat képviselő, a háború alatt, illetve után megszüntetett szervezeteinek kiadványaira is; ugyanakkor minden helytörténeti vonatkozású művet is kivontak a forgalomból. Felnőtt egy olyan nemzedék, amely nem volt tisztában saját történelmével. 1956-ban sor került még egy nagy tisztogatásra. Ekkor – most már valamennyi tankönyvből, így a magyar nyelvi és irodalmi tankönyvekből is – ki kellett iktatni J. V. Sztálin említését, valamint az őt dicsőítő műveket. A moldován (román) tannyelvű iskolák tankönyvgondjait úgy oldották meg, hogy azokat teljes egészében Moldáviából (mely akkor a Szovjetunió

tagköztársasága) szállították. Ezeknek az iskoláknak a szovjet időszakban a latin betűs írásról át kellett térniük a cirill betűsre.

Az 1945/1946-os tanévben a magyar iskolák tanmeneteit a járási közoktatási osztályok, illetve maguk az iskolák a nyári tanfolyamokon kapott utasítások alapján, a nyelvi nehézségek miatt eléggé nehézkesen állították össze. „Sajnos nem sokat értettünk, mert ukrán és orosz nyelven folyt az előadás. A fordításokból ismerkedtünk meg az új irányelvekkel” – fogalmazott az egyik beregszászi tanító. A tananyagot az ukrán és orosz nyelvű tankönyvekből kellett fordítani. A magyar nyelvi és irodalmi tantervek összeállítására a járási módszertani szakcsoportok feladata volt. A jóváhagyott tananyagot a pedagógusok a szakcsoport ülésein másolták le, beleértve a versek és az elbeszélések szövegét is. Ezek a kéziratok szolgálták az első „tankönyvek”-ként. Használták „olvasókönyvnek” a korabeli újságokat, s egy ideig az első magyar nyelven megjelent számtankönyv is ezt a célt szolgálta. Az „írásbeliség” eme korszaka a tanulóknak is sok gondot okozott, ugyanis minden tantárgyból „mindent írni kellett [...] Némely gyermek írógörcsöt kapott az ujjaiában [...] Nagy hiba volt az is, hogy a hiányzó tanulók nehezen pótolták az anyagot vagy a papírdarabok, amelyekre sokszor írtak, elvesztek”. Ráadásul „ezek a gyermekek zsinórirást tanultak. Most dült írás a szabály. Mivel begyakorolták az előbbit, nehezen sajátítják el az utóbbit. Így a betűk se nem dültek, se nem állók.”

1946 végétől sorra jelentette meg a köztársasági tankönyvkiadó előző évben létrehozott ungvári szerkesztősége az orosz és ukrán nyelvű tankönyvek magyar fordításos változatait. Persze a kezdeti időben voltak nehézségek a könyvek rendeltetési helyükre való eljuttatásában. A fordításos tankönyvekkel a legnagyobb gond az volt, hogy a fordítónak szorosan kellett ragaszkodniuk az eredeti szöveghez, de kellő gyakorlat, és a magyar szakirodalomban való tájékozódás hiányában a tudományos szaknyelv szenvedett jelentős csorbát. A fordításos tankönyvek alól természetesen a magyar nyelvi és irodalmi tankönyvek kivételt képeztek.

Az egységes tantervek hiánya meglehetősen bonyodalmakat okozott a tanévvizsgákon. Kiderült ugyanis, hogy minden járásban más-más volt a tananyag abból eredően, hogy a járási közoktatási osztályok maguk hagyták jóvá azokat a pedagógusok javaslatai alapján. A tételeket azonban megyei szinten állították össze és adták ki onnan az iskoláknak. Így olyan kérdések is bekerültek, amelyek tárgyát az adott iskolában esetleg egyáltalán nem tanították. A tanulókat a szünetekben kellett behívni az iskolába, hogy megtanulják a vizsgatételek ismeretlen anyagrészeit.

Magyar nyelvből és irodalmi olvasásból az első hivatalos tanterv 1951-ben, illetve 1952-ben jelent meg.

A tanári öntevékenység érdekes színfoltjáról számol be a területi hivatalos lap fordításos változatában, a *Kárpáti Igaz Szóban* 1946 őszén megjelent hír. Ebből az derül ki, hogy a vidék magyar iskoláinak egyikében a magyar órán a tanító az *Óda a pálinkás üveghez* című verset tanította a gyerekeknek, melyben az erkölcselenség és az iszákosság nyílt propagandája foglaltatott. A cikk eredetileg ukrán nyelven íródott, s az eredeti verscímet nem tudta a szerző hitelesen tolmácsolni, magyarra pedig tükörfordításban ültették át. Ez a költemény pedig nem volt más, mint a *Szerelemdal a csikóbőrös kulacsához*, vagyis Csokonai Vitéz Mihály „bús” szívének „ünnepi” éneke. A vers beiktatása a tananyagba természetes, hiszen Keresztes Pál vagy Pintér Jenő irodalomtörténetében – melyen feltehetőleg felnőtt az illető pedagógus – a vers *A Magánosságához* és *A tihanyi ekhóhoz* című

költeményekkel egyenrangú méltatást kapott. 1946-ban a még Beregszászban tartózkodó Győry Dezső költő (később áttelepült Magyarországra) is tagja volt annak a bizottságnak, amely a könyvtárak magyar szépirodalmi anyagát szelektálta. A magán- (azaz otthoni) könyvtárakat nem bolygatták.

Az egész országban egységes óraterveket az Ukrán SZSZK Oktatási Minisztériuma hivatalos rendeleteinek tárában tették közé (a nemzetiségi iskolák számára külön rubrika az „anyanyelv” és az „anyanyelvi irodalom”). A tanterveket magyar nyelvből és irodalomból a Kárpátontúli Területi Pedagógus-továbbképző Intézet magyar kabinetjének módszerészei, vagy az ő megbízásukból iskolai tanítók és tanárok állították össze. A szovjet időszakban a magyar nyelvű tantervtervezeteket, illetve a teljes tankönyvkéziratokat le kellett fordítani ukránra/oroszra, hogy azt Kijevben illetékes helyen jóváhagyhassák. A tantervek alapján készültek a tankönyvek. A legelső irodalomkönyv kivételével a magyar nyelv és irodalom tankönyvek szerzői mindig kárpátaljaiak voltak.

Az elemi iskolai osztályokra vonatkozóan az 1970-es magyar nyelvi tanterv (1–3. osztály) alapkövetelményei: „a tudatos olvasás”, a helyesírás, „a szabatos beszéd” elsajátítása. Ennek megfelelően a tantervnek három fejezete van: az 1. osztály számára az írás-olvasás tanításának követelményeit fogalmazza meg; a 2. osztályban a feladat az olvasás és a beszédkészség fejlesztése; a 3. osztályban pedig az alapvető nyelvtani ismeretek elsajátítását (a hang, a betű, a szó, a mondat), a helyesírási készségek kialakítását írja elő. Az olvasmányok tárgykörei: az októbrista és a pionír, a család, az évszakok, a haza (a Szovjetunió), a szovjet hadsereg, a szovjet ünnepek. Megismerkedhetnek a tanulók orosz, ukrán, kis részben pedig magyar alkotók (Petőfi Sándor, Arany János, Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Móra Ferenc) műveivel.

Ezzel szemben az 1986-os tantervben (1–4. osztály) megfogalmazott követelmények: „megérteni” és „felfogni” az elolvasottakat, a gondolat kifejezése szóban és írásban, „logikusan” és „képekben” gondolkodni. Új kifejezések: a didaktikai játék, a dramatizálás. A nyelvtani rész: az élőbeszéd és az írott nyelv, a hang, a betű, a szó, a mondat, a szöveg, a szófajok. Az olvasmányok között szerepel a gyermekirodalommal való ismerkedés, találkoznak a házi olvasmányok jegyzékében két kárpátaljai szerző, Szalai Borbála és Balla László nevével. Mindkét tanterv koncentrikus.

Az általános iskolai (4–8. osztály; 1989-től: 5–9. osztály) tantervek lineárisak. Az 1970-es fejezetei: hangtan, jelentésstan, szóalkotás, szótan (a 4–5. osztályban); mondattan (a 7–8. osztályban). A megfogalmazott feladatok: az ismeretek differenciálása, gyakorlati alkalmazása, nyelvművelés, „aktív gondolkodásra” nevelés, a magyar nyelv és az orosz nyelv összehasonlítása.

Az 1981-es tanterv többek között idézi a szovjet alkotmány következő mondatát: „Az SZSZKSZ különböző fajú és nemzetiségű állampolgárainak egyenlő jogaik vannak.” A tanterv kifejezésre juttatja, hogy: „A magyar nyelvoktatás az iskolában a marxista-leninista szellemű nyelvtanításra épül.” A magyar nyelv minden sajátosságát a „tantárgyak közötti kapcsolat” alapján is be kell mutatni. A nyelvhelyesség kérdésében kimondja: „a tanulók beszédéből kigyomlálni a zsargont és a fölösleges idegen szavakat [...] Ez a munka csak úgy lesz eredményes, ha a magyar nyelv tanára tanulmányozza a helyi nyelvjárást, rendszeresen figyelemmel kíséri és javítja tanítványainak beszédét, ha megtanítja tanulóit arra, hogy állandóan korrigálják saját és társaik beszédét.”

Az 1987-es tanterv legelső mondata: „A nyelv az emberi érintkezés és gondolatközlés

eszköze, a népi hagyományok, a gazdasági, tudományos és kulturális vívmányok letéteményese.” Az értékelés kritériumainak egyik kitétele viszont, hogy kerülendők a tájnyelvi szavak, kifejezések. Ennek a tantervnek a végén szerepel először szakirodalmi ajánlás a pedagógusok részére, közte három kárpátaljai módszertani kiadvány (a szerzők Drávai Gizella, Kótyuk István és Csengeri Éva).

Az első magyar ábécéskönyv, egyben az első eredeti magyar nyelvű tankönyv 1947-ben jelent meg. (Előtte az írást-olvasást a fonimika módszerével tanították.) Szerzője Kutilán István volt, aki 1965-ig készítette a kárpátaljai ábécéskönyveket, utána ezt a feladatot Ónody Géza vállalta át.

Magyar irodalomból az általános iskolai anyag irodalmi olvasás, a középiskolai osztályokban: irodalomtörténet. Nincs külön szöveggyűjtemény, a szemelvények és a tananyagrészek egy könyvbe kerültek.

A második világháború utáni időszakban az első magyar irodalmi tankönyv 1950-ben jelent meg (két évvel korábban, mint az első hivatalos minisztériumi tanterv). Ez irodalmi olvasókönyv volt a magyar iskolák V. osztálya számára. Az összeállító Hidas Antal, a Moszkvában élő magyar író és – nyilván névleg – Máchlin Nátán, az ukrán oktatási minisztérium munkatársa, a szerkesztő pedig Hidas Antal felesége, Kun Béla lánya – Krásznova Anna (felvett név) volt. Hidas 1948-tól aktívan közreműködött szerzőként, fordítóként, szerkesztőként az ungvári könyvkiadó munkájában. Mindezt Moszkvából tette, de valószínű, hogy személyesen is megfordult Kárpátalján. Az olvasókönyvbe Petőfi Sándor, Arany János, Ady Endre, József Attila, Illés Béla, Zalka Máté, Balázs Béla, Várnai Zseni, Fodor József, Móricz Zsigmond, Illyés Gyula és Darvas József művei kerültek be. Életrajzi adatokat csak Petőfiről találunk, akiről Hidas monográfiáját 1948-ban adta ki az ungvári tankönyvkiadó. Az olvasókönyv felépítésében nem ismerhető fel törvényszerűség, a felsorolt magyar írók művei Alekszandr Puskin, Lev Tolsztoj, Tarasz Sevcenko, Iván Franko és számos szovjet szerző magyarra fordított műveivel váltakoznak. A magyar irodalmi anyag a tankönyvnek mintegy negyed részét képezi.

Más nem lévén, ebből tanultak a VI–VII. osztályosok is (ekkor az általános iskola hétosztályos, magyar középiskola még nincs). A gyér magyar irodalmi anyag ellenére a Hidas–Máchlin-féle olvasókönyvet több mint egy évtizedig nem múlták felül. A VI. és a VII. osztályos tankönyv egyaránt 1954-ben jelent meg. Az elsőben a magyar irodalmi anyag: Petőfi Sándor, Gergely Sándor és Hidas Antal műveit, a másodikban: Petőfi Sándor és Hidas Antal műveit tartalmazza. A tankönyv végén – ami egy új momentum volt – irodalomelméleti ismeretek összefoglalását találjuk. E helyütt jelent meg először tananyagként Olesz Honcsar *Zászlóvivők* című regénye, ami később három évtizeden keresztül igen gyakran volt a magyar tannyelvű iskolákban az irodalmi érettségi vizsgadolgozatok egyik választható témája. Minden tankönyv végén az ukrán irodalmat mutatták be.

Az 1950-es évek közepétől beszélhetünk a második írásbeliség korszakáról. Ekkor megnyíltak a magyar középiskolák, a szükséges felső osztályos – magyar nyelv és irodalom, a többi tantárgyból a lefordított – tankönyvekre azonban a következő évtized elejéig kellett várni. 1960 és 1962 között a tankönyvkiadó az általános iskolai osztályok számára az 1950-es években kibocsátott könyveket adta ki újra, módosításokkal. Az első középiskolai irodalmi tankönyvekben, a magyar mellett, már nem voltak orosz és egyéb szovjet köztársaságokbeli szerzők, csak ukrán költők és írók. Ezek az első középiskolai irodalmi tankönyvek nagy lépést tettek a szakszerűség felé azzal, hogy előbb, illetve egy időben

jelentek meg a tantervvel, illetve ahhoz képest, mely 1961-ben jelent meg nyomtatásban. A IX. osztályban Balassi Bálintot, Csokonai Vitéz Mihályt, Eötvös Józsefet, Petőfi Sándort 42 órában tanították, a X. osztályban Arany Jánost, Jókai Mórt, Mikszáth Kálmánt, Gárdonyi Gézárt 37 órában, a XI. osztályban Ady Endrét, Móricz Zsigmondot, József Attilát, Zalka Mátét, Veres Pétert, Illyés Gyulát 29 órában, miközben mindhárom osztályban 70–70 óra állt a tárgy oktatásához a pedagógusok rendelkezésére. Az érettségi közeledtével egyre kevesebb magyar irodalmi ismeretet kaptak a magyar iskolák tanulói.

Bár az óratervben szereplő magyar órák száma nem egyezett meg a valóban a magyar irodalomnak szentelt órákéval, meg kell állapítanunk, hogy az 1940-es évek végén a magyar irodalom kiszorítására indult folyamat az 1960-as években visszafordult. Megindult az irodalomtanítás nagykorúvá válása a magyar tannyelvű iskolákban: nemcsak szövegismeretet, hanem műelemzési, életrajzi, irodalomtörténeti ismereteket is adott. A szovjet időszakban az irodalmi tankönyvek anyaga volt az egyetlen – persze esetleges – forrás a magyar történelemre vonatkozóan. Tantárgyként a magyar nép történelmének oktatását csupán 1989-ben vezették be a kárpátaljai magyar iskolákban, először fakultatív órakeretben, majd kötelező jelleggel, később ismét fakultatív tantárgy lett (ma is az). Ugyanez volt a helyzet a világirodalommal is. A szovjet időszakban egyáltalán nem volt benne a magyar iskolák tananyagában.

A magyar irodalom-tankönyvekben az egyetlen vitán felül elfogadott magyar alkotó „*a forradalmár költő*”, Petőfi Sándor volt. Második világháború utáni alkotó szinte egyáltalán nem kerülhetett be tankönyvekbe, a meghirdetett „*szovjet–magyar barátság*” ellenére. Ritka kivétel volt például Váci Mihály, akivel levelezett is az egyik tankönyvszerző, Drávai Gizella. Kötetéhez azonban az 1960-as években nem lehetett hozzájutni Kárpátalján, pedig ekkor már beengedték a magyarországi szépirodalmat. A kötetet az egyik magyar szakos egyetemista gépelte indigó alatt és terjesztette bizalmas körben. Egy másik tankönyvszerző, Balla László Veres Péterrel állt kapcsolatban. Az író *Helytállás* című elbeszélése aktuális volt az 1950-es években, mert igen sikeresen festette meg a magyar falu kollektivizálásának képét. Volt a műben egy mondat: „*A feje fölött levő Sztálin-kép éles és finom, de bölcs mosolya mintha világitott volna a füstös szobában.*” Sztálin halála után az író levélben adta meg az engedélyt, hogy a rosszul csengő nevet Leninével helyettesítsék a kárpátaljai magyar irodalom-tankönyvekben.

Az irodalomtanítás legfőbb célja még az 1980-as években is „a tanulók kommunista világnézetének kialakítása, eszmei-politikai és esztétikai nevelése.” „A tanulókkal tudatosan és alaposan el kell sajátítani az irodalmi alkotás eszmei és művészi gazdagságát, művészi ízlést kell beléjük plántálni. Az irodalmi művek olvasása és elemzése során a tanulók ismereteket sajátítanak el az írókról, azok munkásságáról, az irodalomnak a társadalom életében betöltött szerepéről. A tanító feladata feltárni az irodalmi alkotások vallásellenes vetületét is [...] a Lenin-műveknek és pártokmányoknak az irodalom és a művészet kérdéseivel kapcsolatos alapvető elveit és tételeit.”

Mind a magyar irodalom-, mind a magyar nyelvtankönyvek szerzői, a Hidas-féle tankönyv kivételével, kárpátaljai pedagógusok, szerkesztők voltak, többek között Csengeri Dezső, Kormos Adél, Vlagyimir Mihály, Vlagyimir Pirocska, Popovics Tibor, Drávai Gizella, Balla László, Gortvay Erzsébet, Kótyuk István, Palotai Etelka, Varga Júlia, Imre Éva, Kulin Katalin, Keresztyén Balázs, Bagu Balázs és mások.

A szovjet időszakban a kisiskolások az októbrista szervezet, az általános iskolások

a pionírszervezet, a felső osztályosok és a fiatal felnőttek pedig a komszomolszervezet tagjai voltak kötelező módon. Az októbristák és a komszomolok jelvényt, a pionírok vörös nyakkendőt viseltek. A szovjet iskolában kötelező volt az egyenruha viselése: sötét-barna szövetruha, a lányoknak hétköznap fekete, ünnepi alkalmakkor fehér kötényvel.

8.3. Szakképzés

A csehszlovák időszakban Kárpátalján közel 40 ipariskola működött, melyekben 176 pedagógus és mester irányításával lehetett elsajátítani a szakmát. Ezen a területen tehát voltak hagyományok.

A szovjetrendszer is nagy hangsúlyt fektetett a szakképzésre. Az első szovjet típusú szakiskolák 1945-ben Ungváron és a Nagyszőlősi járási Újlakon nyíltak, melyekben 250 fiatal kezdte meg tanulmányait. Két évtized elteltével, 1965-ben a hét kárpátaljai szakiskolában 2.574-en tanultak. Ezután a szakiskolák száma rohamos növekedésnek indult, 23 tanintézetben 80 szakmát sajátíthatott el tizenhatezer diák. A szakiskolákba általános iskola és érettségi után is lehetett jelentkezni. A szakiskolákban 1.700 pedagógus és mester dolgozott.

Ugyanakkor az 1950–1960-as években a kárpátaljai iskolákban kötelezővé tették az olyan munkaórák beiktatását a tanmenetbe, amelyeken valamilyen szakmát kellett elsajátítani. Külön tanműhelyeket is kialakítottak, illetve a falusi iskolákban erdészeti, állattenyésztési, zöldségtermesztési, kertészeti, valamint szőlészeti csoportokat hoztak létre. Ezek a tanműhelyek az egyes iskolák szervezeti egységeiként működtek, az 1970–1980-as években azonban már több iskolára kiterjedő hatókörű termelési tankombinátokat hoztak létre. Az agrárgazdaságokat és az iparvállalatokat kötelezték, hogy vállaljanak „önkéntes” védnökséget e tankombináto fölött. Az 1986/1987-es tanévben már 29 szakipari tankombinát és 16 több iskolát átfogó tanműhely működött Kárpátalján. Ezenkívül a gyárakban, üzemekben mintegy ötven tanműhelyt hoztak létre az iskolások számára.

Az eröltetett munkaoktatásnak is köszönhetően 1964-re már 35,8 ezer közép- és felsőfokú végzettségű szakember dolgozott Kárpátalján. Az 1920-as évektől az 1940-es évek közepéig a tanítóképzők, a kereskedelmi akadémiák, ipari és mezőgazdasági szakiskolák képezték a szakembereket. A szovjet időszakban ezeket az iskolatípusokat felváltották a technikumok és a szakiskolák, melyekben összesen nyolcvannolcezen szereztek ipari, mezőgazdasági, közoktatási, kulturális vagy egészségügyi szakirányú képesítést.

1965-ben összesen tizennégy szakképzőben folyt oktatás, ebből nyolc szakiskola (négy egészségügyi, valamint egy-egy képzőművészeti, zeneművészeti, pedagógiai és klubvezetői-könyvtárosi), és hat technikum (két politechnikai, valamint erdészeti, szövetkezeti, mezőgazdasági és kereskedelmi) volt, összesen 7,7 ezer diákkal.

Az 1960–1980-as években a huszti, a beregszászi, az ökörmezői és egy ideig az ungvári egészségügyi szakiskolák évente 300–400 felcserst és ápolót bocsátottak ki a kórházak, poliklinikák, rendelőintézetek, felcserközpontok és szülőotthonok számára.

1946-ban megkapta a működési engedélyét a Munkácsi Mezőgazdasági Technikum, amely az 1921-ben alapított tanintézet jogfolytonosa lett. Kezdetben három szakirányban folyt az oktatás: földművelés, zöldség- és gyümölcsstermesztés, valamint szőlészet. Később állatorvosi és könyvelő szakokat is indítottak. A tanintézetben nyolcvan tanterem

és tanműhely, valamint állatorvosi rendelő, kísérleti mezőgazdasági részleg és géppark szolgálta a képzési célokat. Évente mintegy 300 mezőgazdasági szakember fejezte be tanulmányait.

1947-ben nyílt meg Huszton az erdészeti technikum, amelynek diákszámja folyamatosan 200 fölött volt. 1945 és 1985 között ötezer villanyszerelő végzett a Nagyszőlősi Politechnikumban.

A Szolyvai Politechnikum 1964-ben nyitotta meg kapuit. Itt az élelmiszer- és feldolgozóipar számára képeztek szakembereket. Az 1969-ben megnyíló Ungvári Elektronikai Technikum nemcsak Kárpátalja, hanem egész Nyugat-Ukrajna szakemberellátását biztosította.

A Técsői járási Dombón 1978-ban megnyílt technikum a szovjet időszakban az egyetlen olyan ukrainai szakiskola volt, ahol a repülőgépgyárak számára képeztek szakembereket. Az államfordulatig több mint négyezren kaptak itt oklevelet.

A munkácsi és az ungvári kereskedelmi akadémiákat a szovjet éraban kereskedelmi technikumokká alakították, melyeket 1946 és 1990 között összesen tizennyolcezer végzetek el.

Az ungvári és a munkácsi tanítóképző szeminárium helyett 1946-ban Ungváron, Munkácson és Huszton nyílt középszintű tanítóképző, melyeket később összevontak egyetlen intézménybe, a munkácsiba. Itt képezték az óvopedagógusokat, a zenepedagógusokat és az elemi iskolai tanítókat. A szovjet időszakban közel tízezer szakember végzett itt. A munkácsi tanítóképzőben külön csoportban képezték a magyar iskolák számára a szakembereket.

Az Ungvári Zeneművészeti Szakiskolában több mint háromezer zenetanár kapott diplomát. 1946-ban még húsz diák kezdte meg tanulmányait, négy évtized elteltével azonban egyidejűleg már ötszázan tanulhattak itt. Az 1980-as évek végén a szakiskolának száz-húsz oktatója volt.

1947 és 1990 között az Ungvári Közművelődési Szakiskola, valamint 1947 és 1985 között a Huszti Közművelődési Technikum hatezer diplomát adott ki könyvtáros, klubvezető, iparművész és színházi szakember szakokon.

Az Ungvári Képzőművészeti Szakiskola nevét több ízben megváltoztatták, a tantestületet különböző ideológiai megfontolásokból többször erőszakosan átalakították. Mintegy ezren szereztek itt képesítést.

Jól megfigyelhető a 20. század folyamán az a változás, ahogyan a néhány tucat képző- és iparművészlétszám mintegy kétezer főre bővült. A képzésben az általános művészeti képzés egyre inkább eltolódott a hivatásos művészképzés felé. Ugyanakkor az 1950–1980-as években az egyéni művészeti tevékenység ösztönzése helyett a „termelési-technológiai szükségletek” kielégítésére törekedtek.

1946 márciusában nyílt meg Ungváron a képző- és iparművészeti szakiskola festő és szobrász szakiránnyal, amihez később a fafaragás szakirány is társult. A tanintézet első igazgatója Erdélyi Béla volt, aki eredetileg művészeti akadémiát szeretett volna alapítani. A szakiskola tanárai mind hivatásos művészek voltak: Boksay József, Fedor Manajlo, Koczka András, Kontratovics Ernő, Iván Harapko, Boreczky Béla, Berecz Vilmos, Petky Sándor, Vaszil Szvida. Ennek a legelső pedagóguskollektívának olyan kiváló művészeket sikerült kinevelniük, mint Volodimir Mikita, Mihajlo Romanisin, Habda László, Jurij Herc és Sütő János.

A szakiskola magas színvonalát biztosította, hogy a mesterek, Erdélyi Béla és Boksay József Budapesten, Fedor Manajlo és Iván Harapko Prágában, Koczka András Rómában végzett művészeti akadémiát. Azonban az a folyamat, amely a tömegcikknek számító ajándéktárgyak előállításához szükséges készségek kialakítása felé vitte el a magas művészeti oktatást, kártékony hatással volt a művészeti életre tág teret engedve a dilettantizmusnak. Ennek ellenére az Erdélyi Béla és Boksay József által létrehozott művészeti iskola és képzőművészeti szövetség összességében segítette a tehetséges fiatalokat a kibontakozásban.

A művészeti iskola alapítóinak pedagógiai és művészeti elvei ellentétben voltak a szovjet oktatás ideológiájával. Éppen ezzel összefüggésben 1947-ben Erdélyi Bélát eltávolították a szakiskola, majd a képzőművészeti szövetség éléről is. Addig teljesen ismeretlen „bűnökkel”, kozmopolitizmussal, formalizmussal, burzsoá elvek követésével vádolták meg. Az 1950-es évek első felében a szakiskolát végleg elhagyták az alapítók. Megnyílt néhány új szak, s ezzel együtt az alkotóművész-képzés átadta a helyét az iparszerű művészeti termelésre való felkészítésnek. Ugyanekkor a Szovjetunió Művészeti Akadémiájának égisze alatt végbement egy nagyfokú centralizáció. A Lemberg-i Képzőművészeti Akadémián például, ahol az ungvári szakiskola számos végzőse tanult tovább, 1960-ban megszüntették a festőművész és a szobrászművész szakokat.

Az Ungvári Képzőművészeti Szakiskola fennállásának első három évtizedében a mintegy 600 végzést reklámgrafikusnak vagy tömegtermelési művészeti vezetőnek irányították helyi, ungvári, munkácsi, huszti, nagyszőlősi, beregszászi vagy hágón túli iparvállalatokhoz, vagy az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Művészeti Alapjának műhelyeibe. A végzősök közül sokan általános vagy középiskolában tanítottak, esetleg képzőművészeti stúdiót vezettek. Az 1990-es évek elején az Ungvári Képzőművészeti Szakiskola ismét a művészeti képzés irányába fordult és felvette az alapító, Erdélyi Béla nevét.

8.4. Ungvári Állami Egyetem

Intézmények és emberek között fennállhat némi hasonlóság abban a tekintetben, hogy hivatalos történetük, hivatalos életrajzuk eltér a valóságtól, mindenféle titkokat rejt. A szovjet történelem tele van ilyesfajta történetekkel. Az egyik példa erre az ungvári egyetem alapítása.

Három történet szála érnek itt össze. Az egyik Nyikita Hruscsov, Szovjet Ukrajna (1938–1949) és a Szovjetunió (1953–1964) első emberének mára már elfeledett kultuszával kapcsolatos. A másik a kárpátaljai lokálpatriotizmus, melynek a kommunisták adtak némi esélyt azzal, hogy eltérően a többi nyugat-ukrán területtől, itt pozícióba helyeztek néhány őslakost is. A harmadik a két világháború közötti ruszofil irányzat képviselőinek látványos veresége, akik csehszlovákiai Podkarpatszka Ruszban értek el sikereket – különösen az 1937-es iskolamentő akcióval –, s a revíziós időszakban sem érték őket különösebb hátrányok, ám a szovjet rendszer végül őket sem kímélte.

Miközben a „nacionalisták” (ukranofilek) és a görög katolikusok (ruszinofilek) mindenféle üldöztetésnek voltak kitéve, a ruszofil irányzat egyes képviselői magas pozíciókba kerültek. Közülük került ki a főügyész, Iván Andrasko. Másokat, mint például Iván Kercsát, Petro Szovát, Sztepan Dobost, ott találjuk az egyetem alapítói között. Miután

azonban betöltötték történelmi szerepüket, Moszkva véget vetett a nemzeti identitások mibenlétével kapcsolatos mindenféle helybeli kísérletezésnek. Kárpátalját a szovjet időszakban az ukrán nemzeti-kulturális fejlődés szocialista típusának medrébe terelték, hiszen az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz tartozott.

Az egyetem alapító okiratának címe: „Kárpáti Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottsága Titkárságának és Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Ungváron, 1945. július 19-én kelt határozata a Kárpátontúli Ukrán Egyetem létrehozásáról”. A dokumentum rögzítette azokat a konkrét intézkedéseket, melyek végrehajtására bizottságot hoztak létre. Eszerint az egyetemet négy karral (történelem, filológia, biológia és orvosi) kell megnyitni a mai Volosin és Pidhirna utcák által határolt épületben (egykori Drugeth Gimnázium, ma az Ungvári Nemzeti Egyetem kémiai kara), amihez rendbe kell hozni és be kell rendezni a volt gimnáziumépületet. A dokumentum ezenkívül foglalkozott az ösztöndíjakkal, a tantestület felállításával és könyvtári állománnyal, valamint a diákfelvétellel, melynek lebonyolítását a dokumentum kelte utáni napra, július 20-ra tűzték ki, a tanév kezdetét pedig október 1-jére. Döntöttek a legfontosabbról, a finanszírozásról is: Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa saját költségvetéséből az egyetem céljaira ötmillió pengőt (korabeli árfolyamon kétmillió szovjet rubelt) szánt, illetve 35 tanári lakás kiutalásáról rendelkezett.

A dokumentumot hatan írták alá: Iván Turjanica, Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjának első titkára és Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának elnöke, valamint a Néptanács közoktatási, kommunális és erdőgazdálkodási, pénzügyi, egészségvédelmi megbízottjai. A végrehajtás oroszlánrésze Iván Kercsa közoktatási megbízott feladatkörébe került. A felsoroltak tekinthetők tehát az egyetem alapítóinak, akik szinte valamennyien őslakosok voltak. A hágón túli, szomszédos megyékben a helybeli lakosok csak másodhegedűsök, vagy legjobb esetben titkos tanácsadók lehettek. Ott gyakorlatilag minden fontos pozíciót a „betelepülő szovjetizálók” foglaltak el.

1945. július 20-án Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának közoktatási osztálya felvételt hirdetett az egyetem négy karára négyéves (történelem, filológia) és öt éves (biológia, orvosi) tanulmányi idővel. 1945. szeptember 27-én Iván Kercsa, a Néptanács közoktatási megbízottja Sztepan Dobos orosz filológust, a középiskolák ügyeivel megbízott tanfelügyelőt megbízta az egyetem megszervezése teendőinek ellátásával. Lokálpatrióta megfontolásokból mind a mai napig őt tartják az egyetem első rektorának.

Ténylegesen az első rektort az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság oktatási minisztériumának 1945. november 5-én kelt rendeletével nevezték ki Arkagyij Kurisko, a kémiai tudományok kandidátusa, egyetemi docens személyében. Kinevezése előtt a 2. Ukrán Front vegyi laboratóriumát vezette, a világháborút megelőzően pedig a Kijevi Tarasz Sevcsenko Állami Egyetem oktatója volt. Az első rektor négy évet töltött az egyetem élén. 1947 májusában a szovjet népgazdaság újjáépítésére és fejlesztésére kibocsátott állami kölcsönkötvényből 8,3 ezer rubel, Iván Rohaly rektorhelyettes pedig hétezer rubel értékben vásárolt. Az egyetem többi dolgozója egy havi bérét „adta kölcsön” az államnak. Minden hasonló akcióban az egyetem mindig az első volt Kárpátalján.

1945. október 18-án Kijevben kelt az USZSZK Népi Megbízotti Tanácsának és az Ukrán Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának határozata az „állami egyetem megnyitásáról Ungvár városában”. A dokumentumot Nyikita Hruscsov, az USZSZK Népi Megbízotti Tanácsának elnöke és Demjan Korotcsenko, az UK(b)P Központi Bi-

zottságának első titkára írta alá. Ezzel mintegy „örökbe fogadták” a már megalapított egyetemet. A dokumentum foglalkozott azzal, hogy erre a lépésre Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának kérelmére kerül sor, illetve rendelkezett arról, hogy köztársasági hatáskörben oldjanak meg olyan gyakorlati lépéseket, mint a négy kar létrehozása, a diákfelvétel, a tanári kar felállítása, a tantermek, laboratóriumok, tanszékek felszerelése, illetve a könyvtár gyarapítása tankönyvekkel, tudományos, politikai és szépirodalommal.

E dokumentum keltkezésekor az egyetem valójában már működött. 1945. szeptember 1. és 20. között tartották meg a felvételi vizsgákat, utána pedig az előkészítő tanfolyamokat. A tényleges egyetemi oktatás 1946. február 1-jétől vette kezdetét. Júliusban még 240 diák felvételét tervezték, októberben 180 főt engedélyeztek, februárban azonban végül 168 diák kezdhetett meg tanulmányait. Az egyetemi könyvtár könyvállománya 1947. júliusi adat szerint elérte a százharmincezer kötetet. Az 1964/1965-ös tanévben az egyetemnek már 7,3 ezer diákja volt, illetve kihelyezett általános kara működött Nagyszőlősen.

Miután Nyikita Hruscsov az 1950–1960-as években fényes karriert futott be, ezzel párhuzamosan az egyetemalapítás legendáriummá alakult át. 1945. október 18-án az a nap lett, amikor „előtűnt a fény az alagút végén” minden „haladó gondolkodású kárpátaljai vágyának beteljesülésére”, hogy állami egyetemünk legyen. 1964 októberében Hruscsovot eltávolították a hatalomból, de senki nem foglalkozott azzal, hogy felül kellene vizsgálni az egyetem születésnapjának kérdését. Valami azonban mégiscsak történt: az egyetem első épületének (a mai Kémiai Kar) folyosóján márvány emléktáblán az USZSZK Népi Megbízotti Tanácsa és az Ukrajnai Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottsága 1945. október 18-án kelt, az egyetem alapításáról szóló határozatának egy részlete volt olvasható. Hruscsov menesztése után a márványtáblának letörték az alsó részét, ahol a dokumentum két aláírójának, Nyikita Hruscsovnak, az USZSZK Népi Megbízotti Tanácsa elnökének és Demjan Korotcsenkónak, az UK(b)P Központi Bizottsága első titkárának neve szerepelt. A műveletet eléggé szakszerűtlenül hajtották végre, az emléktábla alsó része még ma is eldologozatlan.

Kárpátalján megtalálták az új szovjet vezető, Leonyid Brezsnyev – 1964 és 1982 között a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának főtitkára – helyi emlékezetpolitikai szerepét is. Ő volt a felszabadító hős és az „újraegyesítés” atyja. Leonyid Brezsnyev a második világháború időszakában a 4. Ukrán Front 18. hadseregének volt politikai tisztje, 1944. november 26-án Munkácson ott ült Kárpátontúli Ukrajna népi bizottságai első kongresszusa vendégeinek sorában. 1979-ben Mihajlo Trojan történész-professzor a következőket írta: „Leonyid Brezsnyev a munkácsi kultúrházban szót kért és előadást tartott a városi értelmiségnek a Szovjet Alkotmányról, s mi ott akkor először Brezsnyevtől hallottunk világos és nyílt beszédet a tanácsok országának Alkotmányáról.”

1945. október 18-án jogi értelemben Kárpátalja még nem tartozott az Ukrán SZSZK-hoz. Akkor azonban ez senkit nem zavart. A jogi nihilizmus a kommunista rezsim velejárója volt. Vaszil Ruszin, Kárpátontúli Ukrajna Rögtönítélő Bíróságának elnöke nem rendelkezett jogi végzettséggel, de felsőfokú végzettséggel sem.

Az egyetemalapítás története ezzel nem ért véget. Immár jogilag is a Szovjetunió keretei között további lépések következtek. 1946 kora nyarán Moszkvában két orosz nyelvű dokumentum is született, azonos címmel: „Az Ungvári Állami Egyetem megnyitásáról az Ukrán SZSZK-hoz tartozó Ungváron”. Az egyik dokumentum a Szovjet-

unió Minisztertanácsának május 28-án kelt határozata (aláírója Vjacseszlav Molotov, a minisztertanács elnöke), a másik pedig a Szovjetunió Felsőoktatási Minisztériumának június 7-én kelt rendelete (Szergej Kaftanov miniszter aláírásával). A korabeli szokásoknak megfelelően a legfelső szintű döntéseket az illetékes minisztériumok megismélték. Mindkét dokumentum szerint az egyetem 1946-ban nyílt meg, a legmagasabb szintű oktatási intézményekhez sorolták be, és az USZSZK illetékes minisztériumának rendelték alá.

Az alapítás körüli időszakban tehát az egyetem elnevezése többször változott: Kárpátontúli Ukrán Állami Egyetem, Kárpátontúli Állami Egyetem, Ungvár székhelyű állami egyetem. 1946. május 28-tól a hivatalos neve: Ungvári Állami Egyetem. 2000. október 19-én Leonyid Kucsma, Ukrajna elnöke rendeletben nemzeti intézménynek nyilvánította, s ettől kezdve a hivatalos neve: Ungvári Nemzeti Egyetem. Főhatósága Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma.

Az aprócska provinciális felsőoktatási intézmény az 1980-as évek végére tekintélyes egyetemmé nőtte ki magát. A szovjet időszakban közel negyvenezen szereztek itt diplomát. A tizenegy karon és hatvankét tanszéken egyszerre nyolcezer diák tanult harmincnegy professzor irányításával. Az egyetem fennállásának első éveiben még csak egyetlen professzor oktatott a falai között.

8.5. Tudományos potenciál

Az ungvári egyetemen több tudományos iskola is létrejött, melyek kiemelkedő eredményeket értek el. A legeredményesebbek a fizikusok voltak, akik különösen a félvezetők, az elektron-atom ütközések és az űrkutatás területén jeleskedtek, jelentős, elsősorban állami megrendelésekből származó anyagi támogatást élvezve.

Kárpátalja legismertebb orvosa, Fedinec Sándor (1897–1987) az ungvári egyetem professzora volt, aki az endemiás golyva gyógyításával világhírnévre tett szert. Ez a betegség Kárpátalján állandó problémát jelentett a természetes vízkészletek jódhiánya következtében. Fedinec professzornak a golyva gyógyításáról szóló könyvét lefordították és kiadták Latin-Amerikában, ahol a golyva népbetegségnek számított. 1955-ben megalapította a sebészorvosok megyei szövetségét, melynek két évtizeden keresztül volt az elnöke.

Szamuil Berman és Petro Hudivka az algebra területén nyújtottak kiemelkedő teljesítményt. Az egyetemen a véges csoportok egész számú elmélete terén komoly kutatások folytak.

Amikor a Kárpátaljai Tudományos Társaság *Літературна неділя* [Irodalmi vásárnap] című lapjában megjelent Fedor Potusnyak *A kárpátaljai filozófia alapvonalai* című tanulmánya (Ungvár, 1943), a kortársak között nem volt senki, aki akárcsak hozzá tudott volna szólni a kérdéshez. Potusnyák (1910–1960) alapos, széles látókörrel tanúskodó dolgozatához hasonló azóta sem született a régióban. A szerző, aki a háború után az ungvári egyetem tanára lett, igyekezett bevinni a köztudatba olyan kevésbé ismert kárpátaljai gondolkodók munkásságát is, mint Petro Logyij, Andrij Dudirovics, Vaszil Dohovics, Mikola Teodorovics, Vaszil Hadzsega. Potusnyak az egzisztencializmus előhírnöke volt az ukrán filozófiai gondolkodásban.

Kiváló tudományos iskolákat teremtett Kárpátalján két belső ukrainai (poltovai és

Cserkasszi megyéből származó) tudós, Dmitro Csepur (1923–1983) és Iván Zapiszocsnij (1922–2001).

Csepur alapozta meg a félvezetők fizikájának és technológiájának tanulmányozását Kárpátalján. Tanítványa és utóda, Volodimir Szlivka kutatócsapata 1989-ben Állami Díjban részesült a kristályszerkezet nélküli összetett kalkogenid anyagok tanulmányozása, valamint azok alapján optoelektronikai és lézertechnikai berendezések létrehozása terén kifejtett tevékenységért. Később, 2001-ben Volodimir Szlivka a félvezetők hosszantartó komplex kutatásáért kapott Állami Díjat.

Kárpátalján számos akadémiai intézmény is működött az 1960-as évek közepétől. A két első intézmény az atommagkutató és az elméleti fizikai intézet volt. Kárpátaljai tudósok a fotonukleáris reakcióknak és a mikronnak a termelésben való alkalmazását vizsgálták, az elemi részecskék (andronok) elméletének egyes aspektusai kidolgozásával foglalkoztak. Iván Zapiszocsnij professzor vezetésével az 1990-es évek elején ebből a két intézetből jött létre az ugyancsak akadémiai elektronfizikai kutatóintézet. 1995-ben az intézet kutatócsapata Állami Díjat kapott az elektronok, atomok, ionok ütközése során keletkező elemi folyamatok és rezonancia-jelenségek kutatásában elért eredmények elismeréseként.

Ungváron műholdmegfigyelő állomást is felállítottak 1972-ben Motrja Bratijcsuk csillagász vezetésével. A Szovjetunióban először itt alkalmazták a műholdak lézeres helymeghatározását.

1969-ben nyílt meg az Ukrán SZSZK Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének ungvári fiókja, amelynek fő profilja a szocialista országok történetének tanulmányozása volt. Főként a szomszédos országokkal, Magyarországgal, Csehszlovákiával és Romániával foglalkoztak, természetesen a szovjet történetírás kánonjának prizmáján keresztül. Az intézmény éppen az ideológiai megfontolások következtében többször átszerveződött, ma az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Kutatóintézete.

1973-ban hozták létre Ungváron az Ukrán SZSZK Tudományos Akadémiája Társadalomtudományi Intézetének régészeti fiókintézetét a régió őstörténetének tanulmányozására.

Fontos intézmények az időszakban a nagybaktai állami mezőgazdasági kísérleti állomás, a Kárpáti Hegyvidéki Kísérleti Állomás (Alsóverecke), a földművelési és állattenyésztési tudományos kutatóállomás, a lemergi gyermekgyógyászati, szülészeti és nőgyógyászati kutatóintézet munkácsi fiókja, az Ukrajnai Erdőgazdasági és Meliorációs Tudományos Kutatóintézet kárpátaljai állomása (Munkács) és a haszonállatok tenyésztésével és mesterséges megtermékenyítésével foglalkozó kutatóállomás (Munkács). Az Odesszai Kurortológiai Tudományos Kutatóintézet ungvári fiókja többek között az ásványvizeket és gyógyászati célú felhasználásukat vizsgálta, illetve a szpeleoterápiának a szlatinai sóbányákban való alkalmazását a légúti asztma és az emberi szervezet légzőszervei egyéb megbetegedéseinek kezelésében. 1976 és 1980 között Szlatinán 250 ágyas, köztársasági jelentőségű kórházat nyitottak, föld feletti és föld alatti kórtermekkel. A kórház az Odesszai Kurortológiai Tudományos Kutatóintézet ungvári fiókjának klinikájaként is működött.

Az Ungvári Állami Egyetem Orvosi Karán is végeztek kísérleteket, illetve klinikai vizsgálatokat olyan kárpátaljai ásványvizekkel, mint az „Uzshorodszka”, „Kelecsinszka”, „Szinyacka”, „Szojmi”, „Sajan”, „Ploszkivszka”, „Poljana Kupely”.

A szovjet időszakban létesített szanatóriumi-üdülési hálózat első intézménye, a Szinyáki Szanatórium (Munkácsi járás) 1946-ban nyílt, amely a szív-érrendszeri és a mozgásszervi

megbetegedések kezelésére szakosodott. Szolyva mellett, Beregváron, a Schönborn grófok egykori kastélyában kapott helyet az általános egészségügyi ellátásra szakosodott Kárpáti Szanatórium.

A nagybaktai mezőgazdasági kísérleti állomás (Beregszászi járás) elsősorban a gyümölcsfák és a szőlő terméshozamának növelésére szakosodott. Munkácson is volt egy kísérleti telep: a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Alekszej Szevercov Állatökológiai és Evolúciós Morfológiai Intézete a mezőgazdasági kártevőkkel foglalkozott.

Munkácson a Kárpátaljai (majd Kárpáti) Erdészeti Tudományos Kutatóállomást 1949-ben alapították, amely az erdei cserjéket tanulmányozta. Az évtizedek alatt több mint hatezer hektárt telepítettek be, illetve létrehozták a több mint négyszázféle növényfajtának otthont adó Berezinka Dendrariumot (botanikus kertet).

Természetesen távolról sem soroltunk fel minden kutatóintézetet, csak néhány példával érzékeltettük a szovjet időszak ebben a tekintetben sokszínűnek mondható világát.

9. Kultúra, közművelődés

Kárpátalja irodalmi, művészeti és általában véve kulturális, közművelődési életében az elmúlt évszázad során egymástól jól elkülöníthető szakaszokról beszélhetünk, melyek egybeesnek a történeti értelemben vett korszakokkal.

A vidék 20. századi szellemi-kulturális élete ukrán szempontból a következő fontos időszakok keretein belül tárgyalható: a századelő, az első két évtized – „lagymatag provincializmus”; az 1920–30-as évek – „nemzeti újjászületés”; 1940–50-es évek – stagnálás; 1960–80-as évek – „ezüstös kor”; az 1990-es évektől: a kiteljesedő regionalizmus kora.

Ezt a szakaszolást történelmi tényezők és a kulturális örökség együttesen eredményezik. A század két kritikus időszakában, az 1940–80-as években a kulturális teret olyan nagy egyéniségek határozták meg, akik az összukrán kultúrában nyomot hagytak. Ukrajna legmagasabb állami művészeti elismerésében, Tarasz Sevcsenko-díjban részesült Jevhen Sztankovics zeneszerző (1977), Vaszil Szvida szobrászművész (1983), Oleksza Misanics irodalomtudós (1988), Jurij Herc festőművész és Iván Csendej prózaíró (1994), Petro Szkunc (1997) és Dmitro Kreminy (1999) költők, Andrij Bokotej üvegművész (2002), Volodimir Mikita festőművész (2005), Vaszil Szidak fafaragó (2008). Művészetük a legnehezebb időkben teljesedett ki, némelyek életét és munkásságát a rendszer állandó gyanakvása kísérte, személyüket politikailag megbízhatatlannak tartotta, ezért elismerésben sokuk csak 1991 után részesült.

A vidéken igen nagy számú és kiterjedt kulturális intézményhálózat alakult ki, ami a gyakorlatban nem jelentett mást, mint a falusi klubok tömegét. Ezekkel többnyire egy tető alatt volt a könyvtár és a mozi is, kielégítve ezzel a szocializmus elvárását az emberek nevelésére és szórakoztatására.

A kultúra a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága ideológiai osztályának felügyelete alá tartozott. A Szovjetunióban a hivatalos álláspont szerint a kultúrpolitika „tartalmában szocialista és formájában nemzeti” irányú volt. A nemzeti jelleget a külsőségekben megnyilvánuló folklórelemek voltak hivatottak biztosítani, miközben újra és újra kampányszerű harc folyt „a kultúrában megnyilvánuló etnografizmus” kivédésére.

9.1. „Ezüstös kor” a kárpátaljai irodalomban

Kárpátalja irodalmi életében a magyar és a szovjet időszakok (1938/1939–1991) egyaránt sokrétű lenyomatot hagytak. A szépirodalmat eszmei-esztétikai értelemben három irányzat határozta meg: a népi irodalom, az egyházi (rendi) irodalom és a szocialista realizmus irodalma.

A népi irodalom, követve az ébredés (felvilágosodás) hagyományosan kiemelt érdeklődését az átlagember élete iránt, rusztiikus tematikát igyekezett feldolgozni. A becsületes, a közösségért áldozatokat vállaló falusi vezető pozitív alakjának megteremtésére törekedett. A népi ideológia az értelmiség tekintélyes képviselőihez, így például a görög katolikus papság irodalmi vénával rendelkező tagjaihoz köthető.

Az 1940-es évek a *stagnálás időszaka* volt. Az évtized elején az ukrán értelmiség egy jelentős része (többek között Vaszil Hrendzsa-Donszkij, Zoreszlav, Olekszandr Markus) vagy börtönbe került hosszabb-rövidebb időre, vagy külföldre, Szlovákiába (Zoreszlav, Hrendzsa-Donszkij), illetve Csehországba (Volodimir Bircsak, Andrij Karabeles, Iván Irljavszkij, Iván Kolosz és mások) mentek.

Ugyanakkor 1939 szeptemberétől egyre több alkotó érkezett a Szovjetunióból, akik illegálisan lépték át a magyar–szovjet határt (Jurko Borolics, Andrij Patrusz-Karpatszskij, Fegyir Iváncsov, Vaszil Valjo). A prózában a hangadók az ukrán „irodalmi újjászületés” azon képviselői, akik Kárpátalján maradtak: Olekszandr Markus, Luka Demjan, Jurij Sztaninec, Andrij Voron, Fegyir Potusnyak.

Az említettek közül különösen kitűnik a görög katolikus pap Jurij Sztaninec (1906–1994), aki a népi irodalom társadalompszichológiai irányvonalát képviselte. Két legjelentősebb prózai műve a *Юпа Чорнуї* [Fekete Jura] (Ungvár, 1943) című kisregény és a *Cycidu* [Szomszédok] (1935–1941) című regény. Az utóbbi mű a kárpátaljai ukrán irodalomban az első regény, amely a mindennapi életet ábrázolja. Míg a kisregény azonnali sikert hozott az alkotójának, a regény hosszú időn keresztül kéziratban maradt, a keletkezése után több mint hat évtizeddel jelent meg díszkiadásban. A *Cycidu* [Szomszédok] realista regény népies, moralizáló és pszichologizáló elemekkel. Az író az egyéni sorsot a társadalmi környezet hatásaival összefüggésben ábrázolja. A Borzsa-völgyi ember élete jelenik meg előttünk a könyv lapjain keresztül.

Az 1940-es évek legjelentősebb kárpátaljai lírikusai az idősebb nemzedékhez tartozó Julij Borsos-Kumjatszkij és Fegyir Potusnyak. Az ekkoriban jelentkező fiatalok, Iván Kercsa, Jurij Hojda és Dmitro Vakarov orosz nyelven írtak. Később a szocialista-realista kritika őket emelte a piederstálra.

Vaszil Hrendzsa-Donszkij, Julij Borsos-Kumjatszkij, Iván Irljavszkij, Fegyir Potusnyak és mások mellett sajátos szint képvisel a kárpátaljai irodalomban Zoreszlav (Szaboi Szevasztyian, Szent Bazil rendi szerzetes) lírája. Zoreszlav az egyházi (rendi) irodalom képviselője, alkotásainak két központi fogalma Isten és Ukrajna. A hivatalos szovjet irodalomkritika „a kárpátaljai irodalom ukrán burzsoá nacionalista irányvonala tipikus képviselőjének” tartotta őt. Klasszikus szonettjei és bravúros szabad versei, érzelmes látomásai és filozofikus etűdjei kép gazdagságról, metaforikus látásmódról és eredeti alkotói tehetségről tanúskodnak.

A változásokra gyorsan reagáló és lényeglátó irodalomkritikus volt Mikola Lelekacs. A műfordításban (főként magyar nyelvű művek ruszinra/ukránra tolmácsolásában) Iván

Muranyij és Olekszandr Markus remekelt. A fiatal Olekszandr Szlivka pedig komédiáival szórakoztatta a közönséget.

A háborús időszak egyik legnagyobb teljesítménye Iván Harajda kiadói tevékenysége volt. Az általa gondozott, szerkesztett kiadványok kiváló lehetőséget nyújtottak a fiatalok számára, hogy tanuljanak és kiteljesítsék alkotó lendületüket. Az *Irodalmi Vasárnap/Literaturná nedělja* (1941–1944), a *Ruszin Ifjúság/Rusьka молодежь* (1941–1944), a *Zоря/Hajnal* (1941–1943) című irodalmi orgánumok biztosították az alkotók számára a publikációs lehetőséget.

Kárpátalja szovjetizálása (1944 októberétől) nem kedvezett a szellemi-irodalmi élet fellendülésének. Sőt, az írók és költők a legújabb irányzatok követésének lehetőségétől is meg voltak fosztva. Ehelyett rájuk kényszerítették a szocialista realizmus művészeti irányvonalát, s a Szovjetunió Írószövetségének éppen megalakuló helyi szervezetét felhasználták az ahhoz való igazodás biztosítására.

Az irodalom számos tekintetben a politika kiszolgálójává és kiszolgáltatottjává vált. Az idősebbek (Markus, Demjan, Borsos-Kumjatszkij) nehezen fogadták el az új rendszert. A fiatalabb nemzedék (Hojda, Patrusz-Karpatcskij) azonban látszólag könnyen alkalmazkodott.

Az állam tudatosan törekedett arra, hogy a helyi alkotóközösség ne maradjon homogén, és Kárpátalján is megjelenjenek a betelepülő szovjet értelmiségiek (Matvej Tevelyov, Pavlo Cibulszkij, Volodimir Ladizsec, Petro Uhljarenko, Volodimir Pancsenko, Vaszil Mikitasz, Feliksz Krivin). Az 1947-től 1959-ig terjedő időszakban két irodalmi almanach látott napvilágot: a *Szovjet Kárpáton túl (Радянське Закарпаття)* (1947–1957) és a *Kárpátok (Карпати)* (1958–1959) című, ám a pozitív kezdeményezésnek nem volt folytatása.

Az 1945 utáni kárpátaljai irodalmat már nem két különutas, hanem három egymásba fonódó irodalmi irányzat jellemezte. A legnagyobb létszámú az ukrán írók és költők csoportja volt, kisebb számú alkotó képviselte az orosz (Joszip Zsupan, Matvej Tevelyov, Szemen Panyko), illetve a magyar irodalmat (Balla László, Kovács Vilmos és Szalai Borbála).

Akárcsak az 1940-es évek első felében, az évtized második felében és az 1950-es években sem történt minőségi kiugrás a kárpátaljai irodalomban. Sztaninec már említett *Юра Чорний* [Fekete Jura] és *Цыциду* [Szomszédok] című művein kívül, melyeket a kortársak még alig ismertek, a többi szerző és műveik felfedezése, elismerése csak jóval később következett be. Komoly teljesítményt a regényirodalom hozott (Matvej Tevelyov, Fegyir Potusnyak, Szemen Panyko). Alkotó körökben nagy visszhangot keltett Oleh Hrabar *Поэзия Закарпаття. 1939–1944* [Kárpátalja költészete. 1939–1944] (Pozsony, 1957) című orosz nyelvű monográfiája.

Az irodalmi-művészeti élet jellemzője az újabb és újabb alkotók folyamatos jelentkezése. Az 1950-es évek annyiban volt más, mint a megelőző évtized, hogy akik ekkor léptek pályára, irodalmi fellendülést alapoztak meg.

„Ezüstös kor.” Az 1960–80-as évek kárpátaljai szépirodalmában a legjelentősebb Mihajlo Tomcsanyi és Iván Csendej prózaírói, valamint Petro Szkunc lírikusi munkássága. Mihajlo Tomcsanyi *Жменяки* [A Zsmenyak család] (1964) és Iván Csendej *Птахи полишають гнізда* [A madarak kirepülnek fészükéből] (1965) című regénye a kárpátaljai irodalom emblematisz alkotásai. Mindkét művet a fájdalmas társadalmi átalakulások, szociális-gazdasági és politikai viszonyok ihlették, felkavarták az eszmei-tematikai állóvizet. Különös figyelmet érdemel az irodalmi kifejezés gazdagsága, a hősök és

környezetük ábrázolásának pszichológiai pontossága és mélysége. Tomcsányi *Жменяки* [A Zsmenyak család] című regényéből 1982-ben azonos címmel játékfilmet is forgattak Kijevben a Dovzszenko Filmstúdióban. Iván Csendejt pedig a *Березневий сніг* [Márciusi hó] (1968) című leleplező erejű prózakötetéért valósággal kiátkozták a pártirányítás alatt álló irodalmi életből.

Petro Szkunc hősies-hazafias tematikájú alkotásaival írta be magát a kárpátaljai (és az összukrán) irodalomba. Legjelentősebb költeményét – a *Розп'яття* [Keresztrefeszítés] (1971) címűt – a cenzúra betiltotta, *Позруб-трава* [Nebántsvirág] (1979) című verseskötetét pedig az irodalmi munkásságért adható legmagasabb állami kitüntetésre, a Sevcsenko-díjra terjesztették fel. A pártos irodalom funkcionáriusai azonban megakadályozták, hogy megkapja az elismerést.

Az orosz nyelvű alkotók közül Feliks Krivin szatírái érdemelnek megkülönböztetett figyelmet. A *Подражаніе театру* [A színház utánzása] (1971) című kötetét betiltotta a kommunista cenzúra.

A tárgyalt időszakban a prózairodalom minden műfajában – regény, kisregény, novella, elbeszélés, karcolat, mese – különösen nagy fejlődés tapasztalható. Az igen sokféle műfajt sikeresen művelő prózaírók tábora termékeny alkotókból állt: Mihajlo Tomcsanyi, Iván Csendej, Volodimir Ladizsec, Petro Uhljarenko, Jurij Mejhes, Iván Dolhos, Jurij Kerekes, Vaszil Vovcsok, Vaszil Baszarab, Vaszil Hreba, Vaszil Kohan, Dmitro Keselja, Petro Hodanics.

Több verseskötetet is jegyzett az időszakban Petro Szkunc, Vaszil Vovcsok, Balla László, Oleksza Jancsik, Kazimir Hurnickij, Volodimir Matyijiv, Vaszil Ihnat, Vaszil Varadi, Ljudmila Kudrjavszka, Vaszil Huszti, Hrisztina Kerita, Iván Petrovcij, Volodimir Fedinisinec, Mikola Matola. Hosszú szünet után megjelent a lírában a humor és a satíra is (például Mihajlo Vovk és Jurij Sip révén). Jelentős teljesítményeket hozott a gyermekirodalom (Volodimir Ladizsec, Sztepan Zsupanin, Szemen Panyko és Szalai Borbála műveiben).

Szemen Panyko, Jurij Skrobinec, Konsztantyin Bibikov és mások műfordításainak köszönhetően az ukrán olvasók megismerkedhettek a magyar, a cseh, a szlovák, a szerb és a horvát irodalom klasszikusaival. Alekszandr Rudenko-Desznyak, Natalija Rogova, Marina Dobrinyina, Jurij Szajenko, Andrej Kravcsenko, Galina Asanyina moszkvai műfordítók pedig az orosz nyelvű közönséggel ismertették meg a kárpátaljai ukrán irodalmat.

Noha az irodalomkritikával szemben elvárás volt az alkotó tehetség és a szabad gondolkodás ideológiai ellenőrzése, mégis születtek pozitív teljesítmények ezen a téren is. Különösen figyelemre méltó Iván Visnevszkij *Традиції і сучасність* [Hagyomány és modernség] (1961), valamint *Закарпатські новелісти* [Kárpátaljai novellisták] (1964) című tanulmánygyűjteménye.

A vidék 17–20. századi irodalomtörténeti vonatkozásait kutatta Vaszil Mikitasz, Jurij Baleha, Olena Rudlovcsak, Oleksza Misanics, Pavlo Liszovij. A 20. századi kárpátaljai irodalom, Jurij Hojda, Dmitro Vakarov, Luka Demjan, Olekszandr Markus, Fegyir Potusnyak, Joszip Zsupan munkásságának elismert szakértője volt Vaszil Pop. Kárpátalja irodalmi életével hágón túli szakemberek is foglalkoztak, többek között a kijevi Mikola Zsulinszkij, a leMBERGI Mikola Ilnickij és Tarasz Szaliha.

Sajátos színfoltot jelentettek azok a kiadványok, amelyek egyik oldalán kárpátaljai alkotók műveit, másik oldalán pedig szlovák, komi, oszét, leningrádi [szentpétervári] orosz

szervezők műveit adták közre. A kárpátaljai ukrán irodalmárok szoros kapcsolatban álltak a Szlovákiában, Eperjes vidékén élő alkotókkal (Olena Rudlovcsak, Iván Macinszkij, Vaszil Hrendzsa-Donszkij, Mihajlo Molnar, Fegyir Ivancsov). Ungváron a Kárpáti Kiadó Könyvtára sorozatban megjelent többek között Fegyir Potusnyak, Iván Csendej és Volodimir Ladizsec életműsorozata.

A publikálás lehetősége is hozzájárult a regionális és a járási lapok, valamint a tanintézetek keretében működő irodalmi stúdiók népszerűségéhez, s a fiatalok nagy számban éltek a lehetőséggel és próbálták ki magukat. Az újonc szárnypróbálgatók műveit adták közre a különböző időközönként megjelenő almanachok: *Калинові корали* [Kányafa kaláris] (1968), *Перевал* [Határkö] (1973), *Новоліття* [Újév] (1974), *Сонячний годинник* [Napóra] (1976), *Суцвіття* [Virágszokor] (1977), *Калиновий снів* [Kányafaénekek] (1978), *Молодий день* [Új nap] (1979), *Ранковий ключ* [Hajnali kiáltás] (1981), *Дзвінке джерело* [Vízcsobogás] (1983), *Відлуння* [Visszhang] (1985), *Витоки* [Eredet] (1988).

1966-ban adták át először a kárpátaljai kommunista ifjúsági szövetség (komszomol) elismerését, a Dmitro Vakarov-díjat. A kitüntetést megkapta a költő Jurij Hojda (posztumusz) és Vaszil Vovcsok (1966), valamint Petro Szkunc (1967), a prózaíró Vaszil Baszarab (1970), a költő Oleksza Jancsik (1976) és Vaszil Huszti (1984), az irodalomkritikus Vaszil Pop (1986) és a költő Balla D. Károly (1989). Állami elismerésben részesült Petro Szkunc (Andrij Malisko-díj, 1986), Jurij Mejhes (Andrij Holovko-díj az *Стухія* [Őserő] című regényéért, 1985), Iván Csendej (Andrij Holovko-díj a *Скрип коліски* [Nyikorgó bölcső] című regényéért, 1987), a műfordító Jurij Skrobinec (Makszim Rilszkij-díj, 1983), végül a gyerekíró Volodimir Ladizsec (Leszja Ukrajinka-díj, 1985).

Az irodalmi élet számára súlyos teherterételt jelentett a cenzúra, de gúzsba kötötték az időről-időre fellángoló botrányok is, melyek nem egy esetben – az irodalmi tárgyban folytatott vitákon túl – személyeskedésbe torkolltak.

Az irodalmi életet közvetlenül befolyásolta a kiadói tevékenység. Már 1945-ben államosították az összes nyomdát és kiadót. A kisajátított vagyont az újonnan létrehozott egységes állami könyv- és lapkiadó kapta meg, melyet 1964-ben helyi kiadóból köztársasági jelentőségűvé szerveztek át Kárpáti Kiadó néven. Hatáskörébe tartozott Kárpátalja, valamint Ivano-Frankivszk és Csernyivci megye. A Kárpáti Kiadó működési elvei, formái és módszerei semmiben sem különböztek a Szovjetunióban bevettől. A kiadó által megjelentetett (engedélyezett) könyvek listái a kor történelmi lenyomatai. A kiadói terveknek semmi köze nem volt az olvasói szokásokhoz, igényekhez, kizárólag csak az állami és pártszervezetek határozatait tükrözték. A kiadó egyúttal – hallgatólagosan – cenzori hivatalként is működött, noha rajta kívül hivatalos cenzori hálózat is létezett.

A kiadó azonban nem csupán az alkotó szellem korlátozására tört, másrészt híret is terjesztette. 1970-ben jelent meg a Kárpáti Kiadó gondozásában Mikola Szjadrisztij könyve saját miniatúráiról *Тайны микротехники* [A miniatúra titkai] címmel. Az orosz nyelvű könyvet Szovjetunió-szerre olvasták, s a művész alkotásaival így nem csak országos hírnévre tett szert, hanem a világban is elismertté vált különleges munkásságával.

A kiadó történetének dicstelen fejezete Petro Szkunc *Розп'яття* [Keresztrefeszítés] és Feliksz Krivin *Подражання театру* [A színház utánzása] című műveinek betiltása, melyek 1971 végén jelentek meg. Utólag eszmei értelemben éretlennek minősítették mindkét könyvet és a már kinyomtatott több ezer példányt bezúzták.

A Kárpáti Kiadó évente mintegy százféle könyvet, brosúrát, albumot, egyéb kiadványt

jelentetett meg összességében másfél-kétmillió példányban. A kiadó fennállása alatt 3,5 ezer különféle könyvet adott ki, több mint ötvenmillió példányban.

A kiadó többszázszáz példányszámokban jelentett meg úgynevezett társadalmi-politikai irodalmat: agitációs-propaganda anyagot, elsősorban a marxizmus-leninizmus klaszszikusainak műveit, a Szovjetunió Kommunista Pártjának és a Szovjetunió kormányának hivatalos dokumentumait, Kárpátalja történetével foglalkozó tendenciózus válogatásokat és a szocialista munka élmunkásait dicsőítő füzeteket.

Ugyanakkor számos értékes kiadvány látott napvilágot az ökológia, a folklór, a turizmus területéről, megjelentek ukrán, orosz és magyar nyelvű írók, költők időtálló munkái is. Állandó gyakorlattá vált az együttműködés Magyarország és Csehszlovákia jelentős kiadóival. 1958 és 1989 között 584-féle közös kiadvány jelent meg (évente több tucat), melyek összterjedelme 10,5 ezer kiadói ív, az összpéldányszáma pedig 16,3 millió volt. A Kárpáti Kiadó partnere volt a tárgyalt időszakban a magyarországi Kossuth, Európa, Magvető, Móra, Gondolat, Zrínyi, Akadémiai, valamint a csehszlovákiai Madách és Kelet-szlovákiai Kiadó. A Kárpáti népszerűsítette külföldön az ukrán klasszikusokat és a kortárs kárpátaljai irodalmat.

Többnyire napilapként jelent meg a *Закарпатська правда* című lap (magyar változata a *Kárpáti Igaz Szó*). Ezenkívül tíz járási, városi és üzemi lapot adtak ki. 1944 novemberében a *Закарпатська правда* példányszáma négyezer volt, a november 24-i lapszám ennek a duplája, az 1980-as években pedig minden idők legnagyobb példányszámú kárpátaljai sajtókiadványa volt a maga százötvenezres példányszámával. A szerzők között megtalálhatjuk az irodalmi élet jeles képviselőit is, rendszeresek voltak a tematikus irodalmi oldalak. Az újság minden szerzőnek fizetett honoráriumot.

9.2. A kárpátaljai festőiskola

1939 nyarán, rögtön azután, ahogy a katonai közigazgatást felváltotta a polgári, Ungváron hallattak magukról a képzőművészek. Erdélyi Béla elnökletével megalakult a Kárpátaljai Képzőművészek Egyesülete. Júliusban már plein air festést szerveztek a hegyvidéken, a mai nagybereznai járási Voloszjanka és Uzsok települések határában, budapesti vendégekkel, többek között Benkhardt Ágoston részvételével. Ősszel a kárpátaljai művészek részt vettek az V. Nemzeti Képzőművészeti Kiállításon, melyet Kassán rendeztek meg. A műkritikusok magasra értékelték a kárpátaljai alkotókat. 1941 májusában–júniusában a Művészeti Hetek keretében Ungváron gyűlt egybe a magyarországi művészvilág. Kiállították többek között Aba-Novák Vilmos, Szőnyi István, Bernáth Aurél műveit. A fővárosi vendégek mellett az Erdélyi Béla és társai által képviselt festőiskola olyan magas színvonalon mutatkozott be, amely a nehéz háborús viszonyok ellenére a vidéki kisvárost, Ungvárt a közép-európai térség egyik képzőművészeti központjává emelte. Ezt nem hagyhatta figyelmen kívül az újabb fordulat után a szovjethatalom sem.

1945 júliusában nyílt meg Kárpátalján a szovjet időszak első képzőművészeti kiállítása. 1945 decemberében a kárpátaljai alkotások eljutottak Kijevbe, a következő évben pedig Moszkvába, az országos kiállításra.

1945-ben adták Kijevben az első hangversenyt a kárpátaljai művészek. A díszleteket Koczka András készítette. Nagy népszerűségre tett szert a Kárpátaljai Állami Népi

Együttes Petro Miloszlavszkij vezetésével. Az együttes fellépőruhái Fedor Manajlo tervei alapján készültek. Felélénkült az amatőr művészeti élet is.

1945-ben létrejött a szellemi-kulturális élet két központi intézménye, a zenés drámai színház és az egyetem, 1946-ban megnyílt az ungvári középszintű művészeti iskola, a zenei szakközépiskola, a filharmónia, a megyei könyvtár, megalakult a képzőművészeti és az írószövetség, 1947-től fogadta a látogatókat a kárpátaljai képtár. Erdélyi Béla, Koczka András, Boksay József, Fedor Manajlo kárpátaljai festőművészeti akadémia alapítását is elhatározta. 1945 augusztusában Kijevből bizottságot küldtek ki Ungvárra az ügyben. Akadémia alapítását azonban nem engedélyezték, mindössze egy középszintű oktatási intézmény létrehozására adtak engedélyt. Annak ellenére így volt ez, hogy Vaszil Kaszijan és Mikola Hluscsenko, az ukrán képzőművészet két központi alakja Erdélyi Béla, Boksay József, Fedor Manajlo, Koczka András és Boreczky Béla munkásságát európai rangúnak nevezte.

Többek között ezeknek az értékelésnek köszönhetően már 1946 augusztusában létrejöhett az Ukrajnai Képzőművészeti Szövetség kárpátaljai tagozata Erdélyi Béla elnöklétével. A szövetség első tagjai sorában találjuk Boksay Józsefet, Fedor Manajlót, Boreczky Bélát, Koczka Andrást, Hrabovszki Emilt, Soltész Zoltánt, Vaszil Szvidát, Iván Harapkót, valamint Kontratovics Ernőt.

Azonban a művészet területén is gyorsan megmutatkozott az ideológiai prés hatása. 1946-ben rendezték meg Ungváron Kárpátalja képzőművészeinek második kiállítását, melyet immár a népképviselők kárpátaljai tanácsának végrehajtó bizottsága, a kommunista párt kárpátaljai bizottsága, a képzőművészeti szövetség helyi szervezete szervezett, mégpedig a hivatalos megfogalmazás szerint a nagy októberi szocialista forradalom 29. és Kárpátalja felszabadításának 2. évfordulója tiszteletére. A 32 kiállító művész közül ekkor még mindössze ketten tudtak szocialista realista művet felmutatni. Vaszil Szvida fafaragó nyolc alkotása közül három tényér – Sztálin és Lenin portréja, *Процання партизана* [A partizán búcsúja], *Зустріч Червоної Армії* [A Vörös Hadsereg fogadása] –, valamint a szobrász Iván Harapko két műve: Sztálin mellszobra és a *Партизани* [Partizánok] című kompozíció terve felelt meg ennek a kritériumnak.

Az egész 20. századi kárpátaljai művészeti élet egyik legnagyobb alakja Erdélyi Béla volt (1891–1955). A festőművész, pedagógus, közéleti személyiség hatását jelzi az is, hogy 2003 óta a Kárpátaljai Képzőművészeti Főiskolán minden évben Erdélyi-napokat tartanak. Erdélyi Béla a kárpátaljai festőiskola megalapozója, az első kárpátaljai művészeti iskola létrehozója. Pedagógusként nem csak művészi oktatásban részesítette tanítványait, hanem történelmi és irodalmi ismeretekkel is igyekezett kiművelni őket. Édesapja, Mihajlo Hric ruszin származású falusi tanító volt, édesanyja, Zeiski Ilona pedig sváb. 1901-ben a magyarosító politika hatására vette fel a család az Erdélyi nevet. A szó jelentése a magyar nyelvben a szülőföldre, az „erdős országra” utal.

Erdélyi Béla hivatásos művészek nemzedékeit nevelte fel. Kiemelkedő tehetsége és közéleti tevékenysége eredményeként az ukrán művészettörténetben is fogalom a kárpátaljai festőiskola.

1934-ben számba vették Erdélyi Béla műveit. Ekkorra ecsetje alól már több mint ezer olajfestmény került ki. Képeiért komoly összegeket fizettek, neves emberek rendelték meg tőle portréjukat. Az 1930-as években Erdélyi Bélának volt Ungváron az egyik legelső automobíljája. Egyetlen festményével akár ötezer koronát is keresett: háromszor töb-

bet, mint havi tanítói fizetése. Erdélyi az ungvári tanítói szeminárium tanára volt, melyet Avgusztin Volosin, a későbbi miniszterelnök igazgatott.

Erdélyi Béla a festészetet Budapesten (1911–1916), Münchenben (1922–1926) és Párizsban (1929–1931) tanulta. Sokoldalú értelmiségiként nem csak a festészetben, de a zenében és az irodalomban is jártas volt. Felvetődik a kérdés, hogy vajon melyik nyelvet használta Ungváron, ahol élt és alkotott? A családban mindig magyarul beszélt, azokkal pedig, akik nem tudtak magyarul, munkácsi-ilosvai ruszin dialektusban.

1947 februárjában Erdélyi Bélát mindenféle indoklás nélkül eltávolították az ungvári képzőművészeti szakiskola igazgatói székéből. Ám az ok nyilvánvaló volt: megkezdődött a könyörtelen ideológiai harc a kultúra megtisztításáért „a nacionalistáktól, a kulákoktól és a klerikusoktól”. Utolsó éveit Erdélyi nehéz körülmények között tengette. Művészetét is támadták, „formalista”, „kozmpopolita” címkéket aggattak rá. 1949. március 23-i számában a kommunista párt lapja, a *Закарпатська правда/Kárpáti Igaz Szó* *Sújtunk le Kárpátontúlon a kozmpopolita csökevényekre* című szerkesztőségi cikkében azzal vádolta meg Erdélyi Bélát, hogy „a kapitalista Nyugat rothadó kultúrája előtt hajlong”. A cikk felelősségre vonta „a szovjet emberek portréinak eltorzításáért”, „burzsoá esztétának” nevezte. Mindezekre a következtetésekre a lap a művész *Ливарнуї завод* [Vasöntöde] című festménye nyomán jutott. Ugyanitt súlyosan elmarasztalták Koczka András *Зимовуї пейзаж* [Téli táj] című vásznáért, Iván Harapkót *Дівчина-керамик* [Keramikuslány] című szobráért, Fedor Manajlót Iván Franko nevezetes kisregénye, a *Захар Беркут* [Zahar Berkut] illusztrálásáért. Valamennyien nemkívánatos személyek lettek a kommunista rezsím számára. A cikk megjelenése után Erdélyi Bélát eltávolították a kárpátaljai képzőművészeti szövetség éléről. A szövetség közgyűlésén a mestert elítélték „a szocialista rendszer építésében” elkövetett hibákért. Ezután igen nehéz időszak következett rá. A napi betevőért dömpingáron odaadott festményeivel fizetett. Manapság viszont az Erdélyi-festmények ára a legmagasabb ukrainai műtárgyárakkal vetekszik, a gyűjtők előszeretettel kutatják fel a kárpátaljai expresszionista művész alkotásait.

Az először az ukrán írószövetség plénumán napirendre tűzött harc a „kozmpopolitizmus” ellen ily módon elérte a kárpátaljai képzőművészeket is. A kommunista párt ideológiai apparátusa talált egy „hőst” és egy „antihőst”, két kortárs festőművészt, két barátot állítva ebbe a szerepbe: Boksay Józsefet és Erdélyi Bélát. A hatalom gátlástalanul bevetette bevált módszerét: erkölcsi nyomás alá helyezni az egyiket, felmagasztalni a másikat.

Erdélyi Béla művészetszemlélete nem illeszkedett a kor ideológiai kereteibe. Ugyanakkor a kommunista vezetés Boksay Józsefhez (1891–1975) sem viszonyult egyértelműen. A nemzeti romantizmushoz rendíthetetlenül hűséges Boksayt példaadó szovjet művészként állították be. 1951-ben a kárpátaljai művészek közül elsőként kapta meg az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság érdemes művésze címet.

A 20. század modernista kihívásai ellenére Boksay József megmaradt a realizmus útján, és megmaradt mélyen vallásos embernek. Templomi falképeket és freskókat is készített. 1939-ben festette meg az ungvári görög katolikus székesegyház mennyezetfreskóját. A szovjet időkben Boksay vallásos tárgyú freskóit tönkretették, megsemmisítették. Paradox volt tehát a helyzet, hogy az ateista kommunista vezetők éppen Boksay József művészetét kanonizálták. Csendéleteiből, életképeiből, tájképeiből vagy szakrális kompozícióiból átsüt a természet, a népelet iránti szeretet. A képein megjelenő alakok a nép élthű képviselői, ami a művész alkotásainak védjegye. A szülőföld természeti szépsége

és az ott élő emberek megörökítése Boksay számára a legmagasabb esztétikai kategóriát jelentette.

Kárpátalján mind a mai napig a festészet a legnépszerűbb művészeti ág, ugyanakkor a grafika területén is létrejöttek kiváló alkotások. Az 1950-es évektől az 1980-as évek elejéig a legelterjedtebb technika a monotípiá, az akvarell és a pasztell volt.

Boreczky Béla (1910–1990) kiváló festőként gyakran fordult a szénhez, a ceruzához, az akvarellhez, valamint a pasztellhez. Életműve több száz festmény és grafika. Erdélyi Béla munkássága hatott rá, így nem véletlen, hogy műveinek legfőbb jellegzetessége az „expresszív realizmus”. Rajzait dinamikus kompozíció, szaggatott, véletlenszerű vonalak, ujjbeggyel való satírozás jellemzi. Nem riadt vissza a befejezetlenségtől, a spontaneitástól, gyakran meghagyta a rajzon a segédvonalakat is.

Figyelmet érdemel Pavlo Bedzir (1926–2002) munkássága is, aki elsajátította a jogát, komolyan foglalkozott a keleti filozófiákkal és a kultúra világtörténetével. 1946-ban felvételizett az ungvári képzőművészeti szakiskolába, ahol rögtön a 4. évfolyamra vették fel. Személyesen megismerkedett Erdélyi Bélával, Boksay Józseffel, Fedor Manajlóval és Kontratovics Ernővel.

Pavlo Bedzir és felesége, Jelizaveta Kremnicka (1925–1978) nagy közönségsikerrel alkotott. Pavlo Bedzir nagy szeretettel dolgozott a *Життя дерев* [Fák élete] című sorozatán, amit gravírtechnikával készített. A növényvilágnak szentelt monotípiái az emberi élet örök kérdéseinek metaforikus ábrázolásai. Bedzir hajlíthatatlan természete vezetett a disszidensmozgalom kezdetéhez a kárpátaljai művészek körében. Folyamatosan kísérletezett, folyamatosan kutatta a filozófiai alapot elképzeléseibe, egy magánakadémiát is létrehozott. Az 1960-as években a tasizmussal (foltfestéssel) próbálkozott. Végül legfőbb védjegyévé az op-art irányzat vált.

Sokféle műfajban alkotott Medveczkyné Luták Edit (sz. 1932): festészet, táblaképfestészet, könyvillusztrálás, színházi díszlettervezés, jelmeztervezés, gobelinek. Egyes gobelinjei kidolgozottságukkal freskó hatását keltik: *Fiatalok* [Молоді] (1969), *Augusztus a Verhovinán* [Серпень на Верховині] (1980), *Körtánc* [Танок] (1983).

A kárpátaljai festőiskola képviselőinek szoros kötődése a szülőföldhöz követendő példa volt a vidék megannyi művészeti közössége számára. A természeti szépség és a népelet ábrázolása döntő szerephez jutott a művészetben. Ennek köszönhetően a plein air tartalma is kiszélesedett. Nemcsak a természetben való festést jelentette, hanem a népi kultúra, a népi filozófia tanulmányozását is. Minden művész törekedett arra, hogy saját kis tárlatot hozzon össze a plein air festéseken létrehozott alkotásaiból. Ez a jelenség is védjegyévé vált annak az unikális jelenségnek, amit kárpátaljai festőiskolának nevezünk.

Nem feledkezhetünk meg ugyanakkor a hivatalosan oktrojált szocialista realizmusról. A legfőbb követelmény „a valóság hú, történelmileg konkretizált ábrázolása, érzékeltetve a forradalmi átalakulást”. Előterbe került a művész eszmei beállítottsága, alkotásait pedig a világ osztályszempontú átalakítása eszközeinek tekintették. A személyiség teljesen háttérbe szorult.

Az iparművészek legfőbb témája is a népelet volt. A legtöbbet használt anyag a fa. A 20. század második felének gyakorlatilag minden kárpátaljai fafaragója Vaszil Szvida (1913–1989) neveltje vagy követője volt. Legismertebb alkotása az *В сім'ї єдинію* [Egységes családban] (1978–1982) című többalakos relief, amiért az alkotó 1983-ban Tarasz Sevcsenko-díjat kapott.

Szvida iskolájából került ki Iván Brovdi (sz. 1939). Legjelentősebbek az 1974–1975-ben keletkezett, a népeletet megörökítő kompozíciói: *Рости цасливим* [Nőlj nagyra], *Наряджають молоду* [Öltöztetik a menyasszonyt], *Дідо-гончар* [Agyagozó öregember], *Материнство* [Anyaság]. A *Легенди Карпат* [Kárpátok legendái] című, nyolc méter magas alkotását 1984-ben a Szinevéri Nemzeti Parkban állították fel. A *Обрізання винограду* [Szőlőmetszés] című többalakos munkáján a népi viseletbe öltözött emberalakokkal megtöltött teret átszövik a szőlőindák. Kiemelkedő képzőművésze, szobrászművésze volt még Kárpátaljának Horváth Anna (1924–2005).

9.3. A zeneirodalom és a színház remekei

A kárpátaljai zenei életben is hasonló folyamatok zajlottak. Erről tanúskodik az ungvári zeneművészeti szakiskola, a kárpátaljai népi kórus, a filharmónia, a számos zenei együttes története.

A kórus- és zeneművészet fejlődéséhez jelentős mértékben járult hozzá Petro Miloszlavszkij, a Szentpétervárról emigrált folklorista, zenetudós, aki a bolsevik hatalom elől menekült külföldre. 1933-ban került Ungvárra a Bojan Zenei-Színházi Egyesület meghívására. Tanítói kórust készített fel és vezetett, saját népdalfeldolgozásait nagy sikerrel adták elő.

A zeneirodalom Kárpátalját Zádor Dezső (1917–1985) és Márton István (1923–1996) munkásságával fedezte fel. Zádor Dezső 1934-ben végezte el a prágai konzervatóriumot. Kiváló zongoraművész, zeneszerző, folklórkutató és zenetudós volt. Szerzeményei közé tartozik a *Verhovina* [Верховина] című szimfonikus költemény és a *Kárpátok* [Карпати] című kantáta Jurij Hojda versére. Zádort tekintjük a professzionális zeneoktatás megteremtőjének Kárpátalján. Ő volt az első igazgatója az 1946-ban alapított ungvári zeneművészeti szakiskolának.

Márton István legismertebb művei az *Esik eső* [Паде дощ] című hegedűre írt népdalvariáció, valamint a *Tisza partján* [Над Тисою] és *A Kárpátokban* [В Карпатах] című játékfilmek zenéje.

Márton legtehetségesebb tanítványa Jevhen Sztankovics zeneszerző (sz. 1942) gyakorlatilag minden zenei műfajban alkotott. 15 szimfóniát, 5 balettet, folkoperát, kaddish rekviemet, kóruszenét írt a Biblia, Tarasz Sevcenko, Alekszandr Puskin, Pavlo Ticsina, Dmitro Pavlicsko, Pavlo Movcsan szövegeire, több mint 100 film és színpadi előadás zeneszerzője. Elsősorban mégis szimfonikus műveiről vált világhírűvé. Pavlo Ticsina *Я стверджуюсь* [Megerősítettem] című versére írt 3. szimfóniájáért 1976-ban Tarasz Sevcenko-díjat kapott. Fuvolára és 12 vonós hangszerre írt 3. kamaraszimfóniáját 1985-ben az UNESCO a világ tíz legszebb szimfóniája közé sorolta.

1945 januárjában az Ukrán Állami Dal- és Táncegyüttes Ljudmila Csernisova vezetésével több mint félszáz koncertet adott Kárpátalján. Ugyanekkor alakult meg a száznál is több tagú kárpátaljai dal- és táncegyüttes, 1959-től Kárpátaljai Állami Érdemes Népi Együttes, amely három csoportból tevődött össze: kórus, táncegyüttes és zenekar.

1946-ban Kárpátalján járt koncertkörúton Borisz Hmirja kijevi operaénekes, 1948-ban pedig Moszkvából jött el Iván Kozlovskij tenorista és Ljubov Orlova filmszínésznő,

táncdalénekes. Az ukrán származású Kozlovcskij fellépett a kárpátaljai dal- és táncegyüttessel is Kárpátalján és Moszkvában a Pjotr Csajkovcskijról elnevezett koncertteremben (a karmester Petro Miloszlavcskij, az énekmeister Mihajlo Krecsko volt). Negyven éves fennállása alatt a kárpátaljaiak több mint hétezerszer szerepeltek a színpadon Szovjetunió-szerte és Európa számos országában. Balogh Klára (sz. 1928), Kárpátalja első balletmestere állította színpadra a kárpátaljai néptáncincset, megőrizve az eredeti jelleget, mozgáskultúrát, szerepfelfogást, zenekultúrát és népi öltözködési módot.

Az ungvári filharmónia mellett működött a rendkívül népszerű Magyar Melódiák együttes és kamarazenekar (1948-tól). Legnagyobb sikereiket az 1970–80-as években érték el Marton István zeneszerző vezetésével. Marton az együttes számára közel kétszázötven népdalt dolgozott fel.

1974-ben az ungvári filharmóniában felállítottak egy patinás osztrák orgonát, amely a moszkvai Nagyszínház ajándékeként került ide Garri Grodberg moszkvai orgonista és Tamara Brascasjko ungvári zongoraművész közbenjárására. Százezer rubelért – akkorig ez mérhetetlenül nagy összeg volt – restaurálta az orgonát egy krnovi (Csehszlovákia) cég. Azóta egész Európából érkeznek orgonisták Ungvárra.

A kárpátaljai magyar származású művész, Cipola Gizella operaénekesként vált világhírűvé. A közel három oktáv hangterjedelmű szopránénekes a beregszászi járási Gáton született. 1969 májusában énekelt először Giacomo Puccini *Pillangókisasszony* című operájának címszerepét. Nemcsak az énekhang tökéletessége, hanem a japán gésa szerepebe való mély beleérzés képessége is elbűvölte a közönséget. Az ukrán nemzeti operaházban Cso-Cso-Szan szerepe összefonódott Cipola Gizella nevével. Ezzel a szereppel államvizgázott a harkovi művészeti főiskolán és ezzel debütált a kijevi színpadon, néhány évvel később pedig egy tokiói világversenyen elnyerte *A világ legjobb Pillangókisasszonya* címet.

Cipola Gizella a 20. század második felének egyik legnagyobb operaénekesese. A szovjet időkben sajnos a külföldi meghívásoknak csak egy töredéke jutott el hozzá, nagy részüket a rendszer elszabotálta. Az 1970–80-as években az európai színpadok szegényebbek voltak egy Renata Tebaldihoz, Maria Callas-hoz, Montserrat Caballé-hoz mérhető tehetséggel. Negyedszázados karrierje során Cipola Gizella több mint harminc operaszerepet énekelt el, volt Okszana Szemen Hulak-Artemovcskij *Запорожці за Дунаєм* [Zaporozsjei kozákok a Duna-mentén], Marilycja Mikola Liszenko *Тарас Бульба* [Tarasz Bulyba], Valois Erzsébet Giuseppe Verdi *Don Carlos*, Margit Charles Gounod *Faust* és Liza Pjotr Csajkovcskij *Пиковая дама* [Pikk dáma] című operájában.

1983-ban a kijevi Dovzszenko Filmstúdióban készült a *Повернення Баттерфляй* [Pillangókisasszony visszatérése] című játékfilm (rendező: Iván Mikolajcsuk) Szolomija Kruselnickaja életéről. A film sikere hatással volt Cipola Gizella életére is. Bár nem jelent meg a filmben, de ő adta a főszereplőnek az énekhangot. Amikor a filmet bemutatták Münchenben egy nemzetközi fesztivál keretében, a teremben olyanok is ültek a közönség soraiban, akik élőben hallották énekelni Kruselnickáját, s nem akarták elhinni, hogy nem a 20. század első felének nagy ukrán szopránját hallják. Cipola Gizella hangja mindenkit lenyűgözött.

A ruszin színház 1940. április 2-án debütált Ungváron. Lugosi Mihály és Volodimir Hrabar írt négy felvonásos színművet Szilvai Sion *Вівчар* [A juhász] című kisregényéből.

A rendező Petro Alekszejev volt. A színtársulatnak ekkor tizenegy tagja volt, korábban valamennyien a podkarpatszka ruszi tartományi népszínház tagjai voltak.

Kárpátontúli Ukrajna népszínházát 1945. március 3-án hozták létre. Főrendezőnek Petro Alekszejevet nevezték ki, aki tizenkét színésszel kezdte meg a munkát. Már április 30-án színpadra léptek az első darabbal, Konsztantyin Szimonov *Російські люди* [Orosz emberek] című művével. Az előadáshoz Fedor Manajlo készítette a díszleteket. Az 1953-ban létrehozott Beregszászi Népszínházban fennállásának negyven éve alatt közel ötven bemutatót tartottak.

1945 júliusában Ungváron vendégszerepelt a 125 tagú zsitomiri Mikola Scorsz Színház. A művészeti vezető, Vaszil Mahar Kárpátalján maradt mint a népszínház művészeti vezetője, illetve Volodimir Avramenko lett a rendező. 1945. november 27-én került sor Ungváron a népszínház második bemutatójára: Iván Karpenko-Karj *Сто тисяч* [Száz-ezer] című darabját vitte színre Volodimir Avramenko.

A népszínház 1946 januárjában átalakult Kárpátaljai Ukrán Zenés-Drámai Színházzá. A társulat kibővült ukrainai színházakból szerződötetett művészekkel. Lakhatásuk biztosítására öt háromszobás és tíz kétszobás lakást utaltak ki. A színház sikeréhez nagyban hozzájárult az intézmény vezetőjének és rendezőjének, Hnat Ihnatovicsnak a tevékenysége. 1946–1948 és 1959–1963 között tizenöt darabot vitt színre. A színház vezető színésznője, egyben Kárpátalja első hivatásos színművésze Maria Pilcer volt. A megelőző időszakban már szerepelt a podkarpatszka ruszi tartományi színház és a prágai Nemzeti Színház színpadán.

Az ukrán színház két legsikeresebb előadása a *Вовчиха* [Anyafarkas] (Olha Kibiljanskaja azonos című kisregényét Oleh Hrib és Pavlo Linyov vitte színre), valamint a *Жменяки* [A Zsmenyak család] (Mihajlo Tomcsanyij azonos című regényét Oleh Hrib és Mihajlo Tomcsanyi állította színpadra) volt. A *Жменяки* [A Zsmenyak család] annyira sikeres volt, hogy kétszer is műsorra tűzték, 1970-ben és 1976-ban, a kijevi filmstúdió pedig filmszalagra rögzítette az előadást.

1974-ben Jaroszlav Helyasz lett a Kárpátaljai Ukrán Zenés-Drámai Színház főrendezője, aki a világirodalom számos remekét vitte színre.

1987-ben az ukrán színház lelkesen költözött át az újonnan emelt épületbe. A nézőtér egyszerre 815 nézőt tudott befogadni, berendezése modern volt. Örvendetes volt, hogy voltak színházi öltözők, és hogy a látogató egy nagy előcsarnokba léphetett be. Az épület azonban egyáltalán nem volt szép: mind megjelenésében, mind az építkezés körüli bonyodalmak tekintetében – a tervezéstől az átadásig két évtized telt el – a szovjet korszak tipikus mementója lett.

Az ungvári ukrán színházzal párhuzamosan Munkácson működött a Kárpátaljai Orosz Drámai Színház, amely főként szocreal darabokat játszott. 1981-ben nyílt meg Ungváron a bábszínház, amelynek fennállása első évtizedében harminchét premierje volt; az előadásokat összesen 1,2 millió ifjú néző látta.

9.4. Tömegkultúra

A szovjet időszakban jelentős infrastrukturális fejlesztések történtek a tömegkultúrának helyt adó intézmények létesítésével. Főleg klubok, mozik épültek. Míg 1946-ban ötvenöt

mozi volt Kárpátalján, addig 1980-ban már száznyolcvanegy. Egy 1986-os adat szerint egy év alatt a kárpátaljai lakosok átlagban tizenháromszor ültek be moziba. Az ungvári filmraktárban 3,5 ezer játékfilm, 1,3 ezer filmhíradó és dokumentumfilm és ezer tudományos-népszerűsítő film kópiája volt meg.

A szovjet filmesek előszeretettel választották forgatási helyszínnek Kárpátalját. Szergej Bondarcsuk és Szergej Paradzsanov is készített itt játékfilmet. 1975-ben itt forgatta Emil Lotjanu rendező Makszim Gorkij elbeszélései nyomán a *Cigánytábor az égbe megy* című többszörös díjnyertes szovjet kultuszfilmet.

1965-re már 607 kultúrpalota és klub, 732 közkönyvtár (4,4 milliós könyvvállományal) és 638 mozi működött Kárpátalján. Az intézményhálózat gyakorlatilag minden települést elérte. Megkezdődött az ungvári stúdióból a helyi rádió- és tévéadás sugárzása. Nyolcvanhétezer „kontyos rádió” (a köznyelvben *tocská*-nak nevezett vezetékes rádió), százhétezer rádiókészülék és tizenháromezer televízió volt ekkor használatban. 1967-ben nyílt meg Ungváron az ötezer férőhelyes amfiteátrum, amely koncerteknek, fesztiválok-nak adott otthont. Az ország vezető művészei léptek fel itt.

1965-ben mintegy háromezer amatőr művészeti kör és együttes működött Kárpátalján, főként kézműves, zenei, színjátszó, illetve filmes. Kiemelkedik közülük a munkácsi, a huszti és a beregszászi népszínház, a munkácsi érdemes pedagógus énekkar, a perecsenyi és a szolyvai járási kultúrpalota pedagógus énekkara, a munkácsi kultúr-ház cirkusza, a Rahói Kartonpapírgyár Kárpátok Ének- és Táncegyüttese, a huszti járási Boronyava falu néptáncegyüttese és az ungvári Ifjúság Néptáncegyüttes.

1929 óta működött tartományi múzeum az ungvári volt vármegyeházán, amelyet 1945 júniusában megerősítettek ebben a minőségében. 1947-ben a Kárpátaljai Honismereti Múzeum átköltözött az ungvári várba, a képtár viszont továbbra is megmaradt a régi helyén.

1970-ben nyílt meg Ungváron a skanzen. Az Ung folyó bal partján álló, a pravoszláv felekezettől elkobzott Pokrovszkij templom 1979 és 1990 között ateista múzeumként működött.

1987-ben a négy nagy állami múzeum mellett 188 kisebb-nagyobb múzeum és múzeumszoba várta a látogatókat. Ma egész Kárpátalján huszonkét múzeumot tartanak nyilván, melyek javarészt az 1960–80-as években létesültek. Fontos történelmi, néprajzi, helytörténeti anyag gyűlt össze Nagyberegen, Nagybecskón, Nagykopányban, Zaricsevön (lemkó udvarház), Liszicsevóban (kovácsmúzeum), Alsóbisztrán, Novoszelicében, Aknaszlatinán (bányászmuzeum), Tiszabökényben, Nagyberegen (képtár), Kőrösmezőn, Péterfalván, a munkácsi várban történelmi múzeum és képtár stb.

Ungvár határában, a szovjet–csehszlovák határ mentén avatták fel 1970. május 9-én a felszabadító katona emlékművét, Iván és Valentin Znoba alkotását. Az emlékmű mását felállították a Luhansz megyei Milove községben, az első ukrán településen, amelyet felszabadítottak a náci megszállás alól. Ungvár az utolsó felszabadított város volt. Ily módon a szovjet propaganda jelképesen összekötötte a szocialista köztársaság két szélét.

Az 1980-as évek elejére már 569 olyan emlékmű állt Kárpátalja-szerte, amelyek az 1944 őszen itt elesett szovjet katonákra emlékeztettek. A rezsim különösen sok pénzt áldozott arra, hogy megőrökítse a kommunista vezetőket. Csak egyetlen évtized alatt, 1970 és 1980 között negyvenkilenc emlékművet állítottak V. I. Leninnek.

Ugyanakkor negyven év alatt (1945–1985) a permanens ateista kampány időszakában Kárpátalján leromboltak huszonhat fa- és harminckét kötemplomot, több tucat harangot és kápolnát és több száz útmenti keresztet. Régészeti emlékek sokaságát semmisítették meg szándékosan. Kárpátalján mintegy félezer régészeti lelőhelyet tártak fel. A megtalált településmaradványokat, temetkezési helyeket beszántották.

Kárpátalján igen elterjedt volt a házi szövés-fonás, hímzés, faragás stb. Különösen népszerű volt a vesszőfonás, itt készült az ukrainai fonott vesszőárúk fele. A női táskák, valamint a különféle kosarak voltak a legkelendőbbek. Kedvelt nyersanyag volt a szalma és a kukoricacsuhé is. Ez a fajta kisipar különösen a huszti járási Izát tette nevezetessé, ahol több tucat mester dolgozott. Az izai kosarak voltak a legváltozatosabbak mind a funkció, mind a kivitelezés technikája tekintetében.

9.5. Sportélet

Az első háború utáni ukrainai szpartakiádot 1945. augusztus 23. és szeptember 6. között rendezték meg, amelyen már részt vettek kárpátaljai sportolók is: harmincnyolc könnyű-atléta, huszonöt úszó, harminc labdarúgó (két csapat), tizenöt kosárlabdázó (női és férfi csapat) és nyolc tornász (lányok és fiúk egyenlő arányban).

Az első kárpátaljai érmes, egy bronzot Kerecsanin Klára szerezte 100 méteres futásban (a későbbi neves koreográfus, népművész Balogh Klára). 1945-ben az ungvári tanítóképző 3. évfolyamos diákja volt. Az egyetlen első helyet egy rahói pedagógus, Jurij Zozulics szerezte magasugrásban. A falusi atléták közül egyetlenként vitte át a 160 centiméteres magasságot.

A háború utáni időszakban a tömegsportok közül a labdarúgás volt a legnépszerűbb. Ezt nem nehéz elképzelni, ha tudjuk, hogy negyvenezer aktív labdarúgót tartottak nyilván, volt ezer csapat és több mint félezer focipálya. Az ungvári Szpartak 1953-ban ukrán bajnok lett, 1972-ben pedig második volt. Számos labdarúgó, aki Kárpátalján kezdte a sportolói pályafutását, játszott bajnokcsapatokban. A Szovjetunió különböző csapataihoz több mint kétszáz játékost igazoltak le. Különösen nagy karriert futott be Mihajlo Mihalina, Vaszil Turjancsik, Szabó József, Sztefan Resko, Rác László, Iván Jaremcuk. Joszip Beca sportmester a szovjet válogatott tagjaként 1956-ban olimpiai bajnok lett.

A kárpátaljai focisták rendre bekerültek a Kijevi Dinamo csapatába. Négy évtized alatt (1948–1990) a kijevi együttes első csapatában 21 kárpátaljai játékos lépett pályára. Voltak olyan időszakok, amikor a játékosállomány egyharmada innen származott. A Kijevi Dinamo 1952-ben ezüstérmes volt a szovjet bajnokságban, 1954-ben pedig kupagyőztes lett. Mihajlo Mihalina már csapatkapitányként az első kárpátaljai labdarúgó volt, aki elnyerte az érdemes sportolói címet. Sztefan Resko 1975-ben KEK- és szuperkupagyőztes volt, Rác László és Iván Jaremcuk pedig 1986-ban lett KEK-győztes. Juszt Ernő 1949–1957 között játszott a Kijevi Dinamóban, majd sikeres edző lett. Irányításával a lemergi Kárpáti 1969-ben elnyerte a szovjet kupát.

A második legnépszerűbb sportág a röplabda volt. 1946-ban 238 röplabdaklub működött Kárpátalján 4,5 ezer játékosal. Azonban ebben a sportágban nem sikerült kiemelkedő eredményeket elérni.

A Kárpáti (Beregszász–Ungvár) női kézilabdacsapat viszont egyetlen kárpátaljai csapatként a szovjet legfelső ligában szerepelt. A csapat legnevesebb tagja Nyina Hecko-Lobova. A szovjet válogatott tagjaként 1976-ban olimpiai bajnok, 1982-ben pedig világbajnok lett.

Vaszil Sztankovics hosszú időn keresztül tartozott a világ vívóinak élvonalába. 1969 és 1974 között öt világbajnokságon vett részt, melyeken öt arany, egy ezüst és egy bronzérem került a nyakába. Ezenkívül nyert univerziádét, illetve az 1968-as és az 1972-es olimpián is ezüstérmes lett.

1950 és 1980 között kárpátaljai sportolók az olimpiákon hét érmet nyertek: két aranyat, két ezüstöt és három bronzot. A világbajnokságokon tizenkét kárpátaljai sportoló tizenhárom aranyat, két ezüstöt és egy bronzot mondhatott magáénak.

A vidék számos rangos versenynek adott otthont. Többek között az 1980-as években minden esztendőben megrendezték a Barátság könnyűatlétkai tornát, valamint az ungvári maratont, amelyen kiváló külföldi sportolók is szerepeltek. Az ungvári Ifjúság Sportcsarnokban nemzetközi tenisz- és kézilabdatornákat rendeztek.

1990-ben adott otthont Ungvár a város történetében a legnagyobb sporteseménynek, az iskolások nemzetközi sportversenyének vagy ahogy nem hivatalosan nevezték, a gyermekolimpiának, amely 1968 óta szerepelt a világ sportnaptárában. Az ungvári gyermekolimpia műsorán négy versenyszám szerepelt: könnyűatléтика, úszás, tenisz és asztalitenisz.

10. Magyar irodalom a szovjet korszakban: hagyomány és újratereemtés

10.1. Általános tendenciák

A kultúra, a magyar irodalom alakulása Kárpátalján elválaszthatatlan az egyéni és a közösségi sors változásaitól. Különösképp hangsúlyos volt ez az összefonódás a második világháború után. A szovjet rendszer már a legelső napokban felszabadulást hirdetett, és egy olyan időszak kezdetét, melyben a kárpátaljai magyarság is boldogan és szabadon élhet, önazonosságát megőrizheti, sőt ki is teljesítheti. Az embereknek a valóságban azonban egész mással kellett szembesülniük. A háromnapos munkára behívott magyar férfiak sorsa ugyanis az elhurcolás lett. Túl kevesen éltek ott ahhoz, hogy erről ne szerzett volna mindenki tudomást. Kárpátalja magyar lakossága szinte bénultan figyelte, mivé formálódik az, amit boldog felszabadulásnak, kiteljesedésnek ígértek. Ilyen kezdet után alaposan meg kellett hát gondolnia annak a szerzőnek, aki meg akart szólalni, aki anyanyelvű irodalmi alkotással kívánt jelentkezni, hogy miként is fejezi ki magát és világát, melyben ő maga és közössége mindennapjait megéli. S különösképp fontossá vált ez a szovjet időszakban, amikor a megelőző érától eltérően nem nyílt lehetőség pártpolitizálásra, s visszaszorultak az egyházak is. Az irodalomnak tehát többféle hivatást is be kellett töltenie egyszerre.

Kárpátalja irodalmi, kulturális állapotára még a megelőző kisebbségi időszak is kihatott. A kultúra és irodalom művelői mindig messzebb láttak annál, mint amennyit az állami ideológia és rendszer megszabott egy-egy történelmi időszakban. Ők mindig a helyzettel történő számvetést s a megmaradást tartották ügyüknek, az egymást erősítő önazonosságban hittek.

lása. Ez, valamint az ezt követő években sorra megalakuló kulturális körök és társaságok – II. Rákóczi Ferenc Kulturális Kör Munkácson, Hollósy Simon Kör Técsőn, Drávai Gizella Közművelődési Kör Ungváron, Bartók Béla Kör Nagyszőlősen, Móricz Zsigmond Kör Tiszapéterfalván, Kovács Vilmos Irodalmi Klub Gáton – szintén fontos szerepet játszottak abban, hogy végül is 1989-ben megalakult a KMKSZ.

Az 1987-ből való *Évgyűrűk* című antológia nyíltan vallotta, hogy a kárpátaljai magyarság azonosságtudatától elválaszthatatlan a magyar nemzet ezeréves történelmi-kulturális mibenléte. És a kárpátaljai magyar kulturális kezdeményezések, törekvések egyik fontos célja is megvalósult abban, hogy 1989 augusztusában napvilágot látott Kárpátalja első önálló irodalmi folyóirata, a *Hatodik Síp*. Ez a nagy vívmány, valamint Balla D. Károly főszerkesztő, továbbá a többi munkatárs – Dalmay Árpád, Horváth Sándor, Nagy Zoltán Mihály, Vári FABIÁN László, Fodó Sándor, Váradi-Sternberg János – neve mutatja, hogy ekkor minden kulturális eredmény és kezdeményezés egymást segítve, egymást kiegészítve okozott olyan természetes önazonosság-élményt, amely messze felülmúlta az 1960-as és 1970-es években tapasztaltakat.

A *Hatodik Síp* létrejöttéig a kárpátaljai magyar irodalom a következő állomásokon haladt keresztül: *Munkás Újság* (1944 vége); később a *Vörös Zászló* c. lapban az első publikációk (Beregszász, az 1940-es évek vége); az *Új Hang* című antológia (Ungvár, 1954); *Szovjet Kárpátontúl* (1955); *Tavaszi napsütés* (1955); *Kárpátontúli elbeszélők* (1956); *Kárpátok* (1958); 1957-től a *Kárpáti Kalendárium*, majd a *Kárpáti Kalendárium Irodalmi Mellékletei*; az *Együtt* (1966); közben a *Kárpátontúli Ifjúság* és a *Kárpáti Igaz Szó* rendszeresített közleményei, majd ez utóbbiban a *Neon*; a *Lendület*; *Új Hajtás*; *Vallani kell*. További antológiák: *A várakozás legszebb reggelén* (1972); *Szivárványszínben* (1977); *Lendület* (1982); *Sugaras utakon* (1985); az *Évgyűrűk* 1987-től számított néhány évfolyama; *Vergődő szél* (1990).

A magyar nyelvű művelődést az érettségiig vivő iskolarendszer, a Munkácsi Tanítóképző és az Ungvári Állami Egyetem magyar szakja, valamint a kárpátaljai könyvtárhálózat magyar könyvállománya mellett a Magyarországról folyamatosan érkező újságok és folyóiratok jelentették, továbbá azok a lapok, amelyek ekkor minden család otthonába eljutottak, mert előfizetésük kötelező volt. Kiegészítették ezt a kínálatot az ungvári rádió (1946-tól), valamint az ungvári televízió (1965-től) magyar nyelvű adásai. A Magyar Rádió és Magyar Televízió adásai foghatók voltak Kárpátalján.

A rendszerváltozáskor, valamint az államfordulat körüli időszakban valóságos kulturális lázban alkottak a szerzők. Ez az aktivitás még inkább kiteljesedett, amikor új korszak kezdődött Kárpátalja történetében azáltal, hogy Ukrajna független állammá vált 1991-ben.

11. Az első nem kommunista társadalmi egyesületek 1989–1991-ben

Az „átalakítás” [перестройка] politikája a Szovjetunióban az 1980-as évek második felében addig ismeretlen társadalmi mozgásokhoz vezetett. Általános jelenséggé váltak a demokratikus gyűlések, számos legális és informális egyesület jött létre, melyek egyértelmű célja a totalitárius rendszer megengatása volt.

A provinciális kárpátaljai viszonyok között is létrejöttek olyan egyesületek, amelyek

nyíltan kifejezésre juttatták nem kommunista, sőt antikommunista álláspontjukat. Szervezeti tekintetben igen gyengék voltak, kevés számú aktivistával, akik úgymond passzióból vagy a „hivatásos forradalmár” elkötelezettségével tették a dolgukat. Ugyanakkor ezeknek az egyesületeknek jelentős holdudvara volt, nagy volt azoknak a szimpatizánsoknak a köre, akik immár kritikusan viszonyultak a tanácsalanságba fulladó, magát lejárató kommunista rendszerhez.

11.1. A civil társadalom kezdetei

Az időszak legfontosabb szervezetei, amelyekről szót kell ejtenünk: az Ukrajna Népi Mozgalma az Átalakításért (közkeletű nevén a RUH), a Tarasz Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság, az Emlékezet [Memorial] Társaság, a Politikai Foglyok és Üldözöttek Egyesülete, az Ukrán Helsinki Bizottság megyei szervezetei, valamint a helyben újjáéledő Proszvita Társaság, a Kárpátaljai Ukrán Nők Szövetsége, Kárpátalja Ukrán Néptanácsa stb. Ezeknek a meglehetősen sokféle álláspontot képviselő szervezeteknek a megjelenése Kárpátalján egyrészt a történelmi-politikai tradíciókkal, másrészt a társadalomban egyre növekvő ideológiai feszültségekkel magyarázható. Az adminisztratív-parancsuralmi gazdaság stagnálása és hanyatlása, a lakosság zöme életszínvonalának folyamatos romlása nagymértékben hozzájárult a közhangulat radikalizálódásához.

Szovjet-Ukrajna utolsó időszakában harcias kiállásával, nagy tömegeket megmozgató utcai rendezvényeivel, médiaszereplésével legfőbbképpen Ukrajna Népi Mozgalma az Átalakításért, a Tarasz Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság, az Ukrán Helsinki Bizottság, az Emlékezet [Memorial] Történelmi-Kulturális Egyesület és a Zöld Világ Ökológiai Egyesület hívta fel magára a figyelmet. Kárpátalján e nagy, egész Ukrajnára kiterjedő szervezeteken kívül helyi társaságok is alakultak, melyek közül különösen határozottan hallatta a hangját a Proszvita Társaság és az Olekszandr Mitrak Honismereti Egyesület. A szóban forgó szervezetek döntő többsége 1989, 1990 és 1991 folyamán alakult meg. Tevékenységük alapvető iránya a kulturális-felvilágosító munka volt. Ez mindenekelőtt a korábban betiltott történelmi irodalom terjesztését, az elhallgatott történelmi események, személyiségek emlékének felélesztését, valamint a kulturális örökség újjáélesztését jelentette. Meglehetősen laza szervezeti felépítésű egyesületeket kell elképzelnünk, a szervezeti tagság formális regisztrálása sem volt kötelező. A tagság döntő részét a középkorú és az idősebb nemzedék tette ki, akiknek az emlékezete valamilyen formában még őrizte a kommunista érárt megelőző korszakot.

A Népi Mozgalom igencsak heterogén összetételű vezetéssel és támogatói táberral rendelkező megyei szervezete erőteljesen befolyásolta a kárpátaljai közgondolkodást. Elkeseredetten, nem egyszer amatőr módon szállt szembe az uralmon levő kommunista vezetéssel, amivel elriasztotta magától az átlagpolgárokat, akik így nézeteiket nem osztották, és erkölcsi támogatást sem nyújtottak az egyesületnek. A Népi Mozgalom azonban ennek ellenére az ukrán nemzeti újjászületés központi szereplője tudott lenni. A nyelvi-kulturális identitás és nemzeti önrendelkezés érvényesítésének tudatosításán keresztül jutott el az állami függetlenség követeléséhez. A történelmi emlékezetre rakódott sztereotípiák lehántása egy nehéz, hosszadalmas és fájdalmas folyamat volt. Több évtizeden keresztül sulykolta azokat egy olyan rendszer, amelynek tudatos gyarmatosító politikája

legfőbbképpen az ukrán nemzet asszimilációját és az orosz kultúrába való beolvasztását célozta meg.

1989–1991-ben, abban az időszakban, amely gyökeres fordulatot hozott az egész Szovjetunió történetében, Ukrajna Népi Mozgalma rendkívül fontos szerepet játszott abban, hogy a totalitárius rendszer alapjaiban meginogjon. Ez egyértelműen látszott Kárpátalján is.

1988 második felében kezdett megélni Kárpátalja közéleté, és diskurzus tárgyává válni a nemzeti újjászületés gondolata. Ebbe a fogalomkörbe tartozott a nyelvkérdés, az ökológiai problémák, az állam és az egyház viszonya. Létrejött az első civil szervezetek. A legfontosabb szerepe ebben a folyamatban az alkotó értelmiségnek volt. Összukrajnai szinten a legfontosabb ellenzéki lap a *Літературна Україна* [Irodalmi Ukrajna] című hetilap, Kárpátalján pedig a *Молодь Закарпаття* [Kárpátontúli Ifjúság] című hetilap volt. A helyzet paradoxona, hogy a *Mology Zakarpattya* az Ukrajnai Kommunista Ifjúsági Szövetség (Komszomol) megyei szervezetének volt a lapja.

Az egyik legelső nem kommunista társadalmi egyesület Kárpátalján a Tarasz Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság megyei szervezete volt, amely aktív propagandát folytatott az ukrán nyelv minél szélesebb körben való használatáért, követelte a kommunista rendszerre emlékeztető toponimiák (elsősorban az utcanevek) megváltoztatását, az idegen nyelvű reklámok lecserélését, az ukrán nyelvű sajtó palettájának kiszélesítését, és élesen reagált az ukrán nyelvet érintő minden vélt vagy valós sérelemre. Más társadalmi szervezetekkel együtt kezdeményezte a kárpátaljai demokratikus fórum létrehozását.

1989 januárjának végén a Tudományos Ismeretterjesztő Társaság megyei szervezetének ungvári székházában tartották a Tarasz Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság megyei szervezetének alakuló ülését. Az alakuló ülést meghirdető nyilvános meghívót a *Закарпатська правда* című lapban tették közé, mely ekkor a kommunista párt hivatalos orgánuma volt. Az alakuló ülésnek otthont adó termet színültig megtöltötték az érdeklődők. Nyitóbeszédében Petro Szkunc, közismert kárpátaljai költő sajnálattal állapította meg, hogy „az anyanyelv védelme érdekében kénytelenek vagyunk egyesületet létrehozni”. Ezt követően Pavlo Csucska, az Ungvári Állami Egyetem professzora beszélt arról, hogy el kell hárítani minden olyan mesterséges akadályt, amely az ukrán nyelv fejlesztésének útjában áll. Az alakuló ülésen a társaság elnökévé Pavlo Csucsát választották meg. Ezen az összejövetelen kezdődött meg a gyűjtés Tarasz Sevcsenko ungvári szobrának felállítására. A terv először 1983-ban merült fel annak kapcsán, hogy Ungvár az egyetlen olyan megyeközpont volt Ukrajnában, ahol a nemzeti költőnek nem volt szobra. A pénzgyűjtésnek addig példa nélküli sikere volt. Vállalatok, intézmények, magányszemélyek járultak hozzá Kárpátalja-szerte. Az „átalakítás” időszakának ez volt az első informális mozgalma a régióban. A hatalom ambivalens módon viszonyult ehhez az akcióhoz. Ennek ellenére 1989. március 9-én, Tarasz Sevcsenko születésének 175. évfordulóján Ungváron a Népek barátsága téren lerakták a leendő emlékmű alapkövét. 1989 májusától a Sevcsenko Társaságnak egyre több alapszervezete alakult meg.

Ezzel egyidejűleg más nemzeti-kulturális szervezetek is létrejötték. 1989 februárjában, ugyancsak a Tudományos Ismeretterjesztő Társaság megyei szervezetének székházában, mintegy 350 fő részvételével alakult meg a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ). Elnökké Fodó Sándort, az Ungvári Állami Egyetem magyar filológiai tanszékének oktatóját választották meg. A KMKSZ 1989. március 15-én, a magyarság nemzeti ünnepén több mint ezer fős nagygyűlést szervezett Ungváron az Újraegyesülés

téren. Ezután egyre-másra alakultak meg az alapszervezetek. A kommunista párt megyei bizottságának tájékoztató anyaga szerint az alapszervezeti gyűléseken, többek között Beregszászban, egyes hangadók arra szólítottak fel, hogy párttagot ne válasszanak be a vezetőség soraiba.

Megkezdődött a régió történetének, történelmi személyiségeinek újraértékelése, a politikai koncepciók perек elítélteinek rehabilitálása. 1989 februárjában Vaszil Zilhalov, az Ungvári Állami Egyetem docense, a történelemtudományok kandidátusa vezetésével kezdeményező csoport alakult a sztálinizmus bűneinek feltárására.

Egész Ukrajnában széles körű környezetvédő mozgalom bontakozott ki, miután a problémára ráirányította a figyelmet a Csernobili Atomerőműben 1986. április 26-án bekövetkezett katasztrófa. Kárpátalján a környezetvédők fellépése a pisztraházi [pisztralyovei] radarállomás körüli történésekhez köthető. Az objektumot 1985-ben kezdték el építeni. A helyszínt Mihajlo Voloscsuk, a megyei tanács végrehajtó bizottsága elnöke által irányított bizottság választotta ki. Az építkezés céljára 371 hektár területet jelöltek ki, melynek egy részét erdő foglalta el. Az építkezési területen levő erdőt az utolsó fáig kivágták.

1988 októberében levél érkezett Henrik Bandrovszkijhoz, az Ukrajnai Kommunista Párt megyei bizottsága első titkárához, melyet Borisz Paton akadémikus, az Ukrán Tudományos Akadémia elnöke írt alá. A levélben a Munkács melletti radarállomás megépítése miatti súlyos aggodalmát fejezte ki. Csak a hatalom képviselői voltak tisztában azzal, mi is épül Pisztraházán. Előbb azt terjesztették, hogy „javítóműhely”, majd hogy „makarónigyár” épül. A szárnyra kelő találgatások azonban egyre növelték a bizalmatlanságot és a gyanakvást. Elsőként a munkácsi orvosok kongatták meg a vészharangot. Nyílt levélben tiltakoztak az építkezés ellen, melyet 168 orvos írt alá. Az aláírásgyűjtést egész Kárpátaljára kiterjesztették.

A nemzeti-kulturális törekvések mellett ez az ökológiai katasztrófával fenyegető létesítmény kapcsán kibontakozó mozgalom vezetett el ahhoz, hogy 1989 tavaszán Munkácson megalakult az Olekszandr Mitrak Honismereti Egyesület, melynek négy szekciója volt: ökológiai, történelmi, irodalmi és népművészeti.

1988-ban több évtizednyi illegális után ismét hallatták hangjukat a görög katolikusok is: követelni kezdték a felekezet újbóli legalizálását, az egyházközségek bejegyzését, valamint a templomok visszaadását. Több mint száz egyházközség nyújtott be kérvényt a hatóságokhoz, hogy ismerjék el működésüket hivatalosan, de kérésük nem talált meghallgatásra. Ekkorra azonban Kárpátalja-szerre már 70 településen 48 görög katolikus lelkész és 20 szerzetes működött. Margitics Iván püspök 1988 májusában jelen volt azon a moszkvai találkozón, amelyen a görög katolikusok Ronald Reagannel, az USA elnökével találkoztak.

Az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának 1989. június 16-i plénumán elhangzott beszédében Henrik Bandrovszkij első titkár kénytelen volt leszögezni: „Miután az emberek nem bíznak már abban, hogy az ügyeik igazságos módon elintézésre kerülnek, tiltakozásukat radikális módon fejezik ki.” A hatalom tekintélyét a társadalmi-gazdasági problémák egyre jobban aláásták.

1989 augusztusában fél évszázad után újrászervezték a Proszvita Társaságot, amely elsősorban azon fáradozott, hogy az állami könyvtárakat ellássa népművelő irodalommal, újra kiadja a betiltott történelmi-kulturális tematikájú könyveket, terjessze az ellenzéki újságokat és hazafias kalendáriumokat. Hatalmas visszhangot keltett, amikor a Proszvita

visszakapta régi székházát Ungvár központjában, amiben a kommunista időszakban a Szovjet Tisztek Háza volt. A Proszvita ugyanakkor élénk figyelemmel kísérte az ukrán történéseket, illetve odafigyelt a határon túli és a diaszpórában élő ukránokra is. A fiatalok lelkesen csatlakoztak a Proszvitához és az olyan, hozzá szellemiségében közel álló szervezetekhez, mint például a Diáktestvériség. Élvezték, hogy politizálhatnak, vitatkozhatnak a legégetőbb kérdésekről, melyek a társadalmat foglalkoztatták, vagy amelyeket a hatalom dobott be a köztudatba. A legfontosabb témák ekkoriban a politikai ruszinizmus, a szabad gazdasági övezet, a területi vagy kulturális autonómia. Rendkívül nyugtalanító volt a környezetvédelem állapota, különösen a pisztraházi radarállomás építésének indulatokkal telt időszakában. Okot szolgáltatott az izgalomra az etnikai természetű villongások, a görög katolikus egyház újjáéledése, a vallási-felekezeti egyenlőség helyreállításának szándéka körüli viharok is.

Az újonnan alakuló társadalmi szervezetek egységes ideológiai alapon álltak, azonban a tagság társadalmi hovatartozása meglehetősen heterogén volt. Nagy volt az egyetértés Ukrajna területi egységének megőrzését illetően, illetve abban, hogy a rendszerváltást békés, erőszakmentes eszközökkel kell elérni. A demokratikus egyesületek a 20. század első felének azon politikai ideáljai és személyiségei felé fordultak, akiket a kommunista rendszer indexre tett. A hatalmi válság légüres terét kulturális robbanás töltötte ki, amit „nemzeti újjászületésnek” neveztek el. Ennek a folyamatnak Kárpátalja is részese volt.

Ez volt az oka annak, hogy éles médiaháború és nyílt politikai csatorozás folyt a trójai falónak tekintett „kárpátaljai ruszin”-kérdés körül. A kommunista hatalom helyi képviselői jó érzékkel játszották ki ezt a kártyát. Ugyanakkor a demokratikus erőknek nevezett politikum pedig a ruszin-kérdés körüli ingerültséget fordította államépítő elképzelései szolgálatába.

A Szovjetunió a nemzeti függetlenségi törekvések gyengítése, az ország szétesésének megakadályozása érdekében kísérletet tett a kislepek szeparatista törekvéseinek mesterséges szítására. Ez történt többek között a Krímen, a Dnyeszter-melléken (Transznisztria), a Baltikumban, Abháziában, Dél-Oszétiában és másutt. Egyes régiókban véres összetűzésekre is sor került, Kárpátalja azonban a békés forгатókönyvet követte.

A ruszin kérdés tervszerű reanimálása azt a stratégiai célt szolgálta, hogy gyengítsék a szomszédos államokban élő közösségeket. A Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete 1990. február 6-i nyilatkozata szerint: „Elméletileg elképzelhető, hogy a ruszinok – az oroszokkal, ukránokkal és beloruszokkal azonos kategória, s nem pedig a részei ezen etnikumok valamelyikének.” 1990-ben alakult meg a Kárpátaljai Ruszinok Szövetsége, amelyik követelte, hogy a ruszinokat ismerjék el önálló nemzetiségnek, az egykori Podkarpatszka Rusz kapjon autonómiát, svájci mintára. Ma Kárpátalján több tucat ruszin nemzeti-kulturális egyesület működik legálisan.

1990-ben gyors egymásutánban alakult meg Kárpátalján a Kárpáti Ruszinok Társasága (február), Szlovákiában a Ruszin Újjászületés Társaság [Rusinska Obroda] (március), Lengyelországban a Lemkók Társasága [Stowarzyszenie Łemków], Csehországban Ruszinszko Barátainak Társasága [Společnost přátel Podkarpatské Rusi] (október), Szerbiában/Jugoszláviában a Ruszin Anya [Ruska Matka] (december). 1991 májusában alakult meg Magyarországon a Magyarországi Ukrán-Ruszin Kulturális Egyesület. Ugyancsak 1991-ben rendezték meg a szlovákiai Mezőlaborcon [Medzilaborce] a ruszinok első világkongresszusát. A Kárpáti Ruszinok Társasága követelte, hogy a ruszinokat ismerjék el

önálló nemzetiségként, illetve svájci mintára Podkarpatszka Rusz kapjon autonómiát. De az ukrán államiság feléledő reményeivel senki nem foglalkozott.

A beszédmódokat a történelmi-politikai és a nyelvi-etnopolitikai keret határozta meg. A ruszin-kérdést azonban csak politikai síkon próbálták értelmezni, amivel nem jutottak előre.

11.2. Ukrajnai Népi Mozgalom (RUH)

Az országos nemzeti-függetlenségi törekvések első számú letéteményese az Ukrajnai Népi Mozgalom elnevezésű társadalmi-politikai szervezet volt.

A Népi Mozgalom különböző ideológiai meggyőződésű embereket egyesített: liberális kommunistákat, radikális nacionalistákat, kozmopolita demokratákat és egyházi embereket. Az a közös meggyőződés egyesítette őket, hogy a totalitárius rendszert meg kell dönteni és demokratikus rendszert kell bevezetni új politikai elittel, a kommunista nomenklatura tagjait pedig le kell cserélni az ellenzék képviselőivel, szakpolitikai alapon. A rendkívül népszerű Ukrajnai Népi Mozgalom megjelenését az tette lehetővé, hogy az „átalakításnak” nevezett politikai folyamat megindította a totalitárius rendszer erózióját. Az 1980-as évek második felében a Szovjetunióban kísérletet tettek a politikai liberalizációra, ami érzékenyen érintette a hatalmat gyakorló kommunista párt vezető rétegét, keresték a kiutat a társadalmi zsákutcából, és gyártották a programokat a demokratikus átalakulásokról.

Az Ukrajnai Népi Mozgalom (közkeletű nevén RUH) alakuló kongresszusát 1989. szeptember 8–10-én tartották Kijevben. Az 1.109 küldött kétszáznyolcvanezer ukrajnai, valamint lettországi és litvániai RUH-tagot képviselt. A kárpátaljai delegáció tizenöt tagú volt. Vendégként felszólalt a kongresszuson Fodó Sándor, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke. Fodó beszédében meleg támogatásáról biztosította az ukrán nép nemzeti-függetlenségi harcát.

1989. szeptember 23-án Ungváron a megyei szakszervezeti kultúrpalotában tartották a Népi Mozgalom megyei szervezetének alakuló konferenciáját. Az eseményt a kommunista párt megyei bizottsága és az Ungvári Városi Tanács is támogatta. A pártbizottság nyomtattatta ki a meghívókat és egyéb nyomtatványokat, a városi tanács pedig a termet és a hangosítást biztosította. A konferencián 220 küldött vett részt, köztük 186 értelmiségi, 13 munkás, 10 diák, 10 nyugdíjas és 1 háziasszony. 171 küldött volt felsőfokú végzettségű, 75-en a kommunista párt, 17-en a kommunista ifjúsági szövetség (komszomol) tagjai voltak. A mandátumvizsgáló bizottság feljegyzése szerint kétszázötven ukránok, heten oroszok, hárman magyarok, ketten zsidók, egy kabard, egy pedig karaim nemzetiségű küldött volt.

A nyitóbeszédet *Ukrajna Népi Mozgalmának feladatai Kárpátalján* címmel Petro Szkunc tartotta. A felszólalók közül Jurij Kerekes író és Pavlo Csucska nyelvészprofesszor az ukrán nyelv helyzetével, Iván Mesko történészprofesszor és Jaroszlav Mojsevic mérnök szociális-gazdasági kérdésekkel, Mihajlo Tivadar docens pedig az etnikai viszonyokkal foglalkozott. Szót kapott Sztepan Turjanica, az Ukrajnai Kommunista Párt megyei bizottságának másodtitkára is.

A konferencián összességében több mint harminc felszólalás hangzott el. Köszöntötte a konferenciát a megye zsidó közössége nevében Várad-Sternberg János, az Ungvári

Állami Egyetem professzora, és beszédet mondott Fodó Sándor is, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke, aki a kék-sárga ukrán nemzeti zászlóra felerősített egy magyar nemzeti trikolor szalagot.

Kárpátalján nagy jelentősége volt annak, hogy a Népi Mozgalom emblematikus alakjai írók, tudósok, pedagógusok, művészek voltak. A kommunista párt konzervatív vezetése hiába remélte, hogy a Népi Mozgalom alárendelt szervezet lesz. Ehelyett a hazafias érzelmű ukránoknak lett egy olyan szervezete, amely a társadalom mélyreható demokratizálására, gyökeres társadalmi-gazdasági reformokra, önálló államiságra törekedett.

A Népi Mozgalom kárpátaljai tevékenysége igen széles körű volt. Kronológiai sorrendben vizsgálva, először az ökológiai kérdésekkel kezdtek el foglalkozni. Követelték a pisztraházi radarállomás építésének leállítását, az ipari szennyezés, a mértéktelen fakivágás, a mezőgazdaságban a túlzott műtrágyahasználat korlátozását stb. Köztisztületben álló tudósok emelték fel szavukat az ukrán nyelv státusának emelése, a nemzeti emlékezet és a nemzeti szimbolika újjáélesztése érdekében.

A társadalom demokratizálása, a haladást szolgáló gazdasági reformok, a társadalmi igazságosság, a pártnomenklatúra privilégiumai visszaszorításának követelését állandóan napirenden tartották. A legfontosabb törekvés az ukrán függetlenség elérése volt. A mozgalom a kommunista párt, a vezető funkcionáriusok tevékenységét állandó bírálat tárgyává tette. A Népi Mozgalom követelte a görög katolikus egyház újbóli legalizálását, az egyházi vagyon visszaszolgáltatását is.

11.3. Ellenzéki tömegmozgalmak és ellenzéki képviselők

Az átlagember Kárpátalján kétféleképpen kapcsolódott be a politikába: vagy valamilyen tömegrendezvényen – gyűlés, tüntetés, sztrájk – vett részt, vagy pedig ellenzéki irodalmat, röplapot stb. terjesztett. 1990–1991 folyamán több informális újság is megjelent, mint például: *Нова свобода* [Új Szabadság], *Благовісник* [Jóhírnök], *Карпатська Україна* [Kárpáti Ukrajna], *Голос Марамороцини* [Máramarosvidék Hangja], *Просвіта* [Felvilágosodás], *Пробудження* [Ébredés]. Nyomdatechnikailag ezek a lapok gyenge minőségűek voltak, az emberek azonban lelkesen olvasták őket, mert áhították az „igazságot”.

1989. szeptember 2-án, szombaton az ungvári Dmitro Vakarov téren tartották a Népi Mozgalom első kárpátaljai gyűlését. A hatalom engedélyezte a rendezvényt. A legfontosabb kérdés a parlamenti és a helyhatósági képviselők megválasztásáról szóló törvény tervezetének vitája volt. A szovjet időszakban példa nélküli eseményre több ezer ember gyűlt össze.

A Népi Mozgalom védjegyévé vált a rendszeres tömegrendezvények szervezése. Csak 1990 első három hónapjában megyszerte több mint negyven gyűlést tartottak, azaz gyakorlatilag minden második napon. Minden olyan kérdés napirendre került, ami akkoriban foglalkoztatta az embereket. A legaktívabb politizálás Ungváron, Munkácson, Huszton, Técsőn, valamint Nagybocksón folyt.

A program végső formába öntésében, a többpártrendszer bevezetése elodázhatatlanságának beláttatásában úttörő szerepet játszott Ukrajna Népi Mozgalma Nagytanácsának IV. ülészaka, melyre 1991. március 24–25-én Huszton került sor.

Az 1990. március 18-i parlamenti és helyhatósági választásokon a nyugat-ukrajnai megyéktől eltérően Kárpátalján a kommunista nómenklatúra képviselői szereztek a legtöbb mandátumot. A Népi Mozgalom jelöltjei csak egyes járásokban diadalmaskodtak. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsában egyéni képviselő lett Viktor Begy ügyvéd, Iván Herc, a Zakarpatlisz Faipari Egyesülés vezetője, Vaszil Sepa, a Kárpátaljai Agrárpari Tudományos-kísérleti Állomás igazgatója. Ők a parlamentben az ellenzéki Néptanács pad-soraiba ültek be. A megye másik hét képviselője a kommunista többséghez csatlakozott.

Egy évvel korábban, 1989 márciusában, amikor a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába választottak képviselőket, már volt mód arra, hogy a választók kifejezhessék a hatalomhoz való kritikus viszonyukat. Ekkor a szovjet történelem során első ízben minden képviselői helyre két jelöltet állítottak. Henrik Bandrovszkijjal, az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának első titkárával szemben egy addig kevesek által ismert ember, Mikola Bihunec, a Técsői járási Dubovei [Dombói] Körzeti Kórház főorvosa szállt ringbe. Bandrovszkij csak 185.751 szavazatot kapott, Bihunec pedig 617.974-et, azaz 3,3-szor többet. Az emberek ezt az eredményt a kommunistaellenes tiltakozás jeleként értékelték.

11.4. A megyei tanács blokádja 1991 szeptemberében–októberében

Az 1990. márciusi választások alkalmával a százhusz tagú Kárpátaljai Megyei Tanácsba alig húsz demokratikus érzelmű jelölt került be. Közülük többen – e jelöltek fele – a Népi Mozgalomhoz kötődött, és létrehozták a megyei tanácsban a Demokratikus platform elnevezésű képviselői csoportot. Az egyetlen helyi tanács Kárpátalján, ahol az ellenzék került többségbe, az ungvári városi tanács volt. A nemzeti demokraták követelték a helyhatósági választások megismétlését, a nómenklatúra pedig azon fáradozott, hogy megőrizze „rezervátumát”. A csatározások két fő helyszíne a megyei tanács tanácskozóterme és a székháza előtti Népi tér lett. Tömeggyűlés, blokád, éhségstrájk – mindezek napi eseményekké váltak itt.

Az 1991. augusztusi országos puccs meghiúsulása, Ukrajna függetlenségének kikiáltása, a kommunista párt betiltása után a megyei nómenklatúra megpróbálkozott a túléléssel. 1991. augusztus 23-án Vaszil Himinec első titkár levezette az Ukrajnai Kommunista Párt megyei bizottsága vezetőségének utolsó ülését. Ezen a következőket mondta: „Mivel a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának Titkárságától nem egyértelmű, ellentmondásos utasításokat kaptunk, a köztársaság vezetésének nyilatkozatához tartottuk magunkat, miszerint Ukrajna területén nincs érvényben rendkívüli állapot.” A funkcionáriusok bíztak abban, hogy a kommunista párt túléli ezt az időszakot. Azonban augusztus 26-án, azon a napon, amikor épp a vezetőségi ülés jegyzőkönyvét gépelték, az ungvári városi tanács határozata alapján lepecsételték a kommunista párt városi bizottságának hivatali helyiségét. Ezután sor került a megyei bizottságra, végül letről fölfelé minden szinten lezárták a kommunista párt irodáit. Mivel a lepecsételt irodákat senki nem őrizte, a kommunisták összeszedtek minden kompromittáló iratot.

1991. augusztus 30-án több ezres tömeg előtt lebontották V. I. Lenin Ungvár Népi téren álló szobrát. Hasonlóképpen cselekedtek Kárpátalja településeinek többségén. Nem mindenütt sikerült békésen eltávolítani a proletariátus vezérének emlékművét.

Az Ungvári Városi Tanács és a Demokratikus platform elnevezésű képviselői csoport követelte, hogy hívják össze az ülészakot, és oszlassák fel a megyei tanácsot a puccsisták támogatása miatt. Augusztus 26-án Jurij Vorobec, a megyei tanács elnökhelyettese aláírta a rendelkezést a megyei tanács soron kívüli ülészakának augusztus 30-ára történő összehívásáról a politikai helyzet felülvizsgálására. Ugyanakkor Mihajlo Voloscsuk, a megyei tanács elnöke, akinek a helyzetértékelő beszámolót kellett volna megtartania, augusztus 29-én úgy döntött, hogy az ülészakot későbbre kell összehívni, mivel alaposabban ki kell vizsgálni a megyei tanács szerepét a puccskísérletben. A társadalmi feszültség oldása érdekében a megyei végrehajtó bizottság haladéktalanul bejegyzett 208 egyházközséget, és visszaszolgáltatót 83 egyházi épületet.

1991. szeptember 27-ére végre összehívták a megyei tanács rendkívüli VII. ülészakát. Az előzetes tervek szerint az ülészaknak ugyanezen a napon be is kellett volna fejeződnie. Ám hosszabb-rövidebb szünetekkel végül több mint egy hónapig, október 31-ig üléseztek. Ezen időszak alatt öt ülésnapot tartottak: szeptember 27-én, október 1-jén, 2-án, 15-én és 31-én.

A megyei tanács és a székháza előtti Népi tér a politikai élet kohójává vált. A teret 1991. augusztus végén nevezték el így az Ungvári Városi Tanács határozatára. Addig V. I. Lenin nevét viselte.

Szeptember 27-én reggel a Népi teret megtöltötték a tüntetők, akiket a Népi Mozgalom szólított ide a megye egész területéről. Követelték a megyei tanács vezetésének leváltását, a megyei tanács önfeloszlatását, új választások kiírását és annak kivizsgálását, hogy milyen magatartást tanúsítottak a megye vezetői a moszkvai puccs időszakában. A tüntetők tábort ütöttek a téren, és elérték, hogy az ülészakot rádión közvetítsék számukra. A jelenlevő 104 képviselőből nyílt szavazáson harmincketten megszavazták a megyei tanács elnöke elleni bizalmatlansági indítványt, ötvenheten elvetették és tizenhárman tartózkodtak. Az ellenzék követelésére a szavazást titkos formában megismételték. Ezúttal ötvenegyen szavaztak igen-nel, ötvenhárman pedig nem-mel. Ezzel a bizalmatlansági indítványt elvetették. Tiltakozásuk jeléül a Népi téren tizenöt személy, köztük a megyei, az ungvári városi, a Técsői járási és városi tanácsok képviselői éhségstrájkot hirdettek. Késő este a képviselők úgy döntöttek, hogy a megyei tanács ülészakát október 1-jén, kedden folytatják. Ám a tüntetők eltorlaszolták a megyei tanács székházának összes kijáratát. Több ezer ember vette körül az épületet. Egyes képviselők kimásztak az ablakon, másokat éjjel kettőig bent tartottak a tüntetők, amikor is civil ruhás rendőrök menekítették ki őket a vészkijáraton. Más képviselőket kiengedtek a tüntetők, így a magyar képviselőcsoport tagjai is szabadon távozhattak.

A következő nap, szeptember 28-án, szombaton Mihajlo Voloscsuk a rádióban bejelentette, hogy egészségügyi okok miatt benyújtotta lemondását. Vasárnap este a tüntetők körbevétték az ungvári rádió és televízió épületét, ahol végül megkapták az engedélyt a megszólalásra. Időközben egyre több tüntető érkezett a megyéből Ungvárra. Az Ungvári Állami Egyetem diákjai is sztrájkba léptek, és követelték, hogy a megyei tanács oszlassa fel magát.

A második ülésnapon, október 1-jén a képviselők egyhangúlag jóváhagyták Mihajlo Voloscsuk lemondását a megyei tanács és végrehajtó bizottsága elnöki posztjáról, a megyei tanács épületén pedig felhúzták a kék-sárga nemzeti zászlót.

A megyei tanácsban megszületett a kompromisszumos határozat: képviselőtestület kéri az Ukrajnai Legfelsőbb Tanács Elnökségét, hogy 1992. április 1-jére írja ki a soron kívüli választásokat a Kárpátaljai Megyei Tanácsba. Azonban a Legfelsőbb Tanács rövidesen közölte, hogy az előrehozott választások kiírásának nincs jogi alapja. A hatályos törvények szerint a megyei tanácsi választások kiírására két esetben volt mód: a megyei tanács vagy kitöltötte mandátumát, vagy kimondta az önfeloszlatást.

Így nem jártak sikerrel a demokratikus választások megtartása érdekében tett erőfeszítések. A kárpátaljai demokratikus erők ezután arra összpontosítottak, hogy az 1991. december 1-jei népszavazás Ukrajna függetlenségéről, valamint Ukrajna államfőjének megválasztása sikeres legyen. A népszavazáson részt vevő kárpátaljaiak 92,6 százaléka az ország függetlensége mellett foglalt állást. Az egyes járásokban született eredmények között nem volt nagy a különbség: a legalacsonyabb, 88,8% a Huszti járásban, a legmagasabb, 97,1% a Nagybereznai járásban született.

Az országos népszavazás mellett, azzal egyidőben megyei népszavazást is tartottak Kárpátalja státuszáról. Az „önrendelkezés” mellett szavazott az urnákhoz járulók 78%-a: a legtöbben, 89% az alföldi, magyar többségű Beregszászi járásban, a legkevesebben, 54% a hegyvidéki Rahói járásban.

A Beregszászi járásban a járási tanács határozata értelmében a magyar autonóm körzetről is szavaztak az emberek 1991. december 1-jén. A szavazáson résztvevők 81,4%-a támogatta az elképzelést.

Közép-Európa és a Baltikum posztszocialista országaitól eltérően Ukrajnában a demokratikus erőknek nem sikerült hatalomhoz jutniuk. A vezető pozíciók a korábbi gyarmatosító nomenklatúra képviselőinek kezében maradtak.

KRONOLÓGIA 1944–1991

1944. augusztus 5. Megalakult a 4. Ukrán Front, melynek feladata a Kárpátok térségében a német és a magyar hadsereggel szembeni hadviselés volt.
1944. augusztus 31. A szovjet hadsereg bevonult Bukarestbe, Románia fővárosába.
1944. szeptember 8.–október 28. Az 1. és a 4. Ukrán Front Keleti-Kárpátok elnevezésű támadó hadművelete eredményeként a szovjet katonaság ellenőrzése alá került Kárpátalja és Kelet-Szlovákia egy része.
1944. szeptember 9.–október 28. Ekkor zajlott a 4. Ukrán Front Kárpátok-Ungvári támadó hadművelete.
1944. szeptember 15. A szovjet hadsereg elfoglalta Szófiát, Bulgária fővárosát.
1944. szeptember 20. A 4. Ukrán Front Szlovákia területére lépett.
1944. szeptember 23. A 2. Ukrán Front Battonya térségében Magyarország területére lépett.
1944. szeptember 24. Az ungvári székesegyházban Dudás Miklós püspök, Madarász István kassai római katolikus püspök és Scheffler János szatmári püspök segédletével Romzsa Tódort szentelte a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye főpásztorává.
1944. október 11. Horthy Miklós kormányzó megbízottai Moszkvában előzetes fegyverszüneti megállapodást írtak alá.
1944. október 9. A szovjet hadsereg elfoglalta a kárpátaljai Volócot [Volovec].
1944. október 18. A szovjet Vörös Hadsereg 4. Ukrán Frontjának egységei elfoglalták Rahót.
1944. október 20. A 2. Ukrán Front elfoglalta Debrecent.
1944. október 24. A szovjet csapatok elfoglalták Ökörmezőt [Volove, Mizshirja], Szolyvát, Husztot.
1944. október 25. Szovjet és román csapatok elérték a második bécsi döntés előtti határt. A Vörös Hadsereg bevonult Nagyszőlőstre [Vinohradovo] és Ilosvára [Irsava]. Husztra érkezett František Nemeč, a csehszlovák kormány megbízottja, és hozzálátott a polgári közigazgatás megszervezéséhez. Másnap kiáltványt intézett a régió lakosságához.
1944. október 26. A szovjet katonaság bevonult a kiürített Munkácsra, valamint Beregszászba és Nagybereznára.
1944. október 27. A szovjet katonaság bevonult Perecsenybe és Ungvárra, „a Csehszlovák Köztársasághoz tartozó Kárpátontúli Ukrajna fővárosába”, amely esemény előtt Moszkvában díszsortűzzel tisztelegtek.
1944. november 3. A munkácsi színházban szovjet művészek léptek fel. A köszönetet mondó szónok kifejezte reményét, hogy a város lakossága egyesülhet „a Kárpátok túloldalán élő ukrán néppel”.

1944. november 5. Ungváron bevezették a moszkvai időszámítást. Megjelent a *Zakarpatszka Pravda* [Закарпатська правда] első száma, ami Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjának, majd az Ukrajnai Kommunista Párt területi szervezetének lett a hivatalos sajtóorgánuma. Néhány nap múlva követte a *Zakarpatszka Ukraina* [Закарпатська Україна] és a *Mology Zakarpattya* [Молодь Закарпаття].
1944. november 13. A IV. Ukrán Front vezérkara parancsot adott ki, hogy három napos munkára köteles jelentkezni minden hadköteles korú magyar és német nemzetiségű kárpátaljai férfi. Sokan már a szolyvai gyűjtőtáborban elpusztultak.
1944. november 19. Megalakult Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja.
1944. november 26. Munkácson összeült Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak első kongresszusa, melyen kiáltványt fogadtak el „Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet Ukrajnával való újraegyesítéséről.”
1944. december 5. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa levelet küldött Edvard Benešhez, amelyben az elnököt és kormányát a csehszlovák meghatalmazottak visszahívására szólítja fel. Ugyanezen a napon a Néptanács dekrétumban tette közzé, hogy minden kapcsolatot megszakít a csehszlovák kormányküldötttel. Elrendelte a csehszlovák és a magyar állami vagyon elkobzását.
1944. december 10. A szovjet hatóságok Huszton tömegtüntetést szerveztek a csehszlovák közizagatás ellen.
1944. december 14. Létrejött Kárpátontúli Ukrajna Rendkívüli Bírósága, amelynek az volt a feladata, hogy leszámoljon „a nép ellenségeivel”.
1944. december 15. A londoni csehszlovák kormány a szovjet kormányhoz fordult a kárpátaljai Néptanács lépései miatt, mire Valerij Zorin szovjet külügyminiszter-helyettes ezen a napon közölte Zdeněk Fierlingerrel, a kormány londoni követével, hogy Kárpátalja kérdése csehszlovák belügy, amelybe a szovjet szervek nem akarnak beavatkozni, mert be kívánják tartani a csehszlovák kormánnyal kötött szerződéseket.
1944. december 18. A Néptanács rendeletet hoz a rendkívüli bíróság felállításáról, amely gyorsított eljárással ítélik az „a nép ellenségei” felett.
1945. január elején František Nemeč tisztviselői karával együtt elhagyta Husztot és Kasára költözött.
1945. január 20. Moszkvában Gyöngyösi János magyar külügyminiszter aláírta a három győztes nagyhatalom (USA, Nagy-Britannia, Szovjetunió) és Magyarország közötti fegyverszüneti egyezményt. Ezzel Magyarország elismerte a háború elvesztését.
1945. január 23. J. V. Sztálin Edvard Benešhez intézett levelében kijelentette: a szovjet kormány nem tilthatja meg Kárpát-Ukrajna népességének, hogy nemzeti akaratának kifejezést adjon.
1945. február 4–12. Jaltai konferencia. F. D. Roosevelttel amerikai elnök, J. V. Sztálin, a szovjet Népbiztosok Tanácsának elnöke és W. Churchill brit miniszterelnök egyeztetett a világháború utáni békerendezésről.
1945. február 9. A Néptanács amnesztiát hirdet „Kárpátontúli Ukrajna minden állampolgára számára, akik 1944. október 26. előtt követtek el bűncselekményt”.
1945. március 24. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa dekrétumot adott ki a „a vallás szabad megválasztásáról”.
1945. április 13. A Néptanács dekrétuma alapján megalakult a határ menti rendőrség Olekszandr Tkanko ezredes parancsnokságával.

1945. április 20. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa kiadta az egyházi vagyonról szóló dekrétumot. Minden ingó és ingatlan vagyontárgy, ami addig az egyházak, mint jogi személyiségek tulajdonában volt, átment a hívek tulajdonába.
1945. április 29. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa dekrétumot adott ki a közoktatás reformjáról. A dekrétum a papi szemináriumok kivételével minden tanintézetet államivá nyilvánított, a pedagógusokat pedig állami alkalmazottakká nyilvánította.
1945. május 8. A német véderő képviselői Berlinben-Karlsruhban a szovjet, angol-amerikai és francia katonai vezetők jelenlétében aláírták a feltétel nélküli kapitulációt.
1945. május Ismét megjelenhetett az 1920-ban indult *Munkás Újság*, ám decemberben a *Kárpáti Igaz Szó* vette át a helyét, amely a *Zakarpatszka Pravda* tükörfordítása volt.
1945. június 26. San-Franciscóban aláírták az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) alapokmányát, mely október 24-én lépett hatályba.
1945. június 29. A Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság Moszkvában egyezményt írt alá Kárpátontúli Ukrájnának Szovjet-Ukrájnához való csatlósáról. Az egyezményt november 22-én csehszlovák részről, november 27-én szovjet részről ratifikálták.
1945. július 11. Egy moszkvai börtönben meghalt Avgusztin Volosin, aki 1938. október 26. és 1939. március 15. között Kárpáti Ukrajna miniszterelnöke volt. Az első kárpátaljaiként 2002-ben megkapta az Ukrajna Hőse címet.
1945. július 17.–augusztus 2. Az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió állam-, illetve kormányfőinek potsdami tanácskozása – a teheráni és a jaltai konferencia nyomán – kidolgozta a második világháború utáni európai és nemzetközi politikai és jogrendet.
1945. július 19. Létrejött az állami Kárpátontúli Ukrán Egyetem (Ungvári Állami Egyetem).
1945. szeptember 2. Japán feltétel nélkül megadta magát. Ezzel véget ért a második világháború.
1945. szeptember 30. Lezárták a határt Csehszlovákia irányába, amely eddig a napig átjárható volt.
1945. december 2. Megindult a *Vörös Zászló* című beregszászi lap, amelyet később követtek az ungvári, munkácsi és nagyszőlősi helyi lapok magyar fordításai.
1945. december 30. XII. Pius pápa áldásával Romzsa Tódor görög katolikus püspökké szentelte Hira Sándort.
1946. január 15. A Szovjetunió belügyminisztériuma elrendelte a kárpátaljai német nemzetiségű lakosság tömeges deportálását.
1946. január 22. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletet hozott a Kárpátontúli terület megalakításáról az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kötelékében.
1946. január 24. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete értelmében a Kárpátontúli területen az Ukrán SZSZK törvényei léptek életbe.
1946. február 10. Választások a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába. Kárpátaljai képviselők: Iván Turjanica, az Ukrán Kommunista Párt megyei bizottságának első titkára, a megyei végrehajtó bizottság elnöke, Iván Vas, a megyei pártbizottság második titkára, Vaszil Ruszin, a megyei bíróság elnöke, valamint a volovei [ökörmezői] Hanna Petrisce, a nőmozgalom aktivistája.

1946. március 8–10. A szovjet karhatalmi szervek által szervezett leMBERGI egyházi nagygyűlésen jóváhagyták a breszti uniót semmisnek nyilvánító és az Ukrán Görög Katolikus Egyházat az Orosz Pravoszláv Egyházba beolvasztó határozatot.
1946. május 23. A *Kárpáti Igaz Szó* idézte az ügyész vádbeszédét: Bródy András, Demkó Mihály és Kricsfalussy-Hrabár András, a magyar parlament képviselői „történelmi gatzett ocsmányabb hordozói [...] hadd haljanak meg most a nép és a bíróság akaratából, ocsmány árulókhoz illő szégyenteljes halállal.”
1946. május 25. Ungváron halálra ítélték, majd november 7-én kivégezték Bródy Andrást, Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz) első miniszterelnökét. 1991-ben rehabilitálták.
1946. augusztus 21. A népképviselők kárpátaljai megyei tanácsának határozata értelmében megkezdődött az egyházi és kolostori földbirtokok államosítása.
1946. október 22. Kárpátaljára érkezett Nesztor püspök azzal a feladattal, hogy felgyorsítsa a görög katolikus egyház felszámolását. Alekszij moszkvai pátriárka Ungvári-Munkácsi megyéspüspökké nevezte ki.
1947. február 9. Választások az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsába.
1947. február 10. Magyarország, Finnország, Bulgária, Olaszország és Románia Párizsban aláírta a második világháborút lezáró békeszerződéseket. Magyarország számára a béke egyik cikkelye azonban kimondta: „a Szovjetunióknak fennmarad a joga magyar területen oly fegyveres erők tartására, amelyre szüksége lenne ahhoz, hogy a szovjet hadseregnek az ausztriai szovjet övezettel való közlekedési vonalait fenntartsa.”
1947. szeptember 13. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége ratifikálta a Magyarországgal, Finnországgal, Bulgáriával, Olaszországgal és Romániával Párizsban, 1947. február 10-én aláírt békeszerződéseket.
1947. november 1. Romzsa Tódor görög katolikus püspök gyilkosság áldozata lett a munkácsi kórházban. 2001. június 27-én az Ukrajnába látogató II. János Pál pápa boldoggá avatta.
1947. november 13. Az Ukrán SZSZK-t az ENSZ Biztonsági Tanácsának tagjává választották az 1949. december 31-ig terjedő időszakra.
1947. december 21. Választások az Ukrán SZSZK helyi tanácsaiba.
1948. február 18. Aláírják a magyar–szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt.
1948. október 1. Átadták, Európa legnagyobb kapacitású gázvezetékét a Dasava–Kijev vonalon. Ezzel kezdetét vette az ukrainai települések bekötése a gázhálózatba.
1949. január 20. Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia és a Szovjetunió Moszkvában megalakítja a Kölcsönös Gazdasági Segítségnyújtás Tanácsát (KGST).
1949. február 18. Betiltották Kárpátalján a görög katolikus hitvallást.
1949. november 28. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége rendeletben megtiltotta, hogy a kényszer-kitelepítettek visszatérjenek szülőföldjükre.
1950. április 6. A Szovjetunió minisztertanácsának határozata megváltoztatta az 1944 és 1949 között deportált személyekre vonatkozó szabályozást: addig minden deportált konkrétan meghatározott ideig nem térhetett vissza otthonába, ettől kezdve viszont a deportálás „örökös időkre” szólt.
1950. március 12. Választások a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába.

1950. október 7–8. A kanadai Torontóban megtartották a Kárpáti Szicstagok Testvériségének kongresszusát, melyen állást foglaltak Ukrajna területi egysége és függetlensége mellett.
1951. február 10. Az Ungvári Állami Egyetemen megtartották az intézmény történetében az első államvizsgákat. Hatvan kárpátaljai kapott felsőfokú végzettségről diplomát, amit immár szülőföldjükön szerezhettek meg.
1951. július 2. A moszkvai Pravda szerkesztőségi cikket közölt *Ideológiai elferdítések az irodalomban* címmel, amelyben elsősorban az ukrán alkotókat támadta, különösen Volodimir Szoszjurát a *Любимь Україну* [Szeressétek Ukrajnát] című költeményéért.
1951. november 6. Kijevben átadták az első ukrainai televíziós központot.
1952. február 18–24. Kijevben megrendezték a magyar filmek fesztiválját.
1952. május 9. Az Ukrajna Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottsága elfogadta „az Ukrán SZSZK nyugati megyéiben működő ukrán-burzsóá bandák maradványainak felszámolásáról” szóló határozatot.
1952. október 5–14. Moszkvában a kommunista párt XIX. kongresszusán az Összszövetségi Kommunista (bolsevik) Párt nevet a Szovjetunió Kommunista Pártja névre változtatták.
1953. március 5. Meghalt J. V. Sztálin, a Szovjetunió minisztertanácsának elnöke, az SZKP Központi Bizottságának első titkára.
1953. március 27. A Szovjetunióban amnesztiában részesítették mindazokat, akiket öt évnél rövidebb időre ítélték el.
1953. május 18–24. Kijevben megrendezték a magyar filmek fesztiválját.
1953. szeptember 3–7. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának plénumán az SZKP KB első titkárává választották Nyikita Hruscovot.
1954. augusztus 16. A Szabad Európa Rádió először sugárzott ukrán nyelvű adást.
1954. november 10. Az SZKP Központi Bizottsága határozatban foglalkozott „a tudományos ateista propaganda” hiányosságaival.
1954. január 18. Ukrajna-szerte méltatták Ukrajna és Oroszország „újraegyesítésének” 300. évfordulóját.
1954. február 19. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége az addig Oroszországhoz tartozó Krím félszigetet Ukrajnához csatolta.
1954. március 14. Választások a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába.
1954. május 12. Az Ukrán SZSZK az UNESCO és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet tagja lett.
1955. május 11–14. Varsóban Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság, Románia és a Szovjetunió barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt írnak alá. Ezzel létrejön a Varsói Szerződés, a szocialista országok közös katonai szervezete.
1954. július 9. Az Ukrán SZSZK minisztertanácsa határozatot hozott a koedukált oktatás bevezetéséről az Ukrán SZSZK területén. Az 1953/1954-es tanévtől minden megyeközpontban és nagy iparvárosban koedukálttá vált az oktatás.
1954. augusztus 2. Ungváron megnyitotta kapuit az első kárpátaljai esti zeneiskola.
1955. február 27. Választások az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsába és a helyi tanácsokba.

1955. *április 4.* A szovjet, magyar és csehszlovák hármason fekvő Csapra érkezett a magyarországi fiatalok küldöttsége, akik Magyarországnak a német megszállás alóli felszabadítása 10. évfordulója alkalmából hozták magukkal a barátság stafétát a Szovjetunióba.
1955. *április 11.* Az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának Politikai Bizottsága határozatot hozott az állambiztonsági szolgálat [KGB] tevékenységének javításáról az Ukrán SZSZK nyugati megyéiben. Fő feladatuk a külföldi kémtevékenység és a külföldi nacionalista központok tevékenysége elleni fellépés szigorítása lett.
1955. *szeptember.* Amnesztiában részesültek azok a szovjet állampolgárok, akik a második világháborúban együttműködtek a németekkel. Korábban őket „az ellenséggel való kollaborálásért” Szibériába száműzték.
1955. *november 4.* Az KSZP KB és a Szovjetunió minisztertanácsa határozatban foglalkozott azzal, hogy fel kell hagyni a megalomániával „a tervezésben és az építkezésben”.
1955. *december 13.* A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletet hozott „a kényszer-kitelepített németek és családjaik jogi helyzetének rendezéséről, a korlátozások feloldásáról”.
1955. *december 19.* Kijevben megnyílt a hagyományos magyar filmfesztivál.
1956. *február 3.* Az Ukrán SZSZK Kulturális Minisztériuma zároltatta a múzeumoknak azokat a kiállítási tárgyait és dokumentumait, melyek „szovjetellenes ellenforradalmi szervezetekkel kapcsolatosak, valamint a forradalom előtti Oroszország, nemesi Lengyelország, Ausztria-Magyarország egyes burzsoá-nacionalista személyiségeinek portréit”.
1956. *február 14–25.* A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa, melyen zárt ülésen tárgyaltak a sztálini személyi kultusz következményeiről.
1956. *február 15.* Kárpátalján átadták a Talabor-Nagyág (Tereblja-Rika) vízerőművet.
1956. *június 6.* A Szovjetunió Minisztertanácsa határozatot hozott „a középiskolákban, a szakközépiskolákban és a felsőoktatásban fizetendő tandíj megszüntetéséről”.
1956. *június 30.* A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága határozatot hozott a személyi kultusz következményeinek felszámolásáról.
1956. *szeptember.* A Szovjetunió Felsőoktatási Minisztériuma minden felsőoktatási intézményben kötelezővé tette három új tantárgy oktatását: A Szovjetunió Kommunista Pártjának története, Politikai közgazdaságtan, Dialektikus és történelmi materializmus.
1956. *augusztus.* Lemberg, Sztanyiszlav (Ivano-Frankivszk), Drohobics, Ternopil, Csernyivci és Kárpátalja megyékben állami bizottságok foglalkoztak „a görög katolikus eszmék végleges felszámolásával”.
1956. *október 5.* A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa rendeletet hozott a vándorcigányok munkára fogásáról.
1956. *október 23.* A budapesti egyetemisták békés tüntetése fegyveres felkelésbe csap át. Kezdetét veszi a forradalom és szabadságharc.
1956. *október 29.* A szovjet csapatok megkezdik kivonulásukat Budapestről.
1956. *november 30.* Jaltában vendégszerepelt a Martiny Lajos által vezetett magyar dzsessz kvintett.
1956. *november 1.* Nagy Imre kormánya deklarálja Magyarország semlegességét és kilépését a Varsói Szerződésből.

1956. november 3. Ungváron magyar szerkesztőkkel korrigáltatták nyelvhelyességi szempontból Kádár János másnapi, szolnoki beszédét, amit oroszról fordítottak.
1956. november 4. A szovjet csapatok megtámadják Budapestet.
1956. november 11. Magyarországon véget ér a fegyveres ellenállás. Másnap felmentik Nagy Imre kormányát (a miniszterelnököt később társaival együtt kivégzik) és megalkakul Kádár János kormánya.
- 1956 vége A magyarországi forradalmi eseményekkel szimpatizáló csoportok alakultak Kárpátalján. A résztvevők közül többeket később börtönbüntetésre ítélték.
1957. szeptember 11. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnökségének rendelete értelmében élő személyekről tilos bármit (közterületet, vállalatot, kolhozot stb.) elnevezni, s meg kell változtatni minden olyan intézménynek a nevét, amelyik élő ember nevét viseli.
1957. szeptember 17. Az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottsága vezetőségének határozatában szereplő adatok szerint a megyében 710 templom, imaház, kolostor működött, valamint 202 pravoszláv pap, 57 szerzetes, 314 apáca, 32 római katolikus pap, 64 református lelkész, 26 hetednapi adventista vezető tevékenykedett. Szekták: Jehova tanúi, pünkösdisták stb.
1958. január 8. A Szovjetunió egyezményt ír alá Csehszlovákiával „Kárpánton túli Ukrajnának az Ukrán SZSZK-val való újraegyesítéséből” eredő vagyoni és pénzügyi kérdések végleges rendezéséről.
1958. február 26. Megjelent a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete Kárpátaljának Lenin-rendjellel való kitüntetéséről, az indoklás szerint „a gabonafélék, a szőlő, a gyümölcsfélék, a tej, a hús, a gyapjú és egyéb mezőgazdasági termékek előállításában és készletezésében elért sikerekért”.
1958. október 13. Moszkvai vasutasok kezdeményezésére kezdetét vette a „tanuljunk meg kommunista módra dolgozni és élni” mozgalom.
1958. december 24. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának ülészsaka törvényt fogadott el „az iskolának a való élethez való kötődése erősítéséről és a közoktatási rendszer további fejlesztéséről”. A Szovjetuniót alkotó szövetségi köztársaságok nyelvének oktatásáról a döntést az adott köztársaság parlamentjének hatáskörébe utalták.
1959. január 15–22. Országos népszámlálás. Kárpátalja lakossága 920.173 fő.
1959. március 1. Választások az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsába.
1959. március 26. Kijevben megnyílt a hagyományos magyar filmfesztivál.
1959. augusztus 12. A Szovjetunió minisztertanácsának határozata lehetővé tette, hogy a munkások és az alkalmazottak tartós fogyasztási cikkeket részletre vásárolhassanak meg.
1959. augusztus 27. A Szovjetunió minisztertanácsa határozatot fogadott el azzal kapcsolatban, hogy a középiskolák végzőseit kitüntetik: arany éremmel azokat, akik kitűnőre érettségiztek, illetve ezüst éremmel azokat, akiknek a bizonyítványában csak egy négyes érdemjegy van.
1959. december 10. Kijevben kezdetét vette a Magyar Kultúra Napjai rendezvénysorozat.
1960. január 20–29. Magyarországon megrendezték az Ukrán Kultúra Napjait.
1960. február 2. Ukrajnában üzembe helyezték az első ipari atomreaktort.
1960. március 29. A szovjet–magyar határ két oldalán, a Borzsova folyó völgyében beültették a 160 hektárosra tervezett Barátság Gyümölcsöskert 10 hektárját V. I. Lenin születésének 90. és Magyarország felszabadításának 15. évfordulója tiszteletére.

1960. május 7. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnökévé választották Leonyid Brezsnyevet.
1960. október 13. Befejeződött a Barátság Kőolajvezeték Brodi–Ungvár szakaszának építése.
1960. november 6. Kijevben megnyílt az első ukrain metró.
1961. január 3–18. Lemberg, Sztanyiszlav (Ivano-Frankivszk), Ternopil, Csernyivci és Kárpátalja megyékben állami bizottságok vizsgálták „a pravoszlávosítási folyamat” következményeit.
1961. március 5. Az Ukrán SZSZK-ban helyi (megyei, járási, városi, nagyközségi, községi) tanácsi választásokat tartottak.
1961. október 17–31. Az SZKP XXII. kongresszusa határozatot hozott arról, hogy Joszif Sztálin koporsóját eltávolítják a Vörös téri mauzóleumból.
1961. november 9. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnökségének rendeletére az ukrain Sztálin megye nevét Donyeck megyére, Sztálin város nevét Donyeckre változtatták.
1962. január 14. Átadták a nemzetközi Barátság Kőolajvezetékét.
1962. március 18. Választások a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába.
1962. április 17. Ukrajna tagja lett az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának.
1962. október 11.–december 8. Megtartották a II. vatikáni zsinat első ülészakát. Megfogalmazást nyert többek között, hogy a lelkiismeret szabadsága ellen való cselekedet a görög katolikusságnak az ortodox egyházba integrálása, többek között Ukrajnában 1946–1948 között.
1962. december 26. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának határozata értelmében az addigi tizennégy helyett hét gazdasági övezetet alakítottak ki: donyecki, kijevi, lemergi, podóliai, Dnyeper-melléki, harkovi, fekete-tengeri. Kárpátalja a lemergi övezetbe tartozik.
1963. február 11–15. Az Ukrán Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és a Kijevi Tarasz Sevszenko Egyetem által szervezett nyelvészeti konferencia résztvevői azzal a kéréssel fordultak a köztársaság vezetéséhez, hogy az ukrán nyelvet ismerjék el államnyelvnek.
1963. március 3. Választások az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsába.
1963. augusztus 6. Az Ungvári Állami Egyetem Filológiai Karán megnyílt a magyar nyelv és irodalom szak.
1963. szeptember 28.–október 3. Ungváron rendezték meg a X. országos finnugor kongresszust.
1964. július 15. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa törvényt fogadott el „a kolhoztagok nyugdíjáról és segélyezéséről”. A lakosság „életszínvonalának javítása” érdekében az állam bevezeti a kolhoztagok számára az „öregségi nyugdíjat”. A kolhozban dolgozó nők – hasonlóan a gyárakban és hivatalokban dolgozó asszonyokhoz – immár jogosulttá váltak gyermekgondozási segélyre a gyermekszülési szabadság időszakára. A szülési szabadság 56 naptári nap a gyermek születése előtt és 56 naptári nap a gyermek születése után.
1964. október 14. Ny. Sz. Hruscsovot elmozdítják az SZKP KB első titkári posztjáról és a Szovjetunió Minisztertanácsának éléről.

1965. március 14. Az Ukrán SZSZK-ban helyi (megyei, járási, városi, Nagyközségi és községi) tanácsi választásokat tartottak.
1965. augusztus 13. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége határozatot fogadott el a Kárpátalján folyó kulturális-oktatási tevékenységről. E szerint javítani kell a klubok, kultúrpaloták, könyvtárak, múzeumok munkáját, „nagyobb figyelmet kell fordítani a dolgozóknak a Szovjetunió és a szocialista országok népei közti megbont-hatatlan barátság szellemében való nevelésére”.
1965. szeptember 4. Szerhij Paradzsanov *Тіні забутих предків* [Elfelejtett ősök árnyai] című filmjének kijevi bemutatója után tiltakozó megmozdulás kezdődik a politikai üldöztetések ellen. Az ellenzéki ukrán értelmiség, a disszidens mozgalom számos tagját letartóztatják.
1965. december Iván Dzjuba irodalomkritikus tollából napvilágot látott az *Інтернаціоналізм чи русифікація?* [Internacionalizmus vagy oroszosítás?] című szamizdat.
1966. március 29. Az SZKP XXIII. kongresszusán az SZKP Központi Bizottságának főtitkárává választották Leonyid Brezsnyevet.
1966. május 11. Az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának Elnöksége határozatban foglalkozott azzal, hogy a köztársaságban „a nacionalista elemek aktivizáltak tevékenységüket”.
1966. június 12. Választások a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába.
1966. szeptember 5. Az Ukrán SZSZK-ban kezdetét vette a Magyar Kultúra Napjai rendezvénysorozat.
1966. szeptember 9. Budapesten aláírják az új szovjet–magyar barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést.
1966. december 8. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének határozatával változott a járási szintű közigazgatás. Kárpátalján új járás a Nagybereznai és a Volóci.
1967. március 1. Zaporizsjében a Kommunár Gyár megkezdte a szovjet időszak legolcsóbb és legnépszerűbb négykerekűjének, a Zaporozsec-966 gépkocsik sorozatgyártását.
1967. március 8. Önálló magyar napilappá vált az addig ukránból fordított *Kárpáti Igaz Szó*, az egyetlen magyar nyelvű megyei napilap.
1967. március 12. Választások az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsába és a helyi tanácsokba.
1967. április – október. A kanadai Montrealban megrendezték az Expo '67 kiállítást, melyen a kárpátaljai Iván Csusza és Vaszil Sorban nyerte a favágóversenyt.
1967. június 29. Átadták a Testvériség szovjet–csehszlovák gázvezetékét.
1968. március 18., április 29., május 14., június 6., június 10., június 11. A szovjet–csehszlovák határon nem hivatalosan találkozott egymással Jurij Ilnickij, az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának első titkára és Jan Koscelanský, a Csehszlovákiai Kommunista Párt kelet-szlovákiai regionális pártbizottságának első titkára, hogy megvitassák a csehszlovákiai eseményeket.
1968. május 18. Jurij Andropov, a szovjet állambiztonsági bizottság (KGB) vezetője az SZKP KB-hoz címzett levelében nacionalista, szovjetgyalázó műnek titulálta Olesz Honcsar *Собоp* [Székesegyház] című regényét.
1968. június 3.–június 10. Csehszlovákiában megrendezték az Ukrán Kultúra Napjait.

1968. augusztus 20–21. A Varsói Szerződés tagállamainak hadseregei megszállják Csehszlovákiát.
1968. szeptember 11., november 7. A szovjet–csehszlovák határon találkozott egymással Jurij Ilnickij, az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának első titkára és Jarolím Heteš, a Csehszlovákiai Kommunista Párt kelet-szlovákiai regionális pártbizottságának titkára. A csehszlovákiai belpolitikai eseményeket vitatták meg.
1969. január 28. A szovjet–csehszlovák határon a szovjet állambiztonsági szolgálat (KGB) kárpátaljai megyei bizottságának, valamint a Csehszlovák Nemzetbiztonsági Testület Kelet-Szlovákiai Igazgatóságának munkatársai találkoztak egymással és a csehszlovákiai helyzetet vitatták meg.
1969. február 11. Az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága foglalkozott a „csehszlovákiai események” miatti rossz ukrajnai hangulattal.
1969. március 16. Az Ukrán SZSZK-ban helyhatósági választásokat tartottak.
1969. április 16. Kijevben megnyílt a Magyar Népköztársaság főkonzulátusa.
1969. június 14. Választások a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába.
1969. június 23. Hivatalos látogatást tett Kijevben Rapai Gyula moszkvai magyar nagykövet.
1969. szeptember 18. Az Ukrajnai Kommunista Ifjúsági Szövetség (Komszomol) Központi Bizottságának titkársága határozata „komoly politikai hibának” nevezte Iván Csenedj *Березневий чиз* [Márciusi hó] című művének megjelentetését.
1970. január 15–22. Országos népszámlálás. Kárpátalja lakossága 1.057.521 fő.
1970. június 14. Választások a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába.
1970. október 8. Átadták a Barátság Kőolajvezeték második vonalát.
1971. június 2. A Moszkva megyei Zagorszkban 1945 óta első ízben ült össze az Orosz Pravoszláv Egyház püspökeinek szinódusa, melyen jóváhagyták a breszti és az ungvári görög katolikus unió megsemmisítését kimondó 1946-os, illetve 1949-es határozatokat.
1972. január 12. Ukrajnában „szovjetellenes tevékenység” vádjával számos értelmiségit (közte Jevhen Szversztyukot, Iván Szvitlicsnijt, Vjacseszlav Csornovilt és másokat) tartóztattak le. A disszidens mozgalom tagjait 3-tól 10 évig terjedő börtönbüntetésre ítélték.
1972. szeptember. A Barátság Kőolajvezetéken megnyitották a csapat Magyarország irányában.
1973. január. Az Ukrán SZSZK Hírközlési Minisztériuma által felállított szakértői csoport megalkotta a Kijanka elnevezésű mozgó telefonközpontot, amely a célterületeken, a kolhozokban, a szovhozokban és az építkezéseken 50–200 számos operatív vonalat volt képes befogadni.
1973. május 26.–június 3. Kijevben megrendezték a Szovjetunió népeinek barátságát hirdető első országos fesztivált, a Kijevi tavaszt.
1973. május. Első ízben indult közvetlen repülőjárat a Moszkva – Kijev – Párizs – Montreal vonalon (közel hatezer kilométer).
1974. január 2. Lembergben az ukrajnai könyvnyomtatás kezdetének 400. évfordulóját ünnepelték.
1974. december. Krivij Rihben üzembe helyezték a világ legnagyobb vaskohóját.
1975. június 15. Választások az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsába, valamint a helyi (megyei, járási, városi, nagyközségi és községi) tanácsokba.

1975. december. Befejeződött a legnagyobb ukrainai vízgazdálkodási létesítmény, az Északi-Krím csatorna első szakaszának építése.
1976. november 9. Kijevben Mikola Rudenko elnökletével megalakult a Helsinki Egyezmény Végrehajtását Elősegítő Ukrán Társadalmi Csoport (1988-tól Ukrán Helsinki Bizottság).
1977. április 9. A kelet-szlovákiai Eperjesen [Prešov] kárpátaljai festőművészek alkotásaiból nyílt kiállítás. Bemutatták többek között Erdélyi Béla, Boksay József, Boreczki Béla, Dobos Endre, Kassay Antal, Koczka András, Kontratovics Ernő és mások műveit.
1977. május 18. Az Ukrán SZSZK minisztertanácsa határozatot hozott a kamenyec-podolszki emlékpark létrehozásáról.
1977. június 12. Közétették a Szovjetunió himnuszát, melyet a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége hagyott jóvá 1977. május 27-én. Szövegíró Szergej Mihalkov és Gabriel El-Regisztan, zeneszerző Alekszandr Alekszandrov.
1977. október 7. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elfogadta az ország Alkotmányát.
1977. október 12. Odesszában megkezdődött a Szovjetunió és Magyarország felsőoktatási rektorainak második konferenciája, melynek fő témája az oktatás minőségének javítása volt. Az időszakban harminckét szovjet és huszonkét magyar felsőoktatási intézmény között volt érvényben együttműködési megállapodás.
1978. február 5. A Kárpátaljai Ukrán Zenés-Drámai Színház *A Zszenyák család* című előadással vendégszerepelt Románia több városában.
1978. március 22. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége rendeletben hagyta jóvá az Ukrán SZSZK himnuszát. Szövegíró Pavlo Ticsina és Mikola Bazsan, a zeneszerzők csoportját Anton Lebedinec vezette.
1978. április 19–20. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa rendkívüli ülésén elfogadta az Ukrán SZSZK új Alkotmányát.
1978. augusztus 3. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete értelmében az Ukrán SZSZK-ban 49-en kapták meg a Hős Anya címet. Ezzel az elismeréssel méltatták a Szovjetunióban azokat az édesanyákat, aki tíz vagy több gyereket szültek, illetve neveltek fel.
1978. szeptember 29. Átadták a Vinnica–Albertirsa közötti, 1.300 kilométer hosszúságú magasfeszültségű vezetékét.
1979. január 17–24. Országos népszámlálás. Kárpátalja lakossága 1.155.759 fő.
1979. március 4. Választások a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába.
1979. május 22. A Magyar Népköztársaság kijevei főkonzulátusán Ady Endre emlékérmeket adtak át Mikola Bazsannak, Dmitro Pavlicskónak, Borisz Olijniknek, Iván Dracsnak, Koszty Droknak.
1979. december A szovjet katonaság bevonult Afganisztánba.
1980. december 2. Idő előtt nyugdíjazták Jurij Ilnickijt, az Ukrainai Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának első titkárát, aki a szovjet időszakban a leghosszabb ideig – 18 évig állt a megye élén.
1981. május 9. Kijevben megnyílt a Nagy Honvédő Háború (1941–1945) múzeuma.
1982. május 28. Ukrajna-szerzte ünnepélyes keretek között méltatták Kijev alapításának 1500. évfordulóját.
1982. november 10. Meghalt L. I. Brezsnyev.
1982. november 12. Az SZKP KB főtitkárává Jurij Andropovot választották meg.

1983. július 25. Befejeződött a 4.451 km hosszúságú Urengoj–Pomari–Ungvár interkontinentális gázvezeték építése.
1984. február 9. Meghalt Jurij Andropov, az SZKP KB főtitkára, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke.
1984. február 13. Az SZKP KB főtitkárává választották Konsztantyin Csernyenkót.
1985. március 10. Meghalt Konsztantyin Csernyenko, az SZKP KB főtitkára, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke.
1985. március 11. Az SZKP KB soron kívüli plénúmán Mihail Gorbacsovot választották főtitkárrá. Kezdetét vette a peresztrojka (‘átalakítás’) és a glasznoszty (‘nyíltság’) időszaka.
1985. május 7. Az SZKP Központi Bizottsága harcot hirdetett az iszákosság és az alkoholizmus ellen.
1985. augusztus 1. Moszkvában magyar–szovjet egyezményt írtak alá az egyszerűsített határátlépésről.
1985. szeptember 4. A börtönben meghalt Vaszil Sztusz ismert ukrán költő és jogvédő.
1986. április 26. Robbanás következett be a Kijev melletti Csernobili Atomerőműben.
1986. május 14. Mihail Gorbacsov először beszélt nyilvánosan a csernobili katasztrófáról.
1987. január 27–28. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának plénuma megvitatta „a párt átalakításának és káderpolitikájának” kérdését. Mihail Gorbacsov, az SZKP KB főtitkára fogalmazta meg a legfontosabb teendőket: az ország szociális-gazdasági fejlődésének felgyorsítása (uszkokonyije), az átalakítás (peresztrojka) politikai stratégiájának valóra váltása, a szocialista demokrácia kiépítése, a nyíltság (glasznoszty), a bíráló és önbírálat elfogadtatása.
1987. június 21. Választások az Ukrán SZSZK helyi (megyei, járási, városi, nagyközségi és községi) tanácsaiba.
1987. november 2. A Nagy Október 70. évfordulójának szentelt ünnepi ülésen Mihail Gorbacsov *Október és átalakítás [peresztrojka]: a forradalom folytatódik* címmel tartott előadást.
1988. május 15. Megkezdődött a szovjet csapatok kivonása Afganisztánból.
1988. május 26. Elfogadták a Szovjetunió törvényét a szövetkezetekről.
- 1988 június – augusztus Országszerte méltatták, hogy a Kijevi Rusz 1000 éve vette fel a kereszténységet.
1988. június 28. Moszkvában az SZKP XIX. országos konferenciáján a társadalom átalakításának és demokratizálásának kérdéseivel foglalkoztak. Döntöttek arról, hogy megszűnik a pártszervek ellenőrzése a végrehajtó hatalmat gyakorló tanácsai szervek felett.
1988. október 1. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke Mihail Gorbacsov lett.
1988. november 29.–december 1. Moszkvában a Legfelsőbb Tanács soron kívüli ülészakán módosították a szovjet alkotmányt és a népképviselők megválasztásáról szóló törvényt, azaz törvényerőre emelték a XIX. pártkonferencián elfogadott új politikai irányelveket.
1988. december 7. Mihail Gorbacsov bejelenti az ENSZ közgyűlésén, hogy csökkentik a Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban állomásozó szovjet csapatok létszámát.

1989. január 1. Beregszászban, az egykori Oroszlán Szálló falán felavatják Petőfi Sándor emléktábláját, mely a szovjet időszak első magyar kulturális emlékjele Kárpátalján.
1989. február 11. Kijevben megalakult a Tarasz Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság.
1989. február 15. Befejeződött a szovjet csapatok kivonása Afganisztánból.
1989. február 26. Ungváron megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ). Elnökévé Fodó Sándor ungvári egyetemi tanárt választják.
1989. március 1. A szovjet–magyar határon megnyíltak az első olyan határátkelők, amelyek a kishatárforgalmat biztosítják.
1989. március 15. 1944 óta első ízben ünnepelte szabadon az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc évfordulóját a kárpátaljai magyarság.
1989. március 26. Választások a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába. Első ízben volt mód arra, hogy a szavazók több jelölt közül válasszanak.
1989. március Országos népszámlálás. Kárpátalja lakossága 1.245.618 fő.
1989. április 22. Megkezdődik a szovjet csapatok részleges kivonása Magyarországról.
1989. július 16. Tiszaújlak határában felavatták a Rákóczi-szabadságharc első győztes csatájának színhelyén újjáépített turulmadaras emlékművet, amelynek eredetijét 1945-ben lerombolták. Ettől kezdve minden évben megtartják a Turul-ünnepséget, a kárpátaljai magyarság találkozóját.
1989. szeptember 6. Vitára bocsátották az Ukrán SZSZK gazdasági függetlenségének alapvető elveiről szóló tervezetet.
1989. szeptember 8–10. Kijevben megalakult Ukrajna Népi Mozgalma [PYX], mely célul tűzte ki a társadalom radikális átalakítását.
1989. szeptember 19–20. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának plénuma jóváhagyta az SZKP platformját „A párt nemzetiségi politikája a jelenben” címmel.
1989. október 27–28. Kijevben az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának soros ülésén jóváhagyták az Ukrán SZSZK nyelvtörvényét, amely a köztársaság területén államnyelvvé tette az ukrán nyelvet.
1989. november 10. Ungváron megnyílt a Szovjet Hungarológiai Központ.
1989. november 25–26. Első ízben emlékeznek meg nyíltan Kárpátalján az 1944-es szovjet megtorlás kárpátaljai áldozatairól.
1989. november 27. Elfogadták a Szovjetunió törvényét „A Lett SZSZK, a Litván SZSZK és az Észt SZSZK gazdasági függetlenségéről”.
1989. december 13. Kijevben hatályon kívül helyezték a görög katolikus egyházat betiltó 1949-es rendeletet.
1989. december 4. A Szovjetunió elítélte az 1968-as csehszlovákiai bevonulást.
1990. január 26. Ismét legálissá vált az Ukrán Görög Katolikus Egyház.
1990. február 27. Moszkvában törvényt fogadtak el az elnöki (államfői) tisztség bevezetéséről a Szovjetunióban; módosították az 1977-es alkotmányt.
1990. március 4. Ukrajnában megtartották az első demokratikus választásokat a helyi tanácsokba.
1990. március 6. Moszkvában elfogadták a magántulajdonról szóló törvényt.
1990. március 10. Moszkvában kormányközi megállapodást írtak alá a szovjet csapatok teljes kivonásáról Magyarország területéről.

1990. március 12–15. A Szovjetunió népképviselőinek kongresszusa a Szovjetunió első elnökévé választotta meg Mihail Gorbacsovot. Ismét módosították a szovjet Alkotmányt, megnyitva az utat a többpártrendszer előtt.
1990. március 18. Választások az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsába. Első ízben volt mód arra, hogy a szavazók több jelölt közül válasszanak. A képviselői helyek negyedét Ukrajna Népi Mozgalmának jelöltjei szerezték meg.
1990. június 11. Az ukrán köztársaságban a „moszkvai időről” áttértek a „kijevi időre”
1990. június 12. Moszkvában elfogadták az Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság állami függetlenségéről szóló nyilatkozatot.
1990. június 20. Kijevben megsemmisítették az UKP KB által az 1940-es évek végén – 1950-es évek elején hozott, az ukrán irodalom, művészet, történettudomány fejlődését hátrányosan érintő határozatokat.
1990. július 16. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanács elfogadta az Ukrajna állami függetlenségéről szóló nyilatkozatot.
1990. augusztus 24. Jeszenszky Géza és Anatolij Zlenko külügyminiszterek Budapesten közös nyilatkozatot írtak alá. „Mindkét ország népei közeledésében fontos szerepet hivatottak játszani a két ország területén élő nemzetiségi csoportok.”
1990. szeptember 27. Kijevbe érkezett Göncz Árpád magyar köztársasági elnök, ahonnan Leonyid Kravcsuk, az USZSZK Legfelső Tanácsának elnöke kíséretében Ungvárra is ellátogatott. Göncz és Kravcsuk látogatásának egyik legfontosabb mozzanata Petőfi Sándor ungvári szobrának leleplezése volt.
1990. október 2–17. Kijevben a diákok éhségsztrájkjal adtak nyomatékot politikai követeléseiknek, többek között az Ukrán SZSZK Minisztertanácsa elnökének lemondását követelték.
1990. október 24. Kijevben az ukrán Legfelsőbb Tanács megsemmisítette az Ukrán SZSZK Alkotmányának 6. cikkelyét, amely a kommunista párt vezető szerepét mondta ki. A 71. cikkely kimondta, hogy a köztársaság területén az Ukrán SZSZK törvényei az elsődlegesek.
1991. február 12. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa határozatot fogadott el arról, hogy a továbbiakban is elismeri a Krími Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságot.
1991. április 23. Elfogadták Ukrajna törvényét a lelkiismereti szabadságról és az egyházakról.
1991. március 17. Országos referendumot tartottak a Szovjetunió egysége megőrzésének kérdésében. A lakosság többsége a szövetség fennmaradása mellett adta le voksát. Kárpátalján az ukrainai átlagnál kevesebben mondtak igent az unióra (62%).
1991. április 1. Megszűnt a Varsói Szerződés katonai szervezete.
1991. május 31. Leonyid Kravcsuk, az Ukrán SZSZK Legfelső Tanácsának elnöke és Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság elnöke Budapesten nyilatkozatot írt alá az USZSZK és Magyarország kapcsolatainak alapjairól. A két fél vállalta, hogy: „Megteremtik a feltételeket ahhoz, hogy mielőbb megkezdhesse tevékenységét a magyar konzuli intézmény az USZSZK-ban és az ukrainai konzuli képviselet az MK-ban.” Ugyanekkor került aláírásra az Ukrán SZSZK és a Magyar Köztársaság Közös Nyilatkozata a nemzeti kisebbségek jogainak biztosításáról.
1991. június 19. Befejeződik a szovjet csapatok kivonása Magyarországról.

- 1991. június 28.* Budapesti ülésükön a tagállamok feloszlatták a Kölcsönös Gazdasági Segítségnyújtás Tanácsát (KGST), a közép-európai szocialista országok gazdasági együttműködési szervezetét.
- 1991. július 1.* Megszűnt a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete.
- 1991. augusztus 1.* A Szovjetunióban egyes termékekre bevezették a jegyrendszert.
- 1991. augusztus 8.* Hivatalos úton a Szovjetunióban járt Jeszenszky Géza, Magyarország külügyminisztere. Lembergben és Kárpátalján találkozott a helyi magyarság képviselőivel.
- 1991. augusztus 10.* Jeszenszky Géza magyar külügyminiszter megnyitja a Magyar Köztársaság kijevi főkonzulátusának ungvári képviseletét.
- 1991. augusztus 18.* A késő esti órákban Moszkvában rendkívüli bizottság vette át a hatalmat. Mihail Gorbacsov szovjet elnököt a Krímen tartották fogva. Moszkvában rendkívüli állapotot vezettek be, a hadsereget az utcára vezényelték.
- 1991. augusztus 19.* Leonyid Kravcsuk, az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának elnöke az ukrán televízióban a nyugalom megőrzésére szólított fel, kijelentve, hogy Ukrajnában nem érvényes a rendkívüli állapot.
- 1991. augusztus 21.* Moszkvában Borisz Jelcin orosz elnök bejelentette a puccs meghiúsulását. A katonaságot visszarendelték a laktanyákba.
- 1991. augusztus 24.* Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa elfogadta Ukrajna állami függetlenségéről szóló törvényt.
- 1991. augusztus 30.* Ukrajna Legfelsőbb Tanács betiltotta az Ukrajnai Kommunista Párt tevékenységét.
- 1991. december 1.* Ukrajna független állammá vált.

IRODALOM

- A beregszászi magyar gimnázium története.* Felelős szerkesztő: Juhász Gyula Budapest, Magyarágkutató Intézet, 1990. 300 p.
- Balla D. Károly (összeáll.) *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája.* Budapest–Ungvár, 1992. 214 p.
- Balla D. Károly *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia.* Ungvár–Budapest, 1993, Galéria. 172 p.
- Balla D. Károly (szerk.) *A Lendület évei.* Ungvár–Budapest, 1994, Galéria–Écriture. 51 p.
- Balla László *Szegény ember vízzel főz. Életem a Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések, 1947–1987.* Ungvár, 2002, PoliPrint. 264 p.
- Balla László „A Forrás-ügy műhelytitkaiból.” *Hatodik Síp*, 1998, 2. sz.
- Balla László *Erdélyi Béla és kortársai: Kárpátalja képzőművészeinek három nemzedéke.* Ungvár–Budapest, 1994, Galéria–Écriture. 87 p.
- Bendász István–Bendász Dániel *Helytállás és tanúságtétel. A munkácsi görög katolikus egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai.* Ungvár–Budapest, 1994, Galéria–Écriture. 169 p.
- Bendász István *Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből.* Ungvár, 1999, KMKSZ. 306 p.
- Beregszászi Anikó–Papp Richárd (szerk.) *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok.* Budapest–Beregszász, 2005, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 178 p.
- Bognár Zalán „(Hadi)fogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944–1945.” In Zeidler Miklós (szerk.): *Tanulmányok a XIX–XX. századi történelemből.* Budapest, 2001, ELTE BTK. 133–148. p.
- Bognár Zalán „Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjet fogságba 1944/45-ben.” In Markó György (szerk.): *Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban.* Budapest, 2005, Zrínyi. 181–190. p.
- Bognár Zalán (szerk.) *Malenkij robot „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini légerekbe 1944/45–1955. Esszék, tanulmányok.* Pécs, 2009. 526 p.
- Csanádi György *Sorsfordító évek sodrában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából.* Ungvár, 2004, PoliPrint. 337 p.
- Csernicskó István et al. *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról.* Ungvár, 1998, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. 172 p.
- Dupka György (szerk.) *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól 1944–1946.* Ungvár–Budapest, 1993, Intermix. 323 p.

- Dupka György – Alekszej Korszun A „Malenykij Robot” dokumentumokban. Ungvár – Budapest, 1997, Intermix. 161 p.
- Eperjesi Penckófer János *Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében.* Budapest, 2003, Magyar Napló – Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség. 326 p.
- Fedinec Csilla *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991).* (Officina Hungarica VIII.) Budapest, 1999, Nemzetközi Hungarológiai Központ. 160 p. <http://mek.oszk.hu/07400/07493/>
- Fedinec Csilla „Nemzetiségi iskolahálózat és magyaroctatás Kárpátalján.” In Sipos Lajos (szerk.) *Iskolaszervezet és irodalomtanítás a Kárpát-medencében. Élményközpontú irodalomtanítás.* Budapest, 2003, Pont Kiadó. 129–147. p.
- Fedinec Csilla „A magyar irodalom a kárpátaljai oktatásban 1944-től napjainkig.” *Literatura*, 2001, 4. sz. 409–426.
- Fedinec Csilla „Adalékok Beregszász iskolatörténetéhez.” *Pedagógiai Műhely*, 1994, 8. sz. 53–58.
- Fedinec Csilla „A rendszerváltás Kárpátalja oktatásügyében 1944–1945-ben.” *Pánsíp*, 1997, 3. sz. 30–38.
- Fejős Zoltán „A kárpátaljai reformátusok helyzete és kilátásai 1946–1947-ben.” *Pro Minoritate*, 1997. 1. sz. 33–37.
- Fodó Sándor „A Forrás – a KMKSZ előképe.” *Kárpátaljai Minerva*, Budapest–Beregszász, 1998, 1–2. füzet.
- Görömbei András *Kisebbségi magyar irodalmak (1945–2000).* Debrecen, 2001, Kossuth Egyetemi Kiadó. 357 p.
- Heller Mihail – Nyekrics Alexandr. *Az Orosz Birodalom története / A Szovjetunió története.* I. és II. köt. Budapest, 2003, Osiris.
- „Hogy a magyarság ne vesszen el nyomtalanul ezen a vidéken”: a kárpátaljai magyarság 20. századi története és mai helyzete mélyinterjúk tükrében. Szerk. Csernicskó István, Hires-László Kornélia, Márku Anita. Ungvár, 2008, PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézet. 189 p.
- Kaplan, Karel *Csehszlovákia igazi arca, 1945–1948.* Pozsony, 1995, Kalligram. 316 p.
- Keresztyén Balázs *Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon.* Budapest–Beregszász, 2001, Mandátum – Hatodik Síp Alapítvány. 290 p.
- Kovács Vilmos – Benedek András „A Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában.” In *Tiszatáj*, 1970, 10. és 12. sz.
- M. Takács Lajos *Résnyire nyílt ajtók.* Debrecen–Ungvár, 1991. 199 p.
- M. Takács Lajos (összeáll.) *Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945–1948.* Ungvár–Budapest, 1994, Intermix. 317 p.
- Mélységből a magasba: bizonyágtétel az elmúlt időkről. Gulácsy Lajos önéletírása.* [Munkács], [2000], Kárpátaljai Ref. Egyh. 106 p.
- Móricz Kálmán *Nagydobrony.* Beregszász–Budapest, 1995, Mandátum–Hatodik Síp. 348 p.
- Orosz Ildikó *A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján. Dokumentumgyűjtemény.* Ungvár–Budapest, 1995, Intermix. 254 p.
- Ötágú Síp. *Tisztelegés Illyés Gyula emléke előtt.* Ungvár, 1992, Galéria. 58 p.
- Pál György *A magyar irodalom Kárpátalján.* (Szabolcsi Téka, 13.) Nyíregyháza, 1990. 242 p.

- Pekar, Atanasij „*Tanúim lesztek*”: *adalékok a kárpátaljai görög katolikus egyház vértanúságához*. (Ford. és utószó Molnár D. István.) Miskolc, 2003, Felsőmagyarország K. 183 p.
- Puskás László *Megalkuvás nélkül: Boldog Romzsa Tódor élete és vértanúhalála*. [Budapest], Barnaföldi Archivum, 2005. 328 p.
- Romsics Ignác *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és a 20. században*. Budapest, 1998, Napvilág. 420 p.
- Romsics Ignác *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, 2006, Osiris. 269 p.
- Rubicon*, 2007. 1–2. sz. Második Trianon c. tematikus szám.
- S. Benedek András *Kárpátalja története és kultúrtörténete*. Budapest, 1994, Bereményi. 128 p.
- Schober Ottó *Színfalak előtt, mögött, nélkül. Epizódok a Beregszászi Népszínház történetéből*. Ungvár–Budapest, 1995, Intermix. 212 p.
- Siselina Ljuba „A volt Szovjetunió nemzeti politikája és a kárpátaljai magyarság.” *Regio*, 1992. 2. sz. 166–174.
- Skultéty Csaba *A Szabad Európa Rádiótól az Ung partjáig*. Budapest, 2000, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia. 250 p.
- Skultéty Csaba *Kárpátalja magyarsága a viharok sodrában*. Budapest, 2009, Kairosz. 193 p.
- Soós Kálmán. A kárpátaljai magyarság anyaország-képének változása, 1944–1991. In *Magyarország és a magyar kisebbségek: történeti és mai tendenciák*. Budapest, 2002, MTA. 97–110.
- Stark Tamás *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Budapest, 2006, Lucidus. 259 p.
- Szabó József János *Az Árpád-vonal: a Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban, 1940–1944*. Budapest, 2002, Timp. 300 p.
- Várdy S. B. – Tooley T. H. – Várdy A. H. *Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*. New York, 2003, Columbia University Press. 862 p.
- Zeley Miklós *A 342-es határkő: negyedszázad Kárpátalján*. Ungvár, 2006, KMKSZ. 419 p.
- Zseliczky Béla *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920–1945*. Budapest, 1998, Napvilág Kiadó. 159 p.
- Бандровський Г. Більшість людей не витримує випробування владою // *Старий Замок «Паланок»*. – 2006. – 21 вересня.
- Бандровський Г. *На магістралі звершень: [Соціально-економічні перетворення у радянському Закарпатті]*. – Ужгород: Карпати, 1985. – 144 с.
- Басараб М. *Роль громадських організацій Закарпаття в державотворчих процесах наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України*. – Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2007. – 198 с.
- Басараб М., Токар М. *Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України*. – Ужгород: Карпати, 2009. – 336 с.
- Бендас С., Бендас Д. *Священники-мученики, сповідники вірності*. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 408 с.
- Біланіч Г. *Книговидавничий форпост. Видавнича діяльність «Карпат» як джерело вивчення історії України (1945–1991 рр.)*. – Ужгород: Карпати, 2005. – 162 с.

- Бойко Н. *Лесной производственный комплекс Украинских Карпат*. – Ужгород: Карпаты, 1989. – 178 с.
- Бурка В. *Географічні особливості розвитку будівельно-індустріальних комплексів України на регіональному рівні (на матеріалах Карпатського економічного району): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія*. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2006. – 20 с.
- Ванат І. *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини*. – Книга друга (вересень 1938 – лютий 1948 року). – Братіслава–Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, 1985. – 356 с.
- Ванат І. *Матеріали до історії Української народної ради Пряшівщини (1945–1952)*. – Пряшів: ЕХСО, 2001. – 120 с.
- Віднянський С. Україна та українське питання в політиці Чехословаччини // *Українська державність у ХХ столітті*. / Ред. О. Дергачов. – К.: Політична думка, 1996. – Режим доступу: izbornyk.org.ua/links/inistor.htm.
- Венгерские военнопленные в СССР. Документы 1941–1953 годов*. / Составители Д. Борисов, Е. Варга, В. Воронцов, В. Коротаев, Л. Пылова, Н. Тархова. – Москва: Российская политическая энциклопедия, 2005. – 544 с.
- Возз'єднання: Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною*. / Упорядники О. Довганич, А. Шекета, М. Делеган. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – 342 с.
- Возз'єднання: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 55-річчю возз'єднання Закарпатської України з Україною (Ужгород, 26 червня 2000 р.)* / Укладач В. Худанич. – Ужгород: Мистецька лінія, 2001. – 178 с.
- Галас В., Поп І. *Закарпаття в контексті політичної історії ХХ століття*. – Ужгород, 1995. – 78 с.
- Гашпарь І. *Соціальна біологія русинів*. – Унгварь: Выданыя Подкарпатского общества наукъ, 1944. – 76 с.
- Голик Й. *Містобудівний розвиток Ужгорода в системі регіонального розселення: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук за спеціальністю 05.23.20 – містобудування і територіальне планування*. – Київський національний університет будівництва і архітектури. – К., 2004. – 150 с.
- Гомоннай В. *Народна освіта радянського Закарпаття*. – Київ–Ужгород: Радянська школа, 1988. – 166 с.
- Гомоннай В. *Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.)*. – Ужгород: Закарпаття, 1992. – 298 с.
- Гомоннай В., Росул В., Талапканич М. *Школа та освіта Закарпаття*. – Ужгород: Міська друкарня, 1997. – 248 с.
- Гомоннай В., Росул В., Ходанич П. *Педагогічна освіта на Закарпатті*. – Ужгород: Гражда, 2003. – 112 с.
- Гранчак І. *Розвиток промисловості у Закарпатті: здобутки та упущення (1946–1990) // Нариси історії Закарпаття*. – Т. III (1946–1991) / Кер. автор. кол. М. Болдижар. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. – С. 73–115.

- Гранчак І., Поп І. Закарпаття в чехословацько-радянських відносинах періоду Другої світової війни // *Карпатика*. – Вип. 2. – Ужгород, 1993. – С. 223–236.
- Данилець Ю. *Православна церква на Закарпатті у першій половині ХХ ст.: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України*. – Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2007. – 266 с.
- Держалюк М. Україна в концепціях і доктринах Угорщини // *Українська державність у ХХ столітті*. / Ред. О. Дергачов. – К.: Політична думка, 1996. – Режим доступу: izbornyk.org.ua/links/inistor.htm.
- Довганич О. та ін. Репресії проти громадян Закарпаття у передвоєнні та повоєнні роки // *Реабілітовані історією. Закарпатська область*. – Кн. 1. – Ужгород, 2003. – С. 9–141.
- Довганич О., Хланта О. *У жорнах сталінських репресій. З історії ліквідації греко-католицької церкви*. – Ужгород: Карпати – Гражда, 1999. – 128 с.
- Дорошко М. Непереможена номенклатура // *Дзеркало тижня*. – 2008. – 23 серпня. – Режим доступу: www.dt.ua/3000/3150/63822.
- Дробот І., Жулканич Н. *Соціальний розвиток карпатського села (1965–1990-ті рр.)*. – К.: Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, 2008. – 76 с.
- Жулканич Н. *Аграрно-виробничі та соціально-економічні відносини на Закарпатті (1945–1990 роки)*. – Ужгород, 2002. – 180 с.
- Завершилося. Сталось. Навіки збулось! 55 років воз'єднання Закарпаття з Україною: Документи, спогади, розповіді про делегатів Першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України*. / Упорядник О. Довганич. – Ужгород: Карпати, 2001. – 128 с.
- Закарпатська Україна. Осінь 1944 року*. / Упорядники В. Задорожний та Р. Офіцинський. – Ужгород: Патент, 1995. – 138 с.
- Закарпаття вітає визволителів*. / Гол. ред. кол. В. Приходько. – Ужгород: Карпати, 1994. – 48 с.
- Закарпатські митці – лауреати Національної премії ім. Т. Г. Шевченка*. / Упоряд. О. Канюка, М. Бадида. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2008. – 254 с.
- Зан М. *Етнічні процеси на Закарпатті (1989–2001 рр.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія*. – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського Національної академії наук України. – К., 2003. – 306 с.
- Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989–1991 років // *Carpatica – Карпатика*. – Вип. 16. – Ужгород, 2002. – С. 140–166.
- Зілгалов В. Ужгород у повоєнний час (1945–1992) // *Історія Ужгорода*. / Кер. автор. кол. Г. Павленко. – Ужгород: Карпати, 1993. – С. 160–184.
- Золоте сузір'я: Нариси про Героїв Соціалістичної Праці*. – Ужгород: Книжково-журнальне видавництво, 1951. – 180 с.
- Ігнатюк Г. *Від гасниці до рампи. Нариси історії українського театру на Закарпатті*. – Книга перша. – Ужгород: Ліра, 2008. – 342 с.
- Ільницький Ю. *Віхи звитязного поступу: [Соціалістичні перетворення у Закарпатті]*. – Ужгород: Карпати, 1975. – 144 с.
- Ільницький Ю. *Спомини: Із прожитого і пережитого*. – Ужгород: Мистецька лінія, 2007. – 256 с.

- История міст і сіл Української РСР. Закарпатська область.* / Гол. редкол. В. Белоусов. – К.: УРЕ, 1969. – 786 с.
- История українського селянства: Нариси у двох томах.* / Відп. ред. В. Смолій. – К.: Наукова думка, 2006. – Т. 2. – 654 с.
- История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область.* / Предс. редкол. М. Семенюк. – К.: УСЭ, 1982. – 612 с.
- Киричук Ю. *Партизанська боротьба УПА-ОУН у західних областях УРСР (травень 1945–1946 рр.).* – Режим доступу: www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um7/Statti/6-KYRYCHUK%20Yuriy.htm.
- Кічера В. *Заснування і діяльність монастирів Чину Святого Василя Великого на Закарпатті (1733–1950 роки): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.* – Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2008. – 252 с.
- Копчак В., Копчак С. *Население Закарпатья за 100 лет: [1870–1970].* – Львов: Изд-во при Львовском университете, 1977. – 200 с.
- Кульчицький В., Настюк М., Ткач А., Ганчин В., Гураль П. *Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною: Соціально-політичні і правові основи.* – Львів: Вид-во Львівського університету, 1985. – 168 с.
- Кульчицький В., Настюк М., Тищик Б., Глубіш М. *Входження Галичини, Північної Буковини та Закарпаття до складу України (1939–1945 рр.).* – Дрогобич: Добре серце, 1995. – 68 с.
- Лендел М. *Аграрні відносини на Закарпатті: уроки минулого і сучасність.* – Ужгород: Патент, 1999. – 274 с.
- Лешко О. *Протестантські громади Закарпаття 1945–1991 рр.: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.* – Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2008. – 256 с.
- Лужанська Т. *Виробничо-територіальні типи сільськогосподарських підприємств Закарпатської області: суспільно-географічне дослідження: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна і соціальна географія.* – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2003. – 246 с.
- Магочий П. Р. Русинське питання // *Політична думка.* – 1995. – № 2–3. – С. 105–115.
- Макара М. *Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.).* – Ужгород: Патент, 1995. – 108 с.
- Макара М., Мигович І. *Карпатами поріднені: Історичний нарис українсько-словацьких етнополітичних та етнокультурних відносин.* – Ужгород: Патент, 1999. – 84 с.
- Макара М., Мигович І. *Закарпатський соціум: етнологічний аспект.* – Ужгород: Патент, 2000. – 158 с.
- Малець О. *Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40–80-х рр. ХХ ст.: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія.* – Інститут народознавства Національної академії наук України. – Львів, 2003. – 183 с.

- Маркусь В. *Приєднання Закарпатської України до Радянської України. 1944–1945.* / Переклад з французької. – К.: Інтел, 1993. – 112 с.
- Марьина В. *Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939–1945 гг.* – М.: Новый хронограф, 2003. – 303 с.
- Мигович І. *Закарпатський соціум. У 2-х частинах.* – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2009. – Ч. 1. – 378 с.; Ч. 2. – 346 с.
- Мишанич О. *Політичне русинство.* – К.: Обереги, 1999. – 48 с.
- Мишанин В. *Аграрна політика на Закарпатті (1944–1945 рр.).* – Ужгород: Закарпаття, 2000. – 138 с.
- Мишанин В. *Аграрна політика на Закарпатті (1944–1950 рр.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.* – Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2003. – 284 с.
- Мищенко С., Шеневідько А. *Розвиток сільського господарства Закарпаття за роки радянської влади // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття.* / Відп. ред. М. Троян. – Ужгород: Карпати, 1970. – С. 348–366.
- Навічно в пам'яті історії: Біографічний довідник делегатів першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України.* / Упоряд. О. Довганич. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2004. – 366 с.
- Нариси історії Закарпаття.* – Т. II (1918–1945) / Кер. автор. кол. І. Гранчак. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 668 с.
- Нариси історії Закарпаття.* – Т. III (1946–1991) / Кер. автор. кол. М. Болдижар. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. – 646 с.
- Небесник І. *Адальберт Ерделі.* – Львів: Мс, 2007. – 296 с.
- Небесник І. *Художня освіта на Закарпатті у ХХ столітті.* – Ужгород: Закарпаття, 2000. – 166 с.
- Німці на Закарпатті (X–XX ст.)* / Упоряд. М. Макара, Р. Офіцинський. – Ужгород: Патент, 1995. – 92 с. (Carpatica-Карпатика. Вип. 4).
- Операции советских вооруженных сил в Великой отечественной войне 1941–1945 гг.: В 4-х т.* – М.: Воениздат, 1958–1959. – Т. 3. – 840 с.
- Остапеч Ю., Токар М. *Закарпаття через призму політичних виборів.* – Ужгород: Карпати, 2009. – 408 с.
- Островський Г. *Образотворче мистецтво Закарпаття.* – К.: Мистецтво, 1974. – 200 с.
- Офіцинський Р., Петрецький В. *Закарпаття у міграційних процесах (1944–1955) // Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Історія. – 2006. – Вип. 17. – С. 48–53.
- Офіцинський Р., Петрецький В. *Трудова мобілізація закарпатських юнаків у Донбас (1947–1949 рр.) // Вісник Прикарпатського університету.* Історія. – 2007. – Вип. XII–XIII. – С. 36–39.
- Офіцинський Р. *Коли народився Ужгородський національний університет? // Екзиль.* – 2007. – № 8. – С. 11–13.
- Пагіря В., Ціцак В. *Мукачєво. Історія міста над Латорицею.* – Ужгород: Карпати, 1996. – 254 с.

- Панчук М. Політичне русинство в Україні // *Політична думка*. – 1995. – № 2–3. – С. 116–123.
- Педагогічно-науковці: [Ужгородський державний університет]* / Упоряд. В. Туряниця. – Ужгород: Міська друкарня, 1997. – 134 с.
- Підгрушний Г. *Промисловість і регіональний розвиток України: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук із спеціальності 11.00.02 – економічна та соціальна географія*. – Інститут географії НАН України. – К., 2007. – 42 с.
- Піпаш В. *Народний Рух України як форма національно-визвольної боротьби українців на зламі 80–90-х років ХХ століття: закарпатський регіональний аспект*. – Ужгород: Гражда, 2008. – 216 с.
- Потушняк Ф. *Я і безконечність. Нариси історії філософії Закарпаття*. / Упоряд. Р. Офіцинський. – Ужгород: Гражда, 2003. – 130 с.
- Поп І. *Подкарпатская Русь – Карпатська Україна – Kárpátaljai Terület – Закарпатська Україна (1938–1945 гг.)*. – Ужгород: Повч Р.М., 2008. – 102 с.
- Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій*. / Відп. ред. Ю. Кіндзерський. – К.: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2007. – 408 с.
- Професійна музична культура Закарпаття: етапи становлення*. / Упоряд. Л. Мокану. – Ужгород: Карпати, 2005. – 418 с.
- Пушкаш А. *Цивілізація или варварство: Закарпатье 1918–1945*. – М.: Европа, 2006. – 564 с. – С. 418–419.
- Пушкаш Л. *Теодор Ромжа. Життя і смерть єпископа*. – Львів: Львівська богословська академія, 2003. – 244 с.
- Равас І. Українсько-угорські військові відносини в першій половині ХХ ст. // *Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення: Матер. міжнар. наук. конфер. (Київ, 14–16 квітня 2005 р.)* / Відп. ред. В. Смолій. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 216–227.
- Реабілітовані історією. Закарпатська область: У 2 кн.* / Гол. ред. кол. П. Тронько. – Ужгород: Закарпаття, 2003, 2004. – Кн. 1 – 788 с.; Кн. 2. – 798 с.
- Ребрик Н. *Література народоцветва і чину на українському Підкарпатті в першій половині ХХ століття*. – Ужгород: Гражда, 2007. – 220 с.
- Рєпін І. Критичний погляд на ведення бойових дій військами 38-ї армії 1-го Українського фронту (вересень-жовтень 1944 р.) // *Воєнна історія*. – 2005. – № 3–4. – С. 58–68.
- Рєпін І. *Східно-Карпатська операція та приєднання Закарпаття до СРСР (вересень 1944 р. – червень 1945 р.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 20.02.22 – військова історія*. – Національний університет «Львівська політехніка». – Львів, 2007. – 191 с.
- Рішко М. *Золоте сузір'я: Нариси про Героїв Радянського Союзу та Героїв Соціалістичної Праці*. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – 152 с.
- Розумюк В. *Тоталітарна держава: еволюція політичних режимів у міжнародному контексті: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку*. – Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – К., 2001. – 177 с.

- Росул В. *Тенденції розвитку школи та педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук.* – Київський університет ім. Т. Шевченка. – К., 1997. – 24 с.
- Сердюк Н. *Репресії органів державної безпеки СРСР щодо Української греко-католицької церкви в 1944–1949 рр.: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.* – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 190 с.
- Сирохман М. *Втрачені церкви Закарпаття.* – Ужгород: Патент, 1999. – 124 с.
- Сирохман М. *Церкви України – Закарпаття.* – Львів: Мс, 2000. – 880 с.
- Советское Закарпатье: Путеводитель-справочник.* / Сост. В. Кандель, Л. Годованый. – Ужгород: Карпати, 1983. – 334 с.
- Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898–1991.* – Режим доступу: www.knowbysight.info/index.asp.
- Стоколос Н. Після Ужгородської унії. Етноконфесійні трансформації та адаптація греко-католиків Закарпаття. // *Людина і світ.* – 2001. – № 9. – С. 2–7.
- Сторінки історії Ужгородського національного університету: Документи і матеріали.* / Укладач Н. Жулканич. – Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2005. – 218 с.
- Студінський В. *Паперова промисловість України: XVI–XX ст.* – Житомир: Волинь, 2004. – 268 с.
- Тиводар М. *Закарпаття: народознавчі роздуми.* – Ужгород: Карпати, 1995. – 206 с.
- Того дня зійшло сонце возз'єднання: минуле і сучасне.* / Упорядник О. Довганич. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 1997. – 166 с.
- Токар П. *Національний рух на Закарпатті: 1988–1993 рр.* – Ужгород, 2002. – 188 с.
- Троян М. *Того дня зійшло сонце возз'єднання. Перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України.* – Ужгород: Карпати, 1979. – 136 с.
- Туркевич В. Зірка на ім'я Гізела Ципола. // *День.* – 2009. – 18 березня.
- Україна: Хроніка XX століття.* / Упоряд. О. Іваненко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005, 2006. – Роки 1944–1945. – 280 с.; Роки 1946–1960. – Ч. 1. 1946–1953. – 288 с.; Ч. 2. 1953–1960. – С. 289–614; Роки 1961–1975. – Ч. 1. 1961–1965. – 294 с.; Ч. 2. 1969–1975. – С. 295–614; Роки 1976–1985. – 460 с.; Роки 1986–1990. – 408 с.
- Ужгородська Шевченкіана. З історії спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку в Ужгороді.* – Ужгород – Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 1999. – 112 с.
- Ужгородський національний університет на порозі III тисячоліття.* / Відп. ред. Т. Розумик. – Ужгород: Карпати, 2005. – 192 с.
- Федак В. *Закарпаття у спортивному вимірі.* – Ужгород: Карпати, 1993. – 150 с.
- Федака С. *Ужгород 50–80-х років XX століття.* // *Ужгород.* – 2000. – 17 червня. – С. 11.
- Фенич В. *«Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих. Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною.* – Ужгород, 2007. – 108 с.
- Хланта І. *Літературне Закарпаття у XX столітті.* – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 966 с.

- Художники Закарпаття.* / Упоряд. Б. Кузьма, К. Стельмах. – Ужгород: Карпати, 2001. – 240 с.
- Шаблій О. *Лісопромислові комплекси Української РСР.* – Львів: Вища школа, 1976. – 188 с.
- Шманько І., Золотун Л. *Нариси з історії фізики з елементами краєзнавства.* – Ужгород: Мистецька лінія, 2001. – 136 с.
- 1945 рік. Закарпатська Україна: Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги над фашизмом та 50-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною (Ужгород, 26 травня 1995 р.)* / Упоряд. В. Задорожний та Р. Офіцинський. – Ужгород: Патент, 1995. – 134 с.